

ŞƏBNƏM HƏSƏNLI-QƏRİBOVA

**XI-XII ƏSRLƏR TÜRK
DİLLƏRİNDƏ
İŞLƏNƏN ETNOQRAFİZMLƏRİN
İZAHLI LÜĞƏTİ**

Bakı - 2015

Elmi redaktor: akademik T. İ.Hacıyev

Rəyçilər: f.e.d.,professor R.Əskər
f.e.d.,professor

Şəbnəm Həsənli-Qəribova. XI- XII əsrlər türk dillərində işlənən etnoqrafizmlərin izahlı lüğəti. Bakı, Elm, 2015, 286 səh.

Lüğət türk dillərinin, o cümlədən Azərbaycan dilinin tarixi leksikası və qrammatikası ilə bağlı tədqiqatlar, o cümlədən türk dillərinin tarixi, etimoloji, dialektoloji lüğətlərinin hazırlanmasında mənbə rolu oynamaqla bərabər, ali məktəb tələbələri, magistrant və bu sahə mütəxəssisləri üçün yardımçı ola bilər.

GİRİŞ

Etnoqrafik leksika xalqın əmək fəaliyyətinin, zəngin maddi və mədəni irsinin, dünyagörüşünün öyrənilməsində mühüm rol oynayır. Etnoqrafik leksika əsasında müqayisəli tədqiqat apararaq və tarixi ardıcılığı izləyərək dillərin qohumluğu məsələsində düzgün nəticələr əldə etmək mümkündür. Bu çoxşaxəli zəngin dil xəzinəsini hərtərəfli araşdırmadan bir xalqın nə özünün, nə də dilinin tarixini öyrənmək imkansızdır. Xüsusilə, türk xalqlarının və onların dillərinin inkişafında diqqəti cəlb edən mərhələlərdən biri olan XI-XII əsrlər dövrünə aid etnoqrafik leksikanın öyrənilməsi V-VII əsrlər nümunəsi olan Orxon-Yenisey abidələrindən sonrakı mərhələdə XI-XII əsrlərə qədərki dövrdə yaşamış türklərin həyat tərzini, iqtisadi inkişafını, maddi və mənəvi mədəniyyətini əks etdirməklə yanaşı, bu mərhələdə dilin keçdiyi inkişafı, dildəki dialekt fərqlərinin formalaşmasını əyani şəkildə göstərir.

X əsrdən başlanan mənəvi və mədəni həyatdakı dəyişikliklər türk dünyası üçün yeniliklər qapısını açdı. Ancaq mənəvi həyatdakı belə dəyişikliklər keçmişin əsasında formalaşdığı üçün qədim örf və ənənələr unudulmadı, əsrlər boyunca atadan oğula, anadan qız-gəlinlərə ötürülərək, bir mədəni kult şəklində günümüzə qədər yaşamağa davam etdi. Bütün bu inkişaf, həyat tərzindəki yeniliklər, mövcud dövlətçilik ənənələrinin və yazı mədəniyyətinin inkişafı ilə bağlı yazılı mənbələrdə də öz əksini tapdı. Saray dəftərlərində, orada

işləyən katiblərin fəthnamələrində, tarixi salnamələrdə, ayrı-ayrı tarixçilərin, xalqın önündə gedən mütəfəkkirlərin əsərlərində türk xalqlarının tarixi kökləri, əcdadlarının qəhrəmanlıqları, fəth etdikləri torpaqlar, yaratdıqları idarəetmə sistemi, bir sözlə tarixi dövlətçilik ənənələri əks olunmağa başladı. Orxon-Yenisey abidələri, Bulqar yazıları, Uyğur kitabələri kimi yazılı mənbələr bizə məlum olan hələki ilk nümunələrdir. XI əsrdə də belə abidələr yaradılmaqda idi. İlk türk-islam dövləti Qaraxanilər dövlətinin hökm sürdüyü XI əsrdə Yusuf Xas Hacib və Kaşğari təxəllüsü ilə yaradıcılıqla məşğul olan Qaraxani şahzadəsi Mahmud ibn əl Hüseyn ibn Məhəmmədin qələmə aldıkları “Qutadğu bilik” və “Divanü luğat-it-türk” əsərləri bu dövrün əks olunduğu ən tutarlı, ən qiymətli mənbələridir.

Vahid dil olmuş ümumtürkcəyə aid Orxon-Yenisey abidələrindən başqa hər hansı bir yazılı abidənin olmaması, XI-XII əsrlərdəki yazılı abidələrin daha çox karluq və qırçaq qruplarının lüğət tərkibini əks etdirməsi (“Divanü luğat-it türk” əsəri istisnadır), oğuz türkcəsində yazıldığı ehtimal olunan Nizami “Divan”ının¹ və həmin dövrdə yaşamış digər şair və mütəfəkkirlərin əsərlərinin günümüzdə gəlib çatmaması oğuz qrupu türk dillərinin tarixini araşdırmaqda bir qədər çətinliklərə səbəb olur². Bu baxımdan müasir oğuz qrupu türk dillərinin tarixini araşdırarkən “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanları və XIII

¹ Gəncəvi N. Azərbaycanca yazdığı divan. Bakı, İqra nəşriyyatı, 2013, 192 s.

² T.Hacıyev V.V.Bartold və X-XI əsrlərdə yaşamış İran şairi M.Damğaninin məlumatlarına əsasən qeyd edir: “bütün bunlardan aydınlaşır ki, hələ XI-XII əsrlərdə, yəni XIII əsrdən iki yüz il əvvəl türk-Azərbaycan ədəbi dili mövcud olmuşdur.” Daha ətraflı bax: Azərbaycan ədəbi dil tarixi, I cild, s.94

əsrdə qələmə alınmış ədəbi nümunələrlə yanaşı, türk-müsəlman mədəniyyətinin ilk incilərindən olan XI-XII əsrlərdə Qaraxani türkcəsində qələmə alınmış “Qutadğu bilig”, türk xalqlarının etnogenezisini əks etdirən “Divanü luğat-it-türk”, Ə.Yüqnəki təfəkkürünün məhsulu olan “Ətabətül-həqaiq”, Piri-Türküstanın hikmətlərinin toplandığı “Divanu-hikmət” kimi mənbələrə müraciət edilir. Xüsusilə, XI-XII əsr türk xalqlarının, o cümlədən, oğuzların etnoqrafik leksikasının, yaşam tərzinin, məişətinin, mədəniyyətinin, adət və mərasimlərinin yaddaşlarda yaşamasına səbəb olan sözlərin etnolinqvistik təhlili zamanı yuxarıda qeyd olunan dörd dəyərli əsər əsas götürülmüşdür.

Ancaq etnolinqvistik tədqiqatlar zamanı sözsüz ki, Mahmud Kaşğarının “Divanü luğat-it türk” əsəri daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu əsər türkün böyüklüyünü, qəhrəmanlığını, yüksək elmini, mədəniyyətini, dövlətçilik ənənələrini, iqtisadi inkişafını, həyat tərzini mühüm faktlarla üzə çıxarır. N.Cəfərovun fikrincə desək, “...orta türkcənin (artıq müxtəlif türk dialektlərindən ibarət olan türkcənin) perspektivlərini nümayiş etdirən M.Kaşğari “Divan”ı umumtürkcənin yalnız ifadə imkanlarının genişliyini, yüksək normativlik səviyyəsini deyil, həm də müsəlman dünyasında get-gedə artan mədəni, siyasi nüfuzunu təsdiq edir, “türk dili ilə ərəb dilinin atbaşı bərabər yürüdüklərini göstərir”.¹ XI əsrdə yaşayan türk xalqlarının demək olar ki, hamısı haqqında, onların dilləri, tarixi, dini inancları, mərasim və adət-ənənələri, yaşayış təzləri haqqında məlumatı əks etdirən yeganə əsər

---

¹ N.Cəfərov. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, AzAtaM, 2002, 598 s., s.112

olması onu XI-XII əsrlər türk xalqlarının etnoqrafiyasının və etnoqrafik leksikasının öyrənilməsində əvəzsiz mənbəyə çevirmişdir. Z.Qorxmazın bu barədə söylədiyi fikirlər əsərin türkoloji dilçilikdəki rolunu açıq-aşkar üzə çıxarır: “Ensiklopedik bir lüğət olan “Divanü lüğət-it-türk” mədəniyyət tariximiz qədər türk dili tarixi üçün də əhəmiyyətli bir mənbədir. Biz bugün türk dilinin mətnlərlə açıqlanması mümkün olmayan bəzi qaranlıq məqamlarının aydınlaşdırılmasında və müqayisəli dil tədqiqatlarında “Divanü lüğət-it-türk” abidəsindəki faktlara əsaslanır və ondan geniş şəkildə yararlanırıq”.¹ Çünki “Divan”ın əks etdirdiyi leksik sistem türklərin ailə-məişət vəziyyətini, qohumluq əlaqələrini, qədim və yeni inanclarını, sənət- peşə tərzini, cəmiyyətin qarşılıqlı münasibətlərini, hərbi- siyasi idarəetməni və s. əhatə edir. Yəni, “Divanü lüğət-it-türk” bilavasitə türk dillərinin nüfuzuna, əhatə dairəsinə, söz və ifadə zənginliyinə, onların qrammatik və leksik xüsusiyyətlərinin, qayda-qanunlarının izahı, elmi şərh və s. həsr olunmuş kapital tədqiqatdır.”² Həqiqətən də, qeyd olunan əsər Nizamiyəqədərki və Nizami dövrünün, yəni qədim dövrlərdən başlayaraq XI əsrə qədərki türk dillərinin ümumi mənzərəsi barədə tam geniş məlumat verir. “On ilə yaxın müddətdə Çin səddindən Bizans torpaqlarına qədər olan əraziləri, Türkünstan, Sibir, Volqaboyu ərazilərini gəzmiş M.Kaşğari müxtəlif türk boylarına aid şeir parçaları, folklor nümunələri toplamış, bu boyların dilini tədqiq etmiş, onların fonetik, leksik, qrammatik xüsusiyyətlərini

¹ Z.Korkmaz. Oğuz türkçesinin tarihi gelişim süreçleri ve “Divanu-lüğət-it-türk”// <http://www.tdk.gov.tr/oguz1.html/>

² E.Əlibəyzadə. Azərbaycan dilinin tarixi. I cild., Bakı, 2007, 660 s., s. 411

qeydə almış və bu xüsusiyyətləri öz əsərində həmin dillərə aid söz və söz birləşmələrini misal gətirməklə çox mükəmməl şəkildə tədqiq etmişdir.”¹ Əsl etnoqraf kimi gəzdirdiyi yerlərin xəritəsini də tərtib edən M.Kaşğari əsərin giriş hissəsində gəzdirdiyi 20 böyük və digər kiçik türk qövmləri və onların dili haqqında geniş məlumat vermişdir. Lakin bir məsələni vurğulamaq lazımdır ki, T.Hacıyevin də qeyd etdiyi kimi “M.Kaşğarinin tayfa dilləri kimi təqdim etdiyi dillər xalis tayfa dilləri deyildir. Bir tayfa adına verilən xüsusiyyətlər içərisində bir neçə tayfa dil elementləri vardır; çoxvariantlıq qarışıqlıq xalq dilinin elementləridir. Deməli, M.Kaşğarinin təsvir etdiyi dövrdə müəyyən olmuş türk mənşəli xalq dilləri fəaliyyət göstərmişdir”.² Onların dilinin, yaşadığı ərazi və yayıldığı arealının, etnik mənsubiyyəti və adət-ənənələrinin təkcə etnolinqvistik cəhətdən deyil, həm də onların gündəlik yaşayışları və həyat tərzini baxımından təhlil olunduğu “Divan”da tarix, coğrafiya, etnoqrafiya, folklor və klassik poeziya ilə bağlı çoxlu elmi məlumatlar vardır. R.Əskərin də qeyd etdiyi kimi, “əsərdə min il bundan əvvəlki türklüyün bütün xüsusiyyətləri - başda dili və ədəbiyyatı olmaqla, türkün tarixi, coğrafiyası, iqtisadiyyatı, mənəvi-milli dəyərləri, mədəniyyəti, psixologiyası, dünyagörüşü, həyat tərzini, adət və ənənələri, ailə, qohumluq, qonşuluq və ümumən sosial münasibətləri, geyimi, silahları, mətbəxi, oyunları, əyləncəsi- bir sözlə, hər şeyi ideal şəkildə öz əksini tapmışdır. Mükəmməl məlumat və biliklər toplusu yaratmaq sahəsində Mahmud Kaşğari Qərbi Avropanın

¹Həsənli Ş.Türk dünyasının ilk ensiklopediyası// Tədqiqatlar №1.Bakı, 2006, s.6

² T.Hacıyev, göstərilən əsəri, I cild, s.60

Didro, Monteskyu, Volter və Russo kimi maarifçi-ensiklopedistlərini 7 əsr qabaqlamışdır”.¹

Ərəblərin işğalı zamanı türklərin heç də ərəblərdən geri qalmadığını, türklərin ucalığını göstərmək, eyni zamanda ərəblərə türk dilini öyrətmək məqsədilə yazılan bu əsər türkcə-ərəbcə lüğət olmaqla yanaşı, bir türk ensiklopediyasıdır. Əsərdə çeşidli izahatlar, qrammatikaya dair məlumatlar toplanmış, ərəbcə verilən söz, ifadə və misallar geniş şəkildə, hətta müxtəlif türk dillərində uğradığı səs dəyişiklikləri, leksik mənası, etimoloji təhlili və s. əlavə məlumatları ilə birlikdə əks olunmuşdur. Əsəri tədqiq edən V.Məmmədəliyev bu barədə yazır: “Cəsarətlə demək olar ki, ərəb dilçiliyində fenomen hesab edilən M.Kaşğari müasir mütəxəssislərin türk dillərinin tədqiqat obyektinə nisbətən yeni cəlb etdikləri bir sıra fonetik-morfoloji qayda-qanunları XI əsrdə elmi şəkildə tədqiq etmişdir. Onun formativ suffiks və infikslər barəsindəki müşahidələri, isimlərin (adların) yaranması, substrat nəzəriyyəsi və s. haqqındakı fikirləri bugünün özündə belə dilçiləri heyretə salır.”² Ərəb lüğətçiliyi ənənələri əsasında tərtib edilən lüğətdə dilin saflığına riayət edilərək köhnə və əsl türk sözlərinə yer verilmişdir. Ancaq onların arasında türk dillərində çoxdan işlənən və mənimsənilən mənşəcə türkcə olmayan sözlər də verilir. Ş.H.Akalının fikrincə, “Türk dillərində ön səs kimi işlənməyən /d /h /l /m /n /r /z / samitləri ilə başlayan *dünüşke* “yabanı tərə”, *buluñ* “Çindən gətirilən çoxrəngli ipək parça”,

¹ R.Əskər. M.Kaşğari və onun “Divanü-lüğət-it-türk” əsəri. Bakı, 2008, s.11

² Məmmədəliyev V. Azərbaycan və Orta Asiya dilçilik ənənələri./ Azərbaycan filologiyası məsələləri. II buraxılış, Bakı, “Elm” nəşr, 1984, s. 201-210, s. 205

lav “möhür mumu”, *maraz* “karanlık gece”, *nag* “timsah”, *rapçat* “angarya”, *zaranza* “yalançı zəfəran otu” kimi sözlərin Türk mənşəli olmadığı bilinməkdədir”.¹

“Divan” dilçilik baxımından öz dəqiqlik və zənginliyini qoruyan ensiklopedik abidədir. Etnoqrafiyanın istənilən sahəsilə bağlı mənbəşünaslıqda mühüm rol oynayan lüğət türk xalqlarının müqayisəli-tarixi leksikasını, etimoloji, etnomədəni və etnolinqvistik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi baxımından olduqca əhəmiyyətlidir. Belə ki, ilk dəfə olaraq M.Kaşğari ahəng qanununun türk dilləri üçün səciyyəvi olduğunu bildirməklə yanaşı, türk dillərində söz köklərinin dəyişmələrini, qrammatik formanın şəkilçi vasitəsilə düzəldiyini qeyd etmişdir. İlk dəfə türklərin yaşayış arealını xəritə ilə təsvir edən M.Kaşğari ilk türk şeir parçalarını toplayan, müsəlman türklərin şamanizm inanclarını, toy, düyün, şölən, bayram kimi müxtəlif mərasimlərini, adət və ənənələrini, ayrı-ayrı totemlərini, geyimini, yemək mədəniyyətini, yaşayış tərzini yazıya köçürən şəxsdir. Əsər türk mədəniyyətinin bilinməyən dövrlərinə açılan qapıdır. Əsərdə toplanmış saqu, mani, qoşuq, dastan parçaları Göytürk kitabələrindən sonra günümüzə gəlib çatan ən əski örnəklərdir.² Əksəriyyəti şifahi xalq ədəbiyyatı nümunəsi hesab edilən bu şeirlərin bəziləri tarixi mənbələrə görə, Kaşğarının yaşadığı dövrə, bəziləri isə miladdan öncəki və eramızın ilk əsrlərinə aiddir.

¹ Akalın Ş.H. Bin yıl önce ve sonra Kaşgarlı Mahmud ve “Divanu-Lugat-it-türk”. s.66

² Qurbanov. A. Ümumi dilçilik, I cild, Bakı, 2004, səh.55

M.Kaşğari türk xalqlarının tarixindən, həyat tərzindən bəhs edərkən xalqın ayrılmaz simvollarından biri olan dini inanc məsələsinə də toxunmuşdur. Doğrudur, əsər müsəlman-türk sivilizasiyasının ən gözəl çağlarında qələmə alınsa da, ancaq bəzi türklər o zamanlar hələ də öz dinlərindən ayrılmamışdır. Məhz buna görə, M.Kaşğari islamla bağlı dini terminlərin izahını verməklə yanaşı keçmişə müraciət edərək türk xalqlarının qədim dini görüşlərindən də Divan boyunca bəhs etmiş, “türklər tərəfindən bu inanc geniş yayılmışdır”, “türklər bu inanca çox inanırlar” kimi əlavə şərhələrlə şamanizmin və Tenriçiliyin, cin və pərilərə inancın türklər arasında necə geniş yayıldığını, şamanizmə və əski inanclara sadıq qalaraq yas və toy mərasimlərində bu dinlərin adətlərindən istifadə edildiyini oxucunun nəzərinə çatdırmışdır.

Ümumiyyətlə, “Divan”da kənd təsərrüfatı, məişət, təbabət, peşə-sənət sahələrinə aid çox sayda sözlər toplanmışdır ki, bu da “Divan”ın etnoqrafik cəhətdən tədqiqini əhəmiyyətli edir. Abidədə dövrün etnoqrafiyasının, demək olar ki, bütün sahələrinə aid sözlərə rast gəlinir. Bu sözlərin həm ümumtürk-cədəki (türki) işlənmə variantları, həm də bəzilərinin türk ləhcələrindəki işlənmə variantları və izahı çox mükəmməl şəkildə verilmişdir. Q.Mahmudovanın qeyd etdiyi kimi, “bu möhtəşəm əsəri araşdırarkən görürük ki, bütün müasir türk dilləri sanki bu əsərdə öz əksini tapmışdır. Hər bir türk dilindən bu lüğətdə bir qətrə vardır.”¹ M.Kaşğarinin topladığı söz-anlayışların bəziləri müasir dilimizdə olduğu kimi işlənir,

---

¹ Mahmudova Q. “M.Kaşğarının “Divanu-lüğət-it-türk” əsərində və müasir türk dillərində işlənən bəzi leksik şəkilçilər haqqında”. Tədqiqlər. 3-4, Bakı, Nurlan nəşr., 2008, s.46-54, s. 47

bəziləri isə dialektlərdə işlənsə də, ədəbi dildə işlək deyildir. Elə anlayışlar da var ki, hazırda dildə dəyişikliklərə uğrayaraq işlənir, bəziləri isə dildən tamamilə çıxaraq yeni sözlərlə əvəzlənmişdir. Məsələn, qızılca, çiçək xəstəliyinin adı “**çəçək**” şəklində işlənilmişdir, yaxud da “**qarı**” sözü “önqol, qolun dirsək ilə əl arasındakı hissəsi” deyə aydınlaşdırılır. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində qolun bu hissəsi “said” tibbi anlayışı ilə ifadə olunsa da, dialektlərdə qarı sözü XI əsrdə işlənən mənası ilə qarşımıza çıxır. “Sinir” termini isə “Divan”da “**siñir**” olaraq verilir və XI əsrdə “sağırnun” hərfi ilə yazılan termin indi ədəbi dildə n səsi ilə tələffüz olunur. Bəzi dialektlərdə isə dilimizdə əvvəllər olduğu mənada işlənir. Ancaq xörək adı olan “tutmac” müasir dövrdə Azərbaycanın yalnız bəzi regionlarında, dialektlərində işlənir. Türkiyədə isə cənub- şərq Anadolu və Frakiyadan başqa demək olar ki, hər yerdə, 34 vilayətdə bilinən bu yemək xəmirin kiçik kublar şəklində kəsilərək qaynayan suya tökülərək bişirilməsidir. Bəzi yerlərdə içində qatıq, yarma, noxud, mərcimək kimi ləvazimatların əlavə edildiyi bu tarixi yemək Türkiyədə *fide*, *kesme*, *hamur*, *tutmaç*, *tutma* kimi adlarla da tanınır.¹

XI əsr ümumtürk ədəbiyyatının ən gözəl nümunələrindən biri də Qaraxanlı və İslam dövrü türk ədəbiyyatının ilk böyük əsəri olan “Qutadğu Bilig” (قوتادغو بليگ) əsəridir. Dövrünün məşhur şairi, ictimai xadimi, mütəfəkkiri Yusif Xas Hacib Balasaqunlu tərəfindən, əski şamanist türklərin, manixeist və Buddist uyğurların dil və ədəbiyyat ənənələrinə əsaslanaraq Qaraxani türkcəsində yazılan “Qutadğu Bilig” məsnəvi

¹ www.turkish-cuisine.org/TARIFLER/RECETELER

şəklində yazılmış bir siyasətnamə olmaqla yanaşı, Qaraxanlı dövrünün ictimai vəziyyəti, cəmiyyətin ierarxik sistemi, türk dövlət sistemi və onun idarəetmə prinsipləri, hüquq və vəzifələri, dövlət və xalq, ailə və fərd münasibətləri haqqında geniş biliklər ehtiva edən siyasi ensiklopediyadır. Əsərdə siyasi, hüquqi, ictimai, əxlaqi fikirlərə yer verilir, türk dövlət anlayışı və bununla bağlı məsələlərə də aydınlıq gətirilir.

Əsərin yazılması ilə bağlı fikirlərin əksəriyyətində müəllifə təsir məsələsi daha çox tədqiqata cəlb edilmişdir. Bu yəqin ki, əsərin əldə olan ilk Türk klassik yazılı ədəbi nümunəsi olması və bu əənəninin ilkin qaynaqlarının müəyyənləşdirilməsindəki çətinliklərlə bağlıdır. Məsələn, A.Bombaçı, A.Dilaçar, A.Caferoğlu, H.İnalcık, İ.Kafesoğlu “Qutadğu bilig”lə bağlı yazılarında əsərdəki “yad təsirlər”ə geniş yer ayırmışlar. A.Caferoğluna görə, “İlkin İslami mərhələyə aid türkçə bir əsər olmaq etibarilə “Qutadğu bilik” həm mövzu, həm də dil baxımından ərəb və İran təsiri altında qalmışdır”.¹ F.Köprülü əsərin ədəbi forma baxımından İran ədəbiyyatının ən böyük nümunəsi olan Şahnamənin, ideologiya baxımından isə İbn Sinanın təsiri ilə yazıldığını qeyd edir.² Bəzi türkoloqlar isə Y.X.Hacibin əsəri İbn Sinanın deyil, Fərabinin və Konfutsinin, bəziləri isə Platon və Sokratın təsiri ilə yazdığı qənaətindədir. Bütün bu fikirləri qəbul etməyən İ.Kafesoğluna görə isə, “Qədim türk hakimiyyəti anlayışı ilə Hind-İran anlayışı arasında ciddi əlaqə və uyğunluq mövcud deyil, bu

¹ Caferoğlu.A. Türk dili tarixi. I-II İstanbul, 1984, II c, s.56.

² Köprülü. F. Türk edebiyatı tarixi. İstanbul-Ötüken,3.basım, 1981

baxımdan əsərdə hər hansı bir Hind-İran təsiri axtarmaq lazımsızdır.”¹

İlk dəfə P. A. Jober tərəfindən 1825-ci ildə elm aləminə gətirilən, daha sonra Vamberi, V.Radlov tərəfindən tədqiq olunan əsər Türkiyədəki tədqiqat tarixi Samih Rıfat tərəfindən I Türk dili Qurultayında “Karahanlılar Edebiyatı Kutadku Bilik, Türkçenin kendi muhiti şartları içinde inkişafı” adlı məruzəsilə başlayır. Orijinalı hal-hazırda əldə olmayan, Vyana (Herat)², Qahirə³, Fərqanə (Nəməncan)⁴ nüsxələri əsasında tədqiq olunan “Qutadğu bilik” dil baxımından olduqca maraqlı bir əsərdir. Xaqaniyyə türkcəsində yazılan və XI əsr türkcəsinin elmi üslubunu çox gözəl əks etdirən siyasətnamədə işlədilən söz və ifadələr həmin dövr dövlət idarələri barədə oxucuda dərin təəvvür oyadır. Əsərdə astronomiya, həndəsə, coğrafiya, kənd təsərrüfatı, ictimai-siyasi şəraitlə bağlı anlayışlarla yanaşı, din və şəriəti əhatə edən, cəmiyyətin ierarxik təbəqələrini əks etdirən anlayışlara da rast gəlmək mümkündür. Bu terminlərin əsərin müxtəlif hissələrində işlənmə tezlikləri fərqlidir. Məsələn, mənsur və mənzum müqəddimələrdə və minacat, nət hissələrində daha çox dini anlayışlar işlənsə də ana mətnə

---

¹ Kafesoğlu. İ. Kutadgu Bilig ve Kültür tarihimizdeki yeri. Kültür Bakanlığı yayınları;368 İstanbul 1980, s.36-37

² Bu nüsxə uyğur əlifbası ilə üzü köçürülmüş, 1796-cı ildə İ.Hammer-Purqşal tərəfindən İstanbulda tapılmış və Vyana kral kitabxanasına bağışlanmışdı. Digər adının Herat nüsxəsi olmasının səbəbi isə Heratda üzünün köçürülməsidir.

³ Qahirə nüsxəsi ərəb dilində nəsx xətti ilə yazılmış və Misir kral kitabxanasında professor B.Morits tərəfindən tapılmışdır.

⁴ Ən mükəmməl nüsxə hesab olunan və ərəb əlifbası ilə yazılmış Fərqanə nüsxəsi Nəməncanda Məhəmməd Hacı İşan Lalərişin şəxsi kitabxanasında 1913-cü ildə Əhməd Zəki Vəlidi Toğan tərəfindən aşkar edilmişdi.

siyasi terminlər üstünlük təşkil edir. Əsərdə işlənən sözlərin leksik-semantik təhlili nəticəsində siyasətnamənin lüğət tərkibini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- siyasi, sosial sahələrə aid anlayışlar
- dini inanclara və şəriətə aid anlayışlar
- dəqiq və təbiət elmlərinə aid anlayışlar.

İdeal idarəetmə və onun aparıcı qüvvələri haqqında bütün məlumatları əhatə edən etik-didaktik traktat kimi əsərdə sadə dövlət ierarxiyası, rütbə məsələsi deyil, bütünlüklə dövlətçilik dəyərləri, törə, qut, ağıl kimi məfhumların təmsil olunduğu idarəetmə sistemi ədəbi formanın gözəllikləri ilə bəzədilərək təsvir edilmişdir. Türk-İslam dövlətinin əsas idarəçilik fəlsəfəsini əks etdirən “Qutadğu bilig” qədim Türk cəmiyyətində olduğu kimi hökmdarın güclü törə və əənəllərini özündə əks etdirir. Hökmdar törələrə uyğun olaraq hakimiyyətə gəlir və onun tələblərini həyata keçirmədikdə, törəyə əməl etmədikdə, törələr ondan üz döndərir. Buna görə də H.H.Adalıoğlu əsərdə təsvir olunan idarə sistemini belə təsvir edir: “Biz, “Qutadğu bilig”in irəli sürdüyü dövlət modelinin adı nə olursa olsun, ədaləti əsas sayan, ədalətin bərpası üçün qanunun düzgün tətbiqini (köni törü) məsləhət görəən, xalqı üçün himayəçi, qoruyucu və mərhəmətli bir dövlət modelini irəli sürdüyünü düşünürük”¹. Bu baxımdan törənin ilahi qüvvələrlə bağlı olduğuna, onların köməyi ilə yarandığına inanan türklərin ilk “Şahnamə”sində xaqana ən yaxın insanın-

---

¹ Adalıoğlu H.H. Bir siyasətnamə olaraq Kutadgu Bilig, /“Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib və Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyum bildiri. 26-27 Ekim 2009, TDK Yayınları, Ankara 2011/, s.31-44, s.37

Küntoğdunun qanunu, yəni törəni təmsil etməsi təsadüfi deyildir. Çünki hökmdar xalqın yüzillər boyu formalaşdırdığı dəyərləri, ənənələri, qayda-qanunları yaşatmalı, onları qorumalıdır. F.Bayat müəllifin simvollaşdırma apararaq hökmdarı Günəş, vəziri Dolunay kimi təsvir etməsini, ədalətin Günəş kimi kiçilməyən, parlaqlığını itirməyən bir qüvvə olması ilə əlaqələndirir. Demək, “makro-kosmosla (kainatla) mikro-kosmos (insan) arasındakı əlaqəni formalaşdıran və tənzimləyən dünya modeli “Qutadğu Bilig”də simvolik olaraq təqdim edilmişdir.”¹ Xalq qarşısında üç öhdəliyi olduğunu hökmdarlara xatırladan Yusif xas Hacib onları bu ardıcılıqla vermişdir: “İlk öncə məmləkətində gümüş təmiz qalsın, onun dəyərini qoru. İkincisi, xalqı adil qanunla idarə et, birinin digərini əzməsinə yol vermə. Üçüncüsü, bütün yolları qoru, xalqı qaçaq-quldurlardan xilas et!” [K.B.5574-5577 b.]

Beg, vezir, sü başlar, kapuğ başlar, uluğ hacib, bitigçi, ilimga, agıçı, idişçi, aş başçı, tapuğçı kimi dövlət sisteminin müxtəlif məqamlarında fəaliyyət göstərən şəxslərin xarakteri, ağıl, dövlət, ərđəm, ədalət, bilik sahələrində hansı xüsusiyyətlərə sahib olmaları haqqında gələcək nəsillərə məsləhət verən Y.Hacib dövlətin ən yaxşı idarəetmə yolunu göstərir. “Göründüyü kimi, “Qutadğu Bilig” türk mənəvi aləmini hərtərəfli əhatə edən qüdrətli bədii əsərdir ki, burada bilik öyrənmək, oxumaq, gözəl yazmaq, “bütün” əlifbaları və “bütün” dilləri bilmək, şeir yazmaq, bələğət (natiqlik məharəti,

---

¹ Bayat F. Kutadgu Bilig`de Ortaçağ dünya modelinin simgesel açılımlı., /“Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyum bildiri. 26-27 Ekim 2009, TDK Yayınları, Ankara 2011/, s.88-96, s. 88-89

gözəl danışmaq qabiliyyəti) kimi kamillik keyfiyyətləri ön plana çəkilib.”¹

Yusif Xas Hacib əslində “Kutadğu-bilig”də insan həyatındakı iki əsas məfhumun-dövlət və dinin bir-birinə təsir etməli olduğunu ana xətt kimi müəyyənləşdirmişdir. 6645 beytlək əsərin 3132-ci beytindən başlayaraq sona qədər bu fikir fonunda müxtəlif məsələlərə toxunan müəllifin fikrincə, “din xətti ilə dünya xətti bir-birinə qarşıdır. Onlar bir-birinə yaxınlaşmır, dinin dünya ilə birləşməsi mümkünsüzdür, bu ikisi bir yerdə ola bilməz. bilmək kafidir.” [K.B.3132-6645.b.]

Türklərin din sistemi ilə əlaqədar zəngin məlumatların yer aldığı əsərin filoloji təhlili zamanı ərəb və fars mənşəli sözlərin əsasən bu baxımdan istifadə olunduğunu görmək mümkündür. Müəyyən qədər ərəb-fars alınmalarının işləndiyi “Qutadğu bilig”də qafiyəyə uyğun olaraq bəzən türk, bəzən də onların ərəb və fars qarşılıqları verilmişdir: tapuğ-taət, törütügli-xaliq, yükün-namaz qıl. Maraqlıdır ki, əsərdə *Allah, cənnət, cəhənnəm, şeytan, mələk, savm, salat, müsəlman, sübh, əsr* kimi ərəb mənşəli əsas islami ifadələrə yer verilməmiş, əvəzinə *teñri, tamu(ğ), yek, ferişte, rüzā, namāz, çomaq, tañ, yatgu* kimi türk və ya fars mənşəli sözlər işlənir. Q.Kazımov bu barədə yazır: “Ənənəvi “ərəb, fars elm poeziya dili” tilsimlərindən qurtulmaq çətin olsa da, ozanların qədimdən davam etdirməkdə olduqları türk folkloru, türk varlığı bu dövrdə el şairlərini, klassik poeziya nümayəndələrini oyadır, vətənpərvərlik hissləri, türk-azəri dilinin sadəliyi, şirinliyi, milliliyi tədricən yad dillərin üstün mövqeyini əyməyə,

---

¹ Əlibəyzadə E. Azərbaycan dilinin tarixi. I cild., Bakı, 2007, 660 s., s. 410

sındırmağa başlayır. Tədricən gəlmə dillərə deyil, həmin dillərdən alınmalara da şüurlu tənqidi münasibət güclənir¹. Həmin dövrdə ərəb alınmalarına qarşı işlədilən fars sözlərinə aydınlıq gətirən S.Ekerin fikrincə, bu “türkcə yazılan ilk islami əsərlərdə farsca mənbələrdən istifadə edildiyinə işarədir.”²

Beləliklə, türklüyün ilk “Siyasətnamə”si, “Ədəbül-Müluk”, “Ənis ül məmalik”, “Şahnamə”, “Zinət-ül-ümərə”sı³ olan “Qutadğu bilig” türk xalqlarının mənəvi aləmini, onun yaşamını öyrənmək üçün əvəzsiz mənbədir.

İslam-türk mədəniyyətinin ilk dörd incisindən biri hesab olunan “Divani-hikmət” əsəri isə bu mərhələnin tamam fərqli aspektini-təsəvvüf, dini inanc və şəriət məsələlərini, xalq hikməti və ədəbi nümunələrini özündə əks etdirir. İlk müqəddəs müsəlman türkü kimi tanınan, Piri-Türküstan, Türküstan müdriki Əhməd bin İbrahim bin İlyas Yəsəvinin zəngin türk təfəkkürü və İslam dünyagörüşü əsasında yaratdığı “Divani-hikmət” türk sufiliyinin ilk mükəmməl əsərlərindəndir.

Bismillah dip bəyan eyləy hikmət aytıp

Taliblərgə dürr ü gühər saçtım muna

Riyazətni katıg tartıp, kanlar yutup

Min dəftəri-sani sözün açtım muna [D.H., s.7]

-deyə, başlayan əsərin tam orijinal mətni əldə olmadığı üçün toplanmış şeir parçalarının hamısının məhz Əhməd Yəsəvi tərəfindən yazılıb yazılmadığı bilinmir. Belə ki, şeir

¹ Q.Kazımov. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı-Təhsil- 2003, 584 s., s. 547.

² Eker. S. Kutadgu Bilig`de Türkçe islami terimlerin kaynakları üzerine. *Bilig. Yaz/2006* sayı 386 103-122., s.105.

³“Kutadğu Bilig” əsərinin müqəddiməsində əsərin çinlilər tərəfindən “Ədəb-ül-müluk”, maçinlilər tərəfindən “Ənis-ül-məmalik”, məşriqililər tərəfindən “Zinət-ül-ümərə” adlandırıldığı qeyd olunmuşdur.

parçalarının bəzilərində türk dillərinin müxtəlif dil xüsusiyyətləri nəzərə çarpır. Qeyd etmək lazımdır ki, əsər Azərbaycan dilçiliyi aspektində bugünə qədər tədqiq olunmamışdır. Bu isə əsər və onun müəllifi haqqında günümüzə qədər gəlib çatmış məlumatların yetərincə olmaması ilə əlaqədardır. Lakin, E.Nəcibin əsər üzərində apardığı tədqiqat nəticəsində əsərin dilinin XII əsr oğuz-qıpçaq türkcəsi ilə üst-üstə düşməsi fikrini irəli sürməsinə nəzərə alsaq, əsəri oğuz dil arealına daxil olan Azərbaycan dilinin tədqiqində əsas mənbələrdən birinə çevrilir.¹

Böyük türk mütəfəkkiri Əhməd Yəsəvi 1093-cü ildə Qazaxıstanın Yəsi şəhərində anadan olmuş, Arslan Baba və Yusuf-i Həmədaninin müridi olmuşdur. Yəsəvi qədim Türk inanclarını İslamla uzlaşdırmağa, İslamı yeni qəbul etmiş insanlara bu dinin səmimi, insan və Tanrı sevgisinə əsaslanan üzünü tanıtməyə çalışmışdır.

Benim hikmetlerim hadîs hazinesidir
Kişi pay görmese, bil habistir
Benim hikmetlerim süphanın fermanı
Oquyup bilsen, hepsi Kur'an'ın anlamı
-deyən, Ahmet Yəsəvi, Türk dünyasının və türkcülüyün təsəvvüf simvoludur. Türk təsəvvüf ənənəsinin əsasını qoyan, özündən sonra Yunus Əmrə, Mövlana, Hacı Bektaş Vəli kimi böyük mütəsəvviflərin yaradıcılığına, nəqşibəndi və beктаşi təriqətinin formalaşmasında böyük təsiri olan, İslamı doğru

---

¹ Э.Наджиб. Исследования по истории тюркских языков XI-XIV вв. М. 1989, 380 с., с. 55

şəkildə, sadə, təmiz türk dilində qələmə alan Əhməd Yəsəvi özündən sonra böyük bir türk təsəvvüf məktəbi yaratmışdır.

Əhməd Yəsəvi yaşadığı dövrün türk cəmiyyətinin öz ənənə və adətlərini yaşatmaq uğrunda apardığı mübarizəni görürdü və bunun üçün də ərəb-əcəm mədəniyyətlərini birlikdə mühafizə edərək yaşaya biləcəkləri fikrini qədim türk xalqlarının ədəbi nümunələrindən bəhrələnərək xalq dilində, xalqın məişətinə, həyatına yaxın olan bir dildə qələmə alaraq yeni nəsillərə aşılamağa çalışmış, insanlar arasında dostluğu, həmrəyliyi, Tanrı və insan sevgisini təbliğ etmişdir.

Əhməd Yəsəvi, təlimini "Dörd Qapı" olaraq bilinən bu qanunlar üzərinə qurmuşdur: *Şəriət, Təriqət, Bacarıq və Həqiqət*. "Dörd Qapı", islamiyyətdən əvvəlki Türk inanclarından qaynaqlanmışdır. Şamanizmdə Şərq, Qərb, Şimal və Cənub istiqamətləri, müqəddəs qəbul edilən dörd məfhumdur. İstiqamətlər dörd rəng və dörd müqəddəs varlıqla simvollaşdırılmışdır: mavi, ağ, qara və qırmızı; ağac, dəmir, su və atəş. Şaman inancına görə bunlar, kainatın və insanın özünü meydana gətirir və təbiətdəki "4 məfhum" insandakı "4 qapı" da - ədalət, qüdrət, ağıl və səbrdə zübur edir. İnsan bu dörd qapını bir- bir açdıqca kamilləşir və şamanizmə görə təbiət və insandakı bu dörd məfhumu görə, onları mənimsəyən şəxs əsl şamandır. Əslində şamanizmin bugünə qədər din kimi yaşamamasının səbəbi də bu prinsipdir. Türk şamanizminə görə buna nail olmaq fərdi xüsusiyyət daşıyır və bunlara nail olmaq "seçilmiş" olmaqdır. Qeyd olunan xüsusiyyətlər islam təsəvvüfünün "kamil insan" anlayışı ilə üst-üstə düşür. Yeganə fərq "kamil insan"ı kamilliyə aparan bələdçinin -"Qurani-Kərim"in İslamda mövcudluğudur. Şaman isə Tanrıya

yaxınlaşmağı yalnız öz bacarığı və daxili aləminin bələdçiliyi ilə həyata keçirə bilərdi.

XI-XII əsrlər türk yazılı abidələrinin içində diqqəti cəlb edən digər əsər isə “Ətabətül- həqayiq” əsəridir. Ədib Əhməd ibn Mahmud Yuqnaqi tərəfindən qələmə alınan və əxlaqi-fəlsəfi traktat xarakteri daşıyan əsər nüsxələrdən birində qeyd olunduğu kimi, Kaşğar dilində qələmə alınmışdır. 40 beyt, 101 bənddən (484 misra) ibarət əsər əruz vəzninin *faulun, faulun, faulun, faul* bəhrində yazılmışdır. Müəllifi haqqında geniş məlumat verilməyən, lakin islam-türk mühitinin ən dəyərli nümunəsi kimi dəfələrlə üzü köçürülən və mövzu baxımından “Qutadğu bilig” və “Divani-hikmət” əsərləri ilə paralellik təşkil edən bu dəyərli nümunə haqqında ilk məlumatı Nəcib Asım vermişdir. 1906-cı ildə ilk dəfə əsərin bir qismini çap etdirən N.Asım, 1918-ci ildə əsəri bütövlüklə, faksmile və tərcüməsi ilə birlikdə nəşr etdirmiş, daha sonralar isə əsərin digər bir nüsxəsinin də mövcud nüsxə ilə müqayisəli tədqiqini aparmışdır.¹

Əsər haqqında M.F.Köprülü, J.Deni, V.Radlov, T.Kovalski də tədqiqatlar aparsa da, onların yazıları N.Asım nüsxəsinə əsaslanmışdır. R.R. Aratın geniş tədqiq etdiyi əsərin yazılma tarixi “Divani-hikmət” əsərində olduğu kimi mübahisələrə səbəb olmuşdur. R.R.Arat əsərin XIII əsrin I yarısında yazıldığını irəli sürür. Lakin əksər müəlliflər əsəri XII əsr nümunəsi hesab edirlər. A.B.Ercilasun əsərin təqdim olunduğu “Məlik-it-türk və'l-əcəm” Məhəmməd Dad

---

¹ N.Asım. Hibetü-l- hakayik.(İstanbul 1334= 1918; 1.ksm: metin, tercüme ve izah, 2. Ksm.:faksmile); Uygur yazısı ile Hibetü-l-hakayik`ın digər bir nüshası.(Türkiyat, 1925,I,227-233)

İspehsalar bəyin kimliyi haqqında tədqiqat apararaq onun 1102-1130-cu illər arasında Səmərqənddə hökmran olan səlcuqlu hökmdarı Sultan Səncərin nəslindən olan Məhəmməd bin Süleyman olduğunu qeyd edir. “Yəqin ki, “Ətabətül-həqaiq” 1102-1130-cu illər arasında Səmərqənddə M.İbn Süleymana təqdim olunmuşdur. Beləcə Ədib Əhmədın də XI əsrin II yarısı, XII əsrin I yarısında Qərbi Qaraxanlıların hakim olduğu Səmərqənd ətrafında yaşadığı təxmin olunur.”¹ XI əsr nümunəsi olan “Qutadğu bilig” və “Ətabətül-həqaiq” əsərlərini müqayisə etdikdə də R.R.Aratın fikrinin yalnız olduğunu, əsərin XII əsr nümunəsi olduğunu demək olar. “Qutadğu Bilig” və “Ətabətül Həqaiq” əsərlərindən gətirilən aşağıdakı nümunələrdəki oxşarlıq diqqəti cəlb edir:

Bayatka şükür kıldı ögdü *öküş*

Ayur ay idim sen bagırsak küsüş [K.B.1030.b.]

İlahi *öküş* hamd ayur men saña

Seniñ rahmetiñdin umar men oña[ƏH.1-2.m.]

Bundan başqa, “Ətabətül-Həqaiq” əsərində təsadüf olunan “unarça ayayın yarı bir maña” misrasındakı “unarça” sözünə XII əsr yazılarından sonra təsadüf olunmur. “Qutadğu Bilig” əsərinə nəzər saldıqda “unarça” sözü ilə eyni kökdən olan “unur” feili də işlənmişdir: “Serinse kişi tegme işte unur”- “İnsan səbr dərsə, hər işdə müvəffəq olar”. Beləliklə, sözün “u” (muktədir, qadir olmaq) feilindən törəndiyi aydın olur.

“Ətabətül Həqaiq” əsərində “Alah”ın adı ilə bağlı yer alan “*Bayat, İdi, Törütgen*” (Bu kudret İdisi ilig bir Bayat,

---

¹ A.B.Ercilasun.Başlangıçtan XX yüzyıla Türk dili tarihi. Ankara,2004, s.333

[ƏH.19.m.]; Törütgen İdi, [ƏH.121.m.]) sözləri də M.Kaşğari-nin “Divanü luğat-it-türk”, Ə.X.Hacibin “Qutadğu Bilig” və “Ətabətül-həqaiq” əsərlərindən başqa, sonrakı dövrlərə aid bədii nümunələrdə təsadüf olunmur. Əlbəttə, belə çoxsaylı nümunələrə əsasən əsərin XII əsrə aid olduğu müəyyənləşir.

Bir maraqlı fakt isə əsərin nüsxələri ilə bağlıdır. Əsərin ən qədim və ən yaxşı yazılmış nüsxəsi İstanbul Ayasofya kitabxanasında saxlanılan Səmərqənd nüsxəsidir. XV əsrin sonlarına doğru Osmanlı dövlətinə gətirilən nüsxə xəttat Zeynalabdin ibn Sultanbaxt Hüseyn Cürcani tərəfindən uyğur əlifbası ilə qələmə alınmışdır. Uyğur hərflərinin ərəb yazı stilinə uyğunlaşdırılması ilə yazılan bu nümunə R.R.Aratin fikrincə, “uyğur dövrü və arealında bugünə qədər təsadüf edilməyən bir yazı şəklinə sahibdir.” [ƏH. s.20]. Əsərin ikinci nüsxəsi isə Ayasofya nüsxəsidir və Səmərqənd nüsxəsindən üzü köçürülmüşdür. Bu nüsxə digərindən fərqli olaraq iki əlifba ilə-uyğur və ərəb əlifbaları ilə qələmə alınmışdır. Bundan başqa Türkiyə kitabxanalarında mövcud olan ayrı-ayrı münşəat və cümlələrdə əsərdən parçalar verilmişdir.

“Ətabətül-həqaiq”in mövcud nüsxələrində müəllif haqqında müxtəlif şeir parçaları əlavə edilmişdir. Bu şeir parçalarının nə məqsədlə əlavə edildiyi bilinməsə də, haqqında heç bir məlumat olmayan müəllif haqqında müəyyən fikirlərin formalaşmasına kömək edir. İkinci və üçüncü nüsxələrdə adı çəkilən və Əhməd Yuqəkinin haralı olması və atası haqqında məlumat verən Arslan Xoca Tarhanın yazdığı şeirdə əsərin “Kaşğar dili”ndə yazıldığını və buna görə də bəziləri tərəfindən başa düşülmədiyi və təhrif olunduğu qeyd olunur.

Tamamı erür kaşğari til bile

*Eger bilse kaşgar tilin her kişi
Bilür ol edibniñ ne kim aymışu
Köp ilni körür biz edib sözini
Bile bilmegendin ular özini
Ayıbka qoyuptur halayık ara
Galat ma'nilerni ayıtmış yana*

Eserin bütünü Kaşgar dili iledir.

Kaşgar dilini bilen her kes

Edibin ne söylədiyini anlar

Bir çox kimseleri görüyoruz ki, edibin sözünü

Anlayamadıkları için kendilerini üzerler

Yalnız mana vermek suretiyle

Halk arasında utanılacaq vaziyete düşerler

R.R.Arat əsərin sonunda Xoca Tarxanın beytlərinə əsasən əsərdə dəyişikliklər edildiyini, ifadələrin səhv anlaşılması üçün yenilərlə əvəzlənə biləcəyini irəli sürür. “Hər halda, istənilərək və ya istənilməyərək, əsər üzərində bəzi qısaltmalar və dəyişikliklər edilmiş olduğu mütləqdir” [ƏH.s.16]. Görünür, Ə.Yüqnəkinin tarixdə yaşaması və əsərlərinin düzgün başa düşülməsi üçün elm və alim himayəçisi olan Arslan Xoca əsəri bir qədər anlaşılıq dildə düzəlişlər etdirərək üzünü köçürtdürmüş və bir nüsxəsini Səmərqəndə göndərmişdir.

Arslan Xoca Tarxanın kimliyi və onun fəaliyyəti bizim tədqiq etdiyimiz əsər haqqında da yeni faktlar üzə çıxarır. Nüsxələrdə “Əmir- i kəbir sahibi-r-rey vət-tədbir Arslan Xoca Tarhan” deyə adı çəkilən şəxs tarixi məlumatlara görə Teymurilər dövründə ölkənin şimal sərhədlərindən birində hakim və ordu komandanı olmuşdur. R.R.Aratın Şatibinin

“Quran qiraətinə dair risalə”sinin tərcüməsində bu şəxslə bağlı rast gəldiyi məlumat A.H.Tarhanın kim olması və harada əmirlik etməsi barədə məlumat verir. Risalədə tərcümənin səbəbkarı olan Arslan Xocaya xeyir-dua edildiyi zaman “فاخره -بلدۀ محفوظه صبران”- “mahfûz və fâhir Sabran beldesi” ifadəsi işlədilir. R.R. Arat bu qeydin Tarhanın əmir olduğu yeri bildirdiyini və bu yerin Türküstanda-Sır Dərya hövzəsində olduğunu yazır. 1425-ci ildə monqollara qarşı müharibədə iştirak etdiyi , şair və ziyalıları himayə etdiyi barədə bir-iki mənbədə adı çəkilən Arslan Xoca Tarhanın əmir olduğu yeri S.Uysal da Türküstanda axtarır. O, bu məsələyə toxunaraq yazır: “Türküstandan (Yese) 15-17 km. şimal- qərbdəki yığma təpənin qərb tərəfində belə bir lövhə var: “Jüynek Töbe, bul jerde XII gasır akın, filozof Ahmet Jüneki ömür sürgen” .... mezar ister o yığma tepe olsun, isterse de yakın da bir yer olsun, bizi öncelikle ilgilendiren yerleşim birimi olarak Yüknektir ve Yüknek *Sabran* için verilen tarife uygundur.”¹ Lakin müəllifin burada Yuqnəklə “*Sabran*”ı eyniləşdirməsi və eyni yerdə axtarması düzgün deyildir. S.Uysalın Yükneklə eyniləşdirdiyi və indiki Qazaxıstan ərazisində Yəsəyə yaxın dediyi yer “*Sabran*” deyil, “*Sayram*” tarixi bölgəsidir. Fars mənbələrində اسد پ يجاب - İspəncab adlandırdığı Seyhun çayı hövzəsində yerləşən “*Sayram*” F. Rəşidəddinə görə qırx qapılı böyük şəhər olmuş və *Kary Sailam* adlanmışdır.² Risalədə isə “*Sabran*” adı çəkilir və həmin dövrdə bu adda şəhər Xəzərin

¹ Uysal. S. “Yüknek neresi olduğu ve Edib Ahmed’in mezarı hakkında”. / Turkish Studies International periodical for the languages, literature and History of Turkish or Turkic. Volum2/4 fall 2007, p.1197-1198 dir

² <http://tr.wikipedia.org/wiki/Sayram>

şimal-qərbində mövcud olmuşdur. Bura M.Kaşğarının “bir Oğuz şəhəri”- deyə adlandırdığı və yazılışını “ xalq sad (ş) istifadə edərək bu şəhərin adını Şabran deyə söyləyər; ancaq türk dilində sad hərfinə yer yoxdur” [DLT s.460] deyərək, xüsusilə vurğuladığı, Dərbəndlə birlikdə sərhəd şəhər rolunu oynayan və Teymurilər üçün əhəmiyyətli nöqtələrdən biri olan Şabran şəhəridir. Həmin dövrdə Şirvanşahların tərkibində olan Şabran görünür mərkəzi Teymurilər dövlətinin təyin etdiyi vali tərəfindən Şirvanşahlara tabe şəkildə idarə olunurdu.

Nüsxəni hazırlamaqlarının səbəbi kimi xalqın əsəri düzgün başa düşməməsini göstərən Arslan Xoca Tarhanın Türküstanda əsərin dilinin anlaşılmaz olduğunu deməsi imkansızdır. Çünki E.Nəcibin qeyd etdiyi, əsərin dili “Qutadğu Bilig”in yazıldığı qarluq-uyğur dilindən qədim Özbək dilinə keçid xarakteri daşıyır.¹ Əsər boyu müşahidə olunan oğuz dil elementləri də əsərin oğuz dil arealının təsiri altında yazıldığını göstərir. Təəssüf ki, əsərin orijinalı əlimizdə olmadığı üçün bu dəyişikliyin nə dərəcədə olduğunu deyə bilmirik. Çünki digər nüsxələr də Səmərqənd nüsxəsindən köçürülmədir. Lakin bir fakt mövcuddur ki, əsərin günümüzdə qədər gəlib çatan nüsxəsi böyük ehtimalla, Azərbaycanda- Şabranda yazıya alınmış nüsxənin Səmərqənddə yenidən uyğur əlifbası ilə üzü köçürülmüş variantıdır.

Göründüyü kimi, tarixin bütün dövrlərində olduğu kimi türk xalqları XI-XII əsrlərdə də yazılmış abidələrlə mədəniyyət və ədəbiyyatda öz qüdrətini göstərmiş, möhtəşəm əsərlər

---

¹ Наджип Э.Н. Исследования по истории тюркских языков XI-XIV вв. Москва, 1989, 380 с,с. 47

yazaraq gələcək nəsillərə miras qoymuşlar. Bu əsərlər türklərin ilkin İslam dövründə sürdüyü həyat tərzini, yaşadığı cəmiyyəti, dövlət və idarəetmə sistemini, mənəvi dünyasını əks etdirir. Bu dörd əsər dünya türklərinin tarixində parlayan qütb ulduzlarıdır; biri Türkün, o biri onun dövlətinin, digərləri isə onun mənəvi hakimiyyətinin gücünü öz parlaqlığı ilə bütün dünyaya əks etdirir.

LÜĞƏTİN QURULUŞU

1. Lüğətdə sözlər müasir Azərbaycan əlifbası ardıcılığı ilə verilmişdir.
2. Baş sözlər böyük hərflərlə verilir.
3. Lüğətdə baş sözlərin əvvəlcə mənşəyi, sonra isə mənası verilir. Ərəb mənşəli sözlərin qarşısında (ə.), fars mənşəli sözlərin qarşısında (f.), sanskrit mənşəli sözlərin qarşısında (sans.), soğd mənşəli sözlərin qarşısında (s.), Hind mənşəli sözlərin qarşısında (h.), çin mənşəli sözlərin qarşısında (ç.) yazılmışdır.
4. Lüğətdə türk mənşəli sözlər işarələnmişdir.
5. Bir neçə yazılış forması olan sözlər arasında paralel// işarəsi qoyulur.
6. Baş söz çoxmənalıdırsa, onun məna çalarları ərəb rəqəmləri ilə baş sözün yuvasında verilir 1.,2. və s.
7. Orxon -Yenisey abidələrindən gətirilmiş nümunələrdə bu sözlər qısaldılmışdır: ş.- şərq; q.-qərb; şml.- şimal; c.- cənub
8. Lüğətdə verilmiş hər bir sözün mənası abidələrdən gətirilmiş mətnlərdən çıxış edərək mənalandırılır və sözün qarşısında həmin məna verilir.
9. Abidələrdən gətirilmiş nümunələrin orijinal yazılışı kursivlə qeyd olunur və qarşısında tərcüməsi verilir.
10. Lüğətin tərtibi zamanı ərəb qrafikasını latın qrafikası ilə transkripsiya edərkən aşağıdakı işarələr tətbiq edilmişdir:
ذ = d; ق = k, k; غ = ğ, ğ; η = ذ, ذ; w = ف

QISALTMALAR

- [BA] -B.Atalay, Divanü Lûgati't-Türk, Ankara, TDK yayınları, 1999.
- [BK.]- Bilgə Kağan abidəsi
- [DH]- Ə.Yəsəvi, Divani-Hikmət. Bakı, Çarşıoğlu nəşriyyatı, 2004.
- [DS]- Derleme Sözlüğü, 6 cilt, Ankara, TDK Yayınları,1993.
- [EDPT]-G.Clauson. Etymological dictionary of pre13th c. turkish, Oxford, 1972.
- [ƏH] - A.M. Yukneki. Atebetül- Hakayik, çeviri, düzen-leme: R.R. Arat,
- [KB]- Y. Hacib, Kutadgu Bilig. Kabalcı yayınevi, İstanbul, 2008,1285 s.
- [KT.]- Kül Tigin abidəsi.
- [Q.T]- A.K.Borovkov: Orta Asya`da bulunan Kuran tefsirinin söz varlığı (XII-XIII yy.) Çeviri: H.İ.Usta, E.Amanoğlu. Ankara, TDK yayınları 2002, 366s.
- [R.Ə]- R.Əskər. Divanü luğat-it-türk. 4 cilddə, Bakı, MBM, 2006.

-A-

Aba- ata (Tibet dilində). DLT.I, 151-10; *aba oğlanı*- insan oğlu; törüttü aba oğlanın bir bayat (KBN.148).

Aba - ana (oğuzca). Bax: *apa* (karluq türkmənlərinin dilində), ana. DLT.I, 151-8.

Aba başı -dağda yetişən dağlıların yediyi xiyara bənzər tikanlı bir ot; yer mürvəri. DLT.I, 151-113.

Abacı- xortdan (uşaqları qorxutmaq üçün deyilir); kabus. DLT.I, 192-25.

Abakı-göz dəyməsin deyə bostanlara və bağlara qoyulan müqəvvə . DLT.I, 193-6.

Abir (ə.)- ənbər.(KB)

Acun (s.)- fələk, dünya.(ƏH)

Açı- yaşlı qadın, xanım nənə (Barsğanca). Bax: *eçi*. DLT.I, 151-22.

Açı- acı. *Açıraq turur*.- daha acıdır.(QT.63b,7); Bax: *açığ*.

Açığ-1) xanın bəxşişi. DLT.I, 132-16.; *Açığ ber* -hədiyyə vermək; *Xan maña açığ verdi* (DLT.I, 132-16); *Ağırlıq açığ artga mindin saña* (KB.853 b.); *Meniñdin açığ bolsu sindin tapuğ* - Səndən xidmət olsun, məndən də bəxşiş (KB.,595.b.); *Ağırladı ilig bu ay toldını// Açığ birdi elgin tilin ögdini*- Hökümdar Aytoldu`nu mükafatlandırdı //Onu dili ilə təriflədi və əli ilə bəxşiş verdi. (KB.1035 b.); *Alu birse açığ kör altun kümüş-hökümdardan altın gümüş bəxşiş ala bilsə* (KB.2542 b.)

2) şükranlıq, açıqqəlblilik. *Elig me açığ birla açtı qapuğ*. (KBN.55).

Açığ- acı; acı olan hər şey; turş. DLT.I, 132-20; *açığ sub teg kör ol bu dünya neñi* (KBN. 57); *süçüğü tattıñ errä açığqa anun*

(ƏH. 209); Bu ölümün şərbətidir, açıq şərbət. (DH.73); *iki tañiz.. biri tatluğ, biri açığ.. bir katra açıq suw keçmez suçuğ taba* – iki dəniz...biri acı, biri şirin, acı suyun bir damlası bile şirin su tərəfinə keçməz.(QT.65,1)

Acılık- acılıq. DLT.I, 205-14.

Açıqlıq- acılıq. *İçürlar aña ol muñarda açıqlığı anıñ haddin keçmiş bolur.*- O pınardan içirirlər onlara, acılığı həddindən çoxdur. (QT. 131,14)

Açıqlıq -turş, turşu içinə qoyulan şeyi turşudan, DLT.I, 203-10; *acılığ küp*-içinə qoyulanı, içindəkini turşudan küp, turşu küpü. DLT I, 203-10.

Açık- böyük qardaş. *açıqım.* ¹DLT. I,134-7.

Açun- dünya.*Tilərsizlər dünyanın bəzəkini yanı bu açunnu.*- Siz bu dünyanın bəzəyini istəyirsiniz. (QT.41,2) Bax: **ajun, acun**

Adaklık-üzüm çardaqlarına ayaq düzəldilən ağac.DLT.I,205-6.

Adaq/adak-ađak - ayaq. *Adaq berti iki yoriğu üçün.* (QBN 104₂₄); *törtinç çuş başınta süñuşdimiz türk bodun adaq qamaştıdı yablak boltaçı erti* (KT,47); *Türük bodun adak kamşattı.*-Türk xalqının ayağı büdrədi.(BK_ş,30); *Kar suw kayuda adak tepseler.*-Hara ayaq vursalar ondan su çıxar.(KB.974b.); *Kaçıqlıka yapçur adaqın kuçar.*-Qaçana yapışır, ayağın qucar. (KB. 401 b.); *kayu işke tegse bekitür adak.*-Hansı iş əl uzatsa, ayağını sağlam atar. (KB.,1855 b.); *Ağır adak amrudı.*- Gecə yarı keçdikdən, sonra “ağır ayaq sakitləşdi” mənasına gələn bu cümlə işlənir. *Adakım sarkdı.*- Ayağım uyuşdu. (keyidi) DLT.III, 364-21. DLT.I, 203-20;

---

¹ Xaqaniyyə türkcəsində böyük qardaşa açıqım deyərləmiş. Yalnız birinci şəxsdə işlənən söz açıqın kimi istifadə edilmirdi.[DLT,2014,s.31]

Öküz adağı bolğınca buzağı başı bolsa yeg- öküz ayağı olmaqdasə buzov başı olmaq yaxşıdır. *Hiyanət kayu yirde ursa ayak- xəyanət hara ayaq vursa* (KB. 2865b.); *Meñin tattın erse adak berkitür.*-And etdinsə ayağın bağlanır. (KB.3568b.); *Ađak birdi iki yoriğu üçün.*-Yerimək üçün iki ayaq verdi. (KB.3659 b.); *Kaza birle sançlur adakka tiken-* Qəzavü-qədər ilə ayağa tikan batar. (ƏH. 455); *kəsgəymən əlləriñizni adaklarınızı-* sizin əllərinizi, ayaqlarınızı kəsəcəyəm. (QT. 22,9); *adəkındaki na'liñni suçuğıl.*- ayağındakı ayaqqabını çıxart. (QT. 29,5)

Adaş/adaş- adaş, dost, yoldaş, yar-yoldaş, tay-tuş. DLT.I, 131-9; *adaş tut-* adaş tutmaq. Umunçluğ adaş yaysadı.- Dostluğunu umduğumuz bizi qısqandı. DLT.I, 209-22; *Adaş edgü bolsa bu boldi qadaş -* Dost yaxşı olsa qardaş olur. (KB. 3174 b.); *Ukuş ol sanar edgü andlığ adaş* (KB. 317 b.) *adaş böşük tut (Uyg IV D55); Tarikat yol adaşkan hiç pərvası yok.* (DH.75)

Adaş-qoldaş-dost-tanış. *Adaş qoldaş erdaş qadaş asları/ bolur ersa körgü barıp eşləri* (KBN 330); *adaş qudaş~adaş qadaş. Yavlaq eş tuş adaş qudaş savın alıp* (Chuast L 198).

Adaşlığ- dosta, yoldaşa sahib olan, dostu-tanışı olan şəxs.; *Qadaşlığ kişi küsi çavı bedük /adaşlığ kişi atı savı bedük* (KBN 233).

Adaşlıq-dostluq, yoldaşlıq, sədaqət. DLT.I, 205-5; *adaşlıq üzə turmadı.*

Adət (ə.)- adət. *Tabiatta yigi adet aybsuzı-* Təbiətlərin ən yaxşısı və adətlərin ayıblanmayanı.(ƏH., 249); *təsniyə 'arab 'adatinça təkrar ura ura yad kıldı.*- Ərəb adətincə təsniyə, təkrarlaya təkrarlaya anlatdı. (QT.64b,11)

Ađ-ıpek parça və ona bənzər şeylərdən hazırlanmış sənət əsəri. DLT I, 207-3.

Ađğır- 1.ayğır. DLT.I,159-22; *At ađğır kalıştı.* DLT.II, 137-81; *öğürlüg ađğır-madyanı, qısracağı olan ayğır.* DLT.I, 207-3. *Yigü kedgü mingü at ađğır sülük.-* Yeməyi, geyimi və ordunun minik at ayğırını (KB., 4441 b.); *Bu kul küñ at ađğır bu yir suw kamuğ-* Bu qul cariyə at ayğır və bütün bu yer su.(KB.,5781.b); *qayusı at ađğır öze il başı-* Kimisi at-ayğır üstündə ilbaşı (olur) (KB. 4064 b.); *fırawnnıñ ađğırı ol bisini kördi ersə daryaka kirdi.-* fironun ayğırını qısracağı görünəcə dənizə girdi. (KT. 31,37).Bax: **ayğır.**

2.Ayğır (Sirius) ulduzu. *Yarudı basa yıldruk ađğır bile /Tizildi erentir özün belgüle.-* Sonra Ayğır və Yıldruk ulduzları parladı/ erentir düzöldü özün bəlgələ.(KB.5676 b.); *Yitiken kötürdi yana baş örü./ Töñitti yana yıldruk ađğır naru.-*Yeddi qardaş (ulduzu) başını yuxarı qaldırdı;Yıldırık ulduzu Ayğır (bürcünə) doğru əyildi. (KB. 6220 b.)

Ađğırak-qulaqları ağ, bədənini hər yanı qara erkək geyik, təkə. DLT.I, 200-13.

Adığ-ayı. DLT.I, 132-21; *adığ mərdəği -*ayı balası. DLT.I, 464-9; *adıqıñ karnı yarılmuş toñuzıñ azıqı sınımuştır.*(İrk Bitig s.30); *Adığlayu azğır kutuz teg öçi.-*Ayı kimi azğın, qaban tək kinli. (KB.,2311 b.); *Böri tilkü arslan adığ ya toñuz// Seniñdin kutulmaz ölür avda tüz-* qurd, tülkü, aslan, ayı ya donuz// səndən qurtulma, düz ovda ölür (KB.,376 b.); Bax: **ayığ.**

Adıqlığ -ayısı çox olan. DLT.I, 203-12;

Ađma yılkı - yük vurulmayan yaşlı heyvan. DLT. I, 187-2.

Ađrı -buğda təmizləmək üçün alət, yaba, dəyənək. DLT I, 184-23.; DLT II, 50-7; *ađrı butluğ-* əyriyaq adam DLT I,184-25.

Adırım - yəhərin altına iki yandan qoyulan keçə. DLT.I, 169-5.

Afilğu - bir dəniz ağacı. DLT.III, 148-22.

Afsunçı (f.t.)- əfsunçu. Bular da başa keldi afsunçılar.- Bunlardan sonra əfsunçular gəlir. (KB., 4361 b.)

Aftabe- vedrə (oğuzca). DLT.I, 425-17.

Ağ - iki ayaq arasındakı boşluq. DLT.I, 147-13; *Yüz at meniñ ağdın keçti.*-Ayaqlarımın arasından tüz at keçdi. DLT.I,147-14.

Ağaç- ağac. *Ol ağac turur... kamuğ türlüg yemiş anda bitər.*- O ağacdır.. onda hər cür meyvə yetişir. (QT. 59,11); *Ağaclar öküş budaklı bolur.*- ağaclar çox budaqlı olur.(QT.66b,7); *ol bostan ağacları*- o bağın ağacları.(QT.66b,16);

Ağartğu -buğdadan hazırlanan içki, buğda pivəsi. DLT.III, 379-28.

Ağı -1) ipək qumaş (qızıl və ya gümüşlə işlənmiş sırmalı, yaldızlı parça). DLT.I, 154-1; Altun kümüş bulnupan ağı tawar. DLT.II, 172-6.; *Tabğaç bodun sabı süciğ agısı yımşak ermiş.*- Tabğaç xalqı sözü şirin ipəkləri yumşaq imiş.(KT_{c5}), (BK_{şml.5}); *Yımşak ağını arıp irak bodunug ança yagutır ermiş.*- Yumşaq ipəklərlə uzaq xalqları aldadıb yaxınlaşmış. (KT_{c5}), (BK_{şml.5}); *Yaşıl kök sarığ al ağı ton kedip* (KB.2916 b.). Ağı çuz töşenür özün oğlağı.-İpək sırma ilə örtülən vücudun. (KB.1425 b.); Çığayka üledi kümüş hem ağı- yoxsullara gümüş və ipəkli qumaşlar paylandı. (KB.1564 b.); *Hazine uzasä kümüs hām ağı.*-xəzinədə gümüş də daş-qaş artsa.; *Ağı çuz ağır boldı törda yatur.*-Çin qumaşları, dəyərli olduğu üçün başköşədə yer alır. (KB. 902 b.)

2) xəzinə, ərməğan. *Bir tümen ağı, altun kümüş kergaksiz kelürti* (KT 52); *Ağı kaznakı birdi edgü tutup.*- Xəzinəni və

malı yaxşı idarə etdi.(KB.1719 b.); *Sözin kesti açtı ağı kaznakı-* Sözlərini burda kəsdi, xəzinələri açdı.(KB.1034 b.);

Ağıcı -ipək parçaları mühafizə edən adam; xəzinədar. DLT.I, 154-1; DLT.I, 193-1. *Ağılıkka kılşa ağıcı seni// Bütün çin bölür sen yorıql köni.*(KB.4145 b.); *Bitig bilsa saqış ağıcı bölür.* (KB. 4048b); *Ağıcı bitigçi ya iş tutğuçı.*-Xəzinədar və ya katib kimi məmurlar. (KB. 2494 b.); *Ağıcı negü teg kerek ay maña.*- Mənə söylə, xəzinə olan necə olmalıdır. (KB. 2741 b.)

Ağıl -qoyun yatağı, qoyun küzü, qoyun qığı (Oğuzca), DLT. I,141-19; *Ağılda oğlak togsa, arikta otı öner.*-Ağılda oğlaq doğsa, irmaqda otu bitər. DLT. I, 134-23; *yanı muhtazır ol bolur kim ot birlə koyunğa ağıl kılşa-* muhtazir yəni,quru otlar qoyun üçün ağıl düzəldən şəxs.(QT. 63,4)

Ağılık-xəzinə. Ağılıkka kılşa ağıcı sini. -Səni xəzinəyə xəzinədar qoysa (KB.4145. b.)

Ağız - ağız. DLT.I, 117-6; DLT.III, 298-4. *Pak ağzıdın köfki akıp yügrüp yörgəy.* (DH.65); *ol ajdarha ağzını açtı.*- o əjdaha ağzını açdı. (QT.30,27); *kesək balçık alıb fıra`vn ağzınğa açtı.*- bir parça palçıq götürüb fıronun ağzına tıxdı.(QT. 31b,6)

Ağrıq -ağrı. DLT. I, 301-3. *Mən bu sa`atda tən düriüst bolurman bu ağrıq məndin ketər.*-mən həməən yaxşılaşırım, bu xəstəlik məndən gedər. (QT.28,11); *toğurur ağrıqı kirdi.*-doğum ağrıları başladı. (QT.18,5)

Ağruq sünüğü - onurğa sütununun ilk fəqərəsi. DLT. I, 162-7. **Ağu**-ağı, zəhər. DLT.I, 153-17; DLT.III, 298-4; Yoqamakka yumşaq içi pür ağu- Əl ilə yoxlanırsa, yumuşaqdır; ancaq içi zəhər doludur. (ƏH.214)

Ağuj- ağız südü. DLT.I, 127-18; *ağujluk er-* ağızı ilk tapan şəxs . DLT I, 203-1. Bax: **ağuz**.

Ağuz- ilk süd. Bax: *ağuj*.

Axirət (ə.)- axirət. *Munda yığlap axirətdə bolgil arık.* (DH.19);

Axirətka barur bolsam, kanı yarak (silah mənasında) (DH.16)

Axsak- axsaq, topal DLT.I, 179-12

Ajmuk-ağ zəy. DLT I, 163-4.

Ajun-dünya, aləm (çigilcə). *İsiz ajun kaldı mı?- Pis dünya qaldı mı?, bu ajun/ ol ajun-* bu dünya /o dünya DLT.I, 144-10;

kün ol ajunug yarutğan DLT.III, 52-9; Ajun itgüke açtı uştmah yolu- Dünyanı bəzəmək üçün cənnət yolunu açdı. (KB. 63 b.);

Yıpar toldı kafur ajun yıd bile- Dünya misk və kafur ətri ilə doldu. (KB.,70 b.); *İsiz kılk ulıtur ikigün ajun-* Pis hərəkət səni

hər iki dünyada inlədər. (KB.1463 b.); *Anıñ yadı birle ajun tolsu tip-* Dünya onun ətri ilə dolsun. (ƏH.74); *Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgülik-* Bu dünya konup-göçmək üçün bir karvansaraydır. (ƏH.177);

ötündi...sən bilirsən bu ajunlar məndin nə kollarların.- yalvardı sən bilirsən, bu dünya əhli məndən nə istəyir. (KT. 18 b,25); *bu ajun içində-* bu dünyada (KT.40 b,7);

Ajunçı- hökümdar, hakim; *İlig kolsa saklan ajunçı kişi-* Ey hökümdar məmləkət arzu edirsənsə, ehtiyatlı ol.(KB. 446 b.);

Negü tir eşitgil ajunçı beg er- Hökümdar bəy, nə deyir, eşit. (KB 2602.b.); *Ajunçıka erdem kerek miñ tümen-* Hökümdara minlərlə ərdəm gərək. (KB. 3009 b.);

*Ajunçı büyü beg nelük kenç urur.-*Dünya hakimi, böyük bəy niyə xəzinə toplayar. (KB., 2056 b.);

Akar- kanal. *Tağı akarlar kördi kim kümiş kəriz kılıp akıtmuşlar.-* bir də gümüş oluqlar düzbdin axıtdıqları kanalları gördülər. (QT.132,19)

Ak-sakal- saçı-saqqalı ağarmış, qocalmış, ağsaqqal (oğuzca). DLT I, 147-21.

Akıncı-qoşun növü, gecə düşməyə basqın edən əsgər DLT.I, 190-22

Akındı-axıntı.DLT.I,196-5; *akındı suv*-su axıntısı DLT.I,196-5

Akur-axur. DLT.I, 57-18. *Akur toldı tolmaız bu suklukkanı*-Axur doldu, dolmaz bu acgözlük qanı (KB.,5369 b.); *Yazıda kalın yond akurda katır*.-Ovada at sürüləri və axurda qatırlar. (KB., 5370 b.)

Al- xan üçün bayraq, dövlət adamlarının atlarına yəhər örtüsü tikilən narıncı rəngli ipək qumaş. DLT.I, 147-26, 147-28.

Al-qırmızı, parlaq qırmızı, narıncı rəng. DLT.I 424-3; *Yaşıl kök sarığ al ağı ton kedip* (KB. 2916 b.) *al sarığ* (TT, VII 15). *Ağu kıldı emdi maşa yır aşım*- İndi mənə yediyim yemək zəhər oldu.(KB.,370 b.); *Buşar ödte begler bolur ot ağı*- Bəylər hiddətləndiklərində atəş və zəhər kimi olurlar. (KB.,779.b.)

Ala- cüzzam, cüzzamlı. *Təlim alalarını əmlədi ərsə edgü boldı*.- bir çox cüzzamlını müalicə etdi və onlar yaxşılaşdı. (QT. 18 b, 22)

Alalık/alaluk- cüzzam xəstəsi, cüzzamlı. *Alalıkni əmlərmən ölügni tirgüzürmən*.- Mən cüzzamları müalicə edirəm, ölümləri dirildirəm. (QT.18 b,17)

Ala at-alaca rəngli at,qır at. DLT.I, 148-7.

Alaçı -alaçıq, çadır. DLT,I 192-24; *er alaçulandı*.-adam çadır qurdu. DLT, III 196-22.

Alağ yazı-düz ova. DLT.I, 191-17

Alağ-tarla siçanı, qələni DLT I, 214-16.

Alavan-timsah. DLT.I, 195-20

Alık-quş dimdiyi (oğuzca) DLT.I, 136-14.

Alım-alacaq, borc. DLT II,196-22.; *Öç kek kamuğ kişiniñ yalñuk üze alım bil*.- Bil ki, intiqam bir borc kimi səndən istəni-

lir, ondan uzaq ol. DLT.I, 196-5; *ol alımnı tapdı*. DLT.III, 180-15; *ol anıñ alımın ötədi*. DLT.III, 235-18; *bu tegma biri asğı yası telim/қayusi berim teg қayusi alım* (KB. 309 b.) *alım berim* DLT. II, 221-19; *alımka, birimka oñay bolsa öz* (KB. 2804 b.)

Alımçı-borc verən. *Alımçı arslan berimçi siçğan* - Alan aslan verən siçan (DLT I, 143-20); *Alımka birimke oñay edgü bol*-Alış verişə razılıq ver, yaxşı ol. (KB. 453b.)

Alımğa-xaqanın məktublarını türkcə yazan sirr katibi. DLT.I, 199-16.

Alış-borclunu borcu üzərindən sorğuya çəkmək. DLT.I, 132-4
Alış-beriş-bir haqqı alma, bir haqqı vermə. DLT.I, 132-4, 132-5. *Qatılğıl qarıl(l)ğıl alış ham beriş* (KB.4305 b.).

Alış-su ağız, suyun hovuzdan və ya holuqdan axdığı ağızlar. DLT.I,132-2.

Alkış-alqış, övgü. DLT.I, 161-20; *Ol begkə alkış berdi*. DLT. I, 161-21; *Yalavaçka alkış bergil*.-Məhəmməd peyğəmbərə salavat çevir. DLT. I,161-22; *Meniñdin miñ alqış uvutluğ uzä*. (KB.1309 b.); *Kişi edgü atın kör alqış bulur*.(KB.246 b.); *Ögdi alkış əsənlük bölsün mənim üzə ol kün kim toğdum*.- övgü, alqış, əsənlük mənim üstümdə olsun, o gün ki, doğuldum. (QT. 18 b,2)

Alma-alma (oğuzca). DLT.I, 187-22. Bax: **almıla**

Almıla-alma. *alma* (oğuzca). DLT.I, 187-22; *Atası açığı almıla yese, oğlınıñ tışı kamar*. DLT.II, 303-4.; *kımız almıla*- turş alma DLT.I, 370-15. Bax: **alma**.

Altun-qızıl. DLT.I, 125-8, 139-9; *Sarığ altunun ürünj kümüşün-sarı qızıllarını, ağ gümüşlərini...* (BK_{şml}.11); *Altun kümüş eşgüti kuutay bunsuz ança birür*.-Altunu, gümüşü ipək və parçaları olduqca çox gətirdi.(KT_c 5); *Altun kümüş kergeksiz kelürti*.-

Qızılı, gümüşü çoxlu gətirdi.(KT_{şml}12); *Ol meni birlə bir altunda ağışdı.*(DLT I, 234-22),*altun yartmaq* (Uig III,68); *altun etig* (TTVII 30); *altun yultuz* (TTVII 1); *Altun: kümüş: eşgüti: kuntay: buşsuz: anşa: birür.*-Altunu gümüşü olduqca çox ipək və parçaları gətirdi.(KT c 5); *Altun, kümüş kergeksiz, kelürtü.*(BK şml 3); *Kümüş kalsa altun meniñdin saña.*-Məndən sənə gümüş və altun qalsa. (KB.188 b.); *Yağız yir katındakı altun taş ol.*-Qara yerin altındakı qızıl, daşdan fərqsizdir.(KB. 213 b.); *Siziksiz kerek bolğa altun kümüş.*-Sizə altun və gümüş gərəkəcək.(KB. 479 b.) *Nerek kenç urur sen bu altun kümüş.*-Niyə bu altun, gümüşdən xəzinəni yığırsan. (KB. 1420 b.); *Kümüş birse altun yağısın urar.*-Altun və gümüş verən düşməni məğlub edir. (KB. 5480 b.); *biz səñə üküş mal bereliñ altun kümüş...tedilər.*- Biz sənən çoxlu altun, gümüş verək, dedilər.(QT. 13b,13)

Altunlaş-qızılı girov qoyaraq bəhsə girmək. *Oynadım altunlaşu.* DLT.II, 141-22

Aluç- alça; şaftalı. DLT.I, 181-11.

Aluçun-yeyilən zoğlu bir bitki. DLT.I, 194-5

Amaç-öküz, kotan və sair cütçülük alətləri. DLT.I, 125-17

Amaç-hədəf, nişangah. DLT.I, 125-16

Amaçlık -nişan yeri. DLT.I, 206-2.

Amşuy-sarı əriyin bir növü. DLT.I, 175-22

Amuç-qənimətdən verilən ərməğan. Bax: *armağan* (oğuzca), *yarmakan*. DLT.I, 195-28

Ana-ana. (karluq türkmənlərinin dilində). *Anamka tawar bir-dim.*-Anama mal verdim. DLT.III, 202-19; *Kenç anasın emdi.*-Uşaq anasını əmdi. DLT.I, 221-10; *Eştip ata anañnıñ sawlarını kadırma.*-Ana atanın sözlərini eşidib onların sözünə cavab

vermə. DLT. I, 484-11; *Anada atada bağırsağ bolıp/Ayada tutar sen külar yüz urup* (KB.717 b.); *Ata bir ana bir uyalar bu halk-* İnsanlar ana ata bir qardaşdırlar. (ƏH. 291); *Ana karnı menzil kaç aylık amul.*-Ana qarnı onun üçün bir neçə aylıq mənzildir. (KB.1387 b.); *Anasında togsa atansa atı.*- Anadan olub adı veriləndə (KB 1388 b.); *Ana bardı oğluş kızın kör kanı.*- Ana getdi; gör oğlun qızın hanı (KB. 3784b.); *Musa anası unamadı.*- Musanın anası qəbul etmədi.(QT.29b,36); *ata-anadın sorğaylar.*- Ana atadan soruşacaqlar. (QT.133b, 2).

Bax: *aba, apa*

Anaç-kiçik ikən böyük kimi hərəkət edən qız, anacıq. DLT.I, 125-20

Anban (f.)-çuval, torba. *bir anban un-* bir çuval un(QT.35 b, 9)

Anbanlık (f.t.)- bir çuval, bir torba. *bu anbanlık unun üçün yeti kez kirdin.*- Bir çuval unun üçün yeddi dəfə gəldin. (QT. 35 b, 15).

Anbar (f.)- ambar, depo. (QT. 132 b.,11)

Andığ-ələk, xəlbir qasnağı. DLT.I, 178-14

Añ-bir quş adı. DLT.I, 114-6

Añ-yanaq. DLT.I, 114-5

Andam (f.)- bədən, orqanlar. *Bir adın silksəsiz kamuğ anda-mım ətim söyükündin adırılır.*-Əgər məni bir daha silkələsəniz, bütün bədənimin əti sümüyündən ayrılır. (QT. 27,18)

Añduz-andız, bu otun kökü ilə atın qarın ağrısı müalicə edilir. DLT.I,175-26, 175-28.

Añıt-qızıl quş, flaminqo.DLT.I, 156-21.

Añız-taxıl biçildikdən sonra torpaqda qalan kökü. DLT.I, 157-21.

Añut- içilən şeylərdə işlənən qıf, ağızlıq. DLT.I, 156-23

Anumı -cüzam xəstəliyi. DLT.I, 193-17.

Ap- xırman döymək üçün qoşulan öküzlərin ortasında olan öküz (Arğuca).DLT.I,109-16.

Apa- ana (karluq türkmənlərinin dilində). Bax: *aba*. DLT.I, 151-8

Apa- ata, əcdad, böyük. *Eçüm apam bumın kagan istemi kagan-* atalarım, babalarım Bumın xaqan və İstəmi xaqan (KT § 1); (BK §2): *eçüm: apam: törüsinçe: yaratmış.* -Atalarımın, babalarımın törəsiylə (yenidən) yaratmış. (KT § 13) (BK § 12).

Apa-insan, adam; *Ajunka apa inmişinde berü.*-Adəmin dünyaya enişindən bəri. (KB. 219 b.); *Bitig bilmez erse apa oğlanı.*-İnsanoğlu yazı bilməsəydi (KB.2225b.); *Apa oğlanı barça yalğuz umaz.*-Heçbir insan təkbaşına edə bilməz (KB.3330 b.); *Apa yazdı erse bayat kınadı.*-Adəm günah işləyincə Tanrı onu cəzalandırdı. (KB.3520 b.); *Apa oğlunu emdi erklig bayat.*-Qadir Allah insanoğlunu (iki şey üçün) yaratmış. (KB 4854 b.)

Aplan - gəmiricilərdən bir heyvan.DLT.I, 179-25

Aran - axur, at tövbəsi.DLT.I, 144-7

Aranlıq-axurlu, axuru olan.DLT.I, 204-10

Arbuz-qarpız. *Ukup tınlayu al kişi arbuzı.*- Dinləyib anlamağa çalış, ey insanların qarpızı (KB.1900 b.)

Ar böri-göreşən, kaftar.DLT.I, 146-14, Yesün seni ar böri. DLT.I,146-22.

Arçı- heybə. DLT.I,183-10; *Ol maña arçı artışdı.*-O mənə heybəni qoymağa kömək etdi. DLT.I, 269-20; *Er arçısın artındı.* -Adam heybəsini heyvanın üstünə qoydu. DLT. I, 284-10.

Arđutal - hamam otu. Bax: *orda tal, urdu tal*. DLT.I, 200-20

Arğaq - tilov, qurmaq, balıq oxunda işlənən ucu əyri dəmir. DLT.I, 197-9

Arğu - iki çay arası, uçurum. DLT.I, 185-24

Arı yağı -bal (suvar, qıpçaq və oğuzlardan başqa bütün türklərdə). DLT.I,152-14; DLT.III, 156-7

Arığ - çadır örtüyü (barsğanca).DLT.I, 133-9

Arık - arx, çay, kanal. DLT.I, 377-5, 384-1; *akıt(tı)mız anlar iki ara arıklar.*- Biz onların arasında iki ırmak akıttık. (QT.3 b,3); *tağı kılur sizgə uştımahlar tağı kılur sizij üçün ırmaklar yapar.*- və sizə bağçalar düzəldər və sizin üçün arxlar açar. (QT. 108b,8)

Arıklığ - arxlı, çaylı yer. DLT 203-22.

Arış - əriş.DLT.I, 131-13.

Arı arkağ - əriş-ağac. DLT I, 131-13

Arit - axtalanmaq, uşağı sünnət etmək. DLT.I, 252-3, 252-4.

Arju - çaqqal. DLT I, 185-19. Bax: *arzu*.

Arka - kürək, köməkçi. DLT. I, 186-7, 186-8.

Arkaçak-pipetka, axıtmac. DLT. I, 200-18.

Arkağ-arğac.DLT.I, 178-5.

Arkar- buynuzundan bıçaq düzəldilən dişi dağ keçisi. DLT. I, 417-15.

Arkış- 1.karvan. DLT.I, 161-13; *Arkış ıdmaz tiyin süledim.*- Karvan göndərmir deyə qoşun çəkdim (BKş 25); *Arkışı kelmedi.*-Karvan gəlmədi.(BKş 41); *arkış terkiş.*-Ötukan yer olurıp arqış terkişi isar neñ buñuğ yoq (KTc 8); *Ön arkış uzadı kopup yol tutup.*- Karvanın başı qalxmış və yolu tutub uzaqlaşmışdı. (ƏH. 179 m.);*Azun tezginiür elda arqış yorip/Ağü çüz tiyin kis alır sen terip* (KB). *Yıraq yer savın arqış keldirür* (DLT).

2. elçi, xəbərçi, məktub. *Örtü al arqış rairan yel teg barıp amdajakru* (TTX,57)..

Arkiş-əfsun, cadu. *Bax: arwaş, arwiş.* DLT. 1,282-21.

Arkuçi-vasitəçi, evlilik zamanı qohumlar arasında gedib-gələnlər adam. DLT.I, 197-19.;

Arkuk -iki divar və ya dirək arasına çarpaz şəkildə qoyulan ağac. DLT.I, 171-11.

Arkun-vəhşi aygırlar ev madyanından olan at DLT 417-15. *Kevel mindiñ arkun yime tazi tay.*-Hər cür ərəb cins atlara, tazı, taylara mindin. (KB.5803 b.); *Kevel tazi büktel tagı arkunı.*-Ərəb atı, minik və digər cins atlar. (KB.5369 b.); *Uçar kuş teg arkun ağımda kürettim.*-Uçan quş tək cins atları torumdan qaçırdım. (KB. 6536)

Armağan-qohumlara verilən bələk (oğuzca). *Bax: yarmakan, amuç.* DLT.I, 195-26.

Armut- armud. DLT I,159-9.

Arpa- arpa. *Arpasız at aşumas, arkasız alp çəriğ sıyumas.*- Arpasız at çöl aşmaz, arxasız alp qoşun basmaz. DLT I,182-27; *Arpa ügür birle katıldı.* -Arpa darı ilə qarışdırıldı. DLT II. 147-1; *Karın todsa arpa ya halva bir ol.*-Qarın doyarsa arpa və halva birdir. (KB. 3611); *Şeker halva yigli ya arpa üyür.*-İstər şəkər, halva, istər arpa, darı yemiş olsun. (KB. 3612 b.); *Tonum qoy yünı top yigüm arpa aş.*- Geyməyə qoyun yunu, yeməyə arpa aşı. (KB. 4765); *Kerek arpa yür tut todurğu açım.*- İstər arpa, istər darı olsun, qarnım doyacaq (KB. 4769 b.); *Özüm keçdi arpa yidi öz teñin.*- Özünə görə çül geyindi, arpa yedi (KB. 6334 b.); *ündürdük anıñ birlə bustanlar dənələr buğday və arpa.*- Biz onunla bağçalar yetişdirdik, buğda və arpa bitirdik. (QT. 49,10);

Arpağan- arpayə bənzər, başağı olan, dənə olmayan bitki. DLT.I, 195-24.

Arsalık-həm erkəkliyi, həm də dişiliyi olan 1 heyvan (ağuzca). DLT I, 212-24.

Arsık- şabalıdı rəngli qumral qoyun DLT.I, 174-4

Arsıl - bax:*arsık*.

Arslan-aslan. DLT.I,143-10; *Arslanlayu kükredim*. DLT.I, 184-4; *arslan-burslan*. DLT.III, 362-15,16.;*Til arslan turur işikte yatur*.- Dil arslandır, bax, eşikdə yatır.(KB 164 b.); *Kör, arslan kerek bu kulan basguka*.- Bax, bu qulanı basmağa arslan gərək. (KB 284 b.); Bu hile bilir erke arslan ulır. Bu hiylə bilən şəxsə aslan belə baş əyər.(KB 2327 b.); *anlar kulanlar kibi kaçdı arslanın ya okdın*. – onlar arslandan və ya oxdan qaçan qulanlar kibi qaçdılar. (QT. 118b,7)

2. Şir bürcü. *Bu kün burcı arslan bu burc teprenmez*.-Günəşin bürcü şirdir, bu bürc yerindən tərpnəmz.(KB.834 b.); *Kör arslan bile koşnu buğday başı*.-Bax, Şir bürcünün qonşusu Buğdaybaşıdır (Qız bürcü) (KB.140 b.);

Arsu-dəyərsiz şey (oğuzca).DLT.I, 185-23.

Arşın- arşın. *Bir büdrük dam yaptırdı iki yüz arşın içi*- içi iki yüz arşın olan bir ev düzəltirdi.(QT. 38 b, 12)

Art-dağ beli, sıldırım, yoxuş, təpə. DLT.I, 116-4; *art tundi*.- Dağ beli qarla örtüldü. DLT. II, 54-3;*koşu art aşar kör ögüzler keçer*.-Kimi bax, təpələr aşar, dərələr keçər. (KB.1735 b.)

Art saç-arxa (ənsə) saçı.DLT.I, 116-4.

Art yış –eniş- yoxuş. DLT III, 12-6;

Artığ-qadın önlüyü, fartuk. DLT.I, 162-2.

Artığ-yükün bir tayı.DLT.I, 162-3.

Artuç - ardıc ağacı. DLT.I, 159-10.

Artut- hədiyyə, bəylərə verilən at və digər hədiyyə. DLT.I, 171-8; *Men artut kılayın şahımka anı.*- Ben onları şahıma armağan edəyim (ƏH. 42).

Arubat-hind xurması. DLT.I, 194-21.

Aruk- ip, *Cadular aruk asukları tayaklarını kəmiştilər.*- cadugərlər öz ip və əsalarını atdılar. (QT. 30 b,15).Bax: **uruk**

Arumçun-boya. DLT.I, 194-6.

Arwaş-birlikdə əfsun duası oxumaq. *Kamlar kamuğ arwaşdı.*- Şamanlara hamısı əfsun söylədi. DLT I, 247-6.

Arwaş - tilsim, əfsun, cadu. *Kam arwaş arwadı.*- Şaman əfsun əfsunladı. DLT 308-7; Bax: **arwiş, arkış.**

Arwiş-əfsun. DLT.I,283-haşiyyə.; *tañrılı yerli sekiz yükmək arwiş nom bitig.*(TTVI 27); *Arwiş küçin yitardaçı.* (Altun yaruk 475); *Arwişlar eligi* (Uig II 70₃). Bax: **arwaş, arkış.**

Arwişçi -əfsunçu. *Anta ötrü arwişçi qara kuzi alıp yeti qata darni arwiş sözalmış kergäk* (TTVA₁₂₈)

Arwişliğ- əfsuna sahib olan (Uig II 60₄).

Arzu -çaqqal. DLT III 348 - 17.

As-sincab, hərməlin. DLT,I.147-9; *Bu tul tonı suçlup örün kedtim as.* -Bu dul geyimini çıxarıb ağ sincab dərisindən geyindim. (KB.84 b.) *itiñ kodsa avin yasi bir as ol.*- İtini buraxsan, ovunun zərəri bir sincab olar. (KB. 6368 b.)

As-cariyələrə verilən ad.DLT.I, 147-9.

Asel (ə.)-bal. *Köni söz asel teg bu yalğan basal.*-Doğru söz, bal və yalan söz soğan. (ƏH.161).

Asığ- fayda, qazanc, kar. DLT.I,133-15; *Adaşığ yas içinde sına.* -Dostu qazanc və zərər içində sına. (KB.4208 b.); *Asığ bolmaz işke tegrüme elig.*- Faydası olmayan işə dəymə. (KB.4231); *Tavar asğı ne ol barur sen yalıñ.*- Malın faydası

nedir ki, kəndin çıplak gidersin.(ƏH.287); *Öküş sözda artuq asiğ körmedim* (KB); *İş yarağında sart aşığında*. DLT, III, 20-14.; *Adaşığ asiğ yas içinde sına.*- Dostu qazanc və zərər içində sına.(KB. 4208.b.); *Asiğ bolmaz işke tegürme elig.*- faydası olmayan işə dəymə.(KB. 4231.b.); *anlardan sizgə asiğları ya ziyanları bar mu?*- onlardan sizə bir fayda və ya zərər dəyir mi? (QT. 38,7)

Asığçı-faydalı insan. *Bəgına asiğçi bağırsağını bil.*-Bəyinə faydalı olan ona könləndən bağlı olandır.(KB.2609 b.). *Munında basası satığçı turur //Satığ birle tinmaz asiğçi turur.*- Bundan sonra gələnlər satıcılarıdır //Onlar durmadan alver edib, qazanc axtarırlar. (KB.4419 b.); *Munında basası satığçı turur.// satığ birle tinmaz asiğçi turur.*-Bundan sonra gələnlər satıcılarıdır.// Onlar durmadan alver edib, qazanc axtarırlar.(KB.4419.b)

Asıqlıq- faydalı, qazanclı;*asıqlıq iş*-faydalı iş. DLT I,203-19; *Asıqlıq erürin muni qılğu tip.*-Faydalı olduğu üçün etməyini istədi.(KB,897 b.) *Asıqlıq turur bu sözüñ artuk öz.*-Bu çox faydalı və səmimi sözdür (KB.6358 b.)

Asrı yışıq- rəngli ip.DLT.I, 185-3.

Ast-küçə (çigilçə).DLT.I, 116-10.

Astana (f.)- eşik, dərğah *Astanəsin yastarıban izin optim.* (DH.16)

Aş-kənət, sıxma.DLT.I, 147-11.

Aş-yemək, aş. DLT, 147-10, DLT, II. 10922, DLT, III. 34-14; *suçig yaqlıq aş* (Altun yarıq 591₂₂); *aş tarıq* (Usp 14₁₃);**Aşsız**: taşra: tonsuz yabız yablak: bodunta: üzi: olurtum.- Qarnı ac, çıpaq, yoxsul, səfil bir xalq üzərində hökmdar oldum. (KT₂₆) (BK₂₁); *aş tergi* (KB).; *Yuñi tap yegüm arpa aş.* (KB); *Aş başçısı xan salar negü teg kerəkin ayur.;aş işçisi-negü teg nerak*

aygıl aş işçisi-Bu aşbaz necə olmalı? (KB2824 b.); *Ayaq tirki başlar bu aş başçısı*. -Aşçıbaşı qabları və süfrəni idarə edir. (KB.2824 b.); *aş suw*- *Ariğ bolsa aş sıw kişi arzular*.-Yemək içmək təmiz olsa insan (onu) arzular.(KB 2846 b.); *aş içgü*- *Aş içgü turur bu tiriglik otı*.-Yemək və içki bu həyatın dərmanıdır. (KB.2318 b.); *Ulugluq tilese aş içgü üle*.-Böyüklük diləsək, yemək və içki payla. (KB.2322 b.); *Ali on kişigə yetküçə aş etmiş ərdi*.- Əli on kişiklik yemək hazırladı.(QT. 146,9) *hurma aş yedilər*- xurma yeməyi yedilər.(QT. 28,20)

Aşa-yemək, aş yemək (böyüklərin ziyafətində).DLT.III, 237-6.

Aşaç - qazan, tava. DLT.III, 330-15, 330-haşıyə.

Aşbar-saman, kəpək, ot kimi şeylərin qarışığından ibarət yem. DLT I,174-21.

Aşçı-aşbaz. *İşin kılsa aşçı anı kim yeter*.-Aşbaz işini edərsə ona kimi dəyər (KB.2832 b.); *Ariğ bolsa aşçı aş birur*.-Aşbaz təmiz olsa təmiz yeməki də verər (KB.2846 b.);

Aşıç -qazan. DLT I, 125-8, 219-5. Bax: **əsiç**

Aşıç-bukaç-qazan-tava, qab-qacaq, tas-ləyən DLT. I, 369-4.

Aşlık-aşxana, mətbəx; buğda. DLT. I, 174-18. DLT. II, 213-21.

Bax: **arığ**

Aştal oğul - sonbeşik.DLT.I, 168-6

Aşu-qırmızı torpaq, aşı torpağı.DLT.I, 153-26

Aşuk - aşıq, topuq, topuq aşığı.DLT.I, 135-22

Aşuk - dəbilqə. DLT.I, 136-1. Bax: **yaşuk**.

At - ad, ünvan, ləqəb; *Türük bodunug atı küsi yok bolmazun tiyin*.-Türk xalqının adı-sanı yox olmasın deyə.(KT₂₅-26); (BK₂₀-21); *Türük begler türük atın itti*.-türk bəyləri türk rütbələrini (adlarını) atdı. (BK₇); *Kagan atıg bunta biz birtimiz*.-Xaqan rütbəsini burada ona biz verdik. (BK₁₇); *Tab-*

ğaçta atı küsi yok boltı.-Çində adı-sanı yox oldu.(BK_§36); İnim kül tığın er at bultı- Qardaşım Gültikin ər adını aldı. (KT_§31); ahməd atım (ƏH), *ata ornı atı oğulka qalır.*-Atanın adı və yeri oğula qalır. (KB.110 b.); *Bu at meñü kaldı ay terken qutı.*-Bu ad əbədi qaldı, ey əbədi hökmdar (KB.115 b.); *aydı sən kimsən atıñ ne turur teb.*- Dedi, sən kimsən, adın nədir? (QT. 18 b,7); *tur-zeyt tağı bir tağ atı.*- Tur`i Zeyt də bir dağ adıdır. (QT. 55,14)

At- at. DLT.I, 26-13. DLT.II, 36-25.; *salğa at*-bədöv at. DLT.I, 420-15; *tüm kara at* -tam qara, zilqara at. DLT.I, 348-23; *tüm toruğ at* -düm doru at. DLT.I, 348-24; *at kamçısı*- atın aləti. DLT.I,414-27; *at bırkığı*-at finxırtısı DLT.I, 449-17;*Ol at anta tüşdi*:-O at orada düşdü (KT_{şml}⁴); *eñ ilki: tadıkuñ: çorıñ: boz atıñ: binip: oplayu: tegdi.*-İlk öncə Tadık çorun boz atına minib hücum etdi (KT_§ 32); *Ekinti işbara yamtar boz atıñ binip tegdi.* -İkinci (dəfə) İşbara Yamtarın boz atına minib hücum etdi. (KT_§ 33); *Üçünç: yigen: Silig: begiñ: kedimlig: toruğ: at: binip tegdi*:-Üçüncü (dəfə) yeğen Silig bəyin geyimli doru atına minip hücum etdi.(KT_§33); *Kul tigin: başgu: boz at: binip tegdi*:-Kül tigin alını qoşqalı boz ata minib hücum etdi. (KT_§37); *özlik atın:adgırın-* cins atlarını, aygırlarını. (BK_{şml11}); *Bu Aytoldı itti kör at ton tolum.*-Bu Aytoldı beləcə atını, geyimini və silahını hazırladı (KB.474 b.); *Ayağ birdi tamğa at üstem keđüt.*- Rütbə, tamğa at, yüyən geyim verdi (KB.1766 b.); *At üstem yarınklar bolur qıp qızıl.*-At, yüyən, zirehlər qıpqızıl olur.(KB.2385 b.); *Atın mindi urdı eviñe yüzin.*-Atına minib evinə doğru getdi. (KB.6420 b.); *Firavn atını ıdu bardı daryaka kirdi.*- Firon atını irəli sürdü və dənizə girdi. (QT.31 b,1); *atların kişnəməkni.*- atların kişnəməsi (QT.132 b, 25).

At taşı- adaş. *Kılmadımız anjar anda öndin at taşı.*- Bundan öncə ona adaş qoymadıq. (QT.11 b,16); heç bulur mu sən anjar at taşı?- ona bir adaş tapa bilərsənmi? (QT. 15,2)

Ata- ata. DLT.II, 151-18; *Oğul ataka üznedi.*- Oğul atanın üzünə durdu. DLT.I, 311-10; *Oğul kızda ötrü ata yir etin.*// *Oğul kız atamaz atası atın.*- Oğul və qızdan ötrü ata həmişə əziyyət çəkir.//Oğul qız isə atasının adını anmaz.(KB.1166.b.); *Kiçigde ata ıdsa oğlın yava.*-Kiçigən ata oğlunu başıboş buraxsa.(KB 1224 b.); *Atalığ atasız kalır yalhzuzun.*-Atalı atasız olur yetim qalır (KB. 5380.b.); *Atam canı boldı iliglik yuluğ.*- Atamın canı hökmdarın xidmətində fəda olsun.(KB.1555.b.); *Atalık kılur kör ataka oğul.*-Gör atalık edir ataya oğul.(KB 6485.b.); *Ata bir ana bir uyalar bu halk.*- İnsanlar ana baba bir, kardeşirlər.(ƏH.291); *Atası atı mahmud ibn yükneki.*(ƏH. 495);

Ataç - dərrakəli, ağıllı uşaq; ataç oğul. DLT.I, 125-2; Ata oğlu ataç toğar. DLT. II,115-10.

Atan - axtalanmış dəvə. DLT.143-14; Atan yükü aş bolsa açqa az köründür. DLT. I, 143-15.

Atanlıq- axta dəvə sahibi.DLT.I, 204-2

Atasağun - həkim, doktor.DLT.I, 151-19

Atğak- qarında sarı su yığılması; qayğıdan üzün saralması. DLT.I, 178-18.

Atım - 1. nişançı, sərrast atıcı. DLT.I, 142-28; *Atım ersig erse bolur ok yaçı.*-Yaxşı nişançı, atıcı olsa oxucu olar.(KB.4046 b.)
2.cəsur qəhrəman. *Atım alp katığ kurç yana toñ ürek.*-Cəsur qəhrəman güc, qüvvət və böyük ürək gərək. (KB. 1949.b.); *Budünka talusu kerek alp atım.*-Xalq üçün (bəyin) cəsur və

qəhraman olması gərək.(KB 1961 b.); *Yüreklik kerek beg yime alp atım.*- Bəy ürəkli, cəsur və alp olmalıdır (KB 2043 b.)

Atım ər - atıcı. DLT 142-28.

Atım - atış, atım. DLT.III, 59-12,328-23.

Atış - atışma. DLT.I, 130-27

Atız - iki dərə arasında keçid. Bax: *ətiz*. DLT. 321-11.

Atlas. (ə.)-*Kalı kedsey atlas unıtma bözüñ.*- Atlas giyersen, bözünu unutma (ƏH. 354).

Atlığ/Atluğ-adlı,ünvanlı ulusun boyun böyüyü, DLT I, 146-2;
Hamzanıñ kumriya atlığ karabaçı bar erdi.- Həmzənin Kumriya adlı qaravaşı vardı. (QT. 27 b,21); *dar ün-nadirə atlığ ew*- Dar-ün-nadirə adlı ev (QT. 26 b,2)

Av(n) - ağac (sayram ləhcəsində). DLT 149-13

Av - ov (oğuzca). DLT.I, 106-4; *Bolur beg tileki yorır ötrü av.*
-Bəy arzusuna çatdı və ov ayağına gəlir.(KB 21125 b.); *Tuşar at öze kuşta avda süde.*- Ovda, quş ovunda və səfər zamanı tuş gəlir (KB 2583 b.); *Seniñdin kutulmaz öliür avda tüz.*- Səndən qurtulmaz; hamısı ovda ölür (KB 5376 b.); *Bu söz sav saña bolğa devlet avı.*- Bu söz nəsihət sənə bir dövlət ovu olsun. (KB 1358 b.);

Aw-ov (oğuzca) DLT, I, 147-16. *Awka barmış ərdi.*-Ova getmişdi. (QT. 26 b,16-17)

Awçı/avçı- ovçı, av (oğuzca). DLT, 132-22; *Yime kuşçı avçı ajunda ozuk.*- Quşçuluq və ovçuluqda başqalarından üstün olmalı. (KB.2635 b.); *Asığ bolmasa avçı evde karır.*- Qazancı olmasa ovçu evdə qocalardı.(KB.3004 b.); *Tükel avçı it teg özke bakın .*-Vucuda bax, tam bir ovçu iti kimidir.(KB.3601 b.)

Awıçğa - qocalmış adam. DLT.I, 199-8,

Awilku - qırmızı meyvəsinin suyu tutmaca qatılan, göz ağrısı dərmanı düzəldilən və paltar boyanan bir ağac. Bax: *afilğu*. DLT.I, 470-2

Awınçu - cariyə (məcazi). DLT.I, 190-20; DLT.I, 190-21

Awran- dəmirçi kürəsinə bənzər çörək sobası. DLT.I, 170-20

Awrat (ə.)- arvad, xanım, qadın. *Biz anı yenə bilməzüz məgər anıñ awratı birlə birləşəvüz tedilər.*- Biz onu məğlub edə bilmərik, ancaq onun arvadı ilə birlikdə olmalıyıq, dedilər. (QT. 139 b,12);

Awıjğun - dəri aşılana palıd qozası.; DLT.I, 211-3.

Awurta - dayə, süd anası. DLT II, 166-2.

Awus - mum, bal mumu (bulğarca) DLT I, 130-8. Bax: *law*

Awya - heyva. DLT.I, 174-21; DLT.II, 303-1.

Awruzi - buğda və arpa unudan bişirilən çörək DLT I, 201-1.

Ay - narıncı rəngdə ipək qumaş; DLT.I, 134-24

Ay-1.bəylərin xidmətçisi, köləsi; 2.onların adları yazılan dəftər. DLT.II, 204-5; DLT.III, 72-21;

Ay bitigi- əsgərin adı və azuqəsi yazılan dəftər. DLT.I, 113-22.

Ayak- çanaq, kasa, piyalə, qədəh. DLT I, 150-1; *Bu ayaknıñ yarukı bar.*- Bu qabın çatı var. DLT. III, 22-6; *ayaklıg tewsi.*

DLT. III, 50-23; *Ayak tirki başlar bu aş başçısı.*- Aşbaşçı qabları və süfrələri idarə edər.(KB.2824 b.); *Kirip ötrü tirki ayak başlarsa.*- Belə bir kişi süfrəni və qabları idarə edir.(KB.2878 b.); *Ayak tirki ew bark arığ tut.*-Ev-eşiyin, süfrə və qablarını təmiz saxla. (KB. 4645 b.); *Sunuşurlar anda ayaknı*- Orada bir- birilərinə qədəhlər verərlər. (QT.56b,10); *Bax:çanak.*

Ayak- ayaq. DLT.I, 150-3; *Başdın ayağ hasrətində dərd eyləsəm.*(DH.21); *iki əl turur iki ayak turur*- iki əl və iki ayaq

(QT. 106b,10); *yip birle bağladı əlin ayakın* -əl və ayaqlarınıiplə bağladı. (QT. 139 b,15). *Bax: ađak, azak.*

Ayakçı- dulusçu. *Ayakçı ayak sıraladı.*- Dulusçu kasa şirlədi. DLT. III, 267-8;

Ayal (ə.)- 1.əyal, qadın, arvad. Aytdı ayalına uklatkul oğlanlarını. - Arvadına dedi:-“uşaqları yatızdır.” (QT. 81 b,9); 2.uşaq. İlərüki erdi iki ayal bölüb ölmüş erdi.- Öncədən iki uşağı olub ölmüşdülər. (QT. 56 b,2)

Aya yərsü - yarasa (çigilcə). DLT.III, 373-11.

Ayət- ayət. *Ayət, hədis məzmununu anlamaydır.*(DH.15); *Ayət hədis bəyan kılısam, katığ sözlər.* (DH.58)

Ayğır-ayqır. DLT.III, 131-3. *Bax: ađğır.*

Ayığ-ayı (oğuzca,qıpçaqca, yağmaca).DLT.I,149-20.*Bax: ađığ.*

Ayin (f.)- adət,ənənə. (KB.)

Ayinə (f.)- ayna, güzgü (DH)

Ayran - ayran.DLT.I, 180-14

Ayrık - ayruq otu (oğuzca). *Bax: ađrık.* DLT.I, 174-5

Az - yerdə və dəridə uzununa cızıq. *Bax: iz, əzik.* DLT.I, 147-7

Aza (ə.)- orqanlar. *Zikr ayt didi azalarım titrəy birdi.* (DH.11)

Azaq- kimin atdığı məlum olmayan ox. DLT.II,48-1.*Bax:azuk.*

Azğan - itburnu. DLT.I, 431-8

Azığ - azı diş. DLT.I, 133-14.

Azuk - azuqə. DLT.I, 135-11; *Çığaylıq yarınlıq azuq yoqluğı* - Fakirlik, yarımın azığının yoqluğundur.(ƏH.187); *Azuqi yoq erti* (KT39); *Ukuşluğ bu yolqa azuk ked iter.*-Ağıllı olan bu yol üçün azuqəsini yaxşıca hazırlayar. (KB.1417.b.); *Keçer dünyada öz azukun alın.*- Bu geçici dünyadan öz azuqəni al. (KB.1441 b.); *Halal yi halal kıl yarınlik azuk.*- Halal ye və sabahki azuqəni halal et. (KB 5350 b.).

-B-

Baba- baba. *Uluğ babam ravzaları Ak türbətəgə.* (DH.24)

Baçağ- 1. xristianların orucu, pasxa., DLT I, 410-1.

2. oruc. *Erkligin erksizin baçağ sidimiz ersar-* Əgər bilərəkdən və ya bilməyərəkdən orucu pozmuşuqsa (Xuast); *arığ baçar* - müqəddəs oruc tutmaq (Xuast 115)

Baçığ- 1.and, vəd, müqavilə. Ol meniñ birlə baçığ qıldı. DLT.I, 374-18; *Uzadı mu sözlərin üzə wada baçığ.*- Bu vədlər sizə çox mu uzaq görünür. (QT.23,10); *Baçığ kıldımız adam birle.*- Adəm ilə müqavi-lə bağladıq. (QT. 25,3); *Bax: bıçığ, bıçğas*

Badıç-asma çardağ. *badıçlığ yığaç-* çardağ düzəldiləcək ağac. DLT.I, 479-26. ; *Bax: badıç*

Badıç-asma çardağı. DLT. I, 316-13; *ol tüşmiş badıçları örtmenleri üzə-* o yıxılmış çardaqların üstünə(QT.4,3). *Bax: badıç.*

Badıram-bayram; şənlik və əyləncə günü. *Bax: bayram* (oğuzca). DLT. III, 172-6.

Bağ - bağ, düyün, ip çatı, örkən DLT. III, 153-19; *otıñ bağı* DLT. I, 406-21; *İki neñ turur ilke bağı beki-* Bir məmləkətin bağı və kilidi iki şeydən ibarətdi.(KB 2015 b.); Usallıq bile buzdı beglik bağı.-Səhənkarlıqlar bəylik bağını pozdu.(KB 2026 b.); itniñ bağını yazdılar- itin kəndirini açdılar. (QT 9,22)

Bağ -bağ, üzüm asması. DLT 153-18; *Azu bağ borluqı tariğ* (TT IV B₆); *neçə kənd ulus bağ çeçeklikləri // Kurğu kodti kör bu ölüm.*- Neçə şəhər və ulusları, bağ və çiçəklikləri. Gör bu ölüm quru (boş) qoydu.(KB 6435); *Kişi köñli bağ ol yaşarğu suw.* - İnsan ürəyi bağıdır, onu yaşadan su. (KB 1807 b.); *Ya yir suw bağım tip kümüş tirmese.*- Mülk və bağ bağça deyib gümüş yığma. (KB 2278 b.)

Bağ (f.)- bağ. *Keçe birlə yatdılar ol kəsd birlə kim erte birlə... bağnın kapusun bərkütgəylər.*- Gecə o niyyətlə yatdılar ki, səhər...bağın qapısını bağlasınlar .(QT. 100b,9);

Bağça (f.t.)- bağça.(ƏH)

Bağda- güləşdə badalaq vurmaq DLT. 253-18.

Bağdat- güləşdə sarmaya salmaq. *Ol anın adağın bağdatı.*- O onun ayağına sarma ya saldı. DLT II, 315-17.

Bağır-bağır, qara ciyər. DLT I, 366-14; *Yazıda böri ulısa evdə it bağrı tartışur.* DTL. I,366-16; *Bağırsaknı bulds özüñ bağrı kıl.*- Könüldən bağlı birini tapsan, onu bağrına bas. (KB. 2609 b.); *Kan tökmədim közlərimdin bağrım izip.* (DH.21)

2) ürək. *Bolu ber maña sen aya bağrı taş* - Razılaş mənimlə, sənin ürəyin daşdı mı? (KB.4988 b.). *Halım xarab, bağrım kəbab, közüm pür-ab.* (DH.17)

Bağırçak-eşşək yəhəri. DLT.I, 479-9.

Bağırdaq-qadın önlüyü, bütsqalter. DLT.I, 479-15.

Bağırlak-bağırtlak quşu. DLT.I, 480-2.

Bağursuk- bağırsağ. DLT.I, 479-14

Bağış - fəqərə, buğum. DLT.I, 371-4.

Bağna-nərdivan. DLT. I,427-17; *Şatu kördüm elig añın bağnaşı.*- Mən pilləkan gördüm, onun 50 pilləsi vardır (QBN 361); *Ediz bağnalığ men şatu kördüküm.*-Yuxuda hündür pilləkan gördüm. (QBK 363₃).

Bağram kum-qumluq ərazi. DLT, I, 466-21.

Baka-qurbağa. **DLT. 131-3**; *müñüz bağa-tısbağa.* DLT.III, 214-2.

Bakan-halqa, toqqa. *Bax: kilid.* DLT.I, 397-18; *altun bakan-qızıl halqa, qızıl toqqa.* DLT. I, 397-19; *bakanlığ kađıştı-toqqalı qayış* DLT. I, 477-14.

Bakanuk- dırnaqların ortasmdakı ət. Bax:*baqayuk*.DLT.173-1.

Baqça (f.t.)- bağça. *Anıñ baqçası bolur.*- Onun bağçası vardı. (QT.100,4)

Bakır -Çin pulu DLT.I, 366-23

Baқır -mis. DLT.I,366-17, *baқırlıғ taғ*- misli dağ. DLT I, 474-19; *Bar baқır yoq altun.*- Mis olan yerdə qızıl olmur.DLT. I, 366-17; *Yaғız yer baқır bolmaғınça qızıl.*- Qara yer-qızıl mis (rəngdə) olmayınca (KB. 120 b.); *Baқır boldı tildin çikarsa anı.*- Dildən çıxan (an) mis oldu (KB.1916 b.); *Baқır altunuğ er körip bilmese.*- Əgər insan mis və qızılı görüb bilməsə (KB. 3964 b.); *Aydı kəltürün mənə kuyayın anıñ üzə sızğurmış baқır.*- Gətirin mənə onun üzərinə ərimiş mis töküm. (QT 8,1)

Bakırsukun - Mərrix ulduzu. *Töpüdin sawılmış baқırsukuna.*- Mərrix ulduzu tərədən kənara axdı. (KB 4888 b.)

Baklan kuzı-əmlik quzu, kök quzu. DLT, I, 434-27.

Baku -təpə, yüksək yer, yoxuş. DLT. II,208-23, DLT. III,214-14. Qaya körip baku aydı . DLT. III, 214-14. Bax. **bakku**.

Bal-bal (suvar, qırçaq və oğuzca). *Ol anar bal yalatdı.*- O ona bal yalatdı. DLT.II, 335-7; *Barı saña yek utru tutub bal.*-Şeytan sənə bal verdi. DLT. III,156-7; *Ol balıq qaşuqladı.*-O balı qaşıqladı. DLT.II, 264-5; *bal tathıgrak*- baldan şirin (QT. 68b,14) Bax: **arı yağı** (türkcə)

Bala- quş və heyvan balası. *Quş balası quşınçığ it balası oxşancığ.* DLT.III, 218-2; *Bala tarmaqlandı.*- quşun caynaqları böyüdü. DLT.II, 270-18

Bala - şəyird, yardımçı, köməkçi. DLT.III, 218-9

Balçık-palçıq (oğuzca). *Balçık balıq yuğrulur.* DLT.I, 282-18; *balçık birlə kuş etərmən*- Palçıqdan quş düzəldərm.(QT.8b, 16).

Balçiqçi- palçıq düzəldən. *Nə kim balçiqçılar suvağçılar bar ersə cümləsini yığdılar.*-Nə qədər palçıqçı və suvaqçı varsa hamısını yığdılar.(QT.32 b,12)

Baldır-dərhal görülən iş. *baldır tarıq-yazlıq əkin.* DLT.I, 445-20.; *baldır kuzı-dölbaşı quzu.*DLT.I, 445-23.

Baldır-ögey; *baldır oğul-* ögey oğul DLT. I, 445-18; *baldır kız-* ögey qız DLT. I,445-19.

Baldız- 1.arvadın kiçik bacısı. DLT.I, 446-19; DLT.III, 15-20; 2. qardaş. *Zikriya kişisi meryem anası birlə əkə baldız erdiler.* Zəkəriyanın arvadı və Məryəmin anası qardaş idilər. (QT.17,16).

Baldu- 1) balta. *Otuş kesəsi baldu.*- odun kəsən balta DLT I, 415-9; *Qarı öküz balduqa qorqmas.*- Qoca öküz baltadan qorxmaz. DLT. III, 365-2. Bax: **balta**

2) xəncər, sekira. *Qılıç baldu boldi bu el saqçısı* (QBK 1124)

Balıq- yaralı. *Balıqlar emləşdilər.*-yaralar sağaldı. DLT. I, 277-24; *qılmış anı balıq.*DLT.I, 405-23.; *er balıqtı.*-adam yaralı idi (MK 3284); *Balıqmış bar ersə sen emlat körük.*- kimisə yaralı görsən onu müalicə et. (QBK 129₁₅).

Balık-qala, şəhər (islamdan öncə, türkcə, uyğurca). DLT, 380-24; *Üç otuz balıq sidı.*-Onlar iyirmi üç şəhəri dağıtdılar (TK 19).

Balıqçın- balıqçık quşu.DLT.I, 487-9

Balıq- balıq. Balıq suvda közi taştın DLT. I, 380-16. *Uçuqli yoriqli suv içrə balıq.* (QBK 320₅); *Ol mana balık sarmışdı.*- O mənə balıq tutmaqda kömək etdi.DLT, II, 223-21, *balıqlıq-balığı olan, balıqlı.* DLT.I, 476-14. *Yunus dik dərya içrə balık bolsam.* (DH.38).

Balk-çamur (arğuca).DLT, I, 380-21. Bax: **balık**

Balta- balta. *Burhanların başlarını kəsti...baltanı kətürüb burhanların uluğunun əgni üzə koydı.*- Bütlərin başlarını kəsdi... baltanı götürüb bütlərin böyüyünü çiyni üstə qoydu.(QT.38,27)

Balu-balu- nənni, layla.DLT, III, 218-7.

Bandal-ağacdən çıxarılan yumru parça, uşaqlar bunu gecə yandırır közünü bir-birinə atırlar. DLT, I, 465-1;*ot bandal-*bunun başqa bir adı, çovkan oyununda oynanır. DLT.I, 465-3.

Banzı- bağ sovluduqdan sonra asmalarda qalan üzüm (kənçək-cə). DLT I,418-12.

Baraq-çox tüklü köpək. DLT.I, 397-16; *baraklıg-köpəyi* olan adam. DLT.I, 475-21.

Barçın-ipək qumaş.DLT.I,207-23; *töşəkli barçın* DLT.I,485-1; *yolak barçın-zol-zol* parça. DLT.III,24-4; *barçın yamağı batçınqa-qarış yamağı qarışqa* DLT. III, 32-7; *Biliglig sözi körse barçın tözi.*-Bilgəni sözü dəyərli parçaya bənzər.(KB.555 b.);

Barğan-mərsin ağacı meyvəsi. DLT, 430-3.

Bark- 1.mülk, ev (*əw-bark* şəklində işlənir). DLT. III, 293-13; *Ebig:barkıg:yulgalı:bardı.*- Ev-eşiyimizi yağmalamağa gəldi. (BKş32); *Ebim barkın bozdum.*- Ev-eşiyini dağıtdım.(BKş 34); *Oyak tirki ew bark arıg tut.*-Evi-eşiyi, süfrə və boşqabları təmiz tut. (KB.4645 b.); *Uluğ yolka tutma sen ew bark yakın.*-Ev-eşiyini böyük və işlək yollara yaxın olmasın.(KB.4545 b.); *Ewin barkın keđ arıg tut silig.*- Ev-eşiyini çox təmiz və pak tut (KB 4537 b.); *Rəhmət anə taqı ewinə barkına teggəy.*- Rəhmət ona və onun evinə çatacaq.(QT.14 b,21)

2. türbə. *Añar, adınçig, bark, yaraturtum.*- Onların adına türbə tikdirdim.(KTC 12),(BKş_{sml} 14); *Bark :itgüci:bediz:yaratıgma: bitig:taş: itgüci:tabgaç: kağan: çikanı: çan: seşün kelti.*- Türbə memarı, bəzəkçi daş kitabə ustası Çin imperatorunun qardaşı

oğlu general Çanğ gəldi.(KT_{şml}13); *Evin barkın örte sığıl burhanın.*-Məbədini yandır, bütlerini qır.(KB. 5486 b.)

Bars-pars. Bax: *pars*.

Bars-bit-birənin dişləməsi nəticəsində bədəndə yaranan qabartı. DLT I, 356-13.

Bart-parç (oğuzca); şərab və maye ölçüsü. DLT I, 351-10, 11.

Bax: yart.

Baru- divar. *Tam barusu üstünü altını örələri barça taş birlə turur.*- Divarı, altı, üstü, sütunları hamısı daşdandır. (QT. 39,28)

Basan-dəfndən sonra yeyilən ehsan. DLT.I, 397-10. *yuğ basan* DLT.I, 397-10.

Basar- dağ sarımsağı. DLT.I, 366-13; *basarlığ tağ-sarımsaqlı dağ.* DLT I, 474 - 7

Basu - dəmir toxmaq. DLT.III, 212-10.

Baş - baş. *Öküz adağı bolğınca buzagu başı bolsa yeg.* -Öküz ayağı olmaqdan, buzov başı olmaq yaxşıdır. DLT.I, 130-4. *Bilgisiz sözi öz başını yiyür.* (KB.170₃ b.); *Nəfs başığa yüz min bəla karmap saldım.*(DH.14); *Başın kitər bu yollarda hazır bolğül.* (DH.29); *Burhanların başların kəsti.*- Bütlerin başlarını kəsdi. (QT.38,26)

2. zirvə. *Tağlar başı irlərdir.*- Dağların başı göründü. DLT. I, 230-2.

3. başçı. *Onar erka bir er başı urti.*- Hər on nəfərə bir başçı qoydu (TT II A₉₂) *Kılıç baş özele mesel beglik ol.*-Bəylik baş üzərində bir qılınc kimidir (KB 2155 b.); *Məkkə karvanı başı*-Məkkə karvanının başçısı (QT. 143,21)

Baş -yara. *Başı anıñ alıktı* .-Onun yarası böyüdü. DLT.I, 239-19; *Ot başığ pütürdi.*- Dərman yaranı sağaltdı. DLT. II, 109-10.

Başa - kərtik açmaq, ağacı bir-birinə dayalı qoymaq DLT, III, 245-17.

Başak-oxun və nizənin ucuna keçirilən dəmir, təmrən; ox başlığı. DLT.I, 380-7.

Başak-ayaqqabı (çigilcə). *Bax: başmak* (oğuzca və qırçaqca). DLT, I, 380-8.

Başakla- başaq dəmir, uc taxmaq. DLT.III, 296-15.

Başbak -papaq, miğfər, başlıq. *Mənim başbakım falan aldı.. başbakım andın alsun.*- mənim başlığımı aldı... başlığı ondan alsın. (QT.45,0)

Başçı -baş, şef, başçı. *Budun başçı begke bu himmet kerek.*- Xalq başçısı olan bəyə hümmət gərəkdir.(KB.2124 b.); *Bu yanlıq sü başçı bu sü başlasa.*- Belə komandan qoşunun başına gəlsə (KB. 2330 b.)

Başgak-sümük çıxıntısının üstü. DLT.I, 457-4.

Başgan-50-100 ritl ağırlıqmda böyük bir balıq. DLT.I, 430-4; *budun başganı* -ulusun başçısı, böyüyü. DLT.I, 430-6.

Başgil yilkı -başı ağ heyvan. DLT I, 464-18.

Başıl koy - tərəsində ağı olan qoyun. DLT.I, 392-5.

Başlağ yilkı - başı boş heyvan. DLT. I, 499-20.

Başmak- ayaqqabı (oğuzca və qırçaqca).DLT. I, 454-3. DLT. III, 380-8.

Başnak ər- başında dəbilqə, əynində zireh olmayan adam. DLT. I, 454-1.

Baştar- orak (arğuca). DLT. I, 444-19.

Batğa- üstündə yun və keçə kəsilən taxta. DLT. I,419-19.

Batığ -bataqlıq, çayın dərin yeri. DLT, 374-15. *Tatığka yanut oranı teşsiz batığ.*-Eyş-işrət qarşılığında olan yer bərbad bir bataqlıqdır. (KB 4771 b.)

Batman - batman. DLT.I, 435-3.; *saña bu çox batman altun bereyin-* sənə bu çox batman altını verim.(QT. 36 b,9)

Batmul - qara bibər. DLT.I, 464-19.

Batrak-ucuna ipək parça bağlanmış nizə, mizraq. DLT.I, 452-26.

Batruş-bulanıq, qatı şorba və s. DLT. I, 448-14;

Bay-zəngin, varlı. DLT III, 224-10; *Bay meñilig qılğay biz.*-Biz onları zəngin və xoşbəxt etdik.(Altun Yaruk 341₁₇); *Qırq yılqa tegin bay cığay tüzlinur.*-Qırx ilə zəngin kasıb.DLT I,357-9; *Tili çin bütün hām közi köñli bay.*- Onun dili düzgin, gözü və könlü zəngindir. (QBN 41₇); *Baynı yoxsul kılur yoxsulnı bay kılur.*- Zəngini yoxsul, yoxsulu zəngin edər.(QT. 65b,8)

Bayat -*Bayat birdir erse saña sen me bir.*- Tanrı sana verdi isə, sen de ver (ƏH.246); *Bayat atı birle sözüğ başladım.*-Tanrının adıyla söz başladım (KB.1.b.); *Bayat hukmi keldi sığıtın ağıt.*- Tanrı hökmü gəldi, ağılamağı burax. (KB.1233 b.); *Bayat kimke birse inayət ülüğ.*-Tanrı kimə inayət edər və qismət verirə. (KB.1797 b.); *Bayat fazlı birle bedür ol kişi.*- insan Tanrının fəzli ilə böyüyür və diləyinə qovuşur.(KB.1799 b.); *qayu kişi kim kəlsə bayat taba kertikinüb kılmuş bolsa edgülük*- Allaha iman gətirərək onun qatına çatan insan yaxşı işlər görübsə (QT. 22b,5)

Baybayuk -kəpənək quşu. DLT,III. 175-15.

Bayn - tünd qırmızı, gəlinçiçəyi rəngi. Bax: *yipin*. DLT III, 26-haşiyyə

Baynak - gübrə, peyin (oğuzca) DLT III, 171-20.

Bayrak - bayrak. Bax: *batrak*. DLT.II, 214-6,DLT. III, 179-10.

Bayram- bayram. DLT.III, 172-6. *Tağı aytur kim zilhica avvalında ikinci bayram künin aytur.*- Yenə də deyir ki,

zilhicə ayının başındakı bayramın ikinci gününə (əlfəcir) deyirlər. Bax: **bađram**.

Bazar- bazar. *Işk bazarı uluğ bazar suda haram.* (DH.45); mən bazarğa bardım yana kəldim oloq ayütüni oqıb yığlar ərdi. (QT. 57,4)

Bazğan - mərsin ağacının meyvəsi. Bax: **barğan**. DLT.I,68-11.

Beg/ bəg- bir yerin hakimi, bəyi. *Ol elniş begi adın kişi bolmuş erdi.*- O şəhərin bəyi, başqa bir kişi olmuşdu. (QT. 9b,11); *Abu Cəhl məkkə içində bəg ərdi.*- Əbu Cəhl Məkkədə bəy idi. (QT. 26 b,6).

Behişt- cənnət. *Behişt duzəx talaşur, talaşmaqda bəyan bar.* DH.116.

Bekçi – mühafiz. *Anış bekçisi feriştelər turur.*- Onun mühafizləri mələklərdir.(QT. 55 b,6); *Təgmə bir sakınğan bekçiga*- hər bir tövbəkar, tədbirli mühafizə.(QT. 51 b,13)

Belek -ərməğan, hədiyyə. DLT.I, 386-20; *Belek ettim oni şahımka menük.*-Ben onu şahıma hədiyyə ettim (ƏH. B₁₀)

Berge - qamçı, qırmanc. DLT.III, 285-4. *Siziksiz yağıdın bu er berge yir.*-Şübhəsiz, düşməndən dəyənək yeyər (KB.2296 b.); *Edertçi yidi körse berge tödü.*- Çox irəliyə gedən doyunca qamçı yeyər (KB.2395); *Urup berge başı büter terk söner.*- Vurulan qamçı yarası bağlanır və tez keçər (KB.2580 b.) *Tapuğ kılmasa begde berge bulur.*-İş görməsə, bəydən qamçı yeyər (KB.2988 b.). Bax: **berke**.

Bergü - borc. DLT.I, 422-11. DLT.I, 422-12

Bərim - borc. DLT.I, 406-23.

Bərke - dəynək, qamçı. Bax: **berge**. DLT I, 422-8.

Bert - ağanın kölədən hər il aldığı vergi. Bax: **birt**. DLT, 351-15.

Beşik- beşik. DLT.I, 273-24; *beşiklik urağut*- beşikli uşaqlı qadın. DLT, I, 484-27; *Yaş kinc erkən beşik içində sözlədi*.- Bəbək ikən beşikdə danışıdı. (QT. 18b,6)

Beziñç - ipək və yun yumağı. DLT.III, 323-16.

Beziñç - qızılı rəngdə budağı və yarpağı olan dağda bitən dərman bitkisi. DLT.III, 323-17.

Bəçəl - xədim insan, axta at və s. heyvanlar. DLT.I, 392-3

Bəçkəm - əlamət, bəlgə; savaşıda nizə ucuna taxılan parça və ya vəhşi öküz quyruğu. DLT.I, 465-19.

Bəçküm - ev divanı kürsü. DLT.I, 466-11.

Bədiş burxan - heykəl, gəlincik. DLT.I, 428-20.

Bədişlig əw-süslü, bəzəkli ev. DLT.I, 483-17

Bədişçi- rəssam, heykəltaraş. *Tabgaç:kaganta: bedizçi: keliürtüm*.-Çin xaqanından rəssamlar gətirdim (KT_ş 11); *Tabgaç:kaganıñ: içreki: bedizçig itti*.-Çin xaqanının saray rəssamlarını göndərdilər.(KT_ş12); *Ya sırçı bedizçi ya oqçı yaçı*.-Dabbaq, rəssam və ya oxçu, yayçı (KB 4458 b.)

Bədrəm-bayram, sevinc, əyləncə günü. Bax: *badram, bayram*. DLT.I,293-17.

Bəg- bəy, ər, evli kişi. DLT.I, 71-21; *bəglik*-bəylik DLT. I, 367-28; *bəgim*. DLT.I, 320-23; *Kerek beg, kerek kul* (KB.235 b.); *Bügü beg kim erse biligke yaqın*- Kim hakim və bilgi bir bəy olmuşsa (KB 254 b.); *beg asğın kolur*.-Bəyin xeyrini güdür (KB 1879 b.); *qayu beg bulur erse mundağ kuluğ*.-Hansı bəy belə bir qul tapsa (KB 1884 b.); *Ajun begleri öldi bizde oza*.-Bizdən öncə də dünya bəyləri öldü.(KB 1885 b.).

Bəkməs - bəhməz (oğuzca). Bax: *pəkməs*. DLT.I, 448-9

Bəkni - arpa buğda, darı içkili; boza. DLT, I, 427-16, DLT III, 60-8.

Bel - bel. DLT.III, 139-14, *bel kıldı*. DLT. III, 139-15.

Bələ - qoyun mələməsi. DLT.III, 246-17.

Bəlgü - əlamət, nişan, bəlgə, sübut. DLT.I, 422-14. *Toğuşlu ölüür kör kalır belgü söz.*- Doğulan ölər gör, söz nişanə qalar. (KB. 180 b); *Ajunda atı qaldı belgü nişan.*- Dünyada adı nişanə qaldı (KB. 1522 b.); *Bu belgü bile ol ukuş bilgüsü.*- Bu ağıl bilgisini işarəsidir (KB. 1864 b.); *Közündin ğaib boldı bəlgüsüz boldı.*- Gözündən uzaqlaşdı, nişanı itdi. (QT.11b,3); *Mənə bəlgü nişan kərək.*- Mənə sübut gərəkdir. (QT. 117 b,12)

Bəlik - yara yoxlayan mil. DLT.I, 386-23.

Bəlik - fitil DLT.I, 386-22.; DLT.II, 312-4; *bəliklik kəbəz*- fitillik pambıq. DLT, 485-11.

Bənək - mis, pul. DLT.I, 387-2.

Bənək- dənə, həb (Arğu və s. boyların dilində) DLT, 387-1.

Bəşbəl - bir tel ip, bir yumaq ip. DLT.I, 464-16.

Bərtü - üstə geyilən xirqə, xalat, fartuk. Bax: *partu*.

Bəz -bəz; ətlə dəri arasındakı pərdə. DLT.III, 131-13.

Bəzək -bəzək, naxış. DLT.I, 386-10, DLT.II, 129-17; *Ağız til bezeki köni söz turur.*-Ağzın və dilin ziyneti doğru sözdür (ƏH. 155); *Neçe karşı ordu bezeglig saray ölüm buzdı.*- Neçə şəhəri, bə-zəkli sarayı ölüm dağıttı. (KB.6070 b.); *Bu kökteki yulduz bir ança bezək.*-Bu göydəki ulduzların bir qismi bəzək (KB.128 b.); *tilərsizlər dünyanın ətiş bəzəkini yəni bu açunnu.*- Bu dünyanın bəzəyini diləyirik. (QT. 3,2)

Bəzgak - titrəmə, işitmə. Bax: *bəzig*. DLT.I, 298-27.

Bəzig - titrəmə. Bax: *bəzgak*. DLT.I, 386-11.

Bəzirgan (f.)- tacir. *Kaçan körsələr bazirgannı ya taqı oynnu yügürüşürlər anış taba.*- Bir tacir və ya əyləncə görəndə ora tərəf qaçarlar. (QT. 89b,1)

Bəzirganlik (f.t.)- tacirlik. *Aya devlet kılursız bezirganlik üzə-*
ey siz, tacirliklə məşğul olan zənginlər.(QT., 86 b,14)

Bıçaq-bıçaq. *Bıçaq tartma anda kötürme süniük.*-Bıçaq çıxart-
ma və sümük sıyırma (KB.4599b.); *tağı manfaatlar bar turur*
xalqlarğa yanı tabaru, teşā va bıçaq tığ- yenə insanların
(dəmirdən) mənəfəti var, daha doğrusu, balta, satır, bıçaq və
qılnc (QT.75,8)

Bıçğas- xalqlar arasında müqavilə, saziş. Bax: *baçıq, bıçığ.*
DLT.I, 477-23.

Bıçğıl -əldəki, ayaqdakı çat. Bax: *bıçılğan.*DLT.I, 65-23.

Bıçığ - and, sözləşmə, saziş. Bax: *baçığ.*

Bıçılğan-əldə, ayaqdakı çatlar. Bax: *bıçıl.* DLT, 1,492-12.

Bıçım-kəsim, dilim. DLT, I, 394-13.

Bıçış-böyüklərin toy, ziyafət və dəvətinə gedənlərə verilən ipək
hədiyyə. DLT, I, 371-1.

Bıçku- qılnc. *Bıçku birle biçdi başındın ayakınğa teğinçə*
yardı.- Qılncıla biçdi, başdan ayağadək yardı. (QT.129,29)

Bıdıq-bıyıq, biğ. DLT.I, 379-15.

Bığrığ-çuval, dağarcıq və tuluq dolanda yaranan girinti və
çıxıntı. Bax: *bığrul.* DLT.I, 499-22.

Bırük-təşrifatçı, hacib, pərdədar. DLT, I, 1,380-1.

Bi-madyan, qısraq (oğuzlardan başqa digər türkbərin dilində).
DLT.I, 80-15, 199-12; *cabrail uçmak bisini münmiş idi.*-
Cəbrail cənnət atına minmişdi. (QT.31,36)

Bi-böv (oğuzca). Bax: *böy, böğ.* DLT.III, 199-13.

Bibli (sans.) -darülfülful, qarabibər. DLT.I, 424-18. sanskritcə:
bippala. Bax: *batmul*

Bıçək-bıçaq. DLT I, 386-1; DLT III, 24-12. *İkinci eligde ne ol*
bu bıçək.-İkinci əlindəki bu bıçaq nədir (KB.810 b.) *Bıçək teg*

bıçar men keser men işig.-Mən işləri bıçaq kimi kəsib atıram (KB 811 b.). Bax: **bıçak**.

Biləgü - bülöv. DLT.I, 438-9.

Bilək -bilək. DLT.I,386-19; *Karıştukta esri bileki kerek.*- Döyüşərkən biləyi qaplan pəncəsi kimi olmalı (KB.2310 b.) Neçə küç bileklig yumıtmışlarığ.- necə güclü biləklərin topladıqlarını (KB. 6072 b.)

Biləzük- biləzik. DLT.I,491-14;*bəzəlülər anıñ içində biləzük-lər altundın*- onun üçün biləzükler taxıb, bəzənirlər. (QT. 3,10)

Bilgə - bilgə, aqıl, müdrik, hakim, alim. DLT.I, 422-17.,III, 46-11. *Toğa bilge toğmaz kişi ögrenür.*- İnsan doğuştan bilgə doğulmur sonradan öyrənir (KB.4021 b.); *Negü tir eşit emdi bilge öge.*- Bilgə məsləhətçi, nə deyir eşit indi, (KB.1754 b.) *Ümeg edgü tutğıl ay bilge buğu.*-Ey bilgə böyük (hakim) qonağı yaxşı tut (KB.495 b.); *Tağı bir kutu bilge alimler ol.*- Digər bir zümrə də bilgə alimlərdir (KB.4341 b.)

Bilinçək-oğruda tapılan əşyayi-dəlil. DLT.I, 485-17; *bilinçək nəñ* - oğurluq mal. DLT.I, 485-17.

Biliş - tanış, biliş, biliçi. DLT.I, 63-3, 371-1.

Bimar (f.)- *Günəh dərdi kəsəl kıldı, bimar boldur.* DH.21

Bina (ə.)- bina, ev, tikili. *Bu 'aziz kitab törtuluğ ağır ul öze bina kılınmış turur.*-Bu əziz kitab 4 ulu və vacib təməl üzərində bina edilmişdir (KB.24.b.); *Xacəlikkə bina koyup kılmay taət.* (DH.13); *Bu dünyaya bina kayğan Qarun kanı.* (DH.64).

Birt-kölənin hər il ağaya vercliyi vergi. DLT.I, 351-16. Bax. **bert**.

Bistə-taciri evində saxlayan, qoyunlarını satan, tacir gedəndə hər iyirmi qoyuna bir qoyun alan şəxs (çigil, yağma, tuxsı dillərində). DLT.III, 68-14.

Bişi -axça, pul. *Bu cahil biligsiz bahasız bişi.*-Bu cahil və bilgisiz (adam) qiymətsiz bir axçadır (ƏH. 86).

Biti-səməvi kitabların hər biri. DLT.III, 207-111.

Bitig-1. yazma, yazı,kitabə. *Bilge kagan bitigin yolluğ tigin bitidim.*-Bilgə xaqan kitabəsini (mən) Yulluğ tigin yazdım. (BKC-q); Barkın: bedizin: bitig: taşın...-Türbəsini, heykəllərini, daş kitabəsini (KT_{şml-ş}); *bardı kodtı biziñe bitig* - özü getdi, bizə əsərini qoydu (KB 755 b.); *Bitip kodmasa erdi bilge bitig* - Bilgələr kitab yazıb qoymasalardı (KB 2226 b.); *yad kılğıl bitig içində idrisni.*- İdrisi də kitab içində yad et. (QT.14,9); *bitig içində, yanı Qur`anda*- kitab içində, yəni Quranda. (QT. 12,8)

2. yazı. Bunça bitig bitigme.- Bunca yazını yazan (KT_{c-ş}). *Özü Bayat atı birle bitidi bitig* - Tanrı adı ilə bir yazı yazdı (KB 1342 b.); *Bitig birle yalñuk bitir bilmişin.*- İnsan bildiklərini yazıyla yazar (KB 2223 b.);

Bitigçi - katib. *Bitigçi negü teg kerek at tetig.*- Ey ağıllı, katib necə olmalıdır. (KB.2671b.); *Bitigçike ayğı kere iç sözün.*-Katibə sirləri söyləməli olacaqsan.(KB.2675 b.); *Bitigçi bor içse biligdin tezer.*-Katib içki içərsə bilgidən uzaqlaşar (KB.2730 b.); *Üçüncü tetig uz bitigçi bolur.*-Üçüncüsü ağıllı və usta katibdir (KB.5913 b.); *Ukuş ög ked bitigçi bölür.*- Anlayış və ağıl yaxşıdırsa katib olur. (KB.4048 b.); *Andağ kılğay kim bitigni bitigçi.*- Katib yazını bükən kimi bükəcək. (QT. 37,9)

Bitigü-türk qələmdanı, divit, davat. DLT.III, 170-17; *Bitigü bile koldı kağıd tetig.*-Ağıllı (insan) kağız qələm istədi (KB.1342 b.) *Bax: bitik.*

Bitik-kitab, məktub, yazı kağız. DLT.I,210-9.

Bitik(g) - əfsun, sehr, cadu (oğuzca). DLT, I, 385-27.

Bitirik - fısdıq, (arğuca). Bax: *buturğak*. DLT.I, 461-2.

Bitrik - dilçək. DLT.I, 461-2.

Biz - biz. Bax: *miz*. DLT.I, 340-12.

Bizi-çörəyin üstündəki yanığı. DLT, III, 212-2.

Bod-boy. Bax: *bođ*. DLT,410-23.

Boduğ-rəng, boya. Bax: *bođuğ*. DLT, 1,225-19.

Bođ-boy, qamət. DLT.III, 130-6; *bođı*. DLT.III,206-17; *bođuğ* DLT.III, 130-6; *Yaşı qurı bod sın avınçı ne ol*.-Yaşı, derecisi, boyu necədir, nə ilə ovunur? (KB.1849 b.); *Ayı bod uzun bolsa ögmez bilig*.-Bilig səviyyəsində boyunun çox uzun olması yaxşı deyil (KB.2086 b.); *Kalı mundağ erse bod ortu kerek*.-Onun üçün orta boylu olması gərək (KB.2087 b.). Bax:*bod*.

Bođ-toy quşu, dovdaq. Bax: *tođ, toy*.DLT.III, 130-8.

Bođ-müşklə raməkdən hazırlanan muncuq.DLT.II,40-1; DLT. III, 130-9; *bođ monçuk*-qadınların taxdığı muncuq.DLT.III, 130-9.

Bođuğ-boya, həna. *Ajun türtti yüzke kömür teg boduğ*.-Dünya üzünə kömür rəngində bir boya çəkdi (KB.3837 b.); *Sözi körse ma 'ni birür tü boduğ*.- Diqqət yetirsən, onun sözü çox rəngli və mənalıdır.(KB.4609 b.); *Qalıq qırtışı tuttu kafur boduğ*.-Göyün dərisini kâfur rəngi tutdu.(KB.4891 b.); *İçini beze tutma taş sır boduğ*.-İçini bəzə, üzünü bəzəyib boyama.(KB.112 b.) Bax: *boduğ*.

Boğ - boxça. DLT.II, 156-10.

Boğar - ağaca kərtik vurmaq. DLT, II, 115-5.

Boğaz - boğaz. DLT.I, 369-21; *tikan anıy boğazına tüşdi öldi*-tikan onun boğazına düşdü, öldü. (QT.146 b, 7); Bax: *boğuz*.

Boğım - buğum. Bax: *boğum, boğun*. DLT.I, 394-14.

Boğmaq - köynək düyməsi. DLT.I, 454-4.

Boğmaq - gərdanlıq (gəlin üçün). DLT.I, 454-5.

Boğra - hər heyvanın erkəyi, buğa, burğa. DLT.I, 236-23.

Boğsuk-kölələrin boynuna keçirilən dəmir kündə. *Bax: boxesuk.* DLT.I, 453-4.

Boğum-buğum. *Bax: boğım, boğun.* DLT.I, 397-12.

Boğun-boğum. *Bax: boğım, boğum.* DLT. I, 397-12.

Boğurda saç-qıvrım saç. DLT.I, 469-15.

Boğuz-boğaz. DLT.II, 51-6; *Biri til turur kör birisi boğuz.*-Biri dildir, gör birisi boğaz (KB.9993 b.); *Biliglig boğuz tilke erklig kerek.*- Bilgənin boğazına və dilinə hakim olması lazımdır (KB 994 b.); *Boğuzdın bolur barça begke hatar.*-Bəy üçün hər cür təhlükə boğazdan gəlir (KB.2890 b.); *Boğuzuğ küdezse başıña asığ.*- Boğazı qorumaq, baş üçün faydalıdır. (KB. 2893b.); *Boğuzdın kirür ig kişike kemi.*- Xəstəlik və narahatlıq insana boğazdan gəlir (KB.2895 b.); *Bax: boğaz.*

Boxtay - paltar boxçası .DLT.I, 255-6

Boğa - buğa. DLT.I, 114-24.

Boğağ- zəncir, buxax. *Tutuñ tağı boğağı uruñ andın son tamuğda küydürüñ.*- Tutun, zəncir vurun, ondan sonra cəhənnəmdə yandırın. (QT. 104 b,5)

Boluş - qazanç, gəlir. DLT.I, 371-8

Bor - şərab. DLT.III, 130-11. *Bor içme fesadka qatılma yıra.*- Şərab içmə, fəsada qarışma, uzaq dur (KB 1334 b.); *Bor içme zinaka qatılma hazer.*- Şərab içmə zina etmə həzər (KB1337 b.); *Bor içmez kerek beg.*- Bəy gərək içki içməməli (KB 2091 b.); *Bor içme aya borçı boğzı kuli.*-Bor içme, ey içki düşkünü, boğazının əsiri (KB. 2096 b.);

Borçı - içki düşkünü. *Kara borçı boldı neñi boldı yil // begi borçı bolsa kaçan turğa il* - Kasıb içki düşkünü olarsa, malı yel kimi uçar // Bəy içki düşkünü olarsa, məmləkəti necə olar?

(KB.2097 b.); *Yime tutma borçı kişig sen adaş.*-İçki düşkününü, sən özünə dost tutma (KB. 4273 b.); *Esürse kalı borçı bornu içip* - Əyər içki düşkününü şərabdan sərxoş olarsa (KB. 6142)

Borğuy.- gərənay, nəfəsli alət, boru. DLT. III, 226-9.

Bostan- bostan. *Bostan içində ikəgüni olturur kördi.*- bostanda oturan iki adamı gördüm.(QT. 38 b,36) Bax: **bustan**

Borı - oxun ucuna kecirilən boru. DLT.III, 209-16.

Boşuğ.-1. xanın elçiliyə hüzurdan mürəxxəs olma izni verməsi. DLT.I, 374-26;*Boşuğ aşu* -icazə yeməyi. DLT I, 375-6.

2. hədiyyə, bəxşiş. *Ya yat baz yalawaç keliş ya barış//boşuğ birgü açığ olarqa tegiş.*-Yad elçilərin gəliş-gedişinə onların haqqı olan hədiyyə və bəxşişlərin verilməsinə o baxır. (KB 2495 b.)

Botu- 1.potux/botux, köşək. DLT.I, 180-6;

2. uşaq, körpə, övlad. *Bularığ yime edgü tut ay botu*- Ey övladım, bunlarla da yaxşı əlaqələrini qoru.(KB.4443 b.); *Barıqlı yime tort bölür ay botu.*-Bura gələnlər də dörd cür olur, övladım. (KB. 4663 b.);

Botuk- potux/botux, köşək. DLT, III, 207-18

Boy-boy, ulus, qövm, qəbilə (oğuzca).DLT.I, 274-11, 275-14.

Boy- yeyilən bir ot, poy otu (oğuzca). DLT.III, 144-13.

Boymul-boynunda ağı olan heyvan. DLT.III, 172-3.

Boynak-dağ boynu, bələn, aşırım.DLT.III, 171-21.

Boynak-ilana ağı verən kərtənkələ. DLT.III, 171-22.

Boyunduruk - boyunduruq. DLT.III, 175-20.

Bozağu- buzov. *Çıkardı anlarğa bir bozağu*- Onlara bir buzov çıxartdı. (QT.) Bax: **buzagu**

Bög - bir hörümçək növü. DLT.III, 137-15. Bax: **böy,bi.**

Bögrül - böyrü ağ olan heyvan. DLT.I, 464-26.

Bögür - böyrək. DLT.I, 464-26.

Bök- bir (cikin tərsi. aşiq oyununda). DLT.III, 137-13;137-14.

Bölük - bölük, sürü. DLT.I, 386-15, 386-16.

Böri - qurd, canavar. DLT.I, 111-5.

Börk -papaq, börk. DLT.I, 357-15; *kurutma börk*-arxada və öndə qanadı olan papaq. DLT.I, 470-24; *sukarlaç börk*-şiş papaq DLT. I, 473-9; *kıdığlığ börk*- kənarlı küllüh. DLT. I, 475-8. *Burun başka börkni keder baş kerek*.-Önce börkü giyecek baş lazımdır. (ƏH. 300).

Börkçi - papaqçı. DLT. I, 75-18., II 64-12.

Börün - suyun yerdə açdığı yarıq. DLT, III, 320-25.

Böy - bir hörümçək növü. DLT.III, 137-25. Bax: **bög**.

Böz - bez. DLT.I, 71-12., II, 153-15. *Uyadıp birürler sarıngu bözüñ*.-Sarınacak bezini de utandıqları için verirler (ƏH. 432); *Turu kaldı dünya iki böz ilettim*.-Dünya geridə qaldı, özümlə iki bez apardım.(KB. 6552 b.); *Saşa teğgüsü ol iki böz ülüş*.-Sənin payına düşən şey 2 parça bezdir. (KB. 1420 b.)

Buçgak - heyvan dərisindən çarıq tikilən uclar. DLT.I, 453-2.

Buçu - qopuz, ud növü. DLT.III, 160-21, 208-9

Budğay - buğda. DLT.III, 225-15. Bax: **budğay**.

Budun - xalq, ulus, boy, qövm. DLT.I, 132-13;*budun başğanı*. DLT. I, 343-5; *budunluğ bukunluğ*-elli-obalı, arxalı DLT. I, 477-12; *Budun başğuka öğ kerek hem yürek*.-Xalqa hakim olmaq üçün həm ağıl, həm ürək gərək. (KB 217 b.); *Bilig birle süzlür budun bulğakı*.- Xalq arasında çıxan fitnə biliklə yatırılır (KB.221 b.); *Budun asğı birle iligke tatığ*.-Xalqa faydalı olduğu kimi hökümdar üçün də zövqlüdür (KB 2242 b.); Bax: **budun, buyun**.

Budun- xalq. *Çıktı öz budunu üzə- öz xalqının qarşısına çıxdı.* (QT.12,4); *Məkkə budunu-* Məkkə xalqı (QT.37 b,14)

Budursın - bildirçin. DLT.I, 487-14.

Buğa - Hindistandan gələn bir dərman. DLT.III, 212-24.

Buğday - buğda. DLT.II, 309-6, 341-20. *Kör Aslan bile qoşnu Buğday başı.-* Bax Aslanın qonşusu Buğday başıdır. (KB.140 b.) Bax: **buğday**.

Buxsi - bir yemək növü. DLT.I, 418-20

Buxsum - boza, darı içkisi. DLT.I, 466-24

Bujın- çöpləmə adalanan zəhərli bir ot. DLT.I, 397-8.

Bukaç -su qabı, parç kimi şeylər. *bukaç aşiç* -qazan, tava. DLT. I, 364-9.

Bukağu - oğruların qollarına vurulan qandal. DLT.I, 437-23.

Bukuk - çiçək tumurcuğu.DLT.II, 280-21.

Bukuk - boğazın iki yanında dəri ilə ət arasında peyda olan ət vəziləri. DLT II, 280-21; *bukukluğ* ər-boğazında şiş olan adam. DLT. I, 476-11.

Bukursı - kotan dəmiri. DLT.III, 227-12.

Bulak-bulaq. *Aqa tınmaz ertər bulaklar ara.-*O bulaqlar arasından durmadan axar gedər (KB. 6626 b.)

Bulak at - 1. boyu qısa, beli enli at. DLT.I,381-3.

2. nadinc, ipə sapan yatmayan, haşarı at. *Bulak semrise kör munar hem azar.-*At harınlayarsa qudurar və (yolunu) azar. (KB.3600 b.)

Bulan-qıpçaq çölündə ovlanan böyük bir vəhşi heyvan. DLT.I, 411-11.

Buldunı - içinə üzüm qoyulan qab. DLT.I, 472-6.

Bulğama - yağsız və dadsız bulamac. DLT.I, 471-21.

Bulğuna -yuğuna bənzər ağac, dəvələr yeyir. Bax: *malğuna*. DLT.I, 472-1.

Buluğ - fidəyə, fəda, qurban. DLT.I, 398-8.

Bulun - əsir, dustaq.DLT.I, 257-5; II 170-18.

Burçak - burçaq, toxum. DLT.I, 453-11

Burduz - bağ, bostan (öztürkcə deyil). DLT.I, 446-18

Burxan - büt, budda. DLT.I,428-20. *Evin barkın örte sığıl burxanın* -Ev-eşiyin yandır, bütünü qır. (KB.5486 b.); *ibrahim atası Azər burxan yonğuçu erdi*.- İbrahimin atası Azər büt yonan idi. (QT.38,4)

Buriş -dəridə və paltardakı qırış, buruşuqluq. DLT.I, 371-3

Burslan-əslində “bəbir” adlanan heyvan; kişi adı.DLT.III, 362.

Burt -kabus, qarabasma.DLT.I, 351-13; DLT.II, 21-5.

Burta - qızıl qırıntıları. DLT.I, 413-21

Burtala -qızıl pərək və yaxud qızıl qırıntılarını yapışdırmaq. DLT III, 306-*haşiyə*. Bax: *türtələ*.

Burtalan -qızıl qırıntıları ilə bəzəmək. DLT.III, 193-8

Burun -1.burun; 2.önə doğru çıxan yer. DLT.I, 397-2, 397-3. *kaval burun*-düzgün burun DLT. I, 410-16; *Sindin burun yaranların kayan kitti*. (DH.42); *Burnın kulakın kəsdilər*.- Burununu,qulağını kəsdilər. (QT.139 b,22)

Burunduk- buruna keçirilən cilov, buruntax. DLT.I, 479-1. *Kalı tetrü yitse burunduk vezir*.-Vəzir cilovu tərs tərəfə çəksə (KB.5337 b.); *Ukuş ol burunduk anı yetse er*.-Ağıl cilovdur, insan onu əlində tutarsa (KB.159 b.); *xədicə karvanı məysira birlə barur ərdi iblis kəldi uyur irkən burundukın yetdi karvandın çıkardı*.- Xədicə karvanda yüklərlə birlikdə gedərdi, şeytan gəldi, o yatarkən karvanın burunluğunu çıxartdı. (QT. 137,12)

Buruq - ox atımı məsafə.DLT.III, 320-23.

Bustan (f.) – bostan. Ya bustan teg ol hilm kerem al gül ol-
Yahut hilm bir bahçeye benzer ve kerem kırmızı güldür (Ə.H
342); *Tağ u çölni bustan kılğıl yaşın birlə.* (DH.58); *Taxtu baxt
u bustanları irür zindan.* (DH.24)

Buşğut - şəyird. DLT.I, 441-10

But - bud.DLT.III, 129-6

But - dəyərlı və iri firuzə.DLT.III, 129-7

But -böyük bir adamın ərməğanını gətirən adama verilən
bəxşiş. DLT.III, 129-10.

But -büt. Öz elgin but itip idim bu tidi - Kendi eli ile put yapıb:
“Rabbim budur!” - dedi (ƏH. 124); Negüke kılur sen tapuğka
butuğ - Niyə sən bir bütə sitayiş edirsən (KB 3753); *Lat...kim
biziñ but burxanımız turur.-* Lat bizim bütümüzdür.(QT. 27,2)

Butak- budaq. DLT.I, 118-3; DLT.II, 262-15. Bax: **butık**

Butar- həsir toxumaqda işlənən ip. DLT.I, 366-9.

Butık- kiçik parç, bodıç (kaşğarca); sürahi. DLT, I, 378-27.

Butık -atın ayaq dərisindən düzəldilən tuluq. DLT I, 379-1.

Butxana- bütxana. *Butxananıñ xadimləri bütxana kapuğını
berklədilər.-* Bütxana xidmətçiləri bütxananın qapılarını bağla-
dılar. (QT. 38,20)

Butlu-dəvənin burnuna keçirilən ovsar; dəvə burnundakı
yumşaq yer. DLT.I, 424-14; *butluka.* DLT. II, 45-1.

Butmul-qarabibərə bənzər bir bitki. Bax: **bibli**, **batmul**.

Buturğak-pıtrax, fıstıq şəklində çəngəlli bir bitki. DLT.I, 479-
17. Bax: **bitrik**

Buyruk- 1. əmr, buyruq, fərman. DLT.I, 380-3; Boyun sunuq
mənim buyruqımğa.- Mənim əmrimə boyun əyin. (QT.93 b,2)
Bax: **biruk**.

2. Komandan, əmir. *Yırıya: tarkat: buyruk: begler.*-Solda tarkan və komandan bəylər (KTc 1); *Buyruku yeme bilge ermiş erinç:* (KTş 3)

3.müşavir. vəzir. *Negü tir eşitgil öge buyruku* - Xas müşavir nə deyir, eşit (KB.2941 b.); *Yime yaxşı aymış bu türk buyruku.*- Bu türk vəziri də yaxşı demiş (KB.1163 b.).

Buyun-boy,qövm,ulus. DLT, III, 166-14. Bax: *budun, buđun.*

Buz-buz. DLT, I, 253-14.

Buzağu- buzov.DLT.I,130-4; *buzağu tılı*-siçan kimi kiçik bir heyvan. DLT.I, 437-18.

Büdik-tullanıb-düşmə; rəqs. DLT, I, 410-9. Bax: *büdig.*

Büdig-oyun. rəqs. DLT.III, 241-9; *Sevinç körse tüşte oyun ya büdig.*-Yuxuda sevinc, rəqs və ya oyun görsə (KB.6025 b.)

Bügdə- xəncər (türkcə). DLT.I, 105-25;bügdəñ.DLT. III, 249-20. Bax: *büktə* (oğuzca).

Bük- kolluq, sıx kolluq, ağaqlıq. DLT. I, 346-4.

Bük -tumurcuq, bükündən. DLT.I, 271-19.

Bükən - qarpız, hind qovunu DLT, 397-23.

Büksək- qadının köksü ilə boynu arasında gərdanlıq taxılan yer. DLT.I, 461-7.

Büksək- köksün yuxarı tərəfi, köksdən yuxarı olan qism. DLT. I, 461-9.

Büktə- xəncər (oğuzca). DLT.I, 105-25; Bax: *bügdə* (türkcə).

Bükü- bilgin, alim, hakim. DLT, III, 215-5.

Büküm ətük -qadın ayaqqabısı. (oğuzca). Bax: *mükim, mükün* DLT, I, 394-16.

Bükün - kor bağırsaq. DLT. I, 397-22

Bükün - qönçə. DLT. I, 271-19.

Bül- vaxtı ötdükdə turşuyan hər hansı şey. DLT. I, 347-14;*bül at-şəkil* at. DLT. I,347-10; *uğar bul-* qaşqa at. DLT.I, 347-11; *bül tarığ-* çox qalmaqdan dadı pozulan taxıl.DLT.I, 347-12.

Bülbül (ə.)- bülbül. *Cümlə vücud yadın sayrar, bulbül bolur.* (DH.57)

Bün-şorba (oğuzca). DLT, I, 105-19. *Bax. mün* (türkcə).

Bünyad (f.)- bina, tikili (DH,ƏH)

Bürgə- birə. DLT, I. 422-9.

Bürmə- tuman, torba kimi şeylərin ağı. DLT, II, 125-18.

Bürük- püskül, qotaz. DLT, I, 386-8.

Bürünçük - bürüncək, qadın baş örtüsü. DLT, I, 247-4.

Büskəç- çörək. *Bax: püşkəl.* DLT.I, 442-7.

Büstəli- qara turp deyilən səbzə. *Bax: püstüli.* DLT.I, 472-14.

Büşinçək- üzüm salxımı (kəncəkə). DLT,I,483-9.

Bütügə - badımcan. DLT.I, 438-8.

Cadu (f.)- cadugər. *Cadunı otğa atmaq tilərsən.*- Cadugəri oda atmaq istəyirsən.(QT. 38b,12)

Caduçı (f.t.)- cadugər.(QT. 99b,8)

Cadulıq/ caduluk (f.t.)- cadugərlik. (QT. 22,9; 30,22)

Cam (f.)- qədəh, şüşə (DH)

Came - geyim, əlbisə (ƏH,c 330)

Caydam- yatağa doldurulan və yağmurluq hazırlanan keçə. (DLT III)

Cənazə (ə.)- cənazə. *Cənazəni arkasından taşlar atın.* (DH. 16); *Cənazəsin oqup yirdin kötərdilər.* (DH.13); *Cənazəni oqup köm, can tasadduk kılayın.* (DH.34)

Cənnət (ə.)- *Ruzi kıldı, cənnət kizip hurlar kuçtım.*(DH.14); *Firdəvs athıg cənnətidin muhzır kildi.* (DH.14); *Yalançıgə cənnət yoqtur, vallah, ana.* (DH.52)

Çılday/çılday - atların köksünə çıxan bir xəstəlik. Bax: **çıldək**. DLT.III, 225-17.

Cincü- inci.DLT I., Bax: **inci, yinçü**

Cülab (ə.f.)- gül suyu. *Tilese cüləngbin tilese cülab* - İstəsə güləngübin, istəsə gülab (gül suyu) ver. (KB.4656 b.); *quruğ öl yimiş ya cüləngbin cülab.*- Quru, təzə meyvə, yaxud da güləngübin və gülab (KB. 2904 b.)

Cüləngbin (ə.f.)- gül-engübin. Bal və gül qarışığından hazırlanan bir şirniyyat. *Tilese cüləngbin tilese cülab* - İstəsə güləngübin, istəsə gülab (gül suyu) ver. (KB.4656 b.); *quruğ öl yimiş ya cüləngbin cülab.*- Quru, təzə meyvə, yaxud da güləngübin və gülab (KB. 2904 b.)

-Ç -

- Çabak**- çapaq balığı. DLT.I, 382-12, 382-haşiyyə.
- Çaçır**- çadır. DLT.I, 404-16. Bax: **çaşır** (oğuzca), **çadır**.
- Çadır**- çadır.(QT. 132,14)
- Çağğ**- qamçı. DLT, II 218-19.
- Çağır**- çaxır, şərab, şirə. DLT. I, 36-14; DLT. II,322-10.
- Çağmur**-şalğam. DLT.I, 67-6, 446-7. Bax: **çamğur**.
- Çağrı**-şahin. DLT. I, 411-21; 417-12.
- Çaha**-çaxmaq (kəncəkə). DLT.I, 60-2.
- Çaxşak**-dağ təpələrindəki daşlıq yer. DLT, I, 456-6, 456-10.
- Çaxşak**-qurudulmuş, qaysı. üzüm kimi şeylər (karluqca). DLT.I, 456-14.
- Çaxşu**-«fıliz hərc» adlanan bir ot. Şirəsindən göz xəstəliyi üçün dərman düzəldilir (bu söz öztürkcə deyil). DLT I, 419-10.
- Çakmak** - çaxmaq (daşı) DLT.I, 456-20
- Çakrak** - daz, kəçəl. DLT.I, 456-11
- Çalağ** - ot bitməyən, şoran yer. DLT. III, 321-27.
- Çalğay**- quş qanadının ucları. DLT.III, 226-12.
- Çalış**- sarma, badalaq (güləşdə). DLT, I, 327-14.
- Çalkan** -yaranın ətrafa yayılması. DLT. I, 432-18.
- Çalma** - təzək, gərmə, quru təzək. DLT, I, 426-16.
- Çamğur**-şalğam. DLT I,446-8. Bax: **çağmur**.
- Çamrak**-çoluq-çocuq. DLT. I,456-17. Bax: **çar-çarmak**.
- Çanak**-qab-qacaq (oğuzca); çanak; duz qabı; ağacdən oyulmuş qab. DLT.I, 150-2.; *Çanaklar birlə suw içarlar.*- Çanaqlarla su içərlər.(QT. 68b,8). Bax: **ayak**.
- Çançarğa**- sərçə quşu. DLT.III, 227-16.
- Çançu** - oxlov. DLT.I, 414-21

- Çanka** - bir tələ növü. DLT.I, 422-4
- Çapğut** - çaput, şiltə. DLT.I, 441-17
- Çaruk** - çarıq. DLT.I, 382-16, 382-17.
- Çarun**- çinar ağacı (yağmaca). DLT, I, 412-12. Bax:**çünüük, şünüük**.
- Çaşır**- çadır (oğuzca). Bax: **çaçır, çadır**. DLT, I, 404-16.
- Çat**- quyu (oğuzca). DLT. IV, 148-22.
- Çadır**- çadır. DLT. I, 404-16. Bax: **çaşır** (oğuzca), **çaçır**.
- Çatpa**-kəndxudanın çay və çeşmə sularının yollarının qazmağa getməyən şəxslərdən aldığı vergi (çigilcə). DLT, I, 413-17.
- Çatuk**- Çindən gətirilən bir balıq buynuzu. DLT.III, 207-19.
- Çawar** - od qalamağa yarayan nəşnə, çalı-çırpı. DLT, 68-3.
- Çawıǵ** - qamçı, qamçı ucu. DLT, I, 376-3.
- Çawju**- budağı meyvəsi qırmızı bir ağacdır. Qadınların barmağı qırmızılıqda buna bənzədilir. DLT, I, 418-16.
- Çawlı**- od qalamağa yarayan meyvə qabıqları (kənçəkcə). DLT. III, 379-20.
- Çawuş**- çavuş. savaşda səfləri düzəldən, dinc dövrdə əsgəri heç kimsəyə zülm etməyə qoymayan adam. DLT.I, 372-10.
- Çaydam**- incə keçə. DLT.III, 172-12. Bax: **çiydam**.
- Çeçək**- çiçək. DLT, I, 179-1, DLT, II, 148-6; bir neçələr aytur reyhan çeçək bolur.- Bəziləri deyir ki, reyhan çiçəkdir. (QT.71 b,10)
- Çeşmə**- bulaq, pınar. *Taқи akıtduk yerdə çeşmələrnı.*- və yer üzündə çeşmələri axırtdıq. (QT.62,8)
- Çəçgə**- culfa darağı. DLT.I, 423-25.
- Çəfşəñ**- qoyun qırxılan alət, qırxılıq (çigilcə). DLT.III, 333-10.
- Çək**- cizgili, qumaş kimi bir parça. DLT III, 156-1.
- Çək-cük** - malın ən dəyərsizi. DLT, I, 346-10.

Çəkək- çiçək xəstəliyi (çigilcə). DLT,I, 388-22.

Çəkik- sərçəyə bənzər alaca bir quş, qara qayalıqlarda olur. DLT, II,282-13.

Çəkirdək- çəyirdək. *Uştimax yemişinin çəkirdəki kabukı bolmaz.*- Cənnət meyvəsinin çəyirdəyi, qabığı olmaz. (QT.137 b,15)

Çəkrək qapa -kölələrin geydiyi cibsiz yun kaftan. DLT.I, 461-27.

Çəkük- çəkie (oğuzca). DLT, II,282-10.

Çəkün- adadovşanı balası. DLT, I,400-14.

Çəkürgə- çəyirtkə (oğuzca). DLT.I, 470-11; *Kiçik çəkürgə kibi biri biri üzə tüşğay.*- Kiçik çəyirtkə kimi bir- birinin üstünə düşərlər. (QT. 101b,9)

Çəliq ayak- çini; Çin kasası. DLT.III, 321-26.

Çəlpək -göz iltihabı, irin. DLT, I, 462-4.

Çəngü rübab(f.)- musiqi aləti. *Ruhlarını ğızasudur çəng ü rübab.*(DH.65)

Çəqli-məqli- bir uşaq oyunu, yelləncək. DLT, 328-7.

Çəqlik- sarmaşiq otu. DLT.III, 331-22.

Çəñşü- kiçik xirqə. DLT.III, 327-12.

Çəpiş- altı aylıq keçi balası, çəpiş. DLT.I, 372-9.

Çər- bədənin ağrısını bildirən bir söz (xaqaniyyə dilində). DLT.I, 388-11.

Çər - savaşa qarşı-qarşıya duran səflər.DLT.I, 388-14.

Çərig- qoşun, səf, cərgə; ordu. DLT.I, 159-23; *Yürəksiz kişilər çerig artatur.*- Ürəksiz adamlar, qonşunu pozar (KB. 2284 b.); *Bu başsız çerig sü yürəksiz bölür.*- Bu başsız əsgər və ordu ürəksiz olar (KB 2333 b.); *Çerig sançmış alp er tutuzmuş ayu.*- Ordular məğlub etmiş qəhrəman adam demiş ki (KB 2335 b.)

Çəş- Firuzə. DLT, I,343-20, 343-25. DLT, II,114-9.

Çəşkül- gil qab, çanaq-çömçə (kənçəkçə). DLT, I, 465-11.

Çətgən- qantarğa.DLT, I, 434-11.

Çətük- pişik (oğuzca). *Bax: muş* (çigilçə).DLT.I, 388-20, *küvük çətük*-erkək pişik. DLT, I, 388-*haşiyə*.

Çibun - milçək. *Çibun boldı duşman yananka bedük.*- Milçək fil üçün böyük düşməndir (KB. 3399 b); *Yoritmadı bir çibunka alın.* -Bir milçəyə çarə tapa bilmədi (KB. 5215 b.) *Çadan teğ tikerler, çibun teg sorarlar.*- Əqrəb tək sancarlar, milçək tək sorarlar (KB.6601 b.)

Çıçalak- çəlçələ barmaq, çimçilək DLT.I, 468-20.

Çıçamuk- üzük taxılan barmaq, adsız barmaq. DLT. I, 468-21.

Çıf- xurma və üzüm kimi şeylərin qazanda qaynaması zamanı çıxan səs. DLT, I, 345-6.

Çığ- köçərilərin sələ qamışı (çığ otu) ilə düzəltirdikləri örtü. DLT.III, 135-20.

Çığ- bir türk arşını, ərəb arşınının üçdə ikisi qədərdir; köçərilər bununla bez ölçürlər. DLT.III, 135-23.

Çığ- dürmək, lülə halına salmaq, bağlamaq. DLT, II, 43-9.

Çığan - kasıb, yoxsul (Arğuca), DLT, I, 105-15.

Çığay -kasıb, yoxsul. DLT, I, 105-15, III, 224-6; *qayı beg suk erse çığay ol çığay.*- Hansı bəy xəsisdirsə o, fəqirdir fəqir (KB 2620 b.); *Sənə kim çığay erse baylıq tutur.*- Sənə görə kim yoxsuldursa, (əsl) zəngin odur (KB 3553 b.); *ol kəmi çığayların ərdi.* - o gəmi yoxsulların idi.(QT. 11,31)

Çıgülvar oqı- kiçik bir ox növü. DIT,I.473-14.473-18.

Çığrı- dəyirman, çarx, dolab kimi hər şeyin təkəri, hər növ vərdəni. DLT.I, 417-22; *kök çığrısı*-çərxi-fələk, göy dairəsi. DLT, I.417-22.

Çıxansılı// çıxşansı- naxışlı bir Çin ipəyi. DLT, I, 469-16. Bax: *çınaxsı*.

Çıkan- bacı-qardaş uşağı, bibi oğlu, xala oğlu. DLT, I.400-13.

Çıqır- çaxır. *Sütdin çıxırdın baldın suwdın arıqlar akar.-* Süddən, çaxırdan,baldan çaylar axar.(QT.132b,18)

Çıkiş- mənfəət, gəlir. DLT, I, 372-12.

Çınaxsı- naxışlı bir Çin ipəyi. DLT, I,469-16.

Çından- səndəl ağacı. DLT.I, 428-24

Çından at- gül rəngli, qula rəngli at. DLT.I, 428-24.

Çıpıkan - innab, bədəndə çıxan qırmızılıq. DLT, 439-5.

Çıpkan - innab. DLT, I, 439-5.

Çıra- qəndil,, çıraç. *Söndürgil çırağını.-* Çırağını söndür.(QT. 81b,9)

Çırağ//- çıraç. *Bəzədük bu dünya kökini yulduzlar birle yanı çırağ kılduk.-* bu dünya göyünü ulduzlarla bəzədik, yəni çırağ qoyduq. (QT. 97,2); *Tağı kıldı künni çırağ-* Günəşi bir çıraç etdi. (QT.108b,12); *Bu aləmdin il közigə yanğan çıraq.* (DH.35)

Çırğuy - ox təmrəninin şişkin olan yeri DLT, III, 226-10.

Çırğuy - paltarda qurşağın keçəcəyi iki tərəfli körpücük. DLT, III, 226-11.

Çırwı- cinlərdən bir bölüm.DLT.III, 213-10.

Çibək karğuy.- dəlicə doğan; qırğı; atmacaya bənzər bir quş. DLT, I, 388-190; III, 226-13.

Çigən.- *Üzengi bar erse çigen berk qapar.-* Üzəngi varsa, (adam) yüyəni bərk tutar (KB. 6110 b.) Bax: *yügan*.

Çigit- pambıq çiyidi, çəyirdək. DLT.I, 363-6.

Çignə- mala, tapan, əkinçilərin «sürgü» dedikləri alət. DLT, I, 427-23. Bax: *çiknə*.

- Çij**- dəmir çivi, zireh çivilərinin ucu. DLT, III, 132-2, 132-3.
- Çik**- bökün ziddi (aşığı oyunu). DLT, I, 34-14.
- Çik-bök**- çox-bök. DLT, III, 137-14. Bax: **bök**.
- Çikin** - ibirişim, güləbatın, zərbafta, bafta. DLT I, 412-14.
- Çikin** - üzüm bağlarında bitən başaqlı bir ot. DLT, I, 412-13.
- Çiknə** - əkinçilərin “sürgü” dedikləri alət. DLT, III, 270-17.
- Çiknə**- sıx tikişlə tikmə, ipək üstündə naxış işləmək, yerə sürgü çəkmək. DLT, 270-16. *Añar torku ıdtım tiken çiknemış.*- Ona ipek göndərdim, o isə tikan tikmiş (KB.3846 b.)
- Çiktən** - yəhər örtüsü. DLT, I, 412-11.
- Çil** - qançır, yara. DLT, I, 348-13.
- Çil**- çil (oğuzca)-DLT,III, 140-6.
- Çildək** -atın döşündə çıxan bir çiban. DLT, I, 462-5.
- Çilgu at** - ala rəngli at. DLT, I, 424-3.
- Çim** -ayrıq otu. DLT, I, 349-4,349-6.
- Çiniştürük**- fındığa bənzər bir ağac meyvəsi, qırmızısı və ağ olur, yazda yetişir, yeyilir. DLT.I, 500-13.
- Çir**- yağ. DLT.I, 338-5, 338-6.
- Çit**- qamışdan və ya tikandan düzəldilmiş divar, çardaq. DLT.I, 336-22.
- Çit** - alaca naxışlı Çin ipəyi. DLT.III, 129-15.
- Çiydən**- döşəyə doldurulan və ya yapıncı, plaş düzəldilən incə keçə. DLT, III, 172-12.
- Çoban**- çoban. *Sizlər tıwar çobanları siz.*- Sizlər davar çobanlarısınız. (QT. 88,8)
- Çobulmak**- almanın yarısı; alma qaxı (ıtlık ləhcəsində). DLT.I, 480-6.
- Çoçuk**- donuz balası, çoşqa; hər şeyin kiçiyi. DLT.I,282-15.

Çodın- tunc və süzölmüş mis. DLT.I, 407-6. çodın əşiç-mis qazan. DLT.I, 407-6.

Çoğ- əşya qoyulan heybə, boğça. DLT.III, 135-15.

Çolak - çolaq. DLT.I, 383-1

Çomak - əsa, çomaq. DLT.I, 383-3.

Çomak -qeyri-müslimlər tərəfindən müsəlmanlara verilən ad; müsəlman. DLT.I, 383-4, DLT.II, 33-18.

Çor - avdət yeri bitişik qadın. DLT.III, 130-17.

Çor - sarmaşıq bitkisi (oğuzca). DLT.III, 130-18

Çowlı - tutmac süzgəci; aşsüzən (kəncəkə). DLT.III, 379-21

Çöl – çöl. *Kıvanmadın bu sözlərgə kaçdım çölgə.* (DH.13);

Çöllər kizip halkdın bizip ışkın sarğıl. (DH.25)

Çömçə - çömçə (oğuzca), kəfkir. DLT.I, 414-19.

Çögə- paltar üstünə geyinilən geniş, qolsuz üstlük, əba *Çögesin töşənmiş yığın yastanur.*- Əbasına bürünmüş, (başını) çiyinə qoymuşdur. (KB. 5974 b.)

Çögen -1. topu vurmaq üçün ist edilən ucu əyri sopa, dəyənək. 2.çovkan oyunu- *Kalı atlanur bolsa begler süke//Yakuşka çögenke ya il körgüke.*- Bəylər səfərə, ova, çovkana və ya məmləkət gəzintisində çıxanda (KB. 2581 b.) *Çögenke ked erse* - Çovkanda usta olmalı (KB. 2635 b.)

Çöňək - çömçə, qutu (çiğilcə). DLT.II, 286-6

Çöp - şərabın tortası, hər şeyin töküntüsü, çöp, çör-çöp.DLT.I, 335-15

Çöpik - meyvə yeyildikdən sonra qalan puça. DLT.I, 390-5

Çöpik - meyvə yeyildikdən sonra qalan puça. Bax: şöpik. DLT.I, 390-5

Çörək - çörək. DLT.I, 389-5.

Çufğa - qılavuz, başbuğ (oquzca və qıpcaqca) DLT.I, 420-9.

- Çufğa** - qılavuz, çaparı mindiyi at. DLT, I, 420-7.
- Çukubarı**- qəlib düzəldilən çamur; tigel sobası üçün qəlib. DLT, III,228-4. *Bax: hukubarı.*
- Çukmın**- su buğunda bişirilən bir çörək növü. DLT.I, 453-4.
- Çulbuş**- paltara və ələ yapışan meyvə şirəsi. DLT, I, 448-21.
- Çulman**- su yığılması (kəncəkə). DLT. I,439-8; *çulıman iş*- içindən çıxılmayan cəncəl iş (kəncəkə). DLT.I, 439-8.
- Çulkuy ətük** - topuğu çarpıq ayaqqabı. DLT, III, 226-21.
- Çulkuy əlig** - çolaq, əli şikəst. DLT, III, 226-23.
- Çumalı**- qarışqa. DLT.I, 438-23.
- Çumğuk**- ayağı və başı qırmızı qanadında ağ tük olan qarğa, ala qarğa. DLT, I, 456-25; *Kara çumğuk ötti sita tumşukın*- Qara qarğa mızraq dimdiyiyilə ötürdü (KB.77 b.)
- Çumuk** - ala qarğa (oğuzca). DLT, I, 107-14.
- Çumuşlık** - hələ ayaqyolu, tualet. DLT.I, 480-7.
- Çupan** - kəndxudanın köməkçisi, gizir. DLT.I, 400-12.
- Çupra** - köhnə paltar. DLT.I, 417-11
- Çuram** - digərlərindən uzağa atılan ox. DLT.I, 411-4.
- Çurnı**- qarın işlədici dərman. DLT.I, 427-22; *Güvariş ya macun ya çurnı qatar.*-Həzm, qüvvət və ya mushil dərman hazırlayar. (KB.2887 b.)
- Çuvaç**- çadır. DLT, I,242-4. DLT, II, 37-5. DLT, III, 59-23.
- Çuwı**- xotən törəsinə görə xaqandan iki dərəcə aşağı şəxsə verilən ünvan. DLT, III,213-8.
- Çuz**- yaldızlı, qırmızı rəngli bir Çin qumaş. DLT.I, 340-14; *Ağı çuz ağır boldı törde yatur.* - Çin qumaşları, dəyərli olduğu üçün başda yer alır (KB 902 b.); *Ağı çuz töşenür özün oğlağı.*- İpək sırma ilə örtülən vucudun (KB 1426 b.); *Çuz ol bu örüm ton ağılar teji.*- Bu ağ geyim sırmalı ipəklərə taydır. (KB 4768

b.); *Ağı çuz kedim ton kişi kedgüsi.*- İnsanlar ipəkli və sırmalı geyimlər geyər (KB 4773 b.); *Ağu çuz tiyiş kiş alır sen tirip.*- Sən ipəkli və sırmalı qumaşlar, sincap və samur kürklər toplarsın. (KB 5367);

Çübür - keçi qılı. DLT, I, 368-10.

Çükdi - qulağın altında qafa baltası, ənsə sümüyü deyilən yer. DLT.I, 415-11

Çümərük kişi- gözü sulanan, pis görən adam. DLT. I, 469-4

Çümgən- çəmənlik, ayrıq otu. DLT, I, 434-12.

Çünük- çinar ağacı. DLT, I, 389-7.

Çür- mənfəət. DLT.I, 338-20.

Çüşək- ot, çayır (soğdca). DLT.I, 389-8.

Çüvüt/ çüwüt -boya. DLT, I, 161-20. *kızıl çüvüt*- qızılı boya, zincifrə, sülügən. DLT, III,161-20; *al çüvüt*- al boya DLT, III, 161-21; *kök çüvüt*-göy boya DLT, III, 161-22; *yaşıl çüvüt* DLT, III,162-1; *sarığ çüvüt* DLT, III, 162-2. .

-D-

Dağ- atlara və digər heyvanlara vurulan dağ, dağlama. DLT.III, 154-1.; *Dağ kılurman anıy burnı üzə-* Mən onun burnuna damğa basaram. (QT. 100,9)

Dam- dam, bina, divar. *Bir büdrük dam yaptırdı.-* Bir böyük bina tikdirdi.(QT. 38 b,12) Bax: **tam**

Danqal- saman qılçığı. DLT, III, 331-25.

Danə (f.)- əkin, tarla, toxum. *Ündürdük anıy birlə bostanlar danələr, boğday ve arpa bitürdim.-* (yağmur) endirdik, onunla əkin, buğda və arpa bitirdik.(QT.49,10)

Darığ- darı. *Kıldımı anlar iki ara darığlar.-* Biz onların arasına iki sıra əkin etdik. (QT. 3b,2); Bax: **tarığ**

Daru (f.)- dərman.(KB)

Darya (f.)- dərya, dəniz. *Daryaka kirdilər.-* Dəryaya girdilər. (QT.31b,2)

Dava- yulğun ağacının meyvəsi. DLT.III, 221-21.

Dava- yun süməyi. DLT, III, 222-1.

Davat - mürəkkəb qabı. *Davat koldı kağıd-* Kağız davat istədi (KB 3187 b.); *Davat qoldı kağız yana oq ilig* - Hökümдар qələm kağız istədi (KB 3896 b.)

Dehqan (f.)- kəndli (DH)

Deñiz- dəniz. *Bir neçəsi deñizgə tüşdi həlak boldı.-* onların bir neçəsi dənizə düşdü və öldü. (QT.143,4)

Dəddə- ata (oğuzca).DLT.III, 209-10.

Dərgah- astana, eşik. *Andın sonra dərgahığa layık boldum.* (DH.17); *Dərgahığa makbul iməs bildim muna.* (DH.25)

Dərman (f.)- *Sehası mekarım iki dermanı.-* Cömerdliği ve keremi (onun) iki dərmanıdır. (ƏH.50); *İşk dərdini sorsan*

hərgiz dərmanı yox. (DH.29); *Çin dərdlikkə özüm daru, özüm dərman.* (DH.35)

Dəva- dərman. *Mərhəm bolup çin dərdlikkə dəva böldüm.* DH.16; *Yalğan dava taatlarım barçası puç.* DH.16; *Ey yaranlar, ışk dərdigə dəva bolmas.* DH26; *Işk dəvasın mana kılma, yalğan aşık.* DH29; *Andın sonra Hak dərdinkə dəva kıl sun.* (DH.39)

Dəvəy- dəvə (oğuzca və onlara uyanların dilincə). DLT.I, 105-22.

Didar (f) – üz, çöhrə. *Bir übarım didarınını körər min mu?*

Didək - gəlin gedərkən yadlara görünməmək üçün örtülən örtü. DLT.I, 406-7.

Didim - gəlinə gərdək gecəsi geydirilən tac. DLT.I, 496-13.

Dihkan-kəndli. *Dihkan irməs kitmən çapıp nan birməsə.* (DH.30)

Din- din. *Saqınuk kerek din idisi arığ.* -Hacib takva sahibi və dindar olmalı (KB.2461 b.); *Bütünlükqe artuq bütün din kerek - Bütünlükdə dini bütövlük gərək.*(KB.2676 b.); *Saqınuq kerek din şeriat bilir.*- Takva sahibi, din və şəriəti tanıyan biri olmalı (KB 2844 b.); *Bu din dalı dünya dalı qarşı ol.* - Din qolu ilə dünya qolu bir-birinə qarşıdır (KB 5311 b.); *Dinişi ağrı tut bu dünyay ucuz.*- Dininə qiymət ver, bu dünyanı ucuz tut (KB 6135 b.)

Dinar (ə.)- dinar. (QT. 116b,1); *Bahalığ dinar ol biliglig kişi.*- Bilikli insan kıymətli dinardır (ƏH 85), *Haber bar birilse eger ademi // iki kol dinar ma ol üç kol kolur bir söz vardır.*-Eğer bir kimseye iki vadi dolusu dinar verilirse, o (muhakkak) üç vadi ister (ƏH, 311-312);

Dirhəm (ə.)- dirhəm, pul. (QT.116,1)

Dua (ə.)- dua. *Köñüldin birü kıldı edgü dua.*- Ürəkdən gələn yaxşı dualar etdi (KB.1265 b.); *Dua tap maña edgü atın yanıq.*- Xeyir-dua və yaxşı adla xatırlanmam mənə bəsdir. (KB.3020 b.); *Dua artsu atım yoritsu bayat.*-Çox dua qazanım və Tanrı adımlı dünyaya yaysın (KB.3022 b.); *Dua birle itgil anar sen işe.*-Sən duayla ona yardım etməyə çalış. (KB.6305.b.); *Yaxşılarğa hizmət kılıp dua alğan.* (DH.29); *Ol Muhamməd, Mustafa turup dua kıldılar.* (DH.32); *Şahımnı dua birle yad kılsu tip.*- Şahımı dua ilə yad etsin deyə (ƏH.72); *Oqısañ duada unıtma mini.*- Bunu oqursan, beni duada unutma (ƏH. 482); *Maña hediye kılsu dua tip sini.*- Sen de bana dua hədiyye edersin diye (ƏH. 484)

Duaçı (ə.t.)- duaçı, dua edən. *Duaçı bolayın saña edgüke.*- Sənin yaxşılığın üçün duaçı olum (KB. 3697 b.); *İligke duaçı bitidim bitig.*- Hökümdara duaçı kimi məktub yazdım (KB. 3731 b.) *Duaçı bolayın bu yirde saña.*- Burada mən sənə duaçı olum (KB 3791 b.); *Duaçı tururlar saña ay qadaş.*- Ey qardaş, bunlar sənə duaçı olur. (KB.4470 b.)

Duzəx (f.)-1. tələ; 2.cəhənnəm. *Duzəx – İnşallah, duzəx kaçğay andın korkup.* (DH.46); *İşksızlarğa duzəx babın açar, dostlar.* (DH.47); *Duzəx içrə tınmay dayım köyər irmiş.* (DH.70)

Dükkan(f.)- dükan. *Ol səbəbdin ışk dükkanın kurdum muna.* (DH.14); Taliblərgə ışk dükkanın tola kurdum. (DH.18); *Şeyxlik kılıp riya birlə dükkan kurdun.* (DH.39)

Dülək - ağzı qırıq saxsı və kuzə.DLT.I, 389-9.

Dünüşgə - şirəli çuğundur. (kəncəkçə) DLT.I, 470-19

-E -

Eçi- əmi. *Yalawaçnıñ eçisi erdi.*- peyğəmbərin əmisi idi. (QT. 27b,14).

Eçkü- keçi. DLT. I,186-17

Eđ - 1. ipək parça kimi toxuma tipli qiymətli şeylər. DLT.I, 146-9. *İlig me açındı yarı arttı ed.*- Hökümdar bəxşişlər verdi qiymətli toxumaları artdı (KB.618 b.)

2. xəzinə. *Küvenip sevinip ediñe baqıp.*- Sevinib öyünərək xəzinəsini gözdən keçirdi (KB. 81 b.); *Xıtay arqışı yađtı tavğaç edi.*- Xıtay karvanı da bunun üstünə Çin parçası yaydı (KB. 68 b.).

Ekçek- damar açmaq aləti, qanı saxlamaq üçün qab. *Aça birgü ekçek aqıtğu qanı.*- Damarını açmaq və qan axıtmaq gərək (KB 1058 b.)

EI - el, vilayət. DLT.I, 122-1, II 39-9, III 26-16; *Yunani elində bir el erdi afsus atlığ.*- Yunan elində Afsus adlı bir şəhər vardı.(QT. 9,1); . Bax: **il**.

EI- iki bəy arasında barışıq. DLT, I, 122-7.

Elçi/elçü- elçi. *Mən aña lütfim birlə elçi ibərdim.*- Mən ona lütf göstərərək elçi göndərdi. (QT. 124,4); *elçü-* peyğəmbər (QT 72b,71)

EI başı – 1.ata baxan mehtər, 2.vilayətin başçısı. DLT.I, 122-5.

EI kuş - qartala bənzər, alacalı bir quş.DLT.I, 122-10.

Elik - dağ keçisi. *Elik külmiz oynar çiçəklər öze.* - Dağ keçisi çiçəklər üzərində oynayır (KB.79 b.)

Ellig- şəhərli. *Turduñ yullar mədinə ellig kişilər içrə.*- illərcə Mədinədə şəhərlilər içində yaşadı.(QT. 20b,5)

Em - dərman. *Ot em kalmadı kör neçə kıldılar.* - Etmədikləri ot-dərman qalmadı (KB.1061 b.) *Ölüglükə hergiz asıq kılmaz em.*- Ölənə heç bir dərman fayda etməz (KB.1065 b.); *Bu edgü kişi muñda erke em ol.*- Yaxşı adam dərdi olanlara dərman olandır (KB. 3935 b.); *Başını yuwdılar em-səm kıldılar.*- Başını yudular, dərman sürtdülər.(QT.27b,14)

Emçi - loğman, təbib, əczaçı. DLT.I, 112-11, DLT. III, 136-8. *Kamuğ ig toğaka bu emçi erür.* - Bütün xəstəlikləri və ağrıları bu loğmanlar müalicə edirlər. (KB. 4356); *İgin emçi körse otun emler ök.* - Təbibə gedər və o dərmanla müalicə edər (KB. 4358 b.)

Em-sem - dərman, dava-dərman.(QT. 27b,14)

Emlə- müalicə etmək. *Alalıknu emlərmən.*- Cüzzamı müalicə edirəm. (QT. 18b,17)

Ençlik- mal,mülk. *Kim ençlik berdimiz mu anlarka bularka atalarınca.*- biz onlara və onların atalarına mal mülk verdik. (QT. 34,6)

Enüç - gözə enən pərdə. DLT.I, 126-1.

Er - deşik açmaq üçün işlənən alət, burğu, burğac. DLT, I, 118-17.

Er- evin güneyə baxan günəşli tərəfi. DLT.I, 452-16.

Erdini- mücevher, inci. DLT.I, 199-20. *Ajun meñzi boldı özün erdini.*- Dünya üzü ağ cəvahir kimi oldu (KB.3840 b.)

Erin - dodaq. *erik erini yağlığ.* DLT. I, 138-20; *Ajdarha ağzını açtı ernini firavn tahtının altında urdı üstüngi ernini üstündə urdı.*- Əjdəha ağzını açdı, at dodağını fironun taxtının altın qoydu, üst dodağını üstünə qoydu.(QT.30,27) Bax: **irin**

Erkək/ərkək - hər heyvanın erkəyi. DLT, I, 174-14, II, 132-6. *erkək toқағu* - xoruz, DLT.I, 172-14

Erlə - yurdluq, yurd tutulan yer. DLT.III, 235-22.

Ernek - barmaq. *Bu tatığıñ üç ernek boğuzka turur.*- Bu zövq üç barmaqlıq boğaz üçündür. (KB.3578 b.)

Esrük -sərxoş. *Ya esrük tütüş qılğa oxsumlağay.*- Ya da ziyafətdəkilər sərxoş olub dava edər (KB.4586 b.); *Yiğitlik ya baylık bu kut esrüki.*- Gənclik, zənginlik və ya mutluluk sərxoşluğu. (KB.6141 b.); *körgəy sən kişilərnı əsrüklər təg.*- Sən insanları sərxoş kimi görəcəksən. (QT.40,4)

Eş- eş, arkadaş, dost, yar-yoldaş.DLT.I, 120-19, 447-9; *Kayu kişi eş dost tutunsa ol yolsuz kılğay anı.*- Kim onunla dost olsa, onu çaşdırar.(QT. 40,6)

Eşik- eşik, astana, *eşiklik yığaç.* DLT, I, 207-21.

Eşiş - torpaq eşməkdə kömək. DLT.I, 234-18

Eşkin - uzun yol. DLT.I, 170-23; *eşkin toprak* - eşilən, üyüyən torpaq, DLT I, 170-23.

Eşkinçi - çaparaq gedən poçt atlısı .DLT.I, 170-25.

Eşük - bürgü, örtü, üstdən geyilən, bürünülən hər nəsnə. DLT, I,140-7; *Yaruk dünya yüzke eşünse eşük* .-Parlaq dünya üzünə örtü örtən də (KB.5003 b.); *Şeri 'at yüzündin kiterdi eşük-* Şəriət üzündən pərdəni o qaldırdı (KB.54 b.). *eşüklüg.* DLT. I,207-24; *eşüklük barçın.* **DLT, 207-23.**

Eşük - böyüklərin məzarı üstə sərilən ipək parça. DLT.I,140-8.

Etilgən - atlarda olan bir xəstəlik.DLT.I, 212-1.

Etingü/ətingü-bəzək. *Etingü bezengü 'ayd küni turur.*- Geyinib keçinmə, bəzək, bayram günüdür. (QT. 21b,4)

Etük- ayaqqabı. DLT.I, 136-23; *Suw körmeginçe ətük tartma* - Su görməmiş ayaqqabını çıxartma. DLT. III, 368-9; Bax: **ətik.**

Etüklük sağrı-ayaqqabı tikmək üçün ayrılan tumac. DLT.I, 270-9

Etükçi - ayaqqabçı, pinəçi. DLT. II, 70-5; *Ya tonçi etükçi 'amil bolğuçı*.-Dərzi, pinəçi kimi məmurlar var. (KB.2494 b.); *Temürçi etükçi yana qırmaçı*.- Bunlar dəmirçi, pinəçi, dərici (KB.4458).

Evçi – qadın. *Bolma evçi qulı* - qadın əsiri olma (KB. 4496 b.)

Evlük - qadın. *Aya bay tilegli sen evlük talu*.- Sən zəngin bir qadınla evlənmək istəyirsən (KB.4491 b.); *Kim evlük alayın tise* - kim qadın alım (evlənim) desə (KB.4486 b.); *Sini körse evlük sevinsün turup*- Evin xanımı səni görüb sevinsin (KB.4607 b.);

Bax: **ewlük**

Evren- dövrən, kainat, fələk. *Bolu birdi evren*.- Fələk rast gətirdi.(KB.4863 b.);*Evren ilig berdi*.-Dövrən el verdi (KB.92 b.).

Ev -ev (oğuzca). DLT.I, 340-23, 400-8. Bax: **ew, əf**.

Ew - ev. DLT.III, 203-8.; *Basımın yul ebintin tir*. -başımı qopar evindən deyir. (İrk bitig. VIII ırk); *Uluq eb örtenmis katıña tegi kalmaduk*- Böyük ev yandı, mərtəbəsində heç nə qalmadı. (İrk bitig IX ırk); *Ol elin ewləri barkları türlüğ türlüğ bolmuşlar*.- O xalqın evləri və binaları çeşid çeşid idi.(QT. 9b,10) Bax: **əf, əv**.

Ewlük/əwlük - qadın, evin sahibəsi, xanımı. DLT.I, 284-22; *İmran əwlügi andağ sakındı kim oğul toğurğayman teb*.- imranın arvadı oğul doğacağını zənn etdi.(QT.17,9)

Ew kurşağı - yundan toxunur, bel qurşağına bənzər bir nəsə olub çadırın ətrafında sarılır. DLT, 452-14.

Ew bark - DLT.I, 356-27.

Ewşük - evin mərtəyi, dirəyi. DLT.I, 167-17.

-Ə-

Əbək - əppək (uşaq dilində). DLT.I, 136-21.

Əcəl (ə.)- əcəl. *Əcəl tuttu iltür ne asğı sözüm.*-Əcəl yaxaladı və geri apardı, sözün nə faydası var (KB.1118 b.); *Əcəl tutsa öknür* - Əcəl gəlincə peşman olur (KB.1143 b.); *Əcəl can tirer* - Əcəl can toplayar (KB.5383 b.); *Busuğda küder bu körünmez acəl* - Görünməz əsəl pusuda gözlər (KB. 6271 b.) *Əcəl kilsə asığ kılmas sakal yolup.* (DH.73)

Əçə- böyük bacı. DLT.I, 151-20

Ədər -yəhər. DLT.II, 230-1, *Ol adər köklədi.*- O yəhəri bağladı. DLT.III, 269-24

Ədərlik - üstünə yəhər qoyulan ağac. DLT, I, 206-24.

Əhlü -əlayik (ə)- ailə, qohum- əqrəba. *Damən kisip həmə əhlü əlayıkdın.* (DH.12)

Əgət - gərdək gecəsi gəlin üçün göndərilən xidmətçi qadın. DLT.I, 124-22

Əgətlik - cariyə, kənz sahibi olan gəlin. DLT, I, 206-7; *əgətlik karabaş* - gərdək gecəsi gəlinlə birlikdə göndərilən xidmətçi qadın, sağdıç. DLT, I, 206-5.

Əgin – 1.əyin, kürək. DLT.I, 145-4.

2. çiyin. *Baltanı kötürüb burhanların uluğunun əgni üzə koydu.*(QT. 38,27)

Əgin - eni bir qarış yarım uzunluq dörd arşın olan bez. DLT. I, 145-6

Əgir -qarın ağrısı dərmanı. *Əgir bolsa, ər ölməs.* DLT.I, 126-23; DLT. I, 26-24.

Əgiş - mədəni əriyəndə çıxan zibil. DLT.I, 181-16

Əgiş -çovkan əyməkdə yarışmaq və yardımlaşmaq. *Ol maña çögen əgişdi.* DLT.I, 236-9.

Əgit- nəzər dəyməməsi üçün uşaqların üzünə sürtülən bir dərman. Bu dərman zəfərana bəzi şeylər qatılaraq hazırlanır. DLT.I, 124-8

Əgmə - evin kəməri. DLT.I, 187-19

Əgrik - əyirtdirilən ip.DLT.I, 167-23

Əgürgən- dənələri olan bir bitki; karluqlar bunu yeyirlər. DLT.I, 211-21

Əkdi - heyvan kəsilən yer, sallaqxana.DLT.I, 183-24

Əkdü - qılınc qını kimi şeyləri oymaq üçün işlədilən ucu əyri bıçaq. DLT.I, 183-22

Əkə -böyük bacı; ərin və ya arvadın özündən böyük bacısı. DLT.I, 154-10; *Öglerim:ekelerim:keliş ünüm.-Analarım, bacılarım, gəlinlərim (KT_{şml} 9); Zikriya kişisi Maryam anası birlə əkə baldız erdilər.- Zəkəriyanın arvadı Məryəmin anası ilə bacı idilər.(QT. 17,16)*

Əkəç -ağıllı kiçik qız, özünü böyük kimi aparən qızcığaz. DLT.I, 125-13.

Əkəmə - bir çalğı növü.. DLT.III, 170-20.Bax: *ikəmə*

Əkim - bir əkimlik yer. DLT.I, 143-6.

Əkin - əkin əkilən yer (oğuzca). DLT, I, 145-5; *bularıñ yerində yığaç əkin bolmaz erdi-* Bunların yerində əkin ağac olmazdı. (QT. 143b,12).

Əskük yarmak- əskik pul. DLT.I, 167-16

Əldiri - oğlaq dərisi. DLT.I, 185-17. Bax: *əlri.*

Əldrük- üzərlik otu və toxumu, (üç və barsğanca). DLT.III, 20-7. Bax: *yüzərlik, ilruk.*

Əlig/ əlik- əl. DLT.I,114-15;*oŋ əlig-* sağ əl. DLT.I, 114-15;
sağ əlig- sağ əl (oğuzca) DLT.I, 140-13; *sol əlig-* sol əl. DLT.I,
140-14; *Oŋ totok: yurçin: yaraklıg: eligin tutdi:* Vali Onun
qaynını silahlı (ikən) əl(i) ilə yaxaladı. (KT § 32) *qıyğan elig* -
əli əyri (KB 850 b.); *kayuka elig ursa itül barır.*- Hara əli dəysə
ora düzələr (KB 1853 b.); *Elgiŋ sala kirmegil.*- Əl-qolunu
sallayaraq girmə (KB.4111 b.); *Selam qıldı ötrü alıştı elig.*-
Salamlayıb əl verdilər (KB.5032 b.); *Elig tuttacımka egirse
muŋa.*- Mənim əlimdə tutacaq (ƏH, 30); *Yiligsiz süŋekke
sunulmaz elig.*- İliksiz sümüyə kimsə əl uzatmaz. (ƏH, 92);
Eliglerde kutluğ birigl //Alıp birmegen ol elig kutsuzı. - Əllərin
ən qutlusunu verən əldir; Alıb da verməyən əl əllərin qutsuzudur
(ƏH 251-252); *səniŋ iki əlkin-* sənini iki əlin.(QT. 40b,8); *ol nə
turur oŋ əlkindəki tutarsan?*- o nədir, sağ əlində tutarsan. (QT.
29,21)

Əliglik - əlcək.DLT.I, 208-3.

Əlkin-qonaq, yolçu, səyyah (oğuzca və qırçaqca). Bax: *yelkin*.
DLT.I, 105-9

Əlri - oğlaq dərisi. Bax: *əldiri*. DLT.I, 185-17.

Əmik - məmə.DLT.I, 140-19

Əmiklig işlər - əmzikli qadın. DLT.I, 467-13; *təvi əmiki-* dəvə
məməsi. DLT, I, 467-13.

Əmikdəş - süd qardaşı.DLT.I, 405-5

Əmir/imir- qırov, şəh, sis (oğuzca). DLT.I, 127-6 Bax: *ijir*

Əmirçə - ximirçək, qığırdaq.DLT.III, 380-2

Əmşən (amşan)- quzu dərisi kürk tikilən dəri. DLT.I, 170-26

Əndək- səth, bir nəsnənin üst yanı; dam (oğuzca).DLT.I,168-2.

Əŋ- yanaq. *Ya olar kızıl eŋ bu eŋke meŋke.*-Yaxud onlar al
yomaqdır o isə bu yanağın xalı (ƏH. 26).

Əhək - ağzın iki yanında azı dişlərin çıxdığı yer; ovurd. DLT.I, 191-23

Əhək- qadınların baş örtülərini başladıkları ip yer; ovurd. DLT.I, 192-1

Əhlik - ənlük, ənlük-kirşan. DLT, I, 176-6.

Ənük – it, aslan, qurd kimi heyvanların balası. DLT.I, 140-22

Əpmək- əppək, çörək (yağma, tuxsı, oğuz və qıpçaq dillərində). DLT.I, 164-21.

Ərkəç - erkəç, təkə. DLT.I, 159-16, 159-17.

Ərəyəü - altı barmaq adam. DLT.I, 192-16.

Ərəyəi - çoxdusa boyu, çırtdan. DLT, I, 192-17.

Ərş - göy, səma. *Bol rivayət ərş üstidə kördüm muna.* (DH.15)

Ərtük - işlək yol. DLT.I, 166-17

Ərtinni özük - bədəni inci kimi qadın. DLT.I, 197-21

Ərük - dəri aşılana nəsne. DLT.I, 138-12

Ərük- ərik, şaftalı qaysı kimi meyvələrin ümumi adı. DLT.I, 137-204; *tüliğ ərük* - şaftalı. DLT.I, 137-22; *sarığ ərük*-qaysı, zərdalı. DLT.I, 137-23; *kara ərük*- gavalı. DLT.I, 137-24

Ərüklük - əriklik, ərik bağı. DLT.I, 207-19;

Əsbəri - küldə bişirilən bir çörək. DLT.I, 197-24.

Əskü - ələk, xəlbir. DLT.I, 187-6

Əsri - qaplan, qaplan rəngi. Bax: asrı DLT.I, 185-13

Əsri yışığ - alaca, iki rəngli ip. DLT, I, 185-13.

Əşiç - qazan , tava. Bax: aşaç, aşıç. DLT.I, 125-8; *Əşiçtə çir yoq.*-Qazanda yağ yoxdur. DLT. I, 338-24; *Ol əşiçgə otuñ kadı.* DLT. III, 234-3.

Əşkürlü - naxışlı Çin ipəyi. DLT.I, 200-24

Ət- ət, iç ət, ciyəərə bitişik incə ət. DLT, I, 110-10; *kartal ət*-parçalanmış ət. DLT, I, 1,465-14; *ətlik koy*-ətlik qoyun. DLT.I,

165-2. *ətlig yer* - yumşaq yer. DLT, I, 109-20; *ətlig kişi* - ət sahibi olan adam. DLT, I, 165-4;

Ətik- ayaqqabı, çəkmə. *Omar koptu ukaşşəni iki ətügi üzə opdı.*- Ömər qalxdı Ukkaşənin iki çəkməsini də öpdü.(QT. 145,28) Bax: **ətük**.

Ətlik - ət asılan çəngəl. DLT, I, 165-4;

Ətçi - qəssab DLT.II,

Ətyin- bədən. DLT.I, 451-10.

Ətəç- uşaqların cəviz-cəviz oynadıqları çuxur. Bax: *ətiç*. DLT.I, 125-4.

Ətəçlik - oyun üçün çuxur açılmış yer. DLT, I, 206-23.

Ətək- ətək. DLT. I, 136-22.

Ətəklik- ətəklik parça. DLT.I, 207-6.

Ətəklik - ətəkli, ətəyi olan. DLT, I, 207-8.

Ətiç- uşaqların cəviz-cəviz oynadıqları çuxur. DLT.I, 125-4; Bax: *ətəç*.

Ətik - ayaqqabı. DLT.III, 257-23. Bax: *ətük*.

Ətiz - iki dərə arasında sədd..DLT.I, 127-8. Bax: *atiz*

Ətmək - çörək. DLT.I, 131-17, DLT.III, 212-2.

Əyəgü - hər şeyin yanı: qabırğa. DLT.I, 193-22; DLT.III, 171-3; *əyəgü yer* -dağın ortası. DLT.I,193-23; *qaytu taş əgər əyəgüsığə təgsə tağı bir əyəgüsınə ötər.*- Əgər hər hansı bir daş onun qabırğasına dəysə, digər qabırğasına da keçərdi. (QT. 142 b,10)

Əzə - böyük bacı (oğuzca). Bax: *əkə, əcə*. DLT.I, 154-10

Əzik - əzik, cızıq, dırnaq yarası, qançır. DLT.I, 139-7.

-F-

Fal (ə.)- bəxt, tale. *İkigün ajunluk aya edgü fal.* - Hər iki dünyada yaxşı bəxtə qovuş. (KB.4878 b.); *Namaz kıldı özke yorup edgü fal.*- Namaz qıldı yaxşı tale üçün dua etdi (KB.4969 b.);

Fayda (f.)- fayda, qazanc. *nə fayda tutar.*- nə qazancları var. (QT.62,2)

Fələk (ə.)- göy, səma. *Yiti kat fələkni yatur yamaça tut.* - Yeddi qat göyü bir çöp kimi ovucunda tut (KB.4381 b.); *aynı yulduzları yaratdı fələk içində ornatdı.*- ay və ulduzları yaratdı və onları göy qübbəsində yerləşdirdi. (QT.51b,10)

Fərişte //firişte (f.)- mələk. *Fərişte bitir kul negü kılmuşın.*- Kulun nə etdiyini mələk yazar (KB.2228 b.); *Yarağay anı çin fərişte tise bolup.*-Ona əsl mələk demək daha doğru olar. (KB.2748 b.) (KB.5268 b.); *Firişte yüzi teg yaradı ajun.* - Dünya mələk üzü kimi parıldadı. (KB.5451 b.). *Yitimiş min fəriştələr yığıp kildi.*(DH.13); *Yel ərklig fəriştəgə sorğıl.*- Küləyə hakim olan mələyə sor. (QT. 36,2)

Fərzənd (f.)- oğul. *Hak Mustafa fərzənd didi, bilin mutlak* (DH.11); *Fərzəndim dip hak Mustafa kıldı kəlam.*(DH.11); *anın ta'amı ol kadardı öz ayal fərzəndlər yeyür çaklı erdi.*- Ancaq onun yeməyi arvad- uşaqlarına çatacaq qədər idi. (QT.81b,8)

Firdevs (f.)- cənnət. *Firdəvs atlığ cənnətidin muhzır kildi.* (DH.14)

Fuka' (ə.)- bir şərbət çeşit. *Tilese fuka' bir tilese mizab* - İstəsə fuka, istəsə süfrə suyu (KB.4656 b.)

Furxan -büt. DLT.I, 353-111; *furxan ewi*- bütxana. DLT.I, 352-11. Bax: *burxan*.

-G-

Geşür - yerkökü (oğuzca). Bax: *sarığ turma, gəzər* (farsca), *gizri* (arğuca). DLT.I, 425-10.

Gənc (f.)- xəzinə, *Saşa rənc, aña gənc birigli uğan.*-Sənə izdirab və ona xəzinə verən Tanrıdır (ƏH. 463.)

Giygah (f)- ot, bitki. *İllik birdə çöllər kizip giyah yidim.* (DH.22)

Gizri - yerkökü (arğuca). DLT.I, 425-13. Bax: *gəzər, gəşür, sarığ turma.*

Göz- göz. *Közi yaşlığ, halka başlığ, kaddı hilal.* (DH.11)

Gur- məzar. *Mikail və israfil kötərip gurgə kayğay.* (DH.34); *Gur içində asayış də yatkan kullar.* (DH.62) Bax: **gür**

Gül – gül. *Gül ışıqını kuyında min bülbül boldum.* (DH.44); *Gül rəngləri zəfəran dik solmaq turur.* (DH.52); *Güldə baksan gül açılıp xəndan bolur.* (DH.59)

Gülef (ə.f.)- gulab. gül suyu. *Soqal boldı yazqı gülef teg orut.*- Saqqalım yazdan qalmış gülab tək. (KB.5639 b.);

Gür (f.)-qəbir, məzar. *Ajun kođtı bardı yatur kör güri.*- Dünyanı qoyub getdilər, bax məzarları, yatırlar (KB 1405); *Ökünçün sığıt birle gürke kirür.*- Peşmanlıqla və ağlayaraq məzara girirəm.(KB.1516 b.); *Kadaşın gürin körgile.*- Qardaşının məzarını gör (KB.6298 b.); *Ayakımdın tutup südrəp gürgə iltiy.* (DH.16)

Güvariş (f.)-həzmə etdirən qida və ya dərman. *Güvariş ya macun ya çurnu katar.*- Həzm, qüvvət və ya mushil dərmanını hazırlayar. (KB.2887 b.)

-H-

Habib (ə.)- peyğəmbər. *Eşit emdi kaç söz habib fazlınden.*- İndi peyğəmbərin fəzlindən bir neçə söz dinlə (ƏH, 21)

Hac/həcc (ə.)- həcc. *Çığaylar hacı kıl adına namaza.*- Kasıbların həcci olan (cümə) namazlarını qıl. (KB.3239 b.); *Hac erse tilekiş kerek neş tavar.*- Arzun həccə getməkdirsə bunun üçün mal (sərvət) gərəkdir (KB.3982 b.); *Tegmə yılda həcc vakti bolsa kəlib həcc kılurlar ka'ba ewingə.*- Hər il hac vaxtı onlar gəli və Kəbəni təvaf edərlər.(QT.10,24)

Hacib (ə.)-1.qapıçı. 2. sarayda rütbə. *Orunç olsa hacib bolur beg külinç.*- Hacib rüsvət alarsa, bəy gülünə vəziyyətə düşər. (KB.2442 b.). *Uluğ iş turur bu haciblik işi.* Bu haciblik işi böyük işdir.(KB 2484 b.); *İligke yakın xas hacib erdi bir.*- Hökumdara yaxın bir xas hacib vardır (KB.505 b.); *Hacib aydı aşnu maña kelsüni.*- Hacib dedi ki: öncə o mənə gəlsin (KB.509 b.);

Hakim (ə.)- hakim. *Yime yaxşı aymuş otaçı hakim //Hakimler sözünü yavuz tigli kim - Otaçı hakim də çox gözəl söyləmiş; // hakimlərin sözünə kim yavuz deyər (KB.4617 b.); Negü tir eşitgil mu'abbir hakim.*-Yuxuyozan nə deyər, ey hakim eşit, (KB.6020 b.); *Daykanus malik ol hakim sözünü aldı.*-Hökümdar Daykanus , o hakimin sözünü qəbul etdi. (QT.9,13)

Halva (ə)-halva. *Karın tođsa arpa ya halva bir ol.*-Qarın doyarsa halva da arpa da birdir.(KB.3611 b.); *Şeker halva yigli ya arpa üyür.*- İstər şəkər, halva yemiş, istər arpa, darı yemiş olsun. (KB.3612 b.)

Harir (ə.)-ipək. *Ağlı keđti harir özünj örtti öz.*-Sırmalar geyindin, vucudunu ipəklərlə örtüdü (KB.5799 b.); *Hurlar kilip harir tondın kəfən kıldı.*(DH.13)

Hana - ana (xotəncə və kəncəkə). Bax: ana.DLT.I, 106-26.

Hata - ata (xotəncə və kəncəkə). Bax: ata.DLT.I, 106-26.

Hədyə (ə.)- hədiyyə. *Bulut hədyə kılsa uşak katreni. Bulut ufak bir katre de hədiyə etse.*(ƏH 65); *qəbul kılsa taş yox bu az hədyəni.*-Bu kiçik hədiyyəni qəbul edərsə, heyratlənmemək lazımdır. (ƏH.68); *Səna hədyə kıldım bu taşsuk sözüm // Maşa hədyə kılso dua tip sini.*-Sən də mənə dua hədiyyə edəsən deyə, bu nadidə sözlərimi sənə hədiyyə etdim. (ƏH. 483-484); *hədiyə bardımız aşar.*- ona hədiyyə etdik. (QT. 35,10)

Həb (ə.) - həb, dərman. *Közümkemü, körnür özüüm həb içeyi.*-Gözüməmi elə görünür, mən də dərman içim (KB.6590 b.)

Həmrah (f) – yoldaş, yol arkadaşı. *Kayda barsam xızır Babam mana həmrah.* (DH.12)

Hisar (ə.)- divar, qala. *Munlar ara hisar bolğay.*- Bunların arasında duvar olacaq.(QT.74,1); *Ol yazıda bir uluğ hisar kördi andağ sandı km hisar əyalı turur teyü.*- O çöldə bir böyük qala gördü, o qalanın sahibi vardır deyə düşündü. (QT. 132,15)

Hukubarı - pəstah, qəlib düzəldilən çamur. DLT.III, 228-4; Bax: **çukubarı**.

Hum (f.)-küp. **DH**

-X-

Xafsi - hoqqa, mürəkkəb qabı. DLT.I, 419-2

Xaqan - xaqan. *Ayur körmediymü bu xaqan yüzün.*- Sən bu xaqanın üzünü görmədin mi? (KB.82 b); *Bezəndim begim boldı xakan uluğ.*- Bezəndim, çünki bəyim ulu xaqan oldu. (KB.85 b.); *Negü tir eşit emdi xaqan tili*- Nə deyir eşit gör, xaqanın dili (KB.3126 b).

Xala (ə.)- xala. *Mənim kişim Məryənnin xalası turur.*- Mənim arvadım Məryəmin xalasıdır. (QT. 17,17)

Xal'at (ə.)- hədiyyə. *Firavn ol kördim tegəngə xal'at berdi.*- firon gördüm deyənə xalat verdi. (QT.133,20)

Xam – rahib, şaman. *Kahin yanı xam dəgül sən.*-Sən rahib deyilsən. (QT. 57,5)

Xamr (ə.)- şərab. *Tağı xamr içgənün nişanası bolur.*- və şərab içənlərin əlaməti olacaq. (QT. 106,18)

Xan - xan, türklərin ən böyük başbuğu. Əfrasiyab oğullarına verilən onqon, ünvan, titul.DLT.I, 132-16, II, 37-3, III, 59-23

Xana (f.)- ev, bina. *Bu ka'ba xana*- bu Kəbə evidir. (QT.143 b, 16)

Xanman (f.)- ev, ailə. *Çıkarurlar.. mal və xanmanıyızdın.*- Sizi evinizdən və mal mülkünüzdən ayırırlar.(QT. 83b,7)

Xansı - uşaqları kökəltmək üçün Hindistandan gətirilən bir dərman. DLT.I, 427-24.

Xayl (ə.) - zümrə, təbəqə, *Kerek xayl başıya bu bir kaç kilik*-Zümrə başçısına bu bir neçə xüsusiyyət gərəkdir (KB.2323 b.)

Xəmir - əmir, bəy (oğuzca). DLT.I, 20-5.

Xəndək (ə.)- xəndək. *Mənli anlı aramızda bir xəndək boldı ot yanar.*- Mənimlə onun arasında alovla dolu bir xəndək yarandı. (QT.138b,16)

Xaridar (f.)- alıcı.(QT.136 b,3)

Xəstə- xəstə (QT.114b,5); *Sindin korkup xəstə könlüm şad itmədim.* (DH.25)

Xəzinə (ə.) - xəzinə, qiymətli əşyaların və pulların saxlanıldığı yer. *Kamuğ neş hazine ülegil barın.*- Bütün xəzinəni payla, bölüşdür (KB.1189); *Hazine bu neş bolsa başka yuluş.* -Xəzinə baş üçün girov ola bilərsə. (KB,1190 b.); *Yağı boynu yənçer hazine urur-* Düşmənin başını əzər və xəzinə toplayar (KB. 3000 b.); ya buların katında mu turur tənri xəinəsi ya bular ərkliglər mu ərürlər.- Yoxsa Tanrının xəzinəsi onların yanındadır, yoxsa onlar hər şeyə hakim olublar? (QT.57b,3)

Xəzan(f.)- payız, sonbahar. *Hazanmu tüşüttüm kamuğnu quruttum.*- Xəzanamı tutuldum, hamısını qurutdum. (KB.6531 b.)

Xilat (ə.)- Hökmdar və ya vəzir tərəfindən kiməsə geyindirilən geyim və ya verilən hədiyyə xilatı (KB.B61 b.)

Xirqə (ə.)- dərişlərin geyindiği qollu və yaxasız uzun üstlük.(DH)

Xız - qız (oğuzca və qırçaqca). Bax: *kız*. DLT.III, 208-4

Xuda (f.) - Tanrı. *Əvvəl ələst birabbikim didi Xuda.* (DH.67); Xudaya- ey Tanrım (QT.133,16)

Xuluq - əlvən Çin ipəyi. DLT.III, 322-1

Xumaru - yadigar olaraq verilən mal; ölən böyük bir adamın malından xaqan üçün ayrılan hissə; uzaq səfərə gedən adamın qohumlarına qoyduğu mal. DLT.I, 437-1, 437-4.

Xumaru - miras. DLT.I, 436-20, DLT.III, 378-18

Xurma (ə.)- xurma. *Tört yaşında hak Mustafa birdi xurma* (ƏH.12); *Ağzım açtım, saldılar, xurma ıssı kıldı məst.* (DH.33); *Xurma yığaçı yaşardı çeçəkləndi xurması boldı.*- urma ağacı cücərdi, çiçəkləndi və xurma gətirdi.(QT. 18,12)

Xüçünək -qaranquş da deyilən xallı, xətirli kiçik qovun.DLT.I, 469-6

-I-

İdük - qutlu və mübarək olan; qurbanlıq olaraq saxlanan, yunu qırılmayan, südü sağılmayan, yük vurulmayan heyvan. DLT.I, 134-18

İkilaç - yüyrek at, küheylan. DLT.I, 195-2

İlmğa- xaqanın məktublarını türk yazısı ilə yazan şəxs. DLT.I, 134-3. *qayusı ılımğa bolur söz açıp.* - Kiminin sirrini verdiyi katibi olur. (KB.4065 b.); *Bitigçi ılımğa bolunsa* - Yazan sirri katibi olsa. (KB.4146 b.). Bax: **alımğa**.

İmğa- dağ keçisi. *Kayada yoriqli bu imğa teke.*- Kayalara dırmaşan bu dağ keçiləri və marallar (KB.5373 b.)

İmğa- xəzinədar, vergi yığan. DLT.I, 182-4.

İnal - anası xatun, atası başqa təbəqədən olan bütün gənclərə verilən ünvan. DLT.I, 182-4; *Ay yinçge saqınuq tilegli inal* - Ey alacağı qadının zümrə sahibi olmasını istəyən bəyzadə (KB.4497 b.); *Kılumaz bu 'uqbi işin ay inal* - Kişi ahret işini yapamaz, ey bəyzadə. (KB.4805 b.)

İnan - dişi dəvə, maya. DLT.I, 180-5, 180-6.

İrğağ - buz buzluga çəkmək üçün çəngəl. DLT.I, 197-11.

İrk - kahnlik, fala baxma, ürəkdən keçəni oxuma. DLT.I, 116-17.

İrmak- çay, ırmak. *Ol ağac tübində uştimah ırmakları akar.*- O ağac dibində cənnət çaryları axır. (QT. 59,12)

İsrık - uşaqları pərilərə və gözdəyməyə qarşı əfsunlayanda söylənən söz. DLT.I, 163-7, 163-9.

İş- iş. DLT.I, 114-4; *Bu işda boy əmgəşti.*- Xalq bu işdə yoruldu. DLT. I, 275-13; *Kündə işi yüksəbər yoqar, ağar.*- Gündən - günə işi yüksələr. DLT. I, 337-8.

Işğun - farsca “aşxun” adlanan, qırmızı çiçəkləri olan bitki. Ondən hazırlanan şərbət çiçək xəstəliyini müalicə edir. DLT.I, 68-8, 170-21

Işlar - qadın. DLT.II, 186-3. Bax: *işilər, işlər*.

It - it, köpək. *Kör arslan bolu birse itka başı // Bu it barça arslan bolur öz tuşu..-Arslan itlərə baş olursa, itlərin hər biri qarşısındakına arslan olur. (KB.2047 b.); Kalı bolsa arslanka it Başçısı // Ol arslan bolur barça it sakışı - Əgər arslanlara it baş olsa, o arslanların hamısı it kimi olur (KB.2048 b.)* DLT.I, 42-10

Iwık - düzdə, daşlı yerlərdə yaşayan geyik, ahu. DLT.I, 136-4. *Sığun muyğak erse suqaq ya iwık.-* Erkek və dişi dağ keçiləri, ağ geyik və sarp qaya geyikləri (KB.5374 b.).

Iwırık - ibrik. DLT.I, 163-18.; *Iwırık başı kaz layu.-*İbriyin başı qaz kimidir. DLT. I, 163-25;

-İ-

İ- sahib. *Aydı anjar isi yanı eçisi ol utru sözləşür anıñ birlə.*- Onunla danışan sahibi ona dedi. (QT. 3b,6); *Yerni qoy isingə ısbarladı.*- Yeri qoyun sahibini verdi. (QT. 39b, 4)

İbadət (ə).- ibadət. *İbadet riya boldı abid mecaz* - İbadət riya və abid mecaz oldu (ƏH. 398).

İçəgü - qabırğa sümüklərinin daxilində orqanlar; içalat. DLT.I, 193-11.

İçgüçi - içkiyə mübtəla. *Begi içguçi bolsa.*- Bəy içkiyə mübtəla olsa (KB.2106 b.)

İçi - yaşca böyük qardaş; ərin yaşca böyük qardaşı, böyük qayın. DLT.I, 151-24, DLT.III, 15-18.

İçim -içki. *Karın todğuça yi kamuğ yim içim.*-Yemək və içkidən qarnın doyunca ye. (KB.4769 b.); *Tözükə tegir yim içimdin tatığ* .-Yemək içmək zövqünü hərəkəyə bunlar verir (KB 4402 b.).

İçkü- içki, içilən şey. DLT.I, 186-18; *yemə yavuz içkü-* əzab verici içki.(QT. 3,6)

İçlik - yəhər keçəsi, içlik. DLT.I, 165-21

İçmək - quzu dərisindən tikilmiş kürk. DLT.I, 165-21

İçtonlan -alt paltarı, iç donu geymək. DLT.I, 331-21. Bax: *iştonlan.*

İçük-samur kimi heyvanların dərisindən tikilən kürk. DLT.I, 137-3

İçüklə- paltarına samur kimi heyvanların dərisindən astar tikdirmək. DLT.I, 324-22

İdiş- qədäh, piyalə, tas, qazan kimi hər növ qab (yağ-ma, tuxsı, yəmək, oğuz, arğu dillərində). DLT.I, 131-12. Bax: *idiş.*

İdi - 1. sahib. *Yir sub idiş(i)z: bolm(a)zun.*-Yer yurd sahibsiz olmasın. (KTş 19); *Yir sub idiş(i)z: k(a)lm(a)sun tiyin.*- Yer yurd sahibsiz qalmasın deyə. (KTş 20; BKş 16-17); *Bu kudret idisi uluğ bir bayat.* - O qüdrət sahibi, böyük bir tanrıdır (ƏH, 19); *Aya mal idisi akı edgü er* - Ey mal sahibi iyi və comərd adam (ƏH, 245). *Eger kibr idisi asil men tise.* - Əgər kibr sahibi “mən asilim” diyorsa (ƏH, 289). *Aya hırs idisi harislik nerek* -Ey hırs sahibi, hərəsliyin nə luzumu var? (ƏH, 313). *Harislik karımaz idisi karıp.* - Sahibi qocaldığı halda, hərəslik qocalmaz. (ƏH, 306). *Kalur sabr idisi sevabın yüdüp.* - Səbr sahibi savab qazanır (ƏH, 352). *Ceza kılma ya renc idisi tarup.* - Ey ızderab sahibi, ızdirabdan şikayət etmə (ƏH, 464); *aydı .. tayak idisi kəlsə.*- dedi.. əsanın sahibi gəlsə..(QT. 28b,30); *Yana qoyları yer idişinə berdi.*- Yenə qoyunları tarla sahibinə verdi. (QT. 39 b,6)

2. Tanrı. *Közin köke tikti ayur ay İdim.* - Gözünü göyə dikti və dedi ki, Ey rəbbim. (KB.1151 b.); *İdi ötrü aydur yarın ol işin.* - Sonra sabah Tanrı o işi soruşar. (KB.2228 b.). *Kuluş men İdim sen maşa.* - Mən qulunam, sən mən Tanrı. (KB.6511 b.) DLT.I, 152-9, 343-15, *İlahi keçürgen idim, sen keçür.*-Tanrım, sən bağışlayan rabbimsin, sen bağışla. (ƏH, 37); *Bilig birle bilnür törütgen idi.* - Yaradan tanrı bilgi ilə bilinir. (ƏH, 121) *Bu baylıq çığaylıq idi kismet.* - Zenginlik və fakirlik Tanrının kismetidir. (ƏH, 303); *İlgim açıp dua kılray idim cəbbar.* (DH.44);

İdiş -qədəh, qab; mal-mülk. DLT.III, 138-16, 218-13; DLT.III, 61-4. *Onun ötrü bolsa idiş tutğuç.* - Ondan ötrü içki qoruyan olsa. (KB.2886 .b.). *Sakalsiz kerek tip idiş tutğuçı.*- İçki paylayanlar saqqalsız olmalı deyirlər. (KB.2919 b.). Bax: **idiş**.

İdiş/igdiş -anabir. DLT.III, 330-22; *Men igdiş kuluş men tapuğçı seniş.* -Mən sənin himayə etdiyən bir qulun. (KB.1554 b); *Öz igdiş kerek keş sınımış yılın.*- Öz qardaşlarını da illərcə sınamaq gərək (KB.2884 b.).

İdişçi .-şərabçı, saqi. *İdişçi arığ bolsa körklüg yüzi.*- Saqi təmiz və gözəl simalı olsa. (KB.2920 b.); *İdişçi başı kör şu andağ kerek.* - Şərabçı başı bax belə olmalı. (KB.2926 b.)

İg - xəstəlik. DLT.I, 121-20, 430-10. *Bu yalğan söz ig teg köni söz şifa.* - Yalan söz xəstəlik və doğru söz şəfa kimidir. (ƏH, 163). *Harislik iginin emin kim bilir.*- Herislik hastalığını ilacını bilən var mı? (ƏH, 310); *Bahillik otalap oşulmaz ig ol.*- Harislik ilac ilə iyiləşməz bir hastalıqdır. (ƏH, 253); *Boğuzdın kirür ig kişike kemi.*-Xəstəlik və narahatlıq insana boğazdan gəlir (KB.2895 b.); *İg el aşnu erke ölüm tutğaki.*- İnsan üçün xəstəlik hər şeydən əvvəl ölüm xəbərçisidir. (KB.3580 b.); *İg el kör kişike ölüm koldaşı.* -Xəstəlik, insan üçün ölümün yoldaşdır. (KB.4359 b.); *Ölür erse iglep kişi tegme ig.*- İnsanlar hər xəstəlikdən ölsə idi. (KB.5990 b.); *Oğlan toğurğu vaktında xurma berürlər iglər asanat bolur.*- Uşaq doğacağı vaxt xurma verirlər, ağrı azalır.(QT.18,13)

İgə- yiyə, sahib. *Allahın Sahib sifətinin türkcə qarşılığı.* *Qəhhar igəm canlıqlarını bican kılır.*(DH.65); *Har İgəm canlıqlarını bican kılır.* (DH.65); *Aşıqlarını rəhman İgəm təkyəgahi.* (DH.76); *Andağ kulnu sübhan igəm zayı qoysam.* (DH.69)

İglig- xəstə. *Ewində iglig yatur.*- Evində xəstə yatır.(QT. 27b, 23);

İgdiş -heyvan. *Yime yulkıçı igdiş öklitsüni.*- İlxıçılar da heyvan bəsləsinlər (KB.5590 b.)

İğdişçi - heyvandar, maldar. *Munıŋda basa ol bu iğdişçiler.*- Bundan sonra maldarlar gəlir.(KB.4439 b.); *Bu yaŋlıŋ bolur emdi iğdişçiler.*-Heyvan yetişdirənlər belə olur (KB.4454 b.)

İkdük - süd və qatıqdan hazırlanan yemək.DLT.I, 167-22

İkəmə - bir saz növü. Bax: *əkəmə*. DLT.I, 193-22

İkindi -ikindi (namazı). DLT.I, 196-9. *Bir ikindi bile yawa kılma mini sevinçim tile.*-Bir ikindini belə boş keçirtmə, mənim sevinməyimi dilə (KB.5851 b.).

İkkiz - ekiz; *ikkiz oğlan*-ekiz uşaq. DLT.I, 198-28

İktü - əhliləşmiş el heyvanı. DLT.I, 174-25

İl -1.dövlət. *illig: bodun ertim: ilim: amti kanı.*- dövlətli xalq idim, dövlətim indi hanı? (KTş 9); *il: tuta: olurtaçı sen.*- dövlət sahibi olarsan.(KTc 8); *Türük bodun tirip il tutsıkuŋın: bunta: urtum:* Ey Türk xalqı, yaşayıb dövlət sahibi olduğunu buraya həkk etdim. (KTç 10; BK_{şml} 8); *il birigme: teŋri* - Dövlət verən Tanrı. (KTş 25);

2. ölkə. *ilte: buŋ: yoŋ.* - ölkədə qarışıqlıq olmaz. (KTc. 3); *Süsin: sançdımız: ilin altımız.*-Ordusunu mizraqladık, ölkəsini aldıq (KT_{şml} 6); *kemke; ilig; kazganur men tir ermiş* - Kimə ölkələr fəth edirəm mən deyərmiş. (KTş 9); *İl artar törü birle* - Ölkə qanunla böyüyər. (KB.2034 b.); *Tüzüldi budun hem süzüldi ili.* - Ölkə düzəldi və xalq rifaha qovuşdu (KB.5626 b.)

3.el. *Kurkız: kaganın: ölürtümüz: ilin altımız.*- Qırğız xaqanını öldürdük, elini aldıq (KTş 36); *İl içre negü bar yaraŋsız yavuz* - El içində yararsız yavuz nə varsa. (KB.3099 b.); *Ayur il hali ne, budun hali ne* - Söylə elin halı necədi, xalqın halı necə? (KB.6348 b.); *ilig tutup: törüg: itmiş* - Eli idarə edib qanunlar qoymuşlar (KTş 3)

4. xalq. *Bükli çöllüg el* - Bükli çöl xalqı. (KTş 4).

İlah (ə.) - Tanrı. *Ya ilahım, rahmətinni uluğ bildim.* (DH.20)

İlahi (ə.) - Rəbb, Allah. *İlahi bilir sen bu acizliqim.* - İlahi, bilirsən bu acizliyimi. (KB,391.b.); *İlahi özüm bu sözüg başladı.* - Ya rəbbim, mən bu sözə başladım (KB.6501 b.); *İlahi ruzi kıl sewüg savçı yüzin.* - Ya rəbbin, sevgili peyğəmbərimizin üzünü mənə nəsib et. (KB.6604 b.)

İlçi - dövlət, adamı, bəy hökmdar. *Ukuşluğ biliglig, bügü ilçiler.* - Ağıllı, bilgə böyük hakimlər (KB.427 b.); *Aya ilçi begler ilig kolsa saq.* - Ey ölkə bəyi, ölkənin qorunmasını istəyirsənsə. (KB.2020 b.); *Yaşık teg yaruğıl ay ilçi bügü* - Ey böyük hökmdar, günəş tək parla (KB 5359 b.); *Sen inçin tirilgil ay ilçi aluğ* - Ey böyük hökmdar, sən rahatlıq içində yaşa (KB.5857 b.)

İlərsük - şalvar bağı. DLT.I, 207-15.

İlik - ilik (oğuzca). DLT.I, 140-17; Bax: *yilik* (digər türklərin dilində).

İlig - hökmdar. *İligke yaqın has hacib erdi bir* - Hökmdara yaxın bir xas hacib vardır. (KB.505 b.); *İlig devleti boldı künde örü* - Hökmdarın var dövləti gündən günə artdı. (KB.1041); *Ay ilig bu kaç ney kerek begke kör.* - Ey hökmdar, gör bax, bəyə bu şeylər gərəkdir. (KB.2071 b.); *Sebep oldu ilig, açıldı kapuğ* - Hökmdar səbəb oldu, bütün qapılar açıldı. (KB.5770 b.); *İlig ötledi kör miñ edgü sözün* - Hökmdar minlərlə yaxşı sözlə öyüd verdi (KB.6338 b.); *Tanla barsam ilig ayağ barça güvah.* (DH.67)

İllyin (ə) - cənnətin ən yüksək qatı. *Ruhın alıp illiyngə kirgüz dilər.* (DH.13)

İlrük - üzərlik toxumu. (Uç ləhcəsində). DLT.I, 167-19.

İmrəm - soydaşların toplantısı, yığıncağı. DLT.I, 169-18

İn - çuxur. Bax: *en*.DLT.I, 122-16

İn - hun, yuva. Bax: *yin*.DLT.I, 122-19

İncir (f.)- əncir. *Bir tabak incir kətürdilər.*-Bir qab əncir gətirdilər.(QT. 137b,15)

İnjək - diş tısağa.DLT.I, 172-17

İnjən/ingək - diş dəvə, maya. DLT.I, 180- haşiyə.; *tewə ingəki birlə uruşur ərdi kaçan suwsasa ol ingək təlükəndin suw çıkar ərdi.*- Diş dəvə ilə vuruşurdular və susayanda diş dəvənin döşündən su axardı. (QT. 139b,9)

İnqliç - kababla yeyilən sarımsağa bənzər dağ otu.DLT.I,176-5

İni - yaşca kiçik qardaş, arvadın kiçik qayını. DLT.III, 15-18. DLT.I, 156-17; *Ata bardı iş tuş içi ya ini.*- Atanı itirdin, dostunu, böyük, kiçik bacı qardaşlarını (KB 3784 b.); *Atağay sini ol ini ya içi* - Sənə böyük və ya kiçik qardaş kimi davranar. (KB.4215 b.)

İprük - südlə qatıqdan hazırlanan dərman. DLT.I, 164-19

İriq - irin. DLT.I, 191-14; DLT.III, 59-16; *Yox ta 'am tamuğda məgər iriñ tæg suwlar.*- Cəhənnəmdə irin kimi sudan başqa yemək yoxdur.(QT. 104b, 19)

İrk - dörd yaşına girən qoyun. DLT.I, 116-21

İrkin- yağmur günlərcə yağan yağış. DLT.I, 170-7

İrkin köl -Karluq böyüklərinin ünvanı. DLT.I, 170-5

İrlə- yurdluq, yurd tutulan yer. Bax: *erla*. DLT. III, 235-22

İr(i)n- dodaq ağız. Bax: *erin*. DLT.III, 70-13

İrük -divar və divara bənzər şeylərdəki çat, oyuq, boşluq. DLT.I, 138-6,7; *İrükler bütürgü qanı bir kişim* - Hanı bu boşluğu dolduran bir şəxs (KB.1576 b.); *Talu ödrüm ol bu irüksüz tolu.*- Seçilən insan əvəzədməz aya bənzər (KB. 2075

b.); *Uvutsüz özi körse bütmez irük.*-Həyasızın özü bağlanmayan oyuq kimidir. (KB 2206 b.)

İrwi - Hindistandan gələn bir dərman. DLT.I, 186-6

İrwi - incə, uzun. *irwi kulak*- incə qulaq. DLT.I, 186-5

İsi- 1.sahib (DH)

2.Tanrı adı. Bax: **İdi**

İş - his, qəndil tüstüsü. DLT.I, 111-19

İş -iş. DLT.I, 294-23, 317-1; (QT. 52,8); *Elig yıl: ışıq küçüg: birmiş* - 50 il işlətmislər (xidmət etmişlər) (KTş 8); *bunça ışıq küçüg: birtürkgerü sakınmatı.*- Bunca iş gördüklərini düşünmədi.(KTş 10); *Kamuğ iş yarağın bilir hem ödin.*- Bütün işlərin faydasını zaman bilir. (KB.1857); *Kim iş kılsa terkin añar birgü neş.* - Kim bir faydalı iş görsə onun mükafatını dərhal ver (KB.2398 b.); *Bilig bilse ötrü kamuğ iş önür.* - Bilik biləndən sonra hər iş yoluna düşər. (KB.4022 b.); *Bu kün qılmasa yarın iş bolur.* - Bugün işi etməzsən, sabahın işi də artar (KB.5502 b.) *Kanı iş kılığlı köni haq üçün* - Doğruluq və həqiqət uğrunda iş görən hanı. (KB 6470 b.); *Tövbə kıldım, hər iş kıldım, xəda kıldım.* (DH.20). Bax: **ış.**

İş - tay-tuş, dost, eş. *Yime tuttu iş tuş.*-Yenə-eş-dost qazandı. (KB.500 b.); *Tağı bir iş erse saña ay unur* - Kaş ki, sənin bir tay-tuşun daha olsaydı (KB.3134 b.); *Tapuğ birle qawşur saña edgü iş.*-Xidmətlərinə görə insan yaxşı dostlara sahib olur. (KB.4050 b.); *Kimke bütəyi kimi dost tutayı-* kimə inanım, kimi dost tutum (KB.6580 b.); *Kanı koşni aşni sevinç kadğuka iş* - Hanı, qonşu, aşna, sevinc, kədər dostu (KB.6585 b.)

İşçi- işçi. *İşçilər işləyü başladılar.*- İşçilər işləməyə başladılar. (QT. 132b,12)

İşik- qapı. *kayu keldi öpti iligke eşik.*- Kimi gəldi, öpdü hökmdarın qapısını. (KB.451 b.); *Bağırmaq tapuğçı işik yastanur.*-Sadiq xidmətçi qapıda yatar.(KB.2727 b.); *Til arslan turur kör işikte yatur.*- Dil arslandır, bax qapıda yatır (KB.164 b.)

İşilər- qadın. DLT.I, 177-22 Bax: *işlər, işlar.*

İşküm - sarayda xan üçün qurulan ayaqsız süfrə. DLT.I, 169-13

İştonlan/ içtonlan -alt paltarı, iç donu geymək. DLT.I, 223-2

İtəgü - dəyirman daşına bağlı ağac. Unu narın olması üçün bu ağac vasitəsilə daş aşağı endirilir, qaba olması üçün yuxarı qaldırılır. DLT.I, 193-8

İyal (ə) - ailə, arvad-uşaq. *Bu yanlıg iyalden kaçar bar vefa* - Belə arvad-uşaqdan heç vəfa umular mı? (KB.3390 b.).

İz - yerdə və dəridə uzununa olan cızıq, iz. Bax: *az, əzik.* DLT.I, 147-7

İzdəñ - balıq ovunda istifadə olunan bir tor növü. DLT.I, 176-20

İzi- sahib. *Subhan izim bəndəsiğa lutf eyləsə.* (DH.58) Bax: *İdi*

İzlik - qoyun dərisindən tikilən türk çarığı. DLT.I, 167-10, 167-12.

-K-

Qa- qab, maye qoyulan qab; zərf. *Neçe ka tegürgü kerek bu aşığ* - Neçə qap yemək paylamaq gərək (KB.2552 b.); DLT.I, 405-8; Bax: *kaça, kakaça*.

Qabak - qabaq, balqabaq. DLT.I, 383-15

Qabaklık - balqabaq tarlası. I, 480-17.

Qabartğan - sivilcə. DLT.III, 271-8

Qabırçak - tabut, ölü taburu. DLT.I, 479-5

Qaça - qab. Bax: *ka, kakaça*. DLT.III, 223-12

Qaçaç - Çin ipəyi. DLT.II, 280-16

Qaçaç - kir. Bax: *kakaç*. DLT.II, 280-18

Qaç-qaç- cin vurmasına qarşı üzərlük otu yandıranda deyilən söz. DLT.III, 162-12

Qaçut - savaşa igidlərin bir-biri ilə döyüşməsi. DLT.I, 363-17

Qaçut - qısa nizə, qısa mizraq. DLT.I, 62-17

Kadaş/kadaş- qardaş, qohum-əqrəba. DLT.I, 151-1. *Bular ehli-beyt ol habibka kadaş*.- Bunlar əhli-beytdir, Peyğəmbərin qardaş-larıdır. (KB.4339.b.); *Duaçı tururlar saña ay kadaş*.- Bunlar sənə duaçı olur, ey qardaş (KB.4470 b.) *ka kadaş*.- *Yaraşık yorısa kadaş ya adaş* - Qohumlar və dostlar bir-birinə uyğun hərəkət edərsə (KB.3213 b.); *Koduñ yakın ka kadaş*. - Yaxın qohum və qardaşları qoyub getdin. (KB.3327 b.); *Yakın qa kadaştın yırak böldükmü*.- Yaxın qohum və qardaşlarından uzaq oldum. (KB.3350 b.); *maryamniñ kaşaşı bar erdi harun athığ*.- Məryəmin Harun adlı qardaşı vardı. (QT.18,22)

Kađ - qar fırtınası, insan öldürən boran. DLT.III, 149-5

Kadağ - kanal, arx, çay. DLT.II, 201-25

Kadah (ə).- Kidinrek kadahka sunup zehr katar - Bir az sonra qədəhə zəhər qataraq verər. (ƏH. 208).

Kadaş - qardaş kimi yaxın olan qohum-əqrəba. Bax: *kadaş*. DLT.I, 372-26

Kadığ - qoşa tikiş. DLT.I, 376-26

Kadıq - ağacdan yonulmuş nəsnə (arğuca). DLT.I, 383-22

Kadıqın - qayın-quda, qaynata, qohum. DLT.I, 106-10, İki qadıqın erdi küdəgü iki.- İkisi qayınatası, ikisi kürəkən. Bax: *kayın* (oğuzca), *kazın*.

Kadıq - qayın ağacı. DLT.I, 106-9. *Kadıq teg bođum erdi oq teg köni tüz* - Qayın kimi vücudum ox kimi düz və dikdir (KB.6532 b.); Bax: *kayın*.

Kadış- qayış. DLT.I, 327-27; DLT.III, 17-15.

Kadıız - ağac qabığı. DLT.I, 370-11.

Kadına- anbar. *Kadına kirgil anda təlim tayaklar bar*.- Anbara gir, orada bir çox əsa var. (QT. 28b,21)

Kafir (ə) - kafir. *bu kafir yağılar* - bu kafir düşmənlər (KB 4225); *Yenç bu kafir yağığ* - Bu kafir düşməni əz. (KB.5484 s); *Tükel inçke tegdi bu kafir yatur*.-Kafirlərsə tam 1 huzur içində yaşayırlar (KB.6481 b.).

Kafğar - zəfəran rəngində bir ipək parça. DLT.III, 377-4

Kaftan -qaftan, paltar, qapama. DLT.I, 428-12; DLT.III, 36-27, 118-6, 260-14

Kağıl - üzüm asmaları bağlanan yaş söyüd budağı. DLT.I, 406-19, 406-21. *Kağıl teg köni bod egildi qodı*. - Dik vücudu, yaş söyüd budağı kimi büküldü (KB.1055 b.)

Kağun - qovun. DLT.I, 66-6, 153-2. *Neçe körklüg erse qağun taş yüzi* - Qovunun üzü necə gözəl olsa (KB.5110 b.); *İçinde*

tatığ bolmasa ol qağun - O qovununun içində dad olmasa (KB.5111 b.)

Kağut - qovud. Bax: *kavut, talkan*. DLT.I, 404-10, DLT.III, 162-6.

Kak - qax, ərik, qaysı kimi meyvələrin qurusu. DLT.II, 278-14

Kak - qurudulmuş nəsnə. DLT.II, 278-14.

Qaq- qaz. *Sığırcuknu kördüm uçar qaq ara* - Sığırcını gördüm uçar qazlar arasında (KB.4198 b.).

Kakaça - qab-qacaq. Bax: *ka, kaça*. DLT.III, 202-13, 223-12

Kakkuk - yarma; qurudulmuş meyvə; qaxac edilmiş ət. Bax: *kakyuk*. DLT.III, 137-11

Kaksı - qaxac olmaq. DLT.III, 259-13

Kakuk - yarma; qaxac ət və ya meyvə qaxı. DLT.III, 137-11; Bax: *kakkuk*.

Kakurğan - yağla yoğrulmuş çörək xəmiri; fırında və ya təndirdə bişirilir. DLT.I, 491-12.

Kalbu - loxma, tikə, udum. DLT.I, 447-2; DLT.III, 30-7.

Kalık- hava, göy, səma, kosmos. DLT.I, 384-21; DLT.III, 46-20.

Kalıma- günəşlik, çardaq. DLT.III, 170-19.

Kalıq- kalım, başlıq, mehr olaraq qadma verilən cehiz. DLT.III, 322-2, 322-11.

Kalıq- başdakı kəpək. Bax: *kalıq*. DLT.III, 331-18.

Kalkan- qalxan. Bax: *kalkan*. DLT.I, 432-20. DLT.II, 336-20.

DLT.III, 76-11; *Tuma torku qalqan kötürdi uşun* - Üzünü örtən ipək qalxan sıyrıldı. (KB.2288 b.); *Kopa keldi örlep sına qalqanı*. - Mızraq və qalxanı qalxaraq yüksəlməyə başladı (KB.3840); *Tutdılar antlarını kalkan tənələrində*.- Onlar öz qalxanlarına and içirlər. (QT. 78b,1)

- Kalkan**- qalxan. Bax: *kalkan*. DLT.III, 334-3
- Kaljuk**- başda yaranan kəpək. Bax: *kaljuk*. DLT.III, 331-18.
- Kaltuk** - vəhşi siğir buynuzu. DLT.I, 460-12
- Kalwa** - məşq oxu; üzərində təmrən yerinə yuvarlaq bir taxta parçası olan ox. DLT.I, 421-16
- Kam** - qam, şaman, kahin. DLT.I, 308-7
- Kamçı**- qamçı. DLT.I, 414-25; *kamçı kılıç*- içində qılınc olan qamçı. DLT.I, 414-25; *Kör arslan müntügli qılıç kamçılığ*.- Gör, arslan minmiş qılınc qamçılı (orduya bənzər). (KB.2354 b.); *Baglap urunq biş yüz kamçı sanap urdı*. (DH.55); *Bir kamçını urdı irsə boldı bihal*. (DH.55); *kamçı birlə məni urduq*.- qamçı ilə məni vurdun. (QT.145b,8)
- Kamçığu**- barmağa çıxan dolama. DLT.I, 471-14.
- Kamdu**- dörd arşın uzununda, bir qarış enində bez parçasıdır; üzərinə uyğur xanın möhürü vurulur, alış-verişdə pul yerinə işlənir. DLT.I, 415-15.
- Kamğak**- evlərin açıq yerinə hörülən qamış kimi uzun bir ot; səmər otu. DLT.I, 460-16.
- Kamıç**- çömçə, qaşiq. DLT.I, 125-9
- Kamıçak**- qurbağa balası. çömçəquyruq. DLT.I, 468-26.
- Kamıçla**- çömçələmək. DLT.I, 291-25. *kamçıladi* DLT. III, 291-23.
- Kamış** - qamış, qamışlıq. DLT.I, 373 -4.
- Qan** - qan. DLT.I, 154-18. *Tamurın teşer kör sorup qan içər* - Damarını deşib qan sorup içər. (KB.4099 b.); *Hasım kılma özke yime tökme qan*.-Özünə düşmən etmə, tökmə qan. (KB.5260); *Ayu bir qan alsun anar ülgülüg*.- Ona bir miqdar qan aldırması tövsiyə edilir (KB.6008 b.); *Başım bizar, yaşım sızar, kanım*

tozar.(DH.37); *təlim kişi öldi təlim qan töküldi.*- çox insan öldü, çox qan töküldü. (QT. 10,8)

Kan (f) - mädən. *Bu begler tağ ol kanı altun kümüş.* - Bəylər içində altun və gümüş mädənləri olan dağdır.(KB.5357 b.); *altun kümiş kanları*- altun gümüş mädənləri. (QT.132b, 10).

Kanağu - qan alan alət, neştər, lanset. DLT.I, 438-7.

Kanat- qanad. DLT.I, 363-22. *kanat urmadın.*-qanad çalmadan (QT. 98,5)

Kand (f) - şəkər. *Ata pendı tutsa şeker bolğa kand* - Ata nəsihətinə əməl etsən, o sənə bal, şəkər olar. (KB.5154 b.)

Kandır - dəri soyulduqdan sonra ətin üstündə qalan incə kər. DLT.I, 446-11.

Kandaş -eyni atadan olan. Bax: *kaşsık*. DLT.III, 330-20

Kaqrak - damaq. DLT.III, 311-15

Kaşsık - ögey. Bax: *kaşdaş*. DLT.III, 331-16

Kap - qab tuluq, çuval, dağarcıq; ana bətnindəki zər. DLT.I, 242-24.

Kap- qohum (istiərə yolu ilə). DLT.III, 148-20; *kap kadaşımını mehman oқиğayın.*- qohumlarımı qonaq edim. (QT.28,17)

qapak- göz qapağı. DLT.I, 383-14.

qapak- bəkarət. DLT.I, 383-16. *qapaklığ kız*- bakirə qız.DLT. I, 475-18. Bax: *kapağlığ*

Kapçak- su qollarının bir-birinə birləşdiyi yer. DLT.I, 458-7.

Kapğa- böyük qapı, qala qapısı. DLT.I, 420-16.

Kapğak- qapaq, sadağın, oxdanın qapağı. DLT.I, 458-6.

Kapuğ -qapı. DLT.I, 122-2. *Kapuğ açtı çıktı.*-qapını açıb çıxdı. (KB.3292); *Tegip ağru elgin toqudı qapuğ.* -Gəlib əliylə yavaşca qapını döydü. (KB.3291 b.); *Kapuğ açtı dünya taqı bir qapuğ.* // *Ölüm qapğı açılır kirür halk qamuğ* - Bir qapı açıldı,

dünya qapısı; bir qapı daha açılır, o qapı ölüm qapısıdır və hərəkət ora daxil olar. (KB.3531 b.); *Tapuğ siñse ötrü açar kut kapuğ.* - Xidmət xoşuna gəlsə, qutluğ qapısı açılar (KB.4157 b.); *bu hisarın iki uluğ kapusu bar erdi.*(QT. 132,16); andın bir kapuğnı aşdı.(QT. 132,16)

Qapuğçı - qapıçı. *Kapuğçı tıdumaz ya yol kılğuçı* - Kapiçı və ya yol göstərici mənə mane ola bilməz. (KB.3768 b.)

Qar- qar. DLT.I, 57-19. *Ta'am bolur kardın akrak baldın tatlığrak.*- Qardan ağ, baldan şirin yemək vardı.(QT. 68b,14)

Qara muñ - qara bəla. DLT.III, 35-12.

Qara ətmək - qara çörək. DLT.III,211-6.

Qara kuş- Müştəri ulduzu, Yupiter.DLT.I, 344-15, 344-19, 344-21; *Öndün qara quş toğup.*- öncə Müştəri ulduzu doğub. (KB.5675 b.); *Toğardın qara kuş kopup özledi.*- Şərqdən Qara quş ulduzu çıxıb yüksəldi.(KB.6219 b.); *Bax: karakuş, yulduz, arəntüz.*

Qara kuş - qaraquş, dovşançıl. DLT.I, 344-15.

Qara kuş - dəvə dabanının ucları. (oğuzca) DLT.I, 344-21.

Qara kuş - qartal. *Ajun barça toldı qara quş yünji.*- Bütün dünya qartal türkü ilə doldu (KB.3949 b.) *Qara kuş örünj kuş bile keđ yıraq* - Al quş ilə qartal bir-birindən çox uzaqdır. (KB.4199); *Yaşıl kökke söndi qara quş münüp* - Qartalə minib mavi göyə çıxdı. (KB.4771 b.)

Qara orun - sin, məzar, qəbr. DLT.III, 210-14

Qara ot-Hindistandan gələn zəhərli bir ot; baldırğan. DLT.III, 211-3

Qara yağ- neft. DLT.III, 211-4

Qarabaş-1.gərdək gecəsi gəlinlə birlikdə göndərilən xidmətçi qadın, sağdıc; kölə və cariyələrə verilən adlardan, «qara baş»

mənasındadır. DLT.I 206-5; DLT III, 211-1;2.Cariyə, qarabaş.
Kulı karabaşı bar erdi.(QT.136 b,10)

Qaraçı- qapıları dolaşan dilənçi, qaraçı. DLT.I, 436-13.

Qarağu-«zaç» adlanan qara boya. DLT.I, 437-8.

Karağu- kor. DLT. I, 437-9; QT. 25b,5; *Biligsiz karağu turur belgülüg.-* Biligsiz insan, şübhəsiz, kordur. (KB.179 b.); *Karağu yorık yazsa sökme anı.-* Kor yolunu çaşsa, onu ayıblama. (KB,493 b.);

Karağunu- axşam uşaqların oynadıqları bir oyun. DLT.III, 228-6.

Qaraq- göz bəbəyi, didə, gözün rəngi və yeri. DLT.I, 383-23. *Tünerdi yarumaz köriqli qaraq.-*Görən gözbəbəyim qaraldı, artıq parıldamır. (KB.374 b.); *Uvutsuz bolur üstəriqli qaraq.-* Həyasız inkar edən gözdür. (KB.2205 b.); *Körüşse basınur körüqli qaraq.-* Meydana çıxanda qarşılaşanların gözündə bu şöhrət kiçilir (KB.2368 b.); *Fıraqın töker yaş körüqli qaraq.-* Bu görən göz fəraq üzündən yaş tökər. (KB.6208 b.) 383-23. *qara qaraq.--*gözün qarası. DLT.I, 38-23. *ürün qaraq.--*gözün ağı. DLT.I, 383-24; *ot qaraq.-*gözün görən yeri , göz bəbəyi. DLT.I, 383-24.

Karakan - dağda bitən bir ağac növü. DLT.I, 439-7.

Karakul- kölə. *Aytğıl mənim karakulum bar anı ündəgəl anə sorğıl.-* De ki, mənim bir köləm var, onu çağır, ondan soruş. (QT. 6b,6)

Karamuk - qaramuq. DLT.I, 468-25.

Karandaş- qardaş. *Şühhün tutmaklık turur karandaşnıy malını haksızın.-* Xəsislik haqsız olaraq qardaşının malını qəsb etməkdir. (QT. 81b,10)

Karğa - qarğa. DLT.I, 287-11

Karğak - qarğış, lənət, nifrin. Bax: *karğış*. DLT.II, 283-15.

Karğılaç - qaranquş. Bax: *karlığac*. DLT.I, 497-21.

Karğış -lənət, bəddua, nifrin. DLT.I, 449-8. *Atıkmış isiz ölse qarğış bulur.*-Adı pisə çıxan şəxsə öləndə qarğış alır (KB.246 b.); *Baş ağrığ telim bar ma qarğış söküş.*- Baş ağrılı işdir, lənət və qarğıışı da var (KB.4915 b); *Buzulsa asıg bolğa karğış söküş.*- Fayda pozulsa, yerini söyüş və qarğış alır (KB.5726 b); Bax: *karğak*.

Karğuy -dağın zirvəsində tikilmiş qüllə. DLT,III,226-15. Bax: *karğu*.

Karğuy.- atmaca quşu, qırğı. DLT.III, 226-14. Bax: *kirğuy*, *katkuy*, *kırkuy*.

Karğuy çibək - atmacaya bənzər bir quş. DLT.III, 226-14.

Karı - qarış, ölçü; bez ölçən arşın. DLT I, 177-11; *Ol damnın iki yüz karı büyüklüğü erdi.*(QT. 38b,13) Bax: *karış*.

Qarın - qarın. DLT.I, 106-16. *Yitürse içürse todursa karın* - Yedirip içirerek qarınların doyuzdursa. (KB.2560 b.); *Qarın açmış erke yüzi körse aş.*-Qarını ac olan insan üçün onun üzünü görmək yeməkdir (KB. 2924 b.); *Qarın todğuça yi kamuğ yim içim.*- Yemək və içkini qarın doyacaq qədər yeməli. (KB.4769 b.); *darya kırağınğa təgdilər musa yalawaçnıy karnı açtı.*- Dəniz sahilinə çatanda Musa Peyğəmbərin qarını aç idi. (QT.10b,28)

Karınca - qarışqa (oğuzca). Bax: *karınçak*. DLT.I, 479-8

Karınçak - qarışqa. DLT.I, 479-8

Karındaş -qardaş. DLT.I, 405-2; *Arzulık min karındaşlık vilayətga.* (DH.24); *Əhl ü iyal, karındaş, hiç kim bolmaydur yoldaş.* (DH.107); *Ata-anna, karındaş kayan kitti fikir kıl.* (DH.107); *karındaşları* (QT. 79,13)

Karış - qarış. DLT.I, 373-1

Karış - yun parça. DLT.III, 32-7.

Karışı- saray. *Yarın tannda ertə turub ikəgün firavn karışı kapuğınğa bardılar.*- Sabah səhər tezdən qalxıb hər ikisi də fironun sarayına üz tutdular. (QT.30,1) Bax: **karşı**

Karkağ - çöl, suyu və bitkisi olmayan düz. DLT.I, 452-22

Karkuy - atmaca quşu. Bax: **kirkuy, kirğuy**. DLT.III, 226-13

Karlğac - qaranquş. DLT.I, 497-22

Karmak- qarmaq. *Usanıp yorırda iler qarmaqı.*-Yol gedərkən qarmağı insana batar (KB.6116 b.)

Kars- dəvə və ya qoyun tükündən tikilən paltar. DLT.I, 356-21

Karsak- dərisindən gözəl kürk çıxan bir heyvan; bozqır tülkü. DLT.I, 459-8

Karşağ - paltarın bir qarış qədər olan parçası. DLT.I, 452-10

Karşı - xaqan sarayı, köşk. DLT.I, 419-12. *Saray karşı ay ilig kutı*

- Saray və köşklər etdirmə ey qutlu hökmdar (KB.1418 b.);

Körü bekletip çıksa karşı qapuğ.- Saray qapısını gözünün qarşısında bağlayıb çıxanda (KB; 2535 b.) *Üçüne karşı içre köni tutsa öz.*- Üçüncüsü saray içində doğru hərəkət etməli

(KB.4122 b.); *Ölüm buzdı karşı saray ev öküş.*-Ölüm bir çox saray, köşk və evləri yıxdı. (KB.4834 b.);

Kart - yara. DLT.I, 352-9

Kartal ət - parçalanmış ət. DLT.I, 465-14.

Kartal qoy - ağı qaralı, alaca qoyun. DLT.I, 465-15.

Karvan (f.)- karvan. *Əməl kılmaq karvan bolup köçtim muna* (DH. 10); *Karvan köçti, mənzil açtı, xarıp tüştü.* (DH.37); *Karvan əgər köçər bolsa azuk olur.* (DH.73);

Qasab (ə).-hind qumaşı. *Qasab tozu rumi ajun tajsuqlı.*- Kasab, tüzi və rami parçaları kimi dünyanın nadir əşyaları. (KB. 5368 b.)

Kası - ağacdan düzəldilən heyvan ağılı, küzü. DLT.III, 212-13

Kasığ - ağızın içi, sağ və sol yanı, ovurd. DLT.I, 377-15.

Kasırku - qasırğa. DLT.I, 470-8.

Qaş- gözün üstündəki qaş. DLT.I, 419-18. *İriglendi ödlek maña tügdi qaş.*- Fələk haqsızlıq etdi mənə qaşını çatdı. (KB.1586 b.); *Yazıldı tidükte buşup qaş tüger.*- Üzü güldü deyildiyi anda qaşlarını çatdı. (KB.4756 b.); *Qadasıya zahid alın tügdi qaş*- Zahid qardaşına alnını qaşını çatdı. (KB.4976 b.); imlədi anlar taba qaşın közin.(QT. 12,5)

Qaş-təpə. *Anlar kim tegmə qaşlar yəni töbələr üzə yoklağaylar.*- təpələrin üstünə çıxanların hamısı (QT. 37,2)

Qaşak - qındıra otu. DLT.I, 384-7

Qaşğalak- qaşqaldaq. DLT.I, 498-17; DLT.I, 498-22

Qaşıq- qaşıq, *qaşıklıq münüz*-qaşıq düzəltmək üçün hazırlanan bu işə yarayan buynuz. DLT.I, 481-1. Bax: **qaşuk**.

Qaşuk - qaşıq. Bax: **qaşuk**. DLT.I, 484-8, 484-11.

Kat -meyvə, hər bir ağacın meyvəsi (yömək, qıpçaq, tatar, çomul və kay ləhcələrində). DLT.III, 148-23

Katık - qatıq, yoğurd. DLT.I, 383-18

Katık - qatılan bir şeyə əlavə edilən.DLT.I, 383-20

Katkı(a)ç - çayana bənzər bir həşərat (arğuca). DLT.I, 144-12

Katma yuğa- yağda bişən ufalanmış çörək. DLT.I, 426-21

Katut - ayaqqabıçı kirişi. DLT.II, 280-13

Kavuk - kəpək, darı kəpəyi. Bax: **kawık**. DLT.III, 163-6

Kavut - qovud. Bax: **kağut**. DLT.III, 162-6

Kavuz - şərabdəki xılt, çöküntü. DLT.III, 162-17

- Kawık**- kəpək, darı kəpəyi. Bax: *kavık*.DLT.I, 262-10
- Kawşut**- iki xanın təhlükəsizlik naminə görüşərək barışmaları. DLT.I, 441-21
- Kawuk** - sidik kisəsi. Bax: *kavuk*.DLT.I, 384-19
- Kawurmaç** -qovurğa, qovrulmuş buğda. DLT.I, 437-11. Bax: *koğurmaç, kowurmaç*.
- Kayak** - qaymaq. Bax: *kıyak,kanak*. DLT.III, 164-20, 164-23
- Kayğık** -qayıq. Bax: *kayğuk*. DLT.III, 171-23
- Kayğuk** -qayıq. Bax: *kayğık*. DLT.I, 235-17
- Kayın** -qayın, qohum-qardaş (oğuzcada). DLT.I, 106-11; *ol vaktə kim musa yalawaç kayın atası şu'ayb yalawaç kızını kolub*.-Musa peyğəmbər qaynatası Şuayb peyğəmbərin qızını istəyəndə. (QT. 28b,14)
- Kayıq** - qayın ağacı (oğuzcada). Bax: *kađıq*. DLT.I, 106-9
- Kayır** - qum (oğuzca); qaba torpaqlı yer (digər türklərin dilində). DLT.I,212-11
- Kaz**- qaz. DLT.I, 166-24.
- Kazan**- qazan. *Tađı ol kaynayur əhlləri birlə kaynar kazanda söñükləri birlə*. (QT. 97,7)
- Kazañku** - qarma-qarışq, dolaşq ip. DLT.III, 335-21.
- Kazğanc** - qazanc. DLT.III,334-14.
- Kazı**- 1.kök adamın qarnındaki girinti-çixıntı; 2.atın iç yağı. DLT.III, 212-3.
- Qazı** (ə) -qazi. *Bularda biri qazı*.-Bunlardan biri qazıdır. (KB. 5329 b.)
- Kazın** - qayın, quda, qohum (qıpçaqca). DLT.I, 401-10. Bax: *kadıñ, kayın* (oğuzca).
- Kebit** -dükan. DLT. I, 338-1. *Kebit ked bezedim*.- Dükanımı çox yaxşı bəzədim.(KB. 5108.b.); *Bu iç taş kebitlər arıtğu*

kerek.- Bu içi daş dükanları (meyxanə) yığışdırmaq gərək (KB.5497 b.).

Keçə - keçə (oğuzca). DLT.III, 208-13

Keçə -qarpız, xiyar kimi şeylərin daşındığı sələ, səbət. DLT.III, 209-4

Keçə - gecə.DLT.III, 208-15, 208-20

Keçi -keçi (oğuzca). Bax: *əçkü*. DLT.III, 208-14

Keçik - körpü, keçid. Bax: *keçiş*. DLT.I, 390-16

Keçiş - keçid, çayın, dərənin keçidi. Bax: *keçik*. DLT.I, 373-8.

Kedgü - geyim, əlbisə əyin. *Budun todtı bütti yigü kedgüke.*- Xalqın qarnı tox, əyni geyimli oldu.(KB. 3113.b.); *Yarar iki ajun yigü kedgüke.*- Yaxşı geyimə iki dünyada da yarar. (KB. 3926.b.); *Eligleri yetmez yigu kedgüke.*- Əlləri yemək və geyimə çatmaz. (KB.6406. b.);

Kedgülük -geyim. *Bu edgü bolur ol yigü kedgülük.*- Bu yaxşı-lıq başqaların yedizdirib geyindirməkdir. (KB.1636 b.); *Ağrılıq ya baylıq yigü kedgülük.*- Hörmət, zənginlik, yemək və geyim. (KB.5898 b.).

Kedim- geyim; *Yitürse içürse kedürse kedim.*- Yediz-dirib içirtməli, geyim geyindirməli (KB.2280 b); *Eginke kedim ya boğuzqa yimi.*- Əyninə geyim ya boğaza yemək lazımdır. (KB.3664 b.); *Yigü kedgü erse yigüm bar kedim.*- Bu yemək içməkdirsə, yemək içməyim var. (KB.3761 b.); *Ayur sen kedim ton şerab aş kerek.*- Dersin ki, giyəcək, yiyecek ve içecek lazımdır. (ƏH.297); *Kedim birle tap tut karın toqlukun.*-Giyim ve karın toqluğu ile iktifa et. (ƏH. 186); *Kedim ton talusu könilik tonu.*- Elbisələrin en iyisi doğruluk libasıdır. (ƏH.168); *kedimləri tonları yaşıl*- geyimləri və donları yaşıl (QT.3,10).

Kedük- dəbilqənin altına geyilən tükdən toxunmuş təsək. DLT.I, 390-25

Kedük - yağmurluq, plaş. DLT.I, 390-23; *kedüklük kədiz-plaş*, tikmək üçün ayrılmış keçə. DLT.I, 484-18; Bax: **keçük**.

Kedüklüg - plaş sahibi. DLT.I, 484-19

Keçindi ton- çox geyilən paltar. DLT.I, 439-16

Kedük - yapınçı, plaş; paltar, geyəcək. DLT.I, 390-22; *Körü barsa barça urur bu keçük*.- Görərsən ki, hər kəs üzünə bir geyim geyinər. (KB.299 b.) Bax: **kedük**.

Kedüt - çamaşır, geyəcək; gəlinin və bəyin qohumlara hədiyyə etdikləri paltar, xələt. DLT.I, 62-19, 364-1, 364-3.

Kefen (ə.)- kəfən.(DH)

Kel/kəyl- taxıl ölçü vahidi, kile. *Mədinalig 'adati ol erdi el va tarzu içində xiyanet kılurlar ərdi*.- Mədinəlilərin ölçü və tərəzidə hiylə etmək adətləri vardı. (QT. 127,7)

Kelin- gəlin. *İtinmiş kelin teg köñül yilkitür*.- Bəzənmiş gəlin tək ürək coşdurur.(KB.3540 b.); *Yarudı yanı yüz açar teg kelin*.-Gəlin üzünü yeni açmış kimi dünya aydınlandı. (KB.3839 b.) *Kelin kız sevinçi kuđen tünleri*.- Gəlin qızların sevincli günləri gərdək gecəsidir. (KB.2380 b.); *Kelin teg bolur er ağın teg tili* - Gəlin kimi olur ər, dili tutulur. (KB.494 b.).

Kem - xəstəlik. *Ol ig kem ne ermış ayu birdiler*.- Bu xəstəlik və narahatlığa dair fikirlərini söylədilər.(KB.1057b.); *Boğuzdın kirür ig kişike kemi*.- Xəstəlik və kəmlik insana boğazdan gəlir (KB.2895 b.); *Tilek bulsa oñlur kemi belgülig*.- Diləsə o şəfa tapar. (KB.3874 b.).

Keñç - gənç uşaq. *Biligsiz bor içse bolur keñç kiçig* - Bilgisiz içki içərsə, kiçik uşağa dönər (KB.2659 b.). Bax: **kiñç**

Kenç (f) - xəzinə. *Nerek kenç urur sen bu altun kümüş.*- Niyə bu altundan gümüşdən xəzinə yığırsan (KB.1420 b.); *Ajunçi bügü beg nelük kenç urur.*- Dünyagir hakim bəy niyə xəzinə yığar (KB.2056 b.); *Ya kençim tükel boldı qarun neji teg.*- Ya da xəzinəm Harun kimi doldu daşdı (KB.6551 b.).

Kevel - ərəb atı. *Qılınçın köni tut kevel teg küri.*- Qılıncı doğru tut, ərəb atı kimi meydanda dolaş (KB.4549 b.); *Kevel tazı büktel tağı arqunı.*-Ərəb atı, tazı və digər cins atlarla axır doldu (KB.5369 b.); *Kevel mindin arkun yime tazı tay.*- Hər cür ərəb atına, cins atlara mindin. (KB.5803 b.).

Keyik/ kiyik - geyik, vəhşi heyvan, əslində vəhşi olan və əti yeyilən heyvanlarından ceyran, maral, dağ keçisi kimi heyvanlar. DLT.I 75-14; *Seviglini sevmez keyik teg qaçar.*- Sevnəni sevməz, ondan ceyran kimi qaçar.(KB.401 b.); *Keyik teg turur qılqı kestim sözüüm.*- Mən və təbiətim bir ceyrana bənzər. (KB.698 b.); *Keyik sanı devlet kişike tezig.*- Xoşbəxtlik insan üçün ürkək ceyran kimidir.(KB. 712.b.); *Keyik tağı kördüm bu türkçe sözüg.*- Bu türkcə sözü ceyranlı dağ kimi gördüm. (KB.6617 b.); *yılkı kiyik*- heyvanlar (QT.126,2); *uçar kuşlar yügrür kiyiklər*- uçan quşlar, qaçan heyvanlar(QT.39, 25).

Keyük - yapınçı kimi şeylər (d hərfini y edənlərin dilində). DLT.I, 166-1.

Kəbəz - pambıq. Bax: *kəpəz*. DLT.III, 239-10

Kəbüt - dükan. *ötməkçi kabütinə bardı.*- çörəkçi dükanına getdi. (QT 9b,2) Bax: *kepüt*

Kəfəñ - taxıl ərməğanı. Bax: *kəşfəñ*. DLT.III, 333-haşiyyə

Kəlim- kilim, köhnə paltar. *Kiyəsi bolmadı kəlim kiydi.*- Geyim yox idi, köhnələri geyindi. (QT.73 b,5)

Kəlimlik- geyim, əlbisə. Musağa kəlimlik bardı.- Musaya geyim verdi. (QT.59,3)

Kəlisə- kilsə. *Bir kəlisə bina kıldum kim heç padşahda anın kəbi yok tedi.*- Bir kilsə düzəltmədim ki, heç bir padşahda onun kimi yoxdur.(QT. 143,11)

Kəlit/kelit- açar. *Bir hucra etdi keliti özü tutar erdi.*- bir hücrə düzəltmədi, açarını da özündə saxlayardı.(QT. 17,24)

Kəşfəş - xırman sovuğuqdan sonra gələn adama verilən taxıl hədiyyəsi. Bax: *kəşfəş*. DLT.III, 333-13

Kəklik - kəklik. DLT.I, 463-20

Kəkrə -dəvələrin yediyi acı bir ot. DLT.I, 418-11

Kəkük -səksək quşu, onun sümüyündən əfsun və tilsim üçün istifadə olunur. DLT.II, 282-14

Kəküş - şişi almaq üçün sürtülən dərman; aksırğan otu. DLT.I, 405-16

Kələgü - tarla siçanına bənzər bir gəmirici. DLT.I, 438-21

Kələp - türk yaylarında bitən ot, heyvanı tez kökəldir. DLT.I, 361-9

Kələplən - kələp otu olan yer. DLT.II, 265-2

Kəlgin - böyük çaylarda və dənizdə qabarma, madd. DLT.I, 434-23.

Kəlişlig- barışlıq ew - qonaq otağı. DLT.I, 373-28.

Kəm - xəstəlik. DLT.I, 349-10

Kəmək- naxışlı bir parçadır, bundan bürgü hazırlanır, qırpaqlar yapıncı düzəldirlər.DLT.I, 431-21

Kəmi - gəmi (oğuzca, qırpaqca). *Kəmilər kim tənizdə asan yürür.*- Dənizə asan hərəkət edən gəmilər. (QT.52 b,13) Bax: *kimi* (digər türklərdə). DLT.III, 220-7

Kənc liyü- xanların düyünlərində və bayramlarda yağma edilmək üçün düzəldilən otuz arşın uzunluğunda, minarə kimi bir süfrə. DLT.III, 276-22

Kənd - şəhər, qala. DLT.I, 350-11. *Ulus kend bezendi könjül yilkütür.*- Məmləkət və şəhərlər bəzəndi, ürəklər fərəhləndi (KB.3104 b.); *Berü kel uluş kend içinde tiril.* - Bura gəl, şəhər və xalq üçün yaşa (KB.3922 b); *Ya ashab-ı res teg temür kend toquttım* - Əshabi - Rəs kimi dəmirdən qala (şəhər) tikdirdim (KB. 6651 b.); *Üküş kəndlər uluslar bar erdi.*- bir çox kənd vardı. (QT.39,17). Bax: **kən, kənt**.

Kəndük - torpaqdan düzəldilən küp boyda böyük qab.DLT.I, 464-4

Kənzi - qırmızı, yaşıl, sarı rəngləri olan bir Çin parçası. DLT.I, 418-19

Kəpək – unda və saçda olan kəpək. DLT.I, 390-11

Kəpəz - pambıq. Bax: **kəbəz**. DLT.I, 315-10, 323-9;*kəpəzlik* - pambıq sahibi. DLT.I, 483-15

Kəpəzlik- pambıq tarlası, pambıq bitən yer. DLT.I, 483-14

Kəpiti/kəbiti/ dükan, mağaza; meyxana. DLT.I, 363-25;

Kərəgü - çadır, qışlıq ev.DLT.I, 438-12, 438-14

Kərəm- daxma (Aşağı və Yuxarı Çin dillərində). DLT.I, 396-23

Kərəy-saç tərəş edilən ülgüc (oğuzca). DLT.I,171-2. Bax: **yüligü**.

Kərim - divarlara gərilən toxuculuq məmulatları (xalça kmi). DLT.I, 396-25

Kəriş - atın beli. DLT.I, 373-13

Kərjü - tüfənglə atılan yuvarlaq dənələr.DLT.I, 379-16

Kərki - kərki, dülgər kəsəri. DLT.I, 424-12

Kərpic - kərpic. DLT.I, 144-16. *pışığ kərpic* - bişmiş kərpic, kirəmit. DLT.I, 444-16.

Kərşəgü at- kürək sümüyünün altında yağırı olan at.DLT.I, 471-19

Kərtük - ağacda açılan kərtik. Bax: kərtik. DLT.I, 462-23

Kəsgük -xalta, itin boynuna keçirilən halqa, tasma. DLT.II, 284-12

Kəsliñçü - sarı kərtənkələ. DLT.III, 227-23

Kəsmə - enli ox təmrəni.DLT.I, 426-27

Kəsmə - kəkil, zülf, pərçəm, birçək.DLT.I, 426-28

Kəstəm - gecələr dəvətsiz gələn adamlarla verilən içki ziyafəti. DLT.I, 467-8

Kəstər - saxsı. (Uç ləhcəsində). DLT.I, 446-13

Kəsürgü - dağarcıq qab. DLT.I, 470-17

Kətki at - beli dar, yanları geniş at. DLT.I, 424-6

Kətmən - kətmən, torpağı becərmək üçün işlənən alət.DLT.I, 435-13

Kəwəg - burnundakı qığırdaq. DLT.I, 391-16

Kəwəl at - soylu, yüyrək at, küheylan, köhlən. DLT.I, 394-12

Kəwgin aş -doydurmayan aş. Bax: *çiwgin*. DLT.I, 343-20

Kəwli- çay ağzı (kənçəkçə). DLT.III, 379-23

Kəwrik - gürgən, vələs ağacı. DLT.I, 463-8

Kəwürgən/küwürgən -dağ soğanı. Bax: *kümürkən* (oğuzca). DLT.I, 497-2

Kəz - süd və un kimi şeylərin qazan dibinə qalan hissələri; ərp; *aşıç kəzi* - qazan dibi. DLT.I, 341-8

Kəz - Çin ipəyinin bir növü.DLT.I, 341-9

Kəzlik- kiçik qadın bıçağı. Qadınlar üst paltarlarına taxırlar. DLT.I, 363-3

Kıçı - xardal. DLT.III, 223-16

Kıftu - qayçı, qırxılıq (çigilcə).DLT.I, 413-26

Kılavuz- bələdçi, qılavuz. *Kılavuzsuz yolğa kirsə, yoldın azar.* (DH.62); *Kılavuzsuz yalğa kirgən heyran bolur.* (DH.73)

Kılavuzluk- bələdçilik, qılavuzluk. *Andın nəfilni istədilər kim kılavuzluk kılıb bularnı yəmənə əltməgə bulmadılar.*- Ondan sonra kılavuzluk etsin və onları Yəmənə aparsın deyə Nəfili axtardılar, tapa bilmədilər. (QT. 143,36)

Kılkuş -ördəyə bənzər bir quş. DLT.I, 348-13. *Kol ördək quğu kıl kəlığığ tuda* - Qaz, ördək, qu, qılquyruq səmanı doldurdu (KB. 72 b.)

Kıl kuđruk - qılquyruq, qırqovul.DLT.I, 384-14.

Kıldruk - taxıl başqalarındakı qılçıq. DLT.I, 362-5

Kılıç - 1. qılinc. *Çerigde kılıç baldu yir.* - Kimi orduda qılinc və balta zərbəsi alır. (KB.1736 b.); *Kılıç birle begler uzatur elig.*- Bəylər qılinc ilə məmləkətlərini böyüdür. (KB.2139 b.); *Yumutmuş sav altun kılıçka yuluğ.* -Toplanmış saf altun, qılınca fəda olsun. (KB.3047 b.); *Elig tarğu malın kılıç tutğu yağ.*- Malını xalqa payla, əlin qılinc və yay tutsun. (KB.4139 b.); *Kılıç birle ilke tusulur tümen.*-Qılincilə elə fayda verir. (KB.5911 b.); *Əlmas, pulad, kılıç kürnü çapkuçular.* (DH.73); *Arkamızda firavn kılıç tartsa.*- Əgər firon ardımızdan qılinc çalsa (QT.31,29)

Kımız - qımız. DLT.I, 370-13. *kımız almıla* -turş qımız. DLT.I, 370-15

Qın- qın, bıçaq və ya qılinc qını; qılıf. DLT.I, 350-10 *Biri kında çıqtı sunup il tutar.*-Biri qınından çıxıb ona ellər tutar. (KB.87 b.); *Kılıç kında çıqmaz anıñda basa.* - Onun da qılinc qınından çıxmaz (KB.2139 b.)

Kıvrak - ət və xəmir kəsilən böyük bıçaq, DLT.III, 331-9

Kır - su bəndi, gərməc.DLT.I, 339-19

Kırbaxa -qurbağa. *Yaratılğan xalk bu dünyada üç gürüh turur bir gürüh yılan turur bir gürüh kırbaxa turur bir gürüh özgə yaratılğanlar turur.*- bu dünyada yaradılan varlıqlar üç sinifdir: bir sinif ilandır, bir sinif qurbağadır və bir sinif digər yaradılanlardır. (QT. 95,5)

Kırğağ - paltarın yanı, kənarı. DLT.II, 283-17

Kırğuy - atmaca quşu. Bax: *karğuy, karkuy*, DLT.I, 126-4.

Kırkın - cariyə, kəviz.DLT.II, 138-9

Kırkuy-atmaca quşu. Bax: *karkuy, karğuy, kırğuy*. DLT.III, 226-13

Kırklum -dolusu bir kilə (40 litr) olan, sələmçilərin işlətdikləri ölçü. DLT.III, 362-22.

Kırmaçı - dəriçi, dabbaq. *Təmürçi, etükçi ya kırmaçı* (KB.4458 b.)

Kırnak – qız, cariyə, kəviz (yabaku, kay, çomul, basmil, oğuz, yəmək və qıpçaq ləhcələrində). DLT.I, 459-14; *kırnaqlar kim amçəki bitər bolğay*.-sinələri yeni çıxan cariyələr (QT.123,6)

Kırtış - 1. bir üz, dəri, *Örüh bolsa kırtış qızğu neş*. - Dərisi ağ, yanaqları qırmızı olmalı (KB.2915 b.); *Ajun kırtışı boldı zengi yüzi* - Dünyanın üzü zənci dərisi kimi oldu. (KB.3948 b.); *Qalıq kırtışı tuttu kafur boduğ*.- Göyün dərisi kâfura boyandı (KB.4891 b.);

2. rəng. *Kuğu kırtışı boldu dünya tolu* - Dünyanın hər tərəfi qur rənginə büründü. (KB.5449 b.);

Kısqaç - qısqac, kəlbətin. DLT.I, 444-13

Kısır - kısır, doğmayan qadın və ya heyvan; qısraq. DLT.I, 369-17

Qısmak-üzənginin iki tərəfində olan qayış. DLT.I, 459-27

Qısrak - qısrıq, madyan. DLT.I, 251-8.

Qış- qış. *yay kış*- yay və qış (QT. 54b,6).

Qıyak- ət suyunun yağı, kərə yağı, qaymaq. DLT.III, 34-20

Bax: *kayak, kanak*.

Qıyma ürgə- xəmiri sərçə dili kimi əyri kəsilən əriştə. DLT.III, 170-3

Qıymaç - tiftikdən tikilən bəyaz çigil papağı. DLT.III, 171.-18

Kız - bahalı, nadir tapılan nəsnə. DLT.I, 340-20. Çuz *atlas bolur kız, uçuzı böz ök* - Sırmalı atlas nadir olur, dəyərsiz (olan şey) bezdir. (ƏH. 480.); *Bu kız kızlıqı kıldı kız atı kız*. -Bu qız nadirliyinə görə, nadidənin adı da kız oldu. (KB.564 b.); *Kız ermez bu yalñuk kişilik kız ol*.- İnsan nadir deyil, insanlıq nadirdir. (KB.865 b.); *İdi kız erür bu tiriglik küni*. - Bu həyatın hər günü nadirdir (KB.3544 b.); *İnanğu tayanğu kişi boldı kız* - İnanılacaq, güvənəcəkdir insan çox azdır. (KB.6467 b.)

Kız - qız, qız uşağı; cariyə, kəniş. DLT.I, 182-17; *kız kırkun* - cariyə, kəniş. DLT.I, 340-23; *yinçkə kız*-yetişkin cariyə. DLT. I, 340-24; *At üstəm kız oğlan bu birse telim* - At, yüyən, kölə və cariyə verməli. (KB.2280 b.); *Aya kin keligli oğul kız qılın* - Ey məndən sonra gələn, oğul qızı sahibi ol, dedi (KB.3373 b.); *Bu kız toğmasa yig tirig turmasa* - Bu qızlar doğmasa, doğarsa da yaşaması daha yaxşı olur (KB.4511 b.); *Tükel kız kılınçlığ turur bu ajun* (KB.6122 b.); *kapağlağ (kapığlığ) kız*- bakirə qız. DLT.I, 475-18; *mənim munda kişim oğlum kızım bar teb aydı*.- mənim burada arvadım, qızım, oğlum var dedi. (QT.9 b,20).
Bax: *xız*.

Kızğut -başqalarına ibrət üçün verilən cəza, işkəncə. DLT.I, 441-19

Kızıl - qırmızı, qızıl. *Bezəndi yipün al sarığ kök kızıl* - Təbiət al, sarı, mavi qızıla boyandı (KB.67 b.); *kızıl meşzişi* - al bənzini (KB.4485 b.); *kızıl körse barça yağız körse yir.* - Hər şeyi qızıl və hər yeri qara görürsə. (KB.6007 b.); *kızıl yüzün kara yirdə solgan yaxşı.* (DH.21); *Uluğ kündə kızıl yüzlüğ bolmas bolur.*(DH.60); *kızıl ot tæg yakut-* qızıl alova bənzər yaqut.(QT. 29b,1); *kırk min kızıl altun turar erdi.*- Qırx min qızılı altunu vardı. (QT. 136b,4)

Kızılmaq - qızamıq, su çiçəyi, qızılca, sivilcək. DLT.I, 498-16.

Kızılmaq- bahalıq. *vakti kızılmaq kahatlıq-* bahalıq və qıtlıq vaxtı (QT. 52b,10)

Kiçə- gecə. *Kiçə - kündüz zikrin aytıp rahat kıldım.* (DH.12); *Kiçə yatmay mihnət tartıp sadık boldum.*(DH.17); *Kiçə- kündüz biğəm yördüm həm yaz u kış.* (DH.22); *Kiçə- kündüz biqəm yördüm yaşım akmay.* (DH.27); *Kiçə- kündüz kayım turdı, Tənrin bildi.* (DH.67)

Kiçiz- keçə, türkmənlərin çadır örtüləri və köç zamanı bürüncəkləri. DLT.I, 484-18. *Yadıım ya kiçiz hem erej evke tut* -Yayım və ya keçə evini rahat edir (KB.4442 b.); *kiçizlik yün* - keçə düzəltmək üçün hazırlanan yun. DLT.I, 483-18; *kiçizlig-* keçə sahibi olan şəxs. DLT.I, 484-19.

Kiçizgək- təzəliyi gedib keçələmiş qovun. DLT.I, 285-haşiyyə.

Kilidə -gərdanlıq (oğuzca). Bax: *bakan* (digər türklərin dilində) . DLT.I, 425-17.

Kime - gəmi. *Kime mindi saqın kişi alğuçı // Teşiz orta kirdi kime mingüçi.*- Evlənən şəxsi bir gəmiyə minmiş fərz et. Gəmiyə minən şəxs dənizə açılar. (KB.3386 b.); *Oğul kız törüse kimesi sınır // Kime sinsa suvda tirig kim qalur.* - Oğul

qız doğulsa gəmi sınar // Gəmi sınsa su içində kim sağ qalar.
(KB.3387 b.)

Kimi - gəmi (oğuzlardan başqalarının dilində). Bax: *gəmi*
(oğuzca və qıpcaqca). DLT.III, 220-9, 220-15.

Kimişkə - Kaşğarda istehsal olunan naxışlı bir keçə. DLT.I,
470-20.

Kimsən -papaqları süsləmək üçün işlənən qızıl qırıntıları.
DLT.I, 470-26

Kimünçə - ağcaqanad. Bax: *kümüçə*. DLT.III, 312-1.

Kinç (f.)- uşaq, bəbək. *nətəg sözləşəlim beşik içində süt emər
kinç birlə*.- Beşikdə südəmər uşaqla necə danışım. (QT. 18,33)

Kiñeşçi - müşavir. *Vəzir begke tutçu kiñeşçi bolur* - Vəzir bəy
üçün daima bir müşavirdir. (KB.2256 b.); *Ukuş bolsu yolçıñ
kiñeşçin bilig*.- Yoldaşın ağıl, müşavirin bilik olsun. (KB.5209
b.)

Kip - qəlib, pəstah (oğuzca). DLT.III, 129-2, 129-4.

Kiriş - kiriş, yay kirişi, yay. DLT.I, 244-16.

Kiriş - gəlir, bir adamın əmlakdan olan gəliri. DLT.I, 373-19.
Kiriş hem çıxış bilse qaznak tolur. -Gəlir və xərclər yaxşı
hesaba alınsa, xəzinə dolar (KB.5913 b.); *Kirişke körü sen çıxış
kıl neñin* - Xərcinə görə gəlirini tənzimlə. (KB.1325 b.); *Bitigin
tutar il kirişin tetig*.- Ölkənin gəlirini yazıya alar (KB.2707 b.)
Bitigçi küdezgü kiriş hem çıxış.- Katib gəlir və xərcləri yazıya
almalı. (KB.2774 b.)

Kirit - kilid, qıfıl. DLT.I, 364-5; *kiritlik ənüki* -kilidin dişləri.
DLT.I, 140-23.

Kirpi - kirpi. DLT.I, 413-16; *oqluğ kirpi* - oxlu kirpi, böyük
kirpi. DLT.I, 413-16.

Kirpiç- kərpic. *Bir kirpiçi altundın bir kirpiçi kümişdin yerni tüşədilər.* -Yeri bir qızıl, bir gümüş kərpiclə bəzədilər. (QT.132 b,12)

Kirpik - kirpik. DLT.I, 462-22.

Kirşən- kirşan. DLT.I, 429-28

Kirtü - and, yəmin, qəsəm; gerçəklik, doğruluq. DLT.I, 413-27, 414-2.

Kişi - qadın. DLT. I, 335-16; *Uruğ kesmegüke kişi ol emi.- Nəsil kəsilməməsinin çarəsi qadındır.* (KB.3372 b.); *Özüñde qodı al kisi alsa sen.* - Qadın alsa, aşağı dərəcəli birini al (KB.4479 b.); *Kisi alma alsa özüñke kırı.* - Qadın alma (evlənmə), alsan özüñə tay al (KB.4483 b.); *Kisi körki kolma budun külgüsi* - Qadında gözəllik axtarma, xalq sənə gülər. (KB.4493 b.);

Kiş - sadaq, ox qabı (oğuz və qıpçaqlardan başqasının dilində). DLT.I, 392-14.

Kiş - samur, samur kürk. DLT.III, 130-9. *Qalıq meñzi kiş teg bolup örledi.* - Göy üzü parlaq bir samur kürkə büründü (KB.3836 b.); *Kaçan keđgey erdiñ qara kiş içi.* - Qara samur kürkü nə vaxt geyərdin? (KB.4425 b.); *Ağı çuz tiyiñ kiş alır sen tirip.* - Sən ipək və sırmalı qumaşlar, sincap və samur kürklər toplayırsan (KB.5367 b.); *Kiş öñi tuttu dünya içi.- Dünya içi samın rənginə büründü* (KB.5825 b.)

Kişçi - ovçu. *Yime kuşçi kişçi yime oq yaçı* - Quşçu ovçu və oxçular (KB.2558 b.)

Kişən - köstək, cidar. DLT.II, 42-12.

Kişi-adam, insan, şəxs. *Uluğ hacibi bolsa azad kişi.- Bunlardan biri hür insan olan ulu hacib* (KB.2555 b.); *Bağırsaq bolur xalkқа edgü kişi.* -Yaxşı insan xalqa qarşı şəfqətli olur.

(KB.3272 b.); *Törü bilmez ögsüz qılıqsız kişi.*-Törə bilməyən, ağılsız və qabiliyyətsiz insan. (KB.4595 b.); *Kişi könlü körme ol asğı üçün.*- İnsan könlünə baxma, o öz faydasına baxar (KB.5537 b.); *Bu bod sını yoriğli kişi erse barça.*-Bu insan cildin-dəkilərin hamısı adamdırsa (KB.6596 b.)

Kiwiz - yayğı, xalı, kilim kimi şeylər. DLT.I, 370-18. Bax: *kidiz.*

Kiydük- geyim, əlbisə. *Ol taqi yalıñ bölsün kiydükin suçulub əgnin açsun.*- o da çılpaq olsun, geyimini çıxarıb çiyinlərini açsın. (QT. 145,23)

Kiz - qutu, mücrü, müşk mücrüsü, taxt, kürsü, qab, heybə kimi şeylər. DLT.I, 341-13.

Kođı- quzu. *Bir kođı boğazladı.*- bir quzu kəsdi.(QT. 146,8)

Koğurmaç- qovurğa DLT.I, 473-10 Bax:*kavurmac, kovurmac*

Koğuş - oxları pardaxlamaq üçün huş ağacından düzələn alət. DLT.I, 373-5

Koğuş -holuq, nov, navalça. DLT.I, 373-3, 373-4.

Koğuş - aşılanmış və ya aşılanmamış dəri; qayış. Bax: *koğış.* DLT.I, 373-2.

Kol -qol, əl. *Bu Ay toldı kirdi kavuşturdı kol* - Ay toldu daxil oldu və əllərini qovuşdurdu. (KB.766 b.); *Başım üzüp, kol kavşurup tazım kıldı.* (DH.14); *Can birərdə hak Mustafa koluñ tutar.* (DH.17); *sınıñ qolını qayusınıñ butını sındurdu.* kiminin qolunu, kiminin ayağın sındırdı. (QT.38,27)

Kol - vadi. *İtindi kalı kaşı kök al kedip* - Vadilər və yamaçlar al, yaşıl geyib bəzəndi (KB.69 b.); *ol kişilər kim kəstilər taşnu kol arasında-* vadidə daş kəsən kişilər.(QT. 133,10)

Kol - qılınc və ya bıçaqda olan yol formalı oyma. DLT.III, 140-21

Kol aç- qulac. Bax: *kulaç*. DLT.I, 364-26.

Kolan - qulan, çöl eşşəyi. DLT.I, 420-10.

Kolan - yəhəri ata bağlayan özəl qayış. *qolan əti*-kolan qayışının keçdiyi yer. DLT.I, 401-27.

Koldaş - dost, yoldaş. DLT.I, 149-12. *Biligsiz qılınçı yavuz koldaş ol* - Biliksizin hərəkəti onun pis dostudur (KB.321 b.); *Adaş koldaş ol erke arqa bilin.*- Dost və arkadaş insan üçün bir dəstəkdir. (KB.1697 b.); *Ağır tutsa koldaş qılınmış işig.*- Dostlarına hörmət etməli (KB.2548 b.); *Aya koldaş erdeş söz aydım kese.*- Ey dost, ər, sözümü kəsə deyim. (KB.4511 b.); *Adaş koldaşım tip inanç boldaçı kim.*- Arkadaş, dost deyər inanılacaq kim var (KB.6586 b.); *azmadı koldaşınız*- yoldaşınız yolundan azmadı. (QT. 58b,1)

Koltık/ koltuk - qoltuq. DLT.I, 460-14; *yawuk eltgil əlkinji koltukun taba*- əlini qoltuğuna uzat (QT.20,2).

Kom - dəvə palanı. DLT.III, 141-22

Komşuy - qan içərək şişmiş gənə. DLT.III, 226-7

Komuk - at gübrəsi. DLT.I, 384-23.

Kon -qucaq, sinə. *Yana aldı oğlın konıya kuça.*- Oğlunu qucaqla yaraq qoynuna basdı. (KB.1500 b.);

Qon - qoyun (arğuca). Bax: *qoy*. DLT.I, 105.14.

Qonak - qaba adları. Bax: *qoyak*. DLT.I, 385-19.

Qonrağ - qulağın altındakı sümük. DLT.III, 335-1.

Qonuz -1. yel buraxan böcək. DLT. III, 316-72.

2. böcək. *Yılan, qurt qonuz yimi öz igdileyü* - İlan, həşərat və böcəklərin yemi olan bu vücudu (KB.6559 b.)

Qonşu - qonşu (oğuzca) bax: *qonşu*. DLT.I, 427-27; *yoksulluk ol ewdin ketgəy takı qonşılardın*- o evə və qonşularda yoxsulluq olmayacaq (QT. 146 b, 14) .

Qonuk - 1. qonaq; 2. ruh. DLT.I, 119-7, 150-9. *Yaşıl suw kızıl otka bolmaz konuk.*- Yaşıl su qızıl oda qonaq olmaz. (KB.2250 b.) *Özüñ 2 künlük konuk boldaçı.*- Özün iki günlük qonaqsan burda. (KB.3529 b.); *Qonuk sen bu dünya saña bir tuşun.*- Sən qonaqsan, bu dünya sənə qonaq evi. (KB.3591 b.); *Kalı tursa tañ yoq tünerçe konuk.* - Onun bir gecəlik qonaq olmasına heyrət etmə. (KB. 4415b.); *unamadılar kim konuk tutsalar olarnı* - onları qonaq etməyi qəbul etmədilər. (QT 6b,4)

Konum - yurd yeri, qonulan yer. DLT.I, 175-8. *Ölümke törütti bu sansız konum* - Bu saysız yurdlar ölüm üçün yarandı (KB.1347 b.)

Konut-yaşayış yeri.*Yanutı bayat birge edgü konut*(KB.4471 b.)

Kor -qatıq mayası, çalası. DLT.I, 130-23;

Korkğan- dindar, mömün. *Korkğanlar uştimaxlar içində.*- dindarlar cənnətdədir. (QT. 56,4)

Korluk -içində qımız saxlanan kiçik parç. DLT.I, 130-23;
Bax: *kurluk*.

Korday - qu quşu cinsindən bir quş, qutan. DLT.III, 225-21;
Kuğu korday erse ya turna yuğak - Hər cins qu, durna və su quşları (KB.5377 b.)

Koriğ -qoruq, kiçik meşə. Bax: *koruğçı*. DLT.I, 377-13.

Koru - dəmir tikanı deyilən kolun “putrak/pıtrak” adlı meyvəsi (qıpçaqca). Bax: *yapuşğak*. DLT.III, 211-23.

Koruğçı - qoruqçu, bir qoruğu qoruyan. Bax: *korığ*. DLT.III, 227-9, *koorigu: eki:üç: kişigü: tezıp bardı:* -Qala mühafizi 2-3 nəfər ilə qaçıb getdi. (BKş 41).

Kosuk - fındıq. Bax: *kosık*. DLT.III, 303-2

Koş at - xaqanın yanındakı yedək, ehtiyat at. DLT.I, 134-1.

Koşni- qonşu. *Bax:* koşni (oğuzca). *Kör arslan bile koşni buğday başı* - Bax, Şirin qonşusu Qız (bürcüdür) (KB.140 b.); *Evi bolsa koşni ölügler toyı* - Evi məzara qonşu olsa (KB.4512 b.); *Begig koşni kılma ya yadğun ögüz* - Bəyə və ya daşan çaya qonşu olma. (KB.4546 b.); *Yakın koşni aşni aş iste saña* - Yakın qonşu sənin üçün bir ziyafət verərsə (KB.4581 b.); *Qanı koşni aşni, sevinç qadğuqa iş.* - Qonum-qonşu, sevinc və kədər dostu hardadı. (KB.6585 b.) DLT.III, 209-13.

Kova - vedrə (oğuzca). DLT.I, 103-23.

Kova - türk yüyənində atın burnuna doğru tikilən qayış. DLT.III, 222-4.

Kovuç- cin vurmasının təsiri. *Bax:* *kovuz* DLT.III, 162-10.

Qovuç-Qovuç- cin vurmaya qarşı üzərlik və öd ağacını yandıraraq cinlərə «qaç-qaç» mənasında deyilən sözlər. DLT.III, 162-11.

Qovuz -cin vurmasının təsiri (oğuzca). *Bax:* *kovuç.* DLT.III, 162-14.

Qoy -qoyun. *Budun qoy sanı ol begi koyçısı* - Xalq qoyun kimidir, bəy də onun çobanı (KB.1412 b.); *Tonum koy yünji tap yigüm arpa aş.* - Geyinmək üçün qoyun yunu və yemək üçün arpa aşını mənə yetər. (KB.4765 b.); *Bular ol sürüg koyka erkeç sanı.* - Bunları qoyun sürüsünün qoçu say. (KB.1353 b.) *Yazı tağ yirig tut yorır koy sürüg* - Ova və dağlıq yerlərdə dolaşan qoyun sürüləri. (KB.5371 b.) *Bax:* *kon.* (arğuca).

Qoy- paltarın qoyunu; qucaq. *Bax:* *koyun.* DLT.III, 145-5.

Qoyak - darı növü. *Bax:* *konak.* DLT.III, 164-23.

Koyçı- çoban. *Ol koyçınıñ iti bar erdi.* - o çobanın iti var idi. (QT. 9,19)

Koyçılıq - çobanlıq. *Şu'ayb Musanı koyçılığa tutdı ersə koyka tayak kərək bolur boldı.*- Şuayb Musanı çobanlığa seçdi deyə qoyunları güdmək üçün əsa lazım oldu. (QT. 28b,20)

Qoyın- qoyun, sinə. *fıravn xatunı aisə musanı fıravn qoynuña oqumış erdi.*- fıronun arvadı Asiyə fıron Musanı qoyununa alsın deyə çağırmışdı.(QT 29,33)

Qoyka - dəri, kürk. DLT.I, 169-27

Qoyçı - çoban. *Budun qoy sanı ol begi qoyçısı.* - Xalq qoyunu kimidir, bəy də onun çobanı. (KB.1412 b.)

Qoyma//kuyma - yağı bir çörək növü.. DLT.III, 170-5

Qoyma//kuyma -hər hansı mədəndən əridilərək tökmə yolu ilə hazırlanan həvəng, çəkiç kimi alətlər. DLT.III, 170-8.

Koyun- qoyun. *Boldılar andağ kim ot uşaki kim töşər köyün ayakına.*- Qoyunun ayağı altına döşənən xırda ot kimi oldular. (QT. 63,4)

Qozı- quzu. *Meger edgülükte adın ay qozı.*- Ey quzum, yaxşılıqdan başqa bir məqsədlə (KB.1314 b.0; Bəri *toklı birle qozı boldı teğ.*- Qurd quzu ilə tən oldu. (KB.3096 b.); *ay bağırsağ qozı* - Ey, cana yaxın quzum (KB.3311 b.);

Qozı - Qoç bürcü. *Qozı yazqı yulduz basa ud kelir.*- Qoç (bürcü) bahar ulduzudur, sonra Ud (Buğa bürcü) gəlir (KB.139 b.); *Balık qudruqındın qozı burnuña* - Balıq quyruğundan Qoç (bürcünün) burnuna qədər (KB.66 b.)

Köbürge- davul. *Köbürgesi: eterçe ança.*- Davulu guruldar kimi eləcə.. (BK q.4.).

Köçük- sağrı. Bir heyvana minən iki adamdan arxadakı. DLT.I, 390-20.

Köçüt - at. DLT, I, 363-28.

Ködəç- bardaq, parç (arğuca). Bax: *közəç, közüç.* DLT.I,366-1.

Kög- şeirin vəznə. əruzə, ölçüsü; təğənnidə zil-bəm. DLT.III, 137-20.

Kög -1.güzgüdə yaranan pas. 2.Qadınların üzərinə düşən çillik. DLT.III, 138-24.

Kögən - ilgəkli çidar; südü sağılan heyvanın ayağına vurulur. DLT.I, 412-20.

Kögüs/ kögüz- sinə. *Bilig birle köñli yarunmuş kögüz.*- Könlü və sinəsi biliklə nurlanan (şəxs) (KB.2243 b.); *Er at sü telim tip kögüz kermegil.*- “Ərlərim, ordum var”,- deyə sinənə döymə (KB.5211 b.); *Açıldı yorup köñli kögsi közi.* - Könül gözü və sinəsi nurlanıb açıldı. (KB.5631 b.); *Yaşık qoptı kögsin kötürdi örü.*- Günəş çıxdı, sinəsi qabardı (KB.5450 b.); *Neçe kür kögüzlüg küvenür erig.*- Neçə kür, sinəsinə döyən ər. (KB.4845 b.); *Kerip halkka kögzün tap uslan tilin.*- Xalqa qarşı göğüs qabarttın isə, dilini dərhal düzəlt. (ƏH, 278.); *Zikrin aytıp, hazır turup kögsüm tiştim.* (DH.14); *Sübhan İdəm zikr ögrətip kögsümni tiş.* (DH.16); *Kögsündəki girehlərin (düyün) sin özün yiş.* (DH.16); *Kögsündəki çıkkan ahıñ Ərşəkə yitər.* (DH.17);

Köfrük- körpü. *Sırat atlığ köfrükidin dilim lərzan.* (DH.19)

Kök - şəhərin dörd yanını saran yaşıl bölgə. DLT.I, 139-39.

Kök - yəhər bağı. DLT.II, 279-9

Kök- göy. *Kökkə çıxıp məlayikdin alur səbak.* (DH.11); *kök takı yer kün takı tün.*- göy və yer, gecə və gündüz (QT. 54b,6)

Kök - 1. göy rəng, lacivərd; *kök ton*-rəngli paltar. DLT. III, 139-18; *köm kök* -gömgöy (oğuzca); *köp kök*-gömgöy digər türklərin dillərində. DLT.I, 342-8;

2. boz. *Kerek bolsunu et kerek kök böri.*-İstər it olsun istər boz qurd. (KB.6194 b.); *Seniñdin keçümez aya kök böri.*- Canlarını sənənin əlindən qurtara bilməzlər, ey boz qurd. (KB.5378 b.)

Kulan ya tağı tut tağı kök teke.- İstər qulan ya tağı, istərsə də boz geyik olsun. (KB.5374 b.)

Kökəgün - göy milçək. DLT.I, 236-25

Kökləş - qohum olmaq, qohum kimi bağlanmaq. (bulğarca). Bax: *köktəş*. DLT.I, 320.

Kök tupulğan - quş adı. DLT I. 492-13.

Kökürçün - göyərçin. DLT.III, 363-8

Kök(ü)s/ köküz- köks, sinə. *Köksi ara ot tütər.*- Sinəsində od yanar. DLT.I, 268-20; *anaları köksi iki əmçək arasındın.*- analarının sinəsində iki döşü arasında (QT.130,12). Bax:**köğüz**.

Kökyuk- kəndxudalara və türkmən rəislərinə verilən ad. DLT.III, 139-13.

Köl- göl, hovuz, su yığıntısı. *Kaz kopsa ördek kölig igənür.*- Qaz getsə, ördək gölə yiyə çıxar. DLT. I, 166-24;

Köl-dəniz. köl köpügi - dəniz köpüyü. DLT.III, 141-12; *Kölüm kumu kopsa kalı tamığ itər.*-Gölümün dalğası qopsa divarı itələyər, döyəcləyər. DLT. III, 142-3

Köyük - yük yüklənən heyvan. DLT.I, 391-19; *Bulardın çıkar hem yüdürgü köyük.*- Ayğırla yük heyvanlarını bunlar yetişdirir. (KB.4441 b.)

Kölüq- quşların yığıldığı su; gölməçə. DLT.III, 322-22.

Kömçi- xəzinə, dəfinə, gömü. *tawğaç kömçisi*-Ad qövmündən qalma xəzinə. DLT.I, 415-4. Bax: **kömüç**.

Köməç- küldə bişirilən çörək. DLT.I, 62-23, 366-5.

Kömüç- gömü, dəfinə. Bax: **kömçi**. DLT.I, 366-6.

Kömüldürük - at köklüyü. DLT.I, 500-haşiyə.

Kömür - kömür. DLT.I, 481-3. *Ajun türtti yüzke kömür teg boduğ.* - Dünya üzünə kömür kimi boya sürtdü. (KB.3837 b.); *Öçükmiş kömür teg karanqu tüne.* - Gecə, sönmüş kömür kimi

qaranlıqdı. (KB.3951 b.); *Kömür qurtışı dünya yüzke basa* - Dünya kömür üzünə kimi siyah bir dəri bağladı. (KB.5012 b.)

Kön - gön, at dərisi və ya gönü, aşılanmamış xam dəri. DLT.III, 144-1.

Könek- Dolça bürcü. *Basa keldi oğlaq könek hem balıq*.- Bundan sonra Oğlaq, Dolça və Balıq (bürcü) gəldi. (KB.141 b.)

Könlək- köynək. DLT.III, 305-21; *könlək boğmaklandı*.- köynək düymələndi. *Qalıq yırttı keçmiş qara könləkin* - Göy üzü geyindi qara köynəyi yırtdı. (KB.4966 b.);

Könləklən -köynək geyinmək, köynək sahibi olmaq. *Ər könləkləndi*.- Adam köynək geyindi. DLT. III, 356-17

Könül/ köñül- ürək. *Fərzəndim dip boynum kuçup könlüm aldı*.(DH.14); *köñli uluğ-qürurlu; fıravnnıñ köñli yok erdi anlarğa idərü barğuğa*.- Onların ardınca getməyə fironun ürəyi yox idi. (QT.31,34)

Köpçük -yəhərin ön və arxa yastıqları.(oğuzca) DLT.I,462-21.

Köprü-körpü. *Tamuğ üstində sirat köprüsin kirgəylər*.- Cəhənnəmdə sirat körpüsünə girəcəklər. (QT.133,29)

Köprük - körpü. DLT.I, 462-18

Köpsün - şiltə, mindər. DLT.I, 429-25.

Körkə-ağacdan düzəldilmiş boşqab (kəncəkca).DLT.I, 424-13.

Körpə- körpə; mövsümü keçəndən sonra çıxan şey; döl vaxtından sonra doğulan heyvan. *körpə ot-yeni çıxan ot*. DLT.I, 413-11. *körpə yemiş*- təzə meyvə. DLT.I, 413-11. *körpe oğul*- yazda doğulan uşaq. DLT.I, 413-13

Körük- körük, zərgər və dəmirçi körüyü. DLT.I, 491-1; *aydı körüki ürün kaçan kim kıldı ersə ot*.- Atəş halına gəlincə körükləyin. (QT.8,1)

Kösgük- bədnəzərə qarşı üzüm bağlarına və bostanlara dikilən nəzərlik. *Alın arslan tutar, kiçük kösgük tutması.* - Al ilə aslan tutular, güc ilə nəzərlik tutulmaz. DLT.II, 284-13

Kösrük tuşağ- atın ön ayaqlarına vurulan cidar. DLT I, 463-6.

Kösürgə- köstəbək, tarla siçanının bir növü. Bax: *küsürgə*. DLT.I, 470-18.

Kösürkən - köstəbəyin bir növü. DLT.I, 494-23.

Köşik - örtü pərdə; kölgə DLT.I, 406-17; *köşiklik yer-* kölgəli yer. DLT.I, 485-4.

Köşk - ev, bina, köşk. *Ukba içrə 100 min köşklər bina kıldım.* (DH.35)

Kötü - dam. DLT.I, 279-9.

Kövrüg - davul. *Tuğ kövrügi birle birdi quyağ.*- Tuğ, davul və zireh verdi (KB.1036 b.); Bax: *küvrüg*

Köydə - qızıl və gümüş əritmək üçün soba. DLT.III, 169-25.

Köz -göz. DLT.I, 127-23; *Kulak köz kerek saq qılıp tursa sen.*- Gözünü qulağını açıq saxla. (KB.2025 b.); *Sini kördi erse yaruq boldi köz* - Səni görüncə, gözüm parıldadı. (KB.3321 b.); *Udır köz oduğ tut unıt bu unı.*-Yatan gözün açıq tut, bu yuxunu unıt (KB.5310 b.); *Köñül bertti közde yuvuldı yaşa.*- Köñül sızıldadı, gözdən yaş axdı. (KB.6327 b.); *iki köz takı til takı iki tudak-* iki göz, dil və iki dodaq.(QT.134b,22)

Közə- küzə. *közələr birlə suw içərlər.*-Kuzə ilə su içərlər. (QT.68,8)

Közəç- parç, bardaq.DLT.I,365-27. Bax:*ködoç* (arguca), *közüç*

Közəgü- maşa.DLT I, 438-17.

Közmən - közdə bişirilən çörək. DLT.I, 435-14,II, 53-20.

Közñü- ayna, güzgü. Bax: *közñü*. DLT.III, 328-17.

Közünc - qab-qacaq. Bax: *közəç*. DLT.I, 482-23.

Közüldürük- at quyruğundan toxunan bez. DLT.I, 500-10
Bax: *közlük*.

Közüngü - ayna, güzgü. Bax: *közgü*. DLT.III, 328-17.

Kubsal- qopuz çalmaq. Bax: *kupsal*.

Kuburğa- bayquş. DLT.I, 465-25.

Kubuz- qopuz, ud. DLT I, 69-13; kubuzluğ kişi qopuzlu adam.
DLT I,474-21; *buçı kubuz* - qopuzun növlərindən biri. DLT.III,
169-21. Bax: *kobuz*.

Kubzal- qopuz çalmaq. *Kobuz kubraldı*.- Qopuz çalındı. DLT.
II, 238-6.

Kubzaş- qopuz çalmaq, qopuz çalmaqda yarışmaq. *Kızlar
kubzaşdı* - Qızlar qopuz çalmaqda yarışdılar. DLT.II, 226-14.

Kuçak- qucaq. Bax: *kuçam*. DLT.I, 494-23.1,383-21.

Kuçakla- qucaqlamaq. DLT II, 297-5. *Ol barçın kuçakladı*.- O
ipək parçanı qucaqladı. DLT.III,297-3.*kuçaklar* DLT.III,297-4.

Kuçam- qucaq. Bax: *kuçak*. DLT.I, 396-20.

Kuçğundi -soğan (çigilcə). DLT.I, 472-22

Kuçık - xərcəng bürcü. *Erentir kuçık birle sançu yorır*.- Ekiz-
lər ilə Kuçık (Xərcəng bürcü) dürtüşərək yeriyr (KB.139 b.).

Kudğu - qara milçək Bax: *kudğu*. DLT.I, 420-18.

Kudruçak - quyruq sümüyü, büzdüm. DLT.III, 175-11

Kudruq- quyruq. DLT.I, 458-10. *Balıq kudruqından qozu
burnına* - Balıq quyruğundan quzu burnuna (KB.66 b.);.

Kuduçak - quyruq sümüyü. Bax: *kudruçak*.

Kuduğ/kuduk- quyu DLT.III, 257-16. *Kowı ər kuduğka kirsə
yel alır*.- Bəxtsiz adam quyuya girsə yel alar. DLT. III, 213-22.

Qayı yir qazar suv quduğda içər.- Kim yer qazar və suyu
quyudan içər (KB.1735 b.); *Bu dünya tünek ol qaranqu quduğ*.-
Bu dünya bir zindan, qaranlıq bir quyudur (KB.5423 b.); *Qara*

körse tağ ya kuduğ körse üt.-Yuxusunda qara, dağı quyu və ya çuxur görərsə (KB.6011 b.); *Yusuf dik kuduk içrə vatan kılsam.* (DH.38);. Bax: **kuduğ, kuyuğ.**

Kuduğ- milçək. Bax: **kudğu.** DLT.III, 318-14.

Kuđı- 1.quyu, çuxur; 2. aşağı, aşağıya. *Sakınç kudu kizləyi.*-qayğını quyuda gizlədib. DLT.I, 163-27; *Ol tağdan kuđı inđi.*- O dağdan aşağı endi. DLT. I, 221-18; *Ol məniñ birlə tağdın kuđı ilişdi.*- O mənimlə dağdan aşağı enməkdə yarışdı. DLT. I. 238-12; *kuđı ıldı.*- aşağı endi. DLT III,209-11. Bax: **kodu.**

Kuđruk- quyruq. Bax: **kudruk.** DLT.I, 348--14,488-3.

Kuđuğ- quyu. DLT.I, 376-28, II, 173-21. *Kuđuğda suw bar, it burnı təgməs* - quyuda su var, ancaq itin burnu yetişmir. DLT. I, 367-28; *Taş kuđuğka tüşti, buldur-buldur etdi.* -Dağ quyuya düşdü, buldur.-buldur səs çıxartdı. DLT.I, 445-26; *neçə tərın kuđuğ bolsa.*- quyu necə dərin olsa (QT.29,11) Bax: **kuduk, kuyuğ**

Kuđurçuk - bəbək, kukla. DLT.I, 479-6

Kuđurğak- kaftanın iki ətəyindən biri. Bax: **kudurğak.** DLT.I, 479-24

Kuđurğun- quşqun, yəhərin quşqunu. DLT.I, 491-19.

Kuđuz - dul qadın. DLT.I, 370-12

Kuğu - qu quşu. DLT.III, 225-24. *Kuğu qıldı quzğun tüsi teg başım.* -Quzğun tükü kimi olan başımı qu tükünə çevirdi. (KB.365 b.); *Kuğu teg özün kılğu köñlin kişi.* - Könlü də qu kimi ağ olsun (KB.1101 b.); *Kuğu kırtışı boldı dünya tolu.* - Dünyanın hər tərəfi qu rənginə büründü.(KB.5449 b.); *Kuğu qonđı başqa yetildi yaşım.*-Qu quşu qondu başıma yaşım artdı (KB,5643 b.);

Kukun- qığılcım. DLT.I,401-24; *kukunluğ ot-qığılumlu od.* DLT.I, 477-22.

Kul- qul, kölə. DLT.I, 343-12. *beglik: urı oğlın: kul boltı: -* bəyliyə layiq oğlu qul oldu. (KTş 7; ş24); *bodumı: küñ kul boltı.* - Xalqı da qul oldu. (KTş 20); *bu yerde: maña: kul: boltı.* - burada mənə qul oldu. (KTş 36); *Bayat fazlı qolğu kerek qul qamuğ/-*Qul daima Tanrının fəzli və inayətini istəməlidir. (KB.1811 b.); *İsinsə bu yalnuq bolur qul esir.* - İnsan kimə isinsə ona qul kölə olur.(KB.2479.b.); *Aya qul boluğlu uquşluğ oduğ.* - Ey qul olan ağıllı və ayıq insan (KB.3661 b.); *Boşuğ qul qılayın tise.* - Azad insan qul etmək istəsən (KB.4556 b.); *Yipən haram harışnı kulbarığa urarlar.* (DH.31); *Kul xacə Əhməd dünya koysañ işiñ bitər.*(DH.17); *bu sürəni okuyan kul kün-* bu sürəni oxuyan qul və kölələr.(QT.31b,31)

Kula- qula rəngli, zəfəran rəngində olan. 111,218-21.

Kulabuz- qılavuz. Bax: *kılavuz.* DLT.I,468-15;

Kulaç- qulaç. DLT.I, 364-26. *Kulaç yır alındı yatur inçikın.* - İndi bir qulac yerdə izdirab çəkib yatır. (KB.6439 b.); Bax: **kol aç.**

Kulak- qulaq. DLT.I, 384,22; *Yiti köz qulaq saq köñül kiñ kerek.* - Kəskin göz, iti qulaq, geniş ürək gərək (KB.2487 b.); *Bayat birdi qulqa iki köz qulaq.* - Tanrı qula iki göz və iki qulaq verdi. (KB.3657 b.); *Közün yirde tutğıl qulaq törde sen.* - Gözün yerdə qulağın baş köşədə olsun (KB.4055 b); *Közüm sen qulaqım sen körgil eşit.* - Sən gözüm qulağımsan, sən gör və eşit (KB.5849 b.); *Ayayen men anı kulak tut maña.* - Bana kulak ver, onu (sana) söyleyeyim (ƏH. 266); *Xoş geyibdin kulakımğa ilham kildi.* (DH.16); *Əya dostlar kulak salıñ ayduğumğa.* (DH.11); *Hər sübh-dəm nida kıldı kulakımğa* (DH.14); *Kulak*

tutmay, ol ikisi öldi murdar.(DH.42); *kulak tutub tınladı.*- qulaq asıb dinlədi.(QT.26b,18).Bax: **kulxak, kulkak**.

Kulak ton-qolları qısa paltar. DLT.I, 384-24.

Kulan- çöl eşşəyi. DLT I, 412-17; *Kör arslan kerek bu qulan başğuka.*- Qulanı məğlub etmək üçün aslan olmaq gərək (KB.284 b.); *Kulan ya tağı tut tağı kök teke.*- İstər qulan və ya tağı, istərsə də boz geyik (KB.5375 b.); *anlar kulanlar kibi kaçdı arslanın ya oğdın.* -onlar arslandan və ya oxdan qaçan qulanlar kibi qaçdılar. (QT.118b,7)

Kulavuz- qılavuz, bələdçi; *Kalın kaz kulavuzsuz bolmas.* DLT. I, 468-17; *Bir ança kulavuz* - bir qısmı qılavuz (KB.128 b.); *ol edgü kulavuz.*- o yaxşı bələdçi (KB. 3730. b.). Bax: **kulabuz**.

Kulğak -qulaq. *Yıraq tutğu saklap közi kulğağı.*- Göz və qulağını uzaqlara çevirməli.(KB.2342 b.); *İlinde yiti tut közün kulğakın.*-Elində gözünü-qulağını iti tut.(KB. 5272.b.); *aç kulğakın.*- qulağını aç. (KB.5579 b.)

Kulxak/ kulkak- qulaq DLT.I, 384-22. *Bunça: badun saçın kulkakın biçdi.*-Bunça xalq saçın qulağını kəsdi (BKTc 12); *közün: körmedük: kulkakın: eşidmedük* -Gözlə görülmə-yən, qulaqla eşidilməyən (BK şml 11). Bax: **kulak**

Kulnaçı kısraq - boğaz madyan. DLT.I, 471-10.

Qulun- day, dayça. DLT.I, 257-1. *kulunluğ kısraq* -qulunu olan qısraq. DLT.I, 477-23.

Qulsığ - qul. *Adırmaz men begsig ya kulsığ kişig.*-İnsanları bəy və ya qul deyə ayırmaram (KB.809 b.)

Kum- qum, qumsal. *Anıñ adakı kumda üyükti.*- Onun ayağ quma gömüldü. DLT.I, 297-1;*Biligsiz kişi köñli qum teg turur.*- Biliksiz insanın ürəyi qumsal kimidir. (KB.975b.); *Kuruğ qumqa oqşar bu yalñuq özi.*- Bu insan quru quma bənzər (KB.

3626 b.); *Ediz kum tünəyi tağar ton kedeyi.*- Kumda gecələyim, çuldan don geyinim.(KB.6571 b.); *teñiz suwı kum urar teg kum koptı.*- dəniz suyu qum atar kimi qum yüksəldi. (QT.129 b,12)

Kum- su dalğası, dalğa. *Kölüm kumi kopsa kalı tamığ itər.*- Dənizimin dalğası qopsa, divarı itələyər, döyəclər. DLT.III, 142-3.

Kumaru- hədiyyə, miras, vəziyyət, öyüd. *Kumaru söziğ tutsa asğı yüz ol.*- Vəziyyət sözü tutmanın faydası çoxdur (KB.190 b.); *Kadaşlarqa qıldı kumaru öküş.*- Qohumlarına çoxlu öyüd və nəsihət verdi. (KB.1150 b.); *Kişi ölse andın kumaru kalır.*- İnsan ölsə ondan miras qalır. (KB.1467 b.); *asığlığ kumarumnu* - faydalı mirasımı. (KB.1468 b.) *İlig utru urdı kumaru qılıp* - Hökümdara hədiyyə edib qarşısına qoydu (KB.6322 b.); *İlig me kötürsü kumaru birin.*- Hökmdar bunlardan birini yadigar kimi götürsün. (KB.6324 b.);

Qumğan - kuzə, ibrik, güyüm, güləb şüşəsi (türklərin dilində). DLT.I, 432-3

Qumlak - qırçaq cöllərində yetişən yarpağı lobya yarpağına bənzəyən sarmaşlıq bir ot. DLT.I, 460-18.

Kunçuy- xatundan bir dərəcə aşağı qadın, bikə, şahzadə. *katun -kunçuy.* DLT.III, 225-9.

Kundiğu- vəl,xırman vəli.DLT I, 471-13.

Kunduz- qunduz, su körəyi. *kunduz kayrı*-qunduz xayasından düzəldilən dərman. DLT.I, 447-5.

Kuñ ot- əzələ.DLT.III, 312-5.

Kupsal- qopuz çalmaq; *kupsaldı* DLT.II, 238-7. Bax: *kupzal-, kubsal-.*

Kupza- qopuz çalmaq. DLT.III, 258-3.

Kupzal- qopuz çalınması. Bax: *kupsal-, kubzal-.*

Kupzaş- qopuz çalmaqda yarışmaq. Bax: *kubzaş-*.

Kupzat- qopuz çaldırmaq. DLT II, 321-13.

Kur- qurşaq, kəmər. DLT.I, 339-15; *kur iç-* iç qurşağı. DLT.I, 110-8. *Kümüş kur bağıcı.*-Gümüş qurşaq bağlayaraq (KB.1477 b.); *Sen emdi özünke kutun kur badıy.*- Sən indi özünə xoşbəxtlik qurşağı bağladın.(KB.1917.b.); *kılıçlıq kur er-* qılınc qurşaq ər (KB. 3046.b.); *Kelip tüşi kirdi yaqa kur yörüp* Gəlip düşdü yaxa və qurşağını açaraq girdi. (KB.3282 b.);

Qur- rütbə, dərəcə, vəzifə. *Kiçik kur uluqlar ara kirmese.*- Kiçik rütbəlilər böyüklər arasına girməmə-li.(KB.2587.b.); *Kiçik kur bu yirke tege türçise.*- Kiçik rütbəlilər bu yerə çatanda (KB. 4044.b.); *Tegimsiz kişiye bu kur birmegü.*- Layiq olmayana bu vəzifəni verməyin.(KB. 4074.b.); *Biligsizke birse begi kur orun.*- Əgər bəy bilgəsizi yüksəldip vəzifə versə. (KB.4077 b.).

Kurbaka- qurbağa. DLT.III, 131-3.

Kurç təmir- polad DLT.I, 352-24; *Bu işke idi kurç katıq er kerek.* -Bu işə hakim, polad kimi sərt ər gərək.(KB.2271.b.); *kurç yürekliq eren-* polad ürəkli ərən (KB.5911 b.); *Atım alp qatıq kurç yana toñ yürek kerek.*-Polad kimi, cəsur, igid, ürəkli gərək. (KB.1949.b.);

Kurluk- içində qımız saxlanan kiçik güyüm. DLT.I,459-11. Bax: *korkluk.*

Kurman- yay qabı (oğuzca və qıpçaqca). DLT.I, 435-11; DLT.III, 23-10.

Kurşağ- qurşaq qurşanma. DLT I,452-12; altun kuruqsakımın kılıcın kesipen...Irk bitig. VII ırk

Kurşağ- yundan toxunur, bel qurşağına bənzəyir, çadıra sarılır. DLT.I, 452-13.

Kurt- 1. soxulcan cinsindən qurtlar. *Kişi yilkı quş kurt öz ügrin bilir.*- İnsan, heyvan, qurd-quş öz həmcinsini bilir. (KB.4196 b); *Axır yigey kurt yılan.*- Axırda qurdlar və ilanlar yeyəcəkdir. (KB.5842 b.); *Yılan kurt koñuz yimi öz igdiliyü.*- İlan, qurd, həşərat yemi olan bu vucudu. (KB.6559 b.); *Əyyubdik bu tənimğa kurtı salsam.* (DH.38); *kuş kurtlarını adəmi pariləi ...karar berdi.*- canavarları, quşları, insan və pəriləri yerləşdirdi. (QT 125,12)

2. Yırtıcı heyvanlardan biri olan qurd.(Oğuzca).DLT.I, 352-11;
Kurtğa/kurtka- yaşlı qadın, qoca qarı. DLT.III,241-9. *Bu kurtğa kılınçı bu ol öñdisi.*- Bu qarı dünyanın xisləti və adəti budur. (KB. 1547 b.); *Köñül birse kurtğa bolur bir turı.*- Könül versən ipə- sapa yatmayan bir qarı olar (KB.3541 b.); *mənim kişim kurtka turur.*- mənim arvadım yaşlıdır.(QT.17 b,6)

Kuruğluğ - sadaq, oxluq. DLT.I, 480-12; *kuğurluğ ya-* qurulu, qurulmuş yay. DLT.I, 478-20

Kuruğsak -ürək. *Tatığ bardı öçti kuruğsak otı.*- Ləzzət ötdü, ürək atəşi söndü (KB.375 b.)

Kuruğjin - qurğuşun. Bax: **kuşun** (oğuzca). DLT.I, 487-12.

Kuruğsak- qursaq, mədə. DLT.I, 479-16.

Kurun- qurum, his.DLT.I, 401-23.

Kurunluğ- qurum,has. DLT.I, 477-16.

Kurunçı- tüstüdən, hisdən kirlənmiş keçə. DLT.II, 227-10.

Kurut- qurut. DLT.I, 363-21. *Kimiz süit ya yün yağ ya yoğrut qurut* (KB.4442 b.);

Kurvi çuvaç- xana məxsus yuvarlaq çadır.DLT.I, 242-4.

Kuşğaç- kiçik, qara bir heyvan, insanı dişləyir (oğuzca).DLT.I, 444-14.

Kuş- quş. *yun kuş* -tovuz quşu. DLT.I, 344-17. DLT.III, 147-6; *təwi kuş*- dəvəquşu.DLT.I, 344-16; *kara kuş*-dəvə ayaqlarının ucu (oğuzca). DLT.I, 344-21; *karakuş* -dovşancıl, berkut, bürküt. DLT.I, 344-15; *kız kuş*- tüklərinin rəngi əlvan, açılarda rəngdən rəngə girən quş. DLT.I, 344-22; *kuşğaç kuş*- sərçə. DLT.I, 444-15; *il kuş*- atmaca quşu, qırğı. DLT.I, 344-18. *ürün kuş* - ağ şahin. DLT.I, 344-18; *Serip turdaçı er örün quş tutar*.- Səbr edib gözləyən ər ağ-quş tutar (KB.1319 b.); *Laçın kuş qovar teg*.- Şahinin quşa hücum etməsi kimi. (KB.2381 b.); *Uçar quş için bildi*.- Uçan quş tayını tapdı. (KB.4200 b); *Qara quş örün quş bile ked yırak*.- Qara quş və ağ şahin belə bir-birindən çox uzaqdır. (KB.4199 b.); *Dünyadaki kurt u kuşlar kıldı səlam*. (DH.14); *Könül kuşu laməkanğa yitti dostlar*. (DH.19); *Kolğa alsan yaban kuş dik kolğa konmas*. (DH.42); *Kanat kakar uçar kuş dik könlüm mənin*. (DH.37); *kuşlar bolur yetmiş kanatlı*- 70 qanadlı quşlar var.(QT. 68b,13)

Kuşçı - quşçu. *Yime kuşçı kişçi, yime oq yaçı* (KB.2558 b.); *Yime kuşçı avçı ajundan ozuq*.- Quşçu və ovçu dünyasında da üstün olmalı (KB.2635 b.); *Töşəkçi ya kuşçı yime aşçılar* (KB.4148 b.)

Kuşğun- heyvanların yediyi təzə qamış. DLT.I, 431-27.

Kuşğun- turş bir ot növü. *Bax: uşğun*.DLT.I,432-1.

Kuşlağ- quşlaq; quş bazarı; quş yığnağı burada ov edilir. DLT.I, 452-21.

Kuşluk -quşluq vaxtı (oğuzca) DLT.I, 460-2; *terilgəylər kişilər kuşluk orunda*- insanlar səhər vaxtı toplanırlar. (QT.21b, 5)

Kuşun- qurğuşun (oğuzca). *Bax: kuruğjin*. DLT.I, 487-12

Kut - qut,uğur, dövlət, bəxt, tale, səadət.DLT.I, 156-6, DLT.II, 147-15. *Meñilig bolur beg tükel kut başı*. -Bəy məmnun olar və

xoşbəxtlik zirvəsinə çatar. (KB.1881 b); *Özin tutğuçı er bulur, kut kuçi.*- Ər özündə xoşbəxtliyə aparən qüdrəti tapar. (KB.2649 b.); *açar kut kapuğ* -uğur qapısı açar (KB.4157 b.); *aya ilçi qut.*- Ey qutlu hökmdar (KB.5234 b.)

Qutu - zümrə, nəsil. *Bularda basa kaç qutu bar adın.*- Bundan başqa bir neçə zümrə var (KB.4355 b.); *Biziñde ozakı qutu barguçı.*- Bizdən öncə gəlip-gedən nəsilər. (KB.5339 b.); *Basakı qutu ol saña tapuğçı.*- Bundan sonrakı zümrə sənə xidmət edənlərdir. (KB.5557 b.); *bu ma üç qutu ol.*- bunlar üç zümrədir. (KB.5560 b.)

Kuturma börk - iki qulağı olan papaq. DLT.I, 470-24.

Kutuz- vəhşi öküz, yak. DLT.I, 370-9; *kutuzluğ*- DLT I, 474-22; *Adığlayu azğır kutuz teg öçi.*- Ayı kimi azğın, yabanı öküz kimi kinli olmalı. (KB.2311 b.); *ya kuzda yoriğlı qalın köp kutuz*- Şimal meşələrində dolaşan yabanı öküzlər (KB.5372 b.); *kutuz it* - quduz it. DLT.I, 370-10.

Kuyaş -günəş, bürkü; günəşin şiddətli yandırması. DLT.I, 209-14; *türk kuyaş odi* - günorta. DLT.I, 359-21.

Kuyuğ- quyu. DLT.III, 164-2; *falkun kuyuğ turur tamuğda başı örtülüg, siccin kuyuğ turur başı açuk.*-falkun cəhənnəmdə ağzı açıq quyudur, siccin cəhən-nəmdə ağzı açıq quyudur. (QT.127,14). *Bax: kuđuğ, kuduğ.*

Kuzğun- quzğun.DLT.I, 431-21.

Kuzı- quzu.DLT.I, 252-3, 323-4; DLT.II, 302-1.

Kübə yarık- bədəni bütünlüklə örtən zireh. DLT.III, 22-9,

Kübən - dəvə və yük heyvanının belinə qoyulan çul (oğuzca). DLT.I, 402-5

Kübi - sıx tikişlə tikmək. DLT.III, 239-12

Kübik -xirqə; iki qat bezin arasına pambıq qoyaraq tikmək; sıyrıqlı; seyrək tikiş, qaba tikiş. Bax: **küpik**. DLT.I, 406-16

Küç- künçüt (çiğilcə). DLT.III, 130-1; *ingək küç*- künçüt toxumu. DLT.III, 130-3

Küden -toy yeməyi; toy, düyün. DLT.I, 402-4; *Kelin qız sevinçi küden tünleri*.- Gəlin qızları sevinçli anları toy gecələridir. (KB.2380 b.; *Olarda birisi küdenke aş ol*. - Onlardan biri toy ziyafətidir.(KB.4575 b.)

Küdegü- gəlinin əri, kürəkən. DLT.III, 19-9; *İki kadın erdi küdegü iki* -İkisi qaynata və ikisi kürəkən idi; *omar siyli küdəgüsi birlə*- ömərin bacısı kürəkəniylə (QT.27,1); *küdəgülig* -evli (qadın üçün işlədilir.) (QT.26b,11)

Küdezcü - gözətçi müşahidəçi. *Yorıqlı tınıqlı küdezçisi ol*.- Ağillı, sakit, müşahidəçi ol (KB.1741 b.)

Küdük - iş,güc. Bax: **küdük**. DLT.I, 484-21.

Küfəç - qantarğa, gəm, külfəçlig. Bax: **küvüç**. DLT.I, 238-18.

Küjək- pərçəm, birçək, saç, zülf (arğuca).DLT I, 391-13; *Küjek yazdı rumi kızı*.- Rum qızı zülflərini açdı. (KB.4885 b.) *Kurumuş yığaçtın salınsu küjek*.-Qurumuş ağaçdan zülflər sallansın (KB.118 b.)

Kükü - bibi. Bax: **küküy**.

Küküy - bibi. Bax: **kükü**. DLT.I, 217-27.

Külğü - iflic. Bax: **kültgü**. DLT.I, 424-10. 424-11.

Külü - çəyirdəyi ilə birlikdə qurudulan şaftalı, ərik, zərdalı və s. meyvə. DLT.I, 219-16.

Külmi -qaraca, maral. *Elik kulmiz oyanar çiçəkler öze*- Dişi və erkək marallar oynar çiçəklər üstə (KB,79 b.)

Kümüçə- ağcaqanad. Bax: **kimünçə**. DLT.I, 436-15.

Kümüldürük- at döşlüyü. Bax: **kömüldürük**. DLT.I, 500-15.

Kümürgən- dağ soğanı. *Bax kümürkən.*

Kümürkən- dağ soğanı (oğuzca). *Bax: küwürkən, kəwürkən.*

Kümüş- 1. gümüş; axça; 2. qadın adı. DLT I, 218-1, DLT.III, 172-6, DLT.III, 235-22. *Kümüş işke tutsa tüker alkınur - Gümüşü bir işə sərf etsən tükənər. (KB.189 b.); Birdi kör altun kümüş.- Gör altun-gümüş verdi.(KB.761 b.); Kümüş kılğay erdi er özke yuluş.- İnsan gümüşü özünə girov edərdi (KB.1113 b.); Kümüş can otı.- Gümüş cana dərmandır. (KB.2743 b.); altun kümüş-* qızıl gümüş (QT. 139b,14)

Kümüşçi/ kümişçi- mədənçi, mədən işçisi. *Altun kumişçilər altun kümiş kanlarını arıttılar.- Mədən işçiləri qızıl və gümüş mədənlərini təmizlədirlər.(QT.132 b, 10)*

Kün- el, xalq. *Sınamış kişi bildi il kün işi.-Təcrübəli insan elin xalqın işini bilir. (KB.245 b.); Kaçan yetgey il kün işinə ögi.- Elin xalqın işini nə vaxt düşünməyə imkan tapar. (KB.2103 b.); bu el kün itigi - bu elin xalqın idarəsini (KB.4010 b.);*

Kün- günəş. *Toğursa kün ay.- Ay-günəş, doğursa (KB.2437 b.); yaruk kün- parlaq günəş. (KB. 3193 b.); Kün ay birle yulduz bezedi bediz.- Günəş ay və ulduzlarla bəzədi (KB.3724 b.); Maşa kün negü teg yarumış künüm.- Mənə gün tək parlayan günəşim.(KB.5616 b.); kün toğardın kün batarğa təgi.- gündoğandan günbatana qədər.(QT.146,18)*

Kün yıparı- müşk göbəyi. DLT.I, 350-18.

Künçək - 1.yaxa, paltar yaxası (oğuzca). *Bax: künçük.* DLT.I, 463-27,28.

Künçük - cib, yaxa, qoyun. *Əlkişni künçükügünə sokğıl.- əlini cibinə sal. (QT.29,24)*

Kündüz - gündüz. *Ayur tünle kündüz maya tur baka. - Gecə-gündüz mənə xidmət et. (KB.760 b.); Tüni yattu yatgakta*

kündüz örü. (KB.952 b.); *Kişi körse kündüz mini.*-Adam məni gündüz görsə. (KB.5007 b.); *Yana körse kündüz körügi adın.*-Gündüz yuxusunun yozumu başqadır. (KB.5996 b.); *tünlə kündüz-* gecə və gündüz (QT.32 b,9)

Küj- cariyə, kənis. DLT.II, 117-3; *eşilik kız ogulun:kün kälti.*-xanımlığa layiq qızlarını cariyə etdi.(BKş 7); *bodunu: küj kul: boltı.*-xalqı, qul-kölə, cariyə oldu.(BKş 17); *Bunça yeme: tirigi: küj kul, köle boltaçı erti.*- Bunca həyatda qalanlar cariyə olacaq idi. (KTşml. 9); *Ol ödkə: kuul: kullug: küj küjlük: bolmuş.*- O dövrdə kölələr (belə) köləli olmuş idi, cariyələr (belə) cariyəli olmuş idi. (BKş 18); *Bulun kılğıl oğlun qızın kul küjün.*- Oğul və qızlarını əsir edib qul-cariyə et. (KB.5487 b.); *bu kul-künj* (KB.5781 b.); *Ya kul küj tapuğçı, ay qılqı örüg-* Ey sakit təbiətli, qul-cariyələrin və xidmətçilərin doludur (KB.5371 b.); *Yazuk kılsa qul-künj.*- Qul-cariyələrin günah işləsə (KB,3435 b.); *mən bu küjni məryəm atadım.*- Mən bu qıza Məryəm adını verdim. (QT.17b,12)

Küp - küp. DLT.I, 203-10.

Küpə - sırğa. DLT.III, 207-7.

Küpik - xırqə, sırıq, seyrək, qaba tikiş. DLT.I, 406-16.

Kürəş- güləşmək. Kürəşmə. DLT.I, 459-20.

Kürgək- kürək.DLT.II, 284-19.

Kürilə- kabab etmək. DLT.III, 381-3; *kürilədi* DLT.III,381-1.

Bax: *kürplə-*.

Kürin- kürün, içində qovun, qarpız, xiyar daşınan küfə, sələ. DLT.I, 402-7.

Kürküm- zəfəran (farsca: karkum, sanskritcə: kunkuma). DLT.I, 467-19. *Sarığ al tüşese ya kürküm ögit.*- Yuxuda sarı, al və ya üyüdülmüş zəfəran görsə (KB.6009 b.)

Kürplə- kabab etmək. *kürpledi* DLT.III, 381-haşiyyə.

Kürşək- yemək (darı suda qaynadılır, üzərinə yağ tökülüb yeyilir).DLT I,463-1.

Kürt- qayın ağacı, bundan yay, qamçı, dəyənək kimi şeylər düzəldilir.DLT I, 352-20.

Kürüd - Mərrix ulduzu. *Üçüncü kürüd keldi köksün yorır.*-
Üçüncü Mərrix (Mars) gəlir qəzəblə dolaşır (KB.133 b.)

Küsri- qabırğa sümükləri; köksün yanları. DLT.I,418-8.

Küsürgə- tarla siçanı növündən bir heyvan. *Bax: kösürgə.*
DLT.I, 470-18.

Kütçi- çoban. *Bağırmaq kerek qoyka koy kütçisi.*-Çoban qoyunlara qarşı mərhəmətli olmalıdır (KB.1412 b.)

Küvüç- kiçik cilov, cilbir; *küvüç yügün.* DLT.III, 162-13. *Bax: küfəç*

Küvük/küwük- *küvük muş* -erkek pişik DLT.III, 163-8.

Küvük- saman (oğuzca).DLT.III, 163-9.

Küvüz- yağlı yun döşək və palaz kimi şeylər. DLT.III, 162-19. *Bax: kiviz*

Küwij- söyüd kimi içi çürüyən hər ağac; dadı qaçan hər şey. DLT.I, 370-19.

Küwij turma- dadı qaçan turp. DLT.I, 370-21.

Küwlük- çamurdan findıq böyüklüyündə düzəldilən yumrular, bunlar qurumazdan əvvəl və sonra öz-özünə atılıb-düşür. DLT.I, 463-18.

Küwrə- heyvan skeleti.DLT I,418-9.

Küwrüg- davul, nağara. DLT I,463-9.

Küwük- *küwük muş*-erkek pişik. (çigilcə);DLT.I, 391-17.

Küwürgən- dağ soğanı. DLT.I, 494-25. *Bax: kəwürkən, kümürkən* (oğuzca).

Küyə- güvə. DLT.III, 167-8.

Küz - payız. DLT I, 341- 11; *Yıl ülgü küz erse er erse orut.*- İlin fəsli payızdırsa və insanın da yaşı keçmişdirsə (KB.6011 b.); *Yaşın kırkta keçsə küün ay erse küz.*-Yaşın 40-ı keçibsə və (ömrün) günü ayı payıza çatıbsa (KB.4624 b.); *Üçü küz ki yulduz üçü qışqı bil.*- Bil ki,üçü payız ulduzudur, üçü qış. (KB.142 b.)

Küzə- payızı keçirmək. DLT.III, 245-8; *küzədi* DLT.III, 245-7.

Küzər- payızın girməsi. *küzərdi; küzürür* DLT.II, 113-11.

Küzəzçi- mühafiz, qoruyucu.(QT.38b,26)

Küzgər- payıza doğru getmək; *küzgərdi, küzgərür* DLT.II, 207-13.

Küzjü- ayna. *Köñül kimkü bütse anı küzjü tut.*-Könül kimə bütövdürsə, ona güzgü tut.(KB.5618 b.); *Bağırsak kişi özke küzjü bölür.*- Ürəkdən bağlı olan şəxs insana güzgü tutur. (KB,5619 b.)

Küzkünək- bir quşdur, hava udmaqla yaşayır.DLT.I, 499-6.

Küzküni- dozanqurduna bənzər bir həşəratdır, gecələr vızıldayaraq uçuşur; atəş böcəyi. DLT, 1,472-15.

Küzük- toxucu alətlərindəndir, onunla üst əriş alt ərişdən ayrılır. DLT.I, 391-2.

Küzün- siçanların bir növüdür, onunla sərçə, tarla siçanı, köstəbər ovlanır. DLT.I, 402-9.

-L-

Laçın - laçın, şahin; igid adam. DLT.I, 407-17; *Laçın kuş kovar teg töker qanları* - Şahinin quşları qovması kimi qan tökər (KB.2381 b.);

Lağun - parç kimi içi oyulmuş bir şeydir, onunla ayran, süd və sair içilir. DLT.I, 408-5.

Latu - ədviyyatlı bir ərİştə şorbası, qar və ya buzda soyudulub yeyilir. Bax: *litü*.

Law- möhür mumu. Bax: *awus* (bulğarca). DLT.III, 155-21.

Libas (ə.)- geyim, libas. *Tekebbür libasın kedip tap salın.*- Təkəb-bür libasın geyinmisən, dərhal çıxart. (ƏH. 277).

Liqa (ə) - üz. *Yarınqı beqadın bu kün kıl liqa* - Sabahkı bəqa aləminin üzünü bugün göstər (KB.397 b.)

Limgən - sarı ərİk. DLT.I, 434-26.

Litü - ərİştə şorbası. Bax: *latu*. DLT.III, 223-haşiyyə

Liv- süfrə, podnos, sini. *Liv aş tirki kirse körü ıdsa köz.*- Yemək sinisi gələn vaxt onu göz altında saxla (KB.2549 b.); *Kapuğda çıxarsa liv aş tirkini.* - Yemək padnosları, süfrələri qapıdan çıxanda (KB.2551 b.); *İlində tuğı kör törində livi* - Elində tuğu, evinin başında süfrəsini gör. (KB.2553 b.)

Liyü - qurulduqda quru palçıq halına düşən incə qumlu çamur. DLT.III, 23-20

Loxtay - üstü sarı xallı qırmızı bir Çin ipəyi. DLT.III, 225-7

**Luw`lu** (ə.)- inci. *Luw`lu uluğ yincü bolur.*- Lülü (?ləl- Ş.H.Q.) böyük incidir. (QT. 65,3)

Lüçnüt -iməclik; dənli bitkiləri təmizləməkdə kəndlilərin bir-birinə kömək etməsi (kəncəkə). DLT.I, 441-24.

-M-

Ma‘cun (ə) - məcun, qüvvət dərmanı. *Güvariş ya ma‘cun ya çurnı katar* - Həzm, qüvvət, ya da ishal dərmanı hazırlar. (KB.2887 b.)

Mal (ə).-mal. *Tüketti tiriglik turu qaldı mal.*-Ömrünü tamamladı, mal mülkü qaldı. (KB.1051 b.); *Ol erdem bile bu tire birge mal.*- O bu ərdəmlərlə gələcəkdə mal sahibi olur (KB.4508 b.); *Katıqlan tiriglikte mal aşnu ıd* - Malını diri ikən göndər (KB.5292 b.); *Ajun malı qut qıv bulur öz oğlu.*- Xoşbəxtlik, tale və dünya malından nəсібini alır (KB.6044 b.); *Bu dünyanı mallarnı hasil kılıp.* (DH.73); *Mal u pulnu pərva kılmas aşık kişi.* (DH.36); *Kişi malın yüyürlər, çün dillər iməs saf.* (DH.31); *ol malıñ ‘uşrin açar bersün.*- o malın onda birini ona versinlər.(QT. 36,6)

Malğuna// bulğuna- yulğuna bənzər bir bitki. DLT.I, 472-2.

Mama-xırmanda ortada dayanan öküz, digər öküzlər onun ətrafında dönür. Bax: *op.* (arğuca). DLT.III, 220-23.

Mamu- gərdək gecəsi gəlinlə göndərilən qadın (əsil türkcə deyil.) DLT.III, 221-1.

Man yaşlığ koy- dörd yaşını keçən qoyun (yalnız qoyunlar barədə). DLT.III, 157-19.

Mançu- sənətkara verilən muzd. DLT.I, 415-6.

Mançuk- heybə, torba kimi at yəhərinə taxılan şey. DLT.I, 460-27

Mançuklan- paltarı yəhər heybəsinə qoymaq. Bax *munçuklan*- DLT.II, 272-16,14.

Mandar- ağaclara sarınan sarmaşıq, bitki. DLT.I, 446-16.

Mandarlan- sarmaşıqlanmaq, sarılmaq DLT.II, 268-7,8

Mandu- bir sirkə növü. DLT.I, 417-1.

Maraz -muzdla işləyən muzdur(arğuca yağmaca). DLT.I, 409-24; *xiyar maraz-* muzdla işləyən adam (arğuca və yarmaca). DLT.I, 409-25.

Marcan (ə.)- mərcan. *Marcan uşaq yincü bolur.-* Mərcan incinin kiçiyidir. (QT, 65,3)

Masıç üzüm - qara üzüm,kişmiş. DLT.I, 366-8.

Matəm -matəm. *Kiyamətni şiddətindən matəm kurgil.* (DH.51)

Matridus (Sansk. matiri dus) - dərman. *Kerek matridus kat ya çurnı ögüt* - Ya matridus qat ya da çurnı üyüd (KB.1064 b.)

Maye (f) - sərmayə. *Tükel maye buldı biligke oğul* .-Uşaq bilik üçün tam bir sərmayə əldə etdi. (KB.1818 b.)

Meñ- yem, dən, dənə, həbbə, quş yemi. DLT.II, 46-13. *Tiriglik kerek quşqa meñ eksümez* - Quş üçün həyat gərəkdir, yem əksik olmaz (KB.1193 b.); *Tutuğlı örün quşqa meñ eksümez* - Ağ şahin üçün yem əksik olmaz (KB.2054 b);

Meñ- üzdəki xal. DLT.III, 312- 19. *Ya olar kızıl eñ bu eñke meñe.* Yaxud onlar al yanaqtır, o isə bu yanağın xalı (ƏH. 26)

Meñe - beyin, ağıl. *Ukuş ornı üstün meñede turur* - Ağılın yeri üstdür beyində olur (KB.1836); *Biliglig ukuşluğ meñesi tolu* - Ağıl, biliyi, beyni dolu (KB.6101 b); *Ot içgü meñesin arıtğu adaş* - Dostum, o dərman içib beynini təmizlə (KB.6012 b.)

Mey- şərab, içki. *Ğavsul-ğiyas mey içürdi, toydum muna.* (DH.14); *Bihamdillah piri-muğan mey içirdi.*(DH.13);*İlliq üçdə vəhdət meydin ruzı kıldı.* (DH.22); *Sübhan igəm bir katrə mey kılsa inam.* (DH.46);

Meyvə/ mewə- meyvə. *Ol dıraxtnı meyvəsini tatkan kullar.* (DH.62); *Mewə yaratdı yığaç üzə-* Ağac üzərində meyvə yaratdı. (QT. 96 b,3)

Məkkəh- Çindən gətirilən mürəkkəb, türk yazısı bununla yazılır. DLT.III, 367- 4.

Mələk- mələk. *Cümlə mələk yazuklarım bildi, dostlar.* (DH.19)

Məndiri- gəlinlə bəyin başına pul saçmaq üçün gecə toplanılan yer (çigilcə). DLT.I, 472- 12.

Mənzil (ə) - mənzil. Ana karnı mənzil kaç aylıq amul - Ana qarnı onun üçün bir neçə aylıq mənzildir (KB.1387 b.)

Mərdək -ayı balası, donuz çoşqası. (bəzi türklərin dilində). DLT.I, 464-9.

Mərhəm -məlhəm, dərman, çarə. *Mərhəm sürmə işk dərdiqə dəva bolmas.*(DH.45); *Məhrəm bolup çın dərdlikkə dəva bolğıl.* (DH.65)

Məscid (ə) -məscid. *Haram boldı mescid budun binemaz .-* Məscid haram, xalq isə bi-namaz oldu (ƏH. 400) *Orni mescid cemaat kilin.*-Məscid düzəlt, müsəlman camaatı toplansın (KB. 5486 b.); *Cemaat kop erdi bu mescidler az* - İnsanlar çox idi, bu məscidlər az .(KB.6477 b.); *Otuz bişdə məscid kirip dövrən sürdüm.* (DH.18)

Məzar -məzar. *Türkistanda məzar bolup kaldım muna.*(DH.24)

Məzə -məzə, çərəz. *Məzəsini siz alıp tilfin birdiniz mana.* (DH.34); *Məzəsini yutmadım, aç ağzına salayın.* (DH.33)

Mıñar- bulaq, pınar. *içürlər aña şarab ol mıñarda-* onlar orda bulaqlarda şərəb içəcəklər. (QT.131,15); *ol iki bostan içində iki mıñar bar suwı qaynar tæg təzginü añar-* bu iki bağçada iki bulaq var, onların suyu qaynar kimi köpüklənib axar.(QT. 67,16); *İçürlar aña ol mıñarda açığı anıñ haddin keçmiş bolur.-* O pınardan içirirlər onlara, acılığı həddindən çoxdur. (QT. 131,14)

Mıñguy- kağız yapıdırılan bir xəmir növü. DLT.III, 226- 19.

Mihman (f.)- qonaq. *Arslan Babnı öyidə ol kün mihman boldılar.* (DH.32)

Mindətü/mindatu- ipək paltar. DLT.I, 471- 9.

Mişi- beyin. Bax: *meye*. DLT.II, 294- 14

Miz - biz. Bax: *biz*. DLT.I, 341- 16.

Moğ- atəşpərəst. *Aytdı qadrılar mənim ümmətlərimniş moğları turur tedi.*- Mənim ümmətlərimdən bəziləri atəşpərəstlərdir, dedi. (QT. 63b,10)

Monçuk- muncuq, bəzək üçün boyuna taxılan dəyərli daşlar. DLT.I, 460-24.

Mu‘abbir (ə)- yuxu yozan. *Negü tir eşitgil muabbir.*- Yuxu yozan nə deyir eşit (KB.6020 b.)

Mu‘azzim (ə) - sehirbaz, cadugər. *Otaçı unamaz mu‘azzim sözün.*- Otacı sehirbaz sözümə inanmaz (KB.4364 b.)

Muğuzğak-bal arısına bənzəyən bir milçək (arğuca). DLT.I, 481-18.

Mun- xəstəlik, eyib. DLT.III, 144-7.

Munçuklan- paltarı yəhər heybəsinə qoymaq və heybəni yəhərin arxasına asmaq. DLT.II, 272-13.

Murç- qara bibər. DLT.I, 352-27.

Musulman (f.)- müsəlman. *Musulmanka muşfik bolup mihriban// Saşa sandukunş teg musulmanka san* .-Müsəlmana qarşı şəfqətli və mehriban ol. Özün üçün düşündüklərini müsəlman üçün də düşün (ƏH, 325-326).

Muyan -savab. *Bilik birle ta‘at muyanı tümən.*- Biliklə edilən ibadətlərin savabı çoxdur (KB.3224 b.); *Muyan edgü mundın iletse bölür.*- Orda savab və nemətə çatarsan (KB.3976 b.); *Muyan birisi teşri köñül qılma baş.* - Könül sındırma ki, tanrı sənə savab yazsın. (KB.6287 b.)

Muş-pişik (çigilcə). Bax: **çətük** (oğuzca). DLT.I, 391-17.

Muyğak - dağ keçisi maral. *Sığın muyğak ağınar yorur tip keze.*- Dişi və erkek marallar sıçrayıb oynayırlar (KB.79 b.); *Sığın muyğak erse sukaq ya ıwık.*-Sığın və marallar, ağ geyik, dağ maralları varsa (KB.5374 b.)

Mühr (f.)- möhür. *Bas mühr urdu anlarıñ köngülləri üzə.*-həqiqətən, onların ürəklərinə möhür vurdu. (QT. 90,16)

Mükim (mükin)-qadın ayaqqabısı. (türkcə), DLT.I,394-17. Bax: **büküm** (oğuzca).

Mülk (ə) - məmləkət. *Kim ol ma bu mulqni tutuğlı qayu* - Bu məmləkəti idarə edənlərin kim olduğunu (KB. B, 35 b.); *Ya berk bu mulkin tutuğlı kişi* - Məmləkəti gücü ilə əlində tutan şəxs (KB.B, 40 b.); *Bir ləhzədə şeytan mülki viran bolur.* (DH.58); *Mirasdarlar malu mülkin yığlap alğay.* (DH.82)

Mü'min (ə).- mömin. *Yime yarlıkağıl kamuğ mumınığ.*-Bütün möminləri bağışla.(KB,6 512 b.); *Kamuğ müminiğ sen tözi yarlıqa.*-Sən bütün möminlərin günahlarını bağışla.(KB.397 b.)

Mün-şorba (türkcə) DLT.II, 130-20. Bax: **bün**(oğuzca).

Mündərü-ipəklə bəzənmiş gəlin otağı. DLT.I, 499-27.

Müneccim (ə)- münnəcim. *Yime otaçılar, muazzimler, muabbirler, müneccimler...birle katılmak negü teg kerekin kerekmezın oyur.*- Otaçılar, sehrkarlar yuxuyozanlar və münəcimlərlə əlaqədər gərəqli gərəksiz olanları söylər (KB.C 58 b.)

Müñüz -buynuz. DLT.I, 111-15, 481-1

Müñüz-müñüz - 1.buynuz-buynuz adlı uşaq oyunu, 2. həmin oyunda söylənən söz. DLT.III, 316 -14,316-17.

Müsafir (ə) -qonaq. *Musafir bolup mindi ödlek atı.*- Qonaq olub zəmanə atına mindi (KB.1388 b.)

Müsəlman (f) - müsəlman. *Müsülman sevinçi tile kes sözüñ.* - Müsəlmanlara sevinç dilə, sözünü bitir (KB.3250.b.); *Müsülman qadaşqa müsülman kadaş.* - Müsəlmana müsəlman qardaşdır.(KB.4991 b.); *Kanı o müsulman kanı tökgüçi* - Hanı o müsəlman qanı tökən (KB.6440 b.)

Müsülmanlık - islamiyyət. *Müsülmanlık açğıl, şeriatnı yad* - İslamiyyəti aç, şəriəti yay (KB.5488 b.)

Nafaqa (ə.)- yemək, nafaka (aliment). *Baylar anıñ bir kün nafaqasın berür erdi.*- Zənginlər onun gündəlik yeməyini verirdilər. (QT.47,6); *barabar bolmaz sizlərdin kim kim nafaqa berdi mundın oza.*- Bundan öncə sizlərə nafaka vermiş olanlar eyni deyil. (QT. 73,5)

Na1 (ə.)- ayaqqabı. *kızıl altun na1in keđib yürigəy.*- qızılı altundan ayaqqabı geyinib gəzəcəklər. (QT. 69,1)

Namaz (f) - *Ruzə, namaz kaza kılıp boldum kahil.* (DH s. 8) *Senin anda tapğuy namaz ol biri* - Sənin ordakı ibadətlərindən biri namazdır (KB.3227 b.); *Turup yundi kıldı bu yatğu namaz* - Durub yuyundu və bu yatsı namazını qıldı (KB.3285 b.); *Yidi içti yundi yetürdi namaz* - Yedi içdi, yuyundu namazını yerinə yetirdi (KB.4962 b.); *Namaz ruza birle yoriğli kişi* - Namaz və oruc ilə əməli-saleh insanlar (KB.6456 b.); *Ərş üstidə namaz oqup tizim бүктüm* - Ərş üstündə namaz qılıb dizim бүkdüm (DH s. 12). *Namaz haram boldı mescid budun bi- nemaz.* (ƏH. 400); *Ərş üstidə namaz oqup tizim бүктüm.* (DH.12); *Namaz, ruzə, tövbə üzrə barğanlarla.* (DH.41); *Ruzə namaz kaza kılıp misvak asmas.*(DH.49)

Nar- nar. *Ol iki bostan içində yemişlər bar takı xurma takı nar bar.*- o iki bağda meyvələr var, xurma da, nar da var. (QT. 67,18)

Narəsidə (f.)- gənc uşaq. *Bir narəsidə oğlannı ıddılar.*- gənc bir uşağı göndərdilər. (QT. 17,20)

Nəhyü-münkər (ə) - şəriətin qadağan etdiyi şeylər - *Kanı nəhy-ü münkər tudığlı kişi* (KB.6472 b.)

Nərd-ü-şatranc (f.) -nərd və şahmat. *Yana nerd-ü şatranc bilir erse ked* - Yeni nərd və şahmat bilsə yaxşıdır (KB.2634 b.);

Növbət (ə.) - rəsmi tədbirlərdə çalınan davul. *Bulut kökredi urdı növbət tuğu.*-Bulud kükrədi, vuruldu növbət tuğu (KB.86 b.)

Namija- arvadın bacısının əri; bacanaq (çigilcə) DLT.I, 437-5.

Ney (f.)- ney (musiqi aləti). *Munda tübl və ney erür kim anı urarlar çalarlar.*- Burada davul və ney, onları çalar və üfləyərlər. (QT. 89b,12)

Nəbi (ə.)- peyğəmbər. *fina 'ti-n-nebiyyi 'aleyhi's-selam*-Peyğəmbər əleyhüssəlamın nəti (ƏH C₃ 20 başlıq).

Nək- timsah. DLT III,156-3; *nək yılı* - timsah ili. DLT.I, 355-1.

Nəη -nəsnə, əşya, qab DLT.I, 63-12; *kaçan kim adrıldı ersə anlardın ol nəη kimtapınurlar erdi.*- onlardan və tapındıqları şeylərdən uşaqlaşdığı zaman. (QT. 14,2)

Nikab (ə.) - örtü, niqab - *Nikab kötrür ajun birer yüz açar.*- Dünya bəzən niqabını qaldırıb üzünü göstərir (ƏH, 221).

Nijdağ- bülöv daşı. DLT.I, 452-25.

Nom- millət, şəriət, yasa, qayda (çincə). DLT.III, 142-10, 12.

Nuş (f) - şərbət. Xatarlığ turur dünya nuşu ağu - Bu dünya təhlükələrlə doludur, onun şərbəti zəhərdir (KB.4801 b.)

-O-

Oba - oba (oğuzca). DLT.I, 151-16.

Obu-ənlük-kirşan, üstübec. I,151-17.

Oçaq-ocaq. DLT.I,134-6; *oçaqlıq yer* -ocaqlıq yer, ocaq olmağa yararlı yer, ocaq yeri. DLT.I, 205-17; *oçaqlıq titik*-ocaq düzəltməyə yarayan çamur. DLT.I, 205-18

Odluk-qol sümüyünün qalın yeri bazu. DLT.I, I,162-21.

Oğlak-oğlaq, çəpiş. DLT. I,134-23,179-18, 455-12

Oğlak ay-ilk bahar. DLT.I, 356-6.; *uluğ oğlak ay*-ilk bahar sonu. DLT.I, 356-6.

Oğlan-oğlan, oğul, uşaq, uşaqlar, DLT.I,125-18. *iniyigünüm: oğlanım: birki: uğuşum.*- qardaşlarım, oğlanlarım, boyum və xalqım (KTc 1) (BKşml 1); *Bir oğlan yügürtti tilin söz ıdıp* - Bir iç-oğlanı koşturaraq haber saldı (KB 574 b.); *Uluğ bolğu oğlan ne ersig toğan.*- Uşağın böyüyəndə nə olacağı doğulanda bilinir. (KB.1648 b.); *Biri oğlan erken topuğka kirür.*-Bunlardan biri uşaq ikən xidmətə başlayır (KB.4032 b.); *On yaşında oğlan boldun Kul Xacə Əhməd.* (DH.13); *ey oğlanım fatma açğıl kapuğ.*- ey övladım Fatma, qapını aç. (QT.145 b,9); *bağlağan oğlan yeti kün yıqlamağay.*- bağlanan uşaq yeddi gün ağlamaz.(QT. 127,4)

Oğrağ/oğruğ -dağ yamacı, dərənin dönəməci. DLT.I,162-9.

Oğruğ-1.sümüyün əlavə yerləri; 2.bel sümüyünün boyuna birləşdiyi yer; peysər; 3.dağ yamacı və dağın sona çatdığı yer; 4.dərənin dönəməci. Bax: *oğrağ,ovruğ.* DLT. I,162-9.

Oğuk-çəkmə (ayaqqabı). DLT.I,136-3.

Oğul-oğul, uşaq, övlad. DLT. I,124-14, DLT. II, 42-24. *Edib mahmud oğlu yok ol hiç şeki.*-Heç şübhəsiz, Edib Mahmudun

oğludur. (ƏH. 496); *Oğlu minde altın maşa ne teşe.*-Oğul məndən aşağıdır, mənə necə tay ola bilər (KB.186 b.); *Ata öldi erse oğlu bar tirig* - Ata öldüyə də oğlu sağdır (KB.1578 b.); *Oğlu qız arığ kopğa turğay karığ.*- Oğlun, qızın təmiz böyüyər və uzun ömürlü olar (KB.4505 b.); *Oğlu qızqa pend ol* - Oğul qıza nəsihət olar (KB.5158 b.); *kamuğ terildilər atalarıña aydılar ya ata biz sizij oğluñız mız.*- hamısı toplaşib atalarına, - ey ata, biz sənin oğlanlarınıq, - dedilər. (QT.39b,12); *takı oğullar hazır berdim aña.*- və ona oğullar verdim. (QT. 116b, 2)

Oğulçuk- ana bətni. DLT.I, 204-26; *oğulçuklar içrə.*- döl ya-taqlarında. (QT. 40,10)

Oğuş- 1.qohum-əqrəba. DLT. I, 131-16; 2. tayfa, boy, nəsil. *Beni israil on iki oğuş erdilər təgmə bir oğuş öz gürühi birlə darya içində öñin öñin yolğa kirdilər.*- Bəni-İsrail on iki nəsil idi, hər bir nəsil öz dəstəsi ilə bir-birinin arxasınca dəniz içindəki yola girdilər.(QT.31,35); *Meras alsun ya'kub oğuşlarındın.*- Yaqub nəslinin də mirasçısı olsun. (QT. 11b,15)

Oğuşluğ -ailə sahibi. DLT.I, 203-2.

Oğuz- sinə. *oğuz igi.*- sinə xəstəliyi. *incir oğuz için kedəriür nıkrasın kedər.*- əncir sinə xəstəliyini, topuq şişməsini aparar. (QT. 137b,15)

Oxşağ-oyuncaq; qadın (məcazi olaraq). DLT.I, 194-17.

Ox- evin, tavanın mili. DLT I, 111-2, *əw okı*- tavana qoyulan kərən, mil, ox.

Ox-ox. DLT. I,71-10. *Yüz artuk: okun urtu*:- Yüzdən artıq oxla vurdu. (KTş 33); *bir erig: okun urtu*.- Bir əri oxla vurdu (KTş 36); *Köni bolsa kalkı mesel atğu tek.* - Təbiəti də atılan ox kimi doğru olmalı (KB.2885 b.); *Atım ersig er bolur oq yaçı.*- Yaxşı nişançı və cəsur dursa, o oxçu və yayçı olar (KB.4046 b.); *Okın*

urdi ödlek köñül qıldı baş.- Oxun vurdu, zaman könülümü yaraladı (KB.5688 b.); *oğ ya alsunlar taqi məni atsunlar.*- ox yay götürsünlər və məni oxlasınlar.(QT. 129b,4)

Oqçı- oxçu. *Yadağ oqçı tuşrup sen öñdün yügür.* -Piyada oxçuları hərəkət keçir özün öndən get (KB.2370 b.); *Ya sırçı bedizçi ya oqçı yaçı* (KB.4458 b.)

Oqıçı/oqıgçı- dəvətçi. *Oqıçı ol erdi bayattın saña.*- O sənə Tanrı tərəfindən göndərilmiş dəvətçidir. *Oqıgçı kelürke anunğu kerek* .-Dəvətçinin gəlməsinə hazırlanmaq gərək (KB.1473 b.)

Oqıgu- kitab, Quran. *Bu oqıgu içində-* bu kitabda (Quranda) (QT. 5,3)

Oqluk-oxdan, ox qabı, sadaq. DLT I,164-13.

Oqluğ kirpi- böyük kirpi. DLT I,413-16.

Oldrum- şikəst. *Ya közsüz ya oldrum yime aqsaqıg* - Kör, şikəst, topal var (KB.3238 b.)

Oldağ- padoş. Bax: *uldağ*. DLT.I, 176- 14, 15.

Olma//ulma- qab, qab- qacaq, kuzə, səhəng.DLT.I, 187- 23

Oluk- kiçik qayıq. DLT.I, 136- 10.

Oluk - holuq, yalaq. DLT.I, 136-6.

Op- xırman döymək üçün qoşulan öküzlərin ortasındakı öküz (arğuca). Bax: *mama*. DLT.I, 109- 16.

Oprak -əlbisə, geyim. *Yarağ bulsañ oprak yalıynı bütür.*- Geyinməyə yarayan paltar tapsan çılpğa geyindir. (ƏH. 330).

Or- kaftanın qoltuq altı. DLT.I, 118-16.

Ordu- siçan, köstəbək kimi gəmiricilərin yuvası.DLT.I,183-18.

Ordu tal- hamam otu (iki ləhcənin, türkcə ya türkməncənin birində). Bax: *arđutal, urdu tal*. DLT.I, 183-20.

Orğak - oraq. DLT.I, 118-16.

Oru- şalgam, buğda kimi şeyləri saxlamaq üçün qazılan quyu. DLT.I, 152-15.

Oru- zindan. *İsizig ya çoğda ordu kerek.*- Yaxşının sərbəst dolaşması üçün pis zindanda olmalıdır (KB.5549 b.)

Oruç- oruc. *Ramazan ayı oruc tutdı.*- Ramazan ayında oric tudu. (QT. 139,5); *oruc ayı içində-* oruc ayında (QT. 139,12)

Oruç- rüşvət. DLT.III, 385-7. *Közi tox kişi işte almaz oruç-* Gözü tox olan insan işdə rüşvət almaz (KB.2442 b.); *Oruç ol buzuğlu oñulmuş işiğ.* -Qaydasında olan işi pozan rüşvətdir (KB.2443 b.); *Oruç olmasa kılsa barça işiğ.*- Rüşvət almamalı, bütün işləri (vəzifələri) həyata keçirməli (KB.2506 b.); *Özüñ bolsa hacib oruç almağü.*-Hacib olursansa rüşvət almamalısan (KB.4144 b.) Bax: **uruç.**

Oruçak- əmanət. DLT.I, 204-8. *Oruçak turu bu sevüç can revan //oruçak yana bir kötürmez bu can.*- Bu gedimli sevimli can əmanətdir //Bu əmanət can başqasına əmanət edilmək (KB.3731 b.)

Ot- dava-dərman. DLT.I, 109-24; *Ot em kalmadı kör neçe qıldılar.*-Etmədikləri dava-dərman qalmadı. (KB.1061b.); *Ölümke asiğ qıldı erse ot em.*- Ölümə dava-dərman fayda etsəydi (KB.1199 b.); *Muñadmışqa barça bu el ot emi.*- O bütün möhtaclara dava-dərmandır.(KB.2191.b.); *Telim türlüç otlar añında bölür.*- Hər cür dərman onda olur. (KB.2888 b.); *Çamuğ igke ot ol emi belgüliç.*- Hər xəstəliyin bir dərmanı var. (KB.3873 b.);

Ot- bitki. *Ol taş üzə ot yaşarmış erdi.*- O daşın üzərində ot bitmişdi. (QT.10 b, 37); *Çıkardımız anıñ birlə türlüç türlüç ot-lardın.* - Onunla çeşid çeşid otlar bitirdik. (QT.21,8)

Ot- ağı, zəhər. DLT.I, 109-26.

Ot yəm- qarabibər, kimyon kimi toxum və ədviyyat. DLT.III, 13-1.

Ot- od, atəş. DLT.I, 117-6; *Süzük suv akıttıñ udıttı otuğ* - Saf su axıttı və odu söndürdü.(KB.3107 b.); *Örüsi süzük yil öze ot ula.*- Üstü süzülmüş yel və atəşdir (KB.3725 b.); *Ara ot bolur kör ara su bölür.*- Bəzən od olur, bəzən də ki su (KB 4096 b.); *küyer ot* (KB.4097 b.); *Qel ottın özün yul ölümdin öje.*- Gəl ölmədən özünü atəşdən qurtar. (ƏH. 12); *Rəsul erni otka yüzün atquçı.*//*Til ol tidi yığ til yul ottın yüzün.*- Rəsul: “İnsanı üzüqoyulu atəşə atan dildir”,-dedi. //Dilini tut, üzünü atəşdən qurtar.(ƏH.159-160); *Yalınlansa tutnup gəzab hikd otı// Halimlik suvin saç ol otı öçür.* Hiddət və düşmənçilik atəşi tutuşub alovlanırsa, Həlimlik suyun səp və o atəşi söndür (ƏH. 339-340); *Otuz yaşda otun kılıp köydürdilər.* (DH.17); *Işkka tüstün otka tüştün, köyüp öldün.* (DH.29); *Allah dibən otka kirdi Xalillah Uşol otı bustan kıldı körün Allah.* (DH.40); *andın sonra ot kəmişib ot tutuşdırdılar yawlaq uluğ yalın yokladı.*- ondan sonra od qaladılar, çox böyük alovlar yüksəldi. (QT.38b,14); *ol otğa kimərsə yaqın barumas.*- o atəşə kimsə yaxın durmaz. (Qt. 38b,19)

Ota- 1. dərman düzəltmək (oğuzca) DLT.I,237-9.

2. müalicə etmək. *Bahillik otalap oñulmaz ig ol.*-Paxıllıq sağalmaz xəstəlikdir.(ƏH. 253); *Yorı ay bilgisiz igiñni ot.*- Get ay elmsiz xəşəliyini müalicə et. (KB.158.b.); *Otağıl daru birle bolğıl kamı.*- Təbib ol, dərman ilə müalicə et.(KB. 5244 b.)

Ota -isitmək, odun yandırmaq (yağmaca və yeməkcə). DLT. III, 237-9.

Otaçı- həkim, aptekar, nüsxəbənd. DLT.I, 109-25; *Otaçı turu kalğay erdi ulam.*- Təbiblər əbədi sağ qaladılar. (KB. 1199 b.);

Kişi iglese ot otaçı birür// Otaçı igiñe otun kim qılır.-İnsan xəstələnersə dərmanını təbib verir.//Təbib xəstələnersə dərmanını kim bilir.(KB. 2109.b); Mu‘azzim otaçika evrer yüzün.- Əfsunçu təbibə üz çevirər.(KB. 4364.b); Ay ilig otaçı sanı sen bu kün.- Ey hökmdar sən bugün sanki təbibsən.(KB. 5241.b.)

Otağ- çadır. DLT.III, 200-12.; Otağ tuttu özke yaradı küle.- Özünə otağ tutdu üzü güldü.(KB. 499 b.); Körü alsa itse otağı işi.- Görüb otağ və iş (məsələsini) həll etsə.(KB. 2562.b.); tegir erse xil ya sarı on otağ.- Sənə dəstə yaxud on otaq versə. (KB.4139.b.)

Otğun- yəhərin solunda halqası keçirilərək dilə bağlanan enli bir qayış. DLT.I, 169- 20.

Otlağ- otlaq. *Çıkardı andın suwnı otlağ... yılki üçün.*- Heyvanlar üçün ondan su və otlağını çıxartdı. (QT. 124 b,1)

Otun - odun. DLT.I, 64-18, II, 56-1; *və urağutu ğammaz erdi otun kətiürgüçi.*- və arvadı dediqoducu (?qammaz- Ş.H.Q.) idi, odun daşıyıcı.(QT. 146b,5).

Ovruğ - bax: *oğruğ*.

Otruğ - ada. DLT.I, 161-242.

Otul - əkinin alağını almaq. DLT.I, 241-3.

Otran- paltar, libas (yağmaca). DLT.I, 170-12.

Oy- yerdəki çala, çuxur. DLT.I, 122-25. *Anıñ tüşneki ol yağız yir oyl.*-Onun düşəcəyi yer bu qara yer çuxurudur (KB.3570 b.); *Ne yanlığ kişi tolmaz oyl.*- Nə cür insanlar girib dolmur çuxuru (KB.4721 b.)

Oy at- yağız at. DLT.I, 122-26.

Oyma- çəkmə tikiləcək türkmən keçəsi. DLT.II, 130- 18.

Oyun- 1.oyun, yarış. DLT.I, 150- 21. *Sevinç körse tüşte oyun ya büdig.*-Yuxuda oyun, rəqs sevinc görsə (KB.6025 b.); *Bu*

dünya işi kör oyun ol oyun - Bu dünya işi, bax, oyundur oyun (KB.5930 b.); *Oyunka qatılma usa ay unur*.- Oyuna qoşulma ey qüdrətli insan (KB.5928 b.); *Seniñde turur çın meniñde oyun*.-Həqiqət səndədir, məndə isə oyun (KB.4877 b.) *Avinçi sakınç ol tileki oyun*.-Ovunması izdirab, diləyi oyundur (KB.3629 b.); 2. əyləncə. *bu dünya oyun dünyası turur*.- bu dünya əyləncə dünyasıdır. (QT, 74b, 5);

Ozuk at- yarışda başqa atları keçən at. DLT.I, 135-19.

-Ö-

Öçəş - yarış. DLT.I, 131-7 *öçəşmek*-yarışmaq. *Öçəşme bu begler bile sen bolup* - Sən bu bəylər ilə yarışma (KB.4086 b.) *Öçəşme bu devlet bile sen yaraş* - Sən bu dövlətlə öcəşmə, anlaş (KB.4299 b.)

Öd- divarda və ağacda dəlik (oğuzca). DLT.I, 117-9. Bax: *öt* (türkcə).

Öd - öd kisəsi. *ödiñe: küni: tegdük üçün: yağı boltı*.-Ödlərinə həsəd olduğu üçün düşmən oldular (BKş 30)

Öd- inək, sığır, öküz. Bax: *ud*.

Öfkə- öfkə, ciyər. Bax: *öpka*.

Ög - ana, ögey ana. *ögüm: katun* - anam xatun (KTşml 9). *kañım: kaganig ögüm: katunug: kötürmiş: teñri* - Atam xaqanı və anam xatunu ucaltmış Tanrı (KTş 25) *umay teg: ögüm: katun kuutıña* - Umay əmsalı anam Xatunun qutuna (KTş 31).

Ögdi- 1. alqış dua. DLT.I, 489- 8; *Ögdi alkış əsənlük bölsün mənim üzə ol kün kim toğdum*.- övgü, alqış, əsənlük mənim üstümdə olsun, o gün ki, doğuldum. (QT. 18 b,2)

2. mədh .-*Anıñ ögdisindin tatır bu tilim*. - Onun mədhini dadır bu dilim. (ƏH, 27); *İsizke söküş edgü ögdi bulur*. -Pis söyüş, yaxşı alqış tapar. (KB.239 b.); *Yavuz ögdi bulsa idi ked bolur*.- Pis insan alqışla yaxşı alarımı? (KB.2400 b.); *Söküşmü telimrek ya ögdi kelir*.- Söyüşmü yoxsa alqış deyərlər (BK, 3100 b.); *Öküş ögdi artuk telim miñ sena kılur*. - Mən səna və alqış etdim (KB.3190 b.)

Öge- aqıl yaşıl adam, ulusun böyüyü Bax: *ökə* DLT.I, 62-5. *Negü tir eşit emdi bilge öge*.- İndi bilgə müşavirin nə dediyini eşid (KB.1754 b.); *Añar muñluğ arxun öge ya tigit*.- İstər aqıl

olsun, istərsə kölə onu arzulayarlar (KB.1868 b.); *Negü tir eşitgil kişəşçi öge.*- Eşit, nə deyir, aqıl müşavir (KB.2935 b.); **Ögə tegit**- orta təbəqədən olanların böyüklərinə, xaqan uşaqlarının kiçiklərinə verilən onqon. DLT.I, 362-27.

Ögelik -*Ögelik tegir erse öglengü ol.*- Birinə müşavirlik qismət olsa, o ağıllı hərəkət etməlidir (KB.4141 b.); *Qayıka ögelik tegir ög bölür.*- Kim ağıl ilə müşavirliyə çatır (KB.4067 b.);

Ögür- qoyun, geyik, bağirtlaq quşu, dəvə, cariyə kimi şeylərin toplu bir halda olması, bunların sürüsü, bölüyü. DLT.I, 273-11.

Ögüt- öyüd, nəsihət. DLT.I, 124- 14; *bilgə kişi ögüt berip tawrak ukar.*- Bilgə insan öyüd verib tez anlayar.DLT.I, 46-21; *Ögü bilmez erke ögüt ögretür.*- Alqış bilməyəne öyüd verir. (ƏH, 45). Bax: **ötlük, övüt.**

Ögüz - irmaq, çay, dərya. *Begig qoşnu qılma ya yadğun oğuz.*- Bəyə və daşan çaya qonşu olma (KB.4546 b.); *Adın bilmegil sen ay bilgi oğuz.*-Ey biliyi çay kimi qaynayan, adını bilmə (KB.5119 b.); *Ögüz teg aqayı tüpi teg toğayı.*-Çay kimi axıb, qasırga kimi göylərə yüksəlim (KB.6573 b.).

Ökmək- qadınların qulaqlarına taxdıqları qızıl və ya gümüş halqa. DLT.I, 167- 27.

Öküz- irmaq, çay. DLT.I, 129- 17. Bax: **öğüz, ügüz**

Öküz- öküz. DLT.I, 130- 3.

Ölüm - ölüm. *Ölüm anı konukladı.*- Ölüm onu qonaq etdi. DLT.I, 298-3; *Ölüm körüp yüzi ağdı.*- Ölümü görüb rəngi qaçdı. DLT III 288-11; *Ölümdin kaçıldı.*-Ölümdən qaçıldı.DLT II 157-16 *Kel ottın özün yul ölümdin öhe* - Gəl ölmədən özünü atəşdən xilas et (ƏH, 12); *Ölüm keldi tuttu tınım qıstı uş.*- Ölüm gəldi tutdu və nəfəsimi kəsdi (KB.1120 b.); *Ayıqlıq turur bu*

ölüm belgüliüg .Ölüm üçün işarənin vədəsi gərək (KB.2286 b.); *Yalavaçka bolmaz ölüm ya qıyın*. Elçiyə ölüm və cəza olmaz (KB.3818 b.); *Ölüm tutmağınça udır odnum az*.- Ölüm yoxalaya qədər yatar, oyanmaz (KB.6143 b.); *bize ölüm yok tedilər*.- bizə ölüm yoxdur dedilər.(QT. 65,11); *tiriglik bergüçi ol turu ölüm bergüçi ol turur*.- həyat verən də odur, ölüm verən də odur. (QT.65,11)

Ömgən-şah damarın iki yanındakı damar. DLT.I,180-4.

Ömzük - yəhərin arxa və ön tərəfləri, ucu DLT. I,167-21.

Öñdi/öñdü - qanun, adət. *İsiz öñdi ursa özi öz öđin* - Kimsə zamanında pis qayda-qanun qoysa (KB.1460 b.); *Neteg tutsa begler kör öñdi törü* - Bəylər qanun və törəyə necə əməl etsə (KB.2111 b.); *Bu yanlığ turur bu ajun öñdüsi* - Bu dünya adəti belədir (KB.3077 b.); *Törü öñdi edgü uruldu tükel* - Adət-ənənə hər yerdə yaxşı quruldu (KB.5735 b.)

Öñik-keçi tükündən düzəldilmiş parik, qadınlar taxır. DLT. I,192-2.

Öñük -yastıqların uclarına əlavə edilən qotazlar, püskülər. DLT.I,192-5.

Öpkə- ağ ciyər, ciyər DLT.I,186-11; *öpke tañızdı*.-ciyər şişdi və kabab oldu. DLT.III, 341-1; *öpke yürek kağrulur*. DLT.II, 165-27.

Ör-kaftanın qoltuq altları. DLT. I,118-16

Ördək -ördək. DLT.I,166-23.;*Kaz kopsa ördək kölig igəniür*. - Qaz getsə, ördək gölə yiyə çıxar. DLT.I, 166-24; *Akturur közüm yulak*// *Tüş klur ördək, yuğak*.- Gözümdən bir çay axır, Orda qaz, ördək toplaşır. DLT.III, 23-22; *Ördək kamaşka sinđi*. -Ördək qamışın arxasına girərək gizləndi.DLT.III, 339-1. *Kuşuñ avlamasa bir ördek yas ol*.- Quşun ovlamasa itkisi bir

ördəkdir. (KB.6368 b.); *Qaz ördek kuğu kıl kalığığ tudu* - Qaz, ördək, qu, qılquyruq (göyü) tutdu (KB.72 b.)

Örgən-örkən,urğan (oğuzca). DLT. I,169 -24.

Örgüç-saç hörgüsü, hörük, hörülmüş saç. DLT.I,166-21 Bax: *örküç*.

Örk- 1.cilov, yüyan; 2. at tövləsi DLT.I,116-19. *Bu körklüg kılıkka könjül örküg ol.*- Belə gözəl xasiyyətli insana könüldən bağlanılır (ƏH, 318); *Bu beglik işinə bu el bağı işke uvut boldı örk.*- Həya insanı bütün yaxşı işlərə yönəldən cilovdur (KB.2009 b.); *Bu il bağı örki bu iki tüzer.*-Bu el əmin-amanlığı və cilovu bu ikisinin əlindədir (KB.2419 b.); *İkinçi havağa ukuş kılsa örk.*- İkincisi aqlını hava və həvəslərinə cilov etməlidir (KB.2504 b.)

Örkü -hürgüc. DLT.I, 187-5.

Örküç- hörük, hörülmüş saç. Bax: *örgüç*. DLT.I, 159 -20.

Örküç - dalğa. DLT.I, 159-19

Örküç- sacayağı.DLT.I, 159 -21

Örtgün-xırman; samanı ayrılmış xırman. Bax: *örtkün*. DLT.III, 359-9.

Örtkün- xırman, sovrulmuş xırman, xırman zamanı. Bax: *örtgün*. DLT.I, 497-17.

Örtmən – 1.dam, örtmə; səth. DLT.I, 359-8;

2. çardaq. Ol tüşmiş badıçları örtmənləri üzə.- o yıxılmış çardaqların üzərinə (QT.4,3)

Örtük- örtü, pərdə, sipər. *kıldımız könjülləri üzə örtüklər.*- Könüllərinin üzərindəki pərdələri götürdük. (QT.5,10)

Örüg- mənzil, məskən. *Örüg turğu bolmaz örügler qanı.*- Məskəni daimi olmaz, hanı o mənzillər (KB.1386 b.)

Örüg - hörüg. *Yaşık yazdı bolğay örüglüg saçı.*- Günəş öz hörülü saçını açıb ki (KB.5825 b.)

Örük- hörülmüş olan hər nəsənə. DLT.I, 137-25.

Örüm -çul. *Çuz ol bu örüm ton ağılar teñi.*- Bu ipək çul parçalara taydır. (KB.4768 b.); *Qayısı örüm keđti bügri uça* - Kimi əyninə çul geyindi. (KB.6157 b.); *Örüm keđti arpa yidi öz teñin* - Özüne görə çul geyindi, arpa yedi. (KB.6334 b.)

Örümçək-hörümçək. DLT.I, 207-14.

Örüş- 1.ağ. *Resuller örüş yüz bu ol yüzke köz* -Rəsullar ağ üzdür, o isə bu uzun gözü. (ƏH, 25).

2.gənclərin dırnaqları üstünə çıxan ağılıq, qalanquç. DLT.I, 191-8. tırnak örüşü. DLT.I, 191-9. Bax: *ürüş*.

Örüş-falçıya, sehrbaza verilən əl muzdu. DLT.I,191-10.

Öt-acılıq; öd, öd kəsəsi. DLT.I, 117-10.

Öt - öyüd, nəsihət. *Oqıp oğlına birdi öt sav erig.*- Oğlunu çağıraraq ona öyüd və nəsihət verdi. (KB.1548 b.); *Közi sukka öt sav erig birguçi.*- Nəsihət verən insan çox gözəl söyləmiş (KB.2617 b.); *Maña öt erig* - Mənə nəsihət ver. (KB.5117 b.); *Ayu birdi öt sav negü aymışın* - Necə nəsihət verdiyini söylədi (KB.6237 b.)

Ötkünç- hekayə. Bax: *ötükünç*. DLT.I, 214-11.

Ötlük- öyüd. Bax: *övüt, ögüt*. DLT.I, 165-17.

Ötmək- çörək, yeyəcək. *Ötmək türməkləndi.*- Çörək dürməkləndi. DLT.II, 272-20; *Ol ötməgni kuruğlandı.*- O çörəyini quru hesab etdi. DLT.II, 265-15; *ötmək yedi*- çörək yedi. (QT.29 b, 34).

Ötməkçi- çörəkçi. *Ötməkçi kəbütingə bardı yarmaq çıkardı berdi.*- Çörəkçi dükanına getdi, pul çıxardı verdi. (QT. 9b.12)

Ötnü- ödünc, borc. Bax: *ötünç* (oğuzca). DLT.I, 188-1.

- Ötrüm-** qarını açan dərman. DLT.I, 169-1. *Qayı aydı ötrüm içürgü kerek.*-Biri dedi: “müşhil içməli” (KB.1059 b.);
- Ötük-** qusma. DLT.I, 136-26
- Ötükünç-** hekayə. Bax: **ötkünç**. DLT.I, 214-11.
- Ötünc-** ödunc, borc (oğuzca). Bax: **ötnü**. DLT.I, 188-21
- Ötüş-** ötüş. bir uşaq oyunu; bu oyunda udma, ütmə. DLT.I, 131-2. Bax: **ütüş**.
- Ötüş-** bu oyunda “yanındakını itələ” mənasında söylənən söz. DLT.I, 131-4.
- Övüt-**öyüd, nəsihət. DLT.I, 165-17. Bax: **ögüt, ötlük**.
- Öw-**ev. DLT.I, 147-17. Bax: **əw, üv, üw, öy**.
- Öy-** ev. *Din öyini ğarət kılıp ada kılğay*. (DH.42)
- Öyəz** - bir ağcaqanad növü (oğuzca). DLT.I, 149-19.
- Öylə** - günorta (oğuzca) DLT.I, 174-12. Bax: **özlə**.
- Öz** - nəfəs, can. DLT, 118-2, II, 167-4; *Ayda Musa öldürdün mü bir ət özni arığ ət özsüzün.*- Musa günahsız bir canı öldürdün mü, dedi. (QT. 6,10); .
- Öz-**ürək və qarın içindəki nəsə. **öziim**-qarnım. DLT.I, 119-18.
- Öz-**yağ. DLT.I, 118-19.
- Öz-**iki dağ arasındakı dərə, *tağ özi*. DLT.I, 119-15.
- Öz** - ağac özəyi. DLT.I, 119-20.
- Özək-**belin daxili yanında olan damar. DLT.I, 139-21.
- Özəklə** - şah damarını kəsmək, şah damarına vurmaq. DLT.I, 325-2.
- Özi** - İki dağ arasındakı yol, keçid (çigilcə) DLT.I, 153-23.
- Özlə** - günorta (qıpçaqca) DLT.I, 174-12. Bax: **öylə**
- Özlə** - külədə bişirmək, közləmə etmək DLT.I, 310-3.
- Özük-**oyularaq hovuz düzəldilən hər yer. DLT.I, 139-19.

-P-

Padşah/padişah (f.) -padşah. *Kudretliğ padişah turur.*- Qüdrətli padşahdır. (KB.A₂); *Bu kitab qayı padişahka ya qayı iklimka tegdi erse* - Bu kitab hansı padşaha və diyara getdisə (KB.A₁₃); *Tanla barsa, məhşər ara padşah kıldım.* (DH.36); *Axır zaman bolğandır, padşah zalim bolğandır.* (DH.103); *bir padşah bar erdi avalkı rozgarlarda-* keçmiş zamanlarda bir hökümdar vardı.(QT. 121,1)

Padşahlık (f.t.)- hökmranlıq. *Sizlər nə üçün ol vaktıda baxarsız mənim padşahlığımğa.*- Sizlər o zaman niyə mənim hökmranlığımıza baxarsız. (QT. 71,18)

Pamuk- pambıq (oğuzca). DLT.I, 381-8.

Pars (f.)- yırtıcı bir heyvan; türklərin on iki ilindən biri: DLT.I, 354-2. Bax: *bars*.

Partu -üstə geyilən xirqə, xalat, fartuk DLT.I, 413-20. Bax: *bärtü, bərtlən-, bərtülən-*.

Pasban (f.)- qaravulçu. Bahıl nakes otun tavar pasbanı.- Paxıl nakəs xain və mal qaravulçusudur (ƏH, 261)

Payğambar/peyğəmbər (f.)- peyğəmbər. *İki yaşta peyğəmbərlər kilip kördi.* (DH.12); *yad kılğıl bitig içində musanı kim ol erdi karşığsız erdi yalawaç payğambar.*- Kitabda Musanı da an, o səmimi idi, bir elçi, peyğəmbər idi. (QT.14,4)

Peymanə (f.)- böyük qədəh, şərab qədəhi. *Əcəl kilip peymanəsin maña tuttu.* (DH.19)

Pəkməs-bəkməz, doşab (oğuzca).DLT.I, 432- 12.Bax: *bəkməs*.

Pənd (f) - öyüd, nəsihət. *Ölügli tirigke birür pend tilin* - Ölən insan yaşayanlara nəsihət edər (KB.1448 b.); *Ata pendı tutsa.*- Ata nəsihətini tutsa (KB.5154 b.); *Oğul qızqa pend ol.*- Oğul -

qıza nəsihət olar (KB.5158 b.); *Qadaşın ölümü sağa bolsu pend - Qardaşın ölümü sənə nəsihət olsun* (KB.6314 b.); *İşitməgən dostlarığa kalsun pəndi.* (DH.24)

Pəndnamə (f.)- nəsihətnamə. *İranlıqlar şahname-i türki ata-mışlar bazıları ma pendname-i-müluk-İranlılar şahnamə-i Türki, bəziləri isə pəndname-i-müluk adlandırmışlar* (KB.A₁₈);

Pərçəm- əlamət, bəlgə (oğuzca). Bax: bəkçəm. DLT.I, 466- 5.

Pərdə - pərdə. *Hər sir körüp pərdə birlə büküp yaptı.* (DH.12); *Bir u barım səbak birdi pərdə açıp.* (DH.25)

Pərhiz (f.)- pəhriz. *Bu kitabın təsnif kılığlı Balasağın müvludluğ perhiz idisi er turur* (KB.A₂₀)

Pəri (f.) - pəri. *Qanı ol peri quş bu yalhuq öze - Pəri, quş və insanlara hökm edən (insan)* (KB.4716 b.); *yatdım pərimi tağı adəmmi.- insanları və cinləri yaratdım.* (QT. 55,2)

Pıxık// pıxığ -bişmiş (yağmaca). DLT.I, 380-14.

Pis-pis; dağarcıq və tuluq kimi şeylərin dibinə çökən çöküntü. DLT.I, 341- 21.

Piruzə (f.)- firuzə. *Örələrini cümlə zəbərçəddin piruzə birlə kıldılar.- Sütunlarının hamısını zəbərçəd və firuzədən düzəldilər.* (QT.132b,14)

Pistik- fitil (arğuca). DLT.I, 461-6.

Pişə (f.)- sənət, peşə. *Yana pişəsin körse tüşte kör er.- Əgər biri yuxusunda öz peşəsini görsə* (KB.6018 b.)

Porsmuk- porsuq. Bax: *porsuk*. DLT.III, 363-1.

Porsuk- porsuq (oğuzca). Bax: *porsmuk*. DLT.III, 363-2.

Pow- bayat çörəyin üstündə yaranan yaşıllıq. DLT.III, 136-17.

Pul -pul. *İki pul dınarnı ol on pul kılı.- O iki dinarını on dinar edir.* (ƏH, C 312).

Pulad (f.)- polad.(DH)

Pürçək- birçək, kəkil; pərcəm; atın yalı. DLT.I, 461-1.

Püstüli-qara çuğundur adlanan, yeyilən bir ot. Bax: *büstəli*. DLT.I, 440-28.

Püsüg- pusu, pusqu. DLT.I, 374-25; Ol kulin püsüg püsdi. O quluna pusqu qurdu. DLT.I, 386-13. Bax: *pusux*.

Püşkəl- yuxa, lavaş kimi incə çörək (xaqaniyyə ləhcəsində). DLT.I, 464-20. Bax: *büşkəç*.

-R-

Rab/Rəb (ə.)- Tanrı, Rəbb. *Ya rəb üste devlet tükəl qıl tilek .-* Ya Rəbb, dövlətini artır, bütün diləklərini yetir. (KB.116 b.); *Bu gəflət usındın küdəzgil ya rəb.-* Ya rəbbim, mənə bu qəflət yuxusun-dan qoru (KB.5271 b.); *Sini teg basutçı maña birdi rəb.* Rəbbim mənə sənə kimi köməkçi verdi (KB.5612 b.) *Ya rəb odğuru bir mini.-* Ya rəbbim, mənə oyandır (KB.6563 b.) *Maña rəbbim aysa melük qıldın andağ.-* Rəbbim mənə “niyə belə etdin?”,-deyə soruşsa (KB.6544 b.); *Munkir, Nəkir mən Rabbik dip soruğ sordı.* (DH.13); *Kıyamət kün gazab kılsa Rabbim kadir.* (DH.15)

Rabat/ rıbat -karvansaray.- *Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgölüg: Rıbatka tüşugli tüşer, keç.-* Bu dünya gəlib köçmək üçün bir karvansaraydır. İnsan karvansaraya köçmək üçün gəlir (ƏH, 177-178).

Rahim (ə.)- *ana bətni. Rahim içrə peyda bol dip nida kıldı.* (DH.11) *Bax: oğulcuq.*

Raks/Rəqs (ə.)- oyun. rəqs. *Raks u səma urgənlərgə dünya haram.* (DH.54); *Özdin kitməy raks u səma urmak xəta.* (DH.54); *Arif rəqs çıkarıp iter hoş sema -* Arif rəqs edib, xoş ifa edər. (ƏH, 402).

Rapçat- iməcilik; bəyin xalqdan minik heyvanlarını alaraq yük daşıması. DLT.I, 441-15.

Rekve (ə.)- qab-qacaq.(KB)

Rəiyyət (ə.)- təbəə, rəiyyət. *Raiyyetka muşfik selim til halim -* O rəiyyətə qarşı şəfqətli, doğru və yumuşaq dillidir (ƏH, 51).

Rəsul/ rasul. (ə).- peyğəmbər, elçi. *Resuller örün yüz bu ol yüzke köz* - Peyğəmbərlər ağ üzdür, o bu üzdəki göz (ƏH, 25); *Bilig yind usanma bil ol hak resul.*-Biliyi axtar, bil ki, haqqın rəsulu ... (ƏH, 103); *Rəsul erni otka yüzün atğuçı.*- Rəsul “insanı atəşə üzü qoylu atan dilidir”, - demiş.(ƏH, 159); *Tarıqlık tip aymış ajunnu resul* - Rəsul dünyaya tarla demişdir. (ƏH, 191); *Rəsul aydı: inşallah, kılğay kabul.* (DH); *Ol mustafa Hak rəsulu idi bizgə.* (DH.67); *kəldi rasulün yawuığığa tağı aytdı.*- peyğəmbərin yanına gəlirdi və dedi. (QT. 77b,13)

Rozə (f.)- oruc. *Ayğıl man rozə tutmuş tururman heç adəmiğə sözləməs mən teb ol vaktıda rozələri söz sözləməslikdin erdi aşdın erməz erdi.*- Mən orucluyam, heç kəslə danışa bilmərəm, de:-“o zamanlar onların orucu yemək yeməməkdən deyil, danışmamaqdan ibarətdir”. (QT. 18,28) Bax: **ruzə**

Rozi (f.)- ruzi, yemək. *rozi yanı yemlik aş*- ruzi yəni yeyiləcək yemək.(QT. 37b,6); *anlarka bolğay rozilari anıñ içində ertə keçə.*- onlara orda gecə gündüz ruzi var.(QT.14b,8)

Ruh (ə)- ruh. *Mirac üzrə hak Mustafa ruhum kördi* (DH.11); *Bu nəçüük ruh, tənə kirməy taptı kəmal* (DH.11)

Rupiya- pul, rupi. *Aytdı bularda birisini yüz rupiya altunğa satar ersələr xaridar mən tedi.*- Əgər onlardan birini yüz altun pula satarlarsa, mən alıcıyam, dedi. (QT.136 b,3)

Ruza/ruzə (f.) - oruc. *Tağı biri ruza tutar sen urı.*- O biri də tutduğu orucdur.(KB.3227 b.); *Namaz ruza tuttu ay kılki tuzun.*- Namaz qıl, oruc tut, ey əsil təbiətli (KB.3242 b.); *Namaz ruza barça öz asğıñ turur.*-Namaz və oruc, hamısı sənin faydan üçündür. (KB.3243 b.); *Namaz ruza birle yoriğlı kişi* (KB.6456 b.); *Tatavvu ruzə tutu padət kıldım.*(DH.12); *Ruzə tutup xalkğa riya kılğənlərin.* (DH.36); *Namaz, ruzə, tövbə üzrə*

*barğanlarla. (DH.41); Ruzə namaz kaza kılıp misvak
asmas.(DH.49)*

-S-

Saat (ə) - saat. *Keçib bardı kelmiş künüm saati.*-Keçib gəldi günüm, saatım (KB.3615 b.); *Ol birer saatin.*-o bir saat (KB. 3608 b.); *Tokuz saat turalmadım, kökkə uçtum.*(DH.11); *kün sonunda bir saat ya ertədə bir saat.*- günəş batdıqdan bir saat sonra və ya sabah olduqdan bir saat sonra.(QT.124b,7); *Bularnı bu saatda öldürsə bolmaz.*-Onları indi öldürmək olmaz. (QT.9,11)

Saban- kotan; cüt və cütcülük alətləri; cütcülük. DLT.I, 400-16, 400-17.

Saç- sac, tava. DLT.III, 149-4.

Saçratğu/saçritğu-bir növ quş tələsi. DLT.II, 219-4; Saçratğudın korkmuş quş kırk yıl adrı yığaç üzə konmaz.- Tələdən qorxan quş,qırx il haça ağac üstünə qonmaz. . DLT.II. 318-7;

Saçu- paltar və yaylıq saçağı. DLT.III, 208- 11.

Sağ yağ- sadə yağ, kərə yağı. DLT.III, 154-18.

Sağ- yun atmaq, yun qabartmaq, çırpmaq üçün işlənən çubuqlar. DLT.III, 154-17.

Sağdıç -sağdış, dost. DLT.I, 444-5; DLT.III, 325-8

Sağım -sağım, bir sağım süt. DLT.I, 396-16.

Sağın- sağmal. *sağınluğ* ər-sağmal mal sahibi olan insan. DLT.I, 477-17.

Sağır- içinə şərab qoyulan, həvəngə bənzər bir qab. DLT.I, 404-18.

Sağızğan- sağsağan. DLT.I, 491- 18. *Sağızğanda saqrak kerek tutsa öz.*- Özünü sağsağandan daha ehtiyatlı tutmağın gərək. (KB.2313 b.);

Sağlık-dişi qoyun, sağılan qoyun;sağmal heyvan. DLT.I,458-2.

Sağnağu-qurumuş balqabaq. DLT.I, 471-12.

Sağrak-sürahi, kasa, qab. DLT.I, 457-23; *sağraklar bolur kulubsız anıñ üçün kim tutmaq hacət bolmaz.*- kasalar qulpsuzdur, çünki onları tutmağa gərək olmaz.(QT. 68b,9)

Sağrı - dəri, hər şeyin dərisi. DLT.I, 417-26.

Sağu-ölçək, ölçü. DLT.III, 213-4.

Sahir (ə.)- sehirbaz, cadugər. *Aydılar bu iki yalğançılar sahirlər.* - Bu iki yalançı sehirbazdır, dedilər.(QT. 21 b,8)

Saxt- yəhərə, kəmər toqqasına işlənən qızıl, gümüş işləmə, instruksiya (oğuzca). Bax: *üstəm*. DLT.I, 169-11.

Sağal -saqqal. *Yalıñ yüzlük erdim bütürdi sağal.*-Tüksüzdüm, saqqal bitirdi. (KB.1098 b.); *Kiçik erse umnur sağal öngüke* - Kiçik ikən saqqalının çıxmasını umur. (KB.3622 b.); *Negü tir eşit emdi kökçin sağal.*- İndi ağsaqqal nə deyir, eşit. (KB.4636 b.); *Sağalıñ örün bolsa keldi ölüm.*- Saqqalın ağardısa, demək ölüm gəldi (KB.3623 b.); *Saçu sağal xub akrdı, köñüm kara.* (DH. 19); *saçın sağalıñ nəlük örünərdi.*- saçın saqqalın niyə ağardı.(QT.18 b,29)

Sakalduruk - papağın başda durması yerə düşməməsi üçün çənənin altından keçirib bağlanan ipək qaytan. DLT.I, 500-16.

Sakçı - növbətçi, mühafizəçi. *Kılıç baldu boldı bu il sakçısı.* - Qılinc və balta bu məmləkətin mühafizəçisi (KB.2140 b.); *Kılıç baldu sakçı tutun.*- Qılinc və baltanı özünə mühafizə tut. (KB.2143 b.); *Er at tutsa sakçı oduğ tursa ked.*- Əsgərdən növbət-çilər seç və onlar çox ayıq olmalıdır (KB.2345 b.); *sakçı anuk erür.*- mühafizəçi hazırdır. (QT. 50b,3)

Sakf (ə.)- qübbə, tavan. *Kök sakfın yoqarda rast kıldı.*- yuxarıya göy qübbəsini yerləşdirdi. (QT.124,12)

Sakı/saqi (ə.)- saqi, şərab paylayan. *Otuz üçdə saqi bolup mey üləştim.// Cami-şərab kolğa toya içtim.*(DH. 18)*Rəhman igəm sakı bolup mey içürsə.* (DH.46); *Saqi bolup cami-şərab xacəm tutı.* (DH.20);

Sakır- paltara bulaşan meyvə şirəsi, bəkməz kimi şeylər. Bax: *sakız.* DLT.I, 370-1.

Sakırkan-böyük siçan, gəmə. Bax: *sakırkan.* DLT.I, 493-14.

Sakırku-gənə. DLT.I, 470-7.

Sakız- saqqız; paltara bulaşan meyvə suyu və bəkməz kimi şeylər. Bax: *sakır, sağız.* DLT.I, 370-1.

Saklanğuçı- qoruyucu. *Nəçük sizlərnı saklanğuçı bar.-* Bax belə sizlərnı qoruyucusu var.(QT. 126b,12)

Sal- sal, kiçik qayıq. DLT.III, 156-23.

Sal- qablardakı zeh, çini şirə. DLT.III, 157-1.

Salçı- aşbaz, mətbəxdə olan adam. DLT.III, 380-18; *salçı biçək-aşbaz bıçağı.* DLT.III, 380-19.

Salğa at-dəlisov at, bədöy at. DLT.I, 420-15

Salı-suvaq aləti. mala. DLT.III, 218-18.

Salıu-sapand. Bax: *salıngu.* DLT.III, 329-12.

Saman-saman (çigilcə). DLT.I, 412-16; *samanlıq er-saman* sahibi olan adam. DLT.I, 477-20.

Samda -ayağa deyilən səsdə, başmaq (çigilcə). DLT.I, 415-13.

Samduy-iliq yemək. DLT.III, 225-19.

Samursak-sarımsaq. Bax: *sarmusak.* DLT.I, 498-14.

Sanaç-dağarcıq.DLT.I, 364-22; *sanaç kəsürgü-qırmızı dağarcıq.* DLT.I, 364-22

Sanduk -sandıq. *Qalır munda kidin seped şandukıuñ* - Səbət və sandığın burada geridə qalır. (ƏH, 288)

Sanduvaç- bülbül. DLT.I, 499-9, 499-16. Bax: *sandvaç.*

Sandvaç -bülbül. *Çiçəklikte sandvaç öter miş ünün.*- Çiçək bağçasında bülbül min cür səs ilə ötür. (KB.78 b.); *Sarığ sandvaç ötti.*- Sarı bülbül ötdü. (KB.4963 b.);

Sarağuç- qadın yaşmağı. DLT.I, 468-12.

Saran- xəsis. *Yudkı yüdhi saranka.*-turşusifət xəsisə DLT.II, 249-27; *Saranlığın yığlayu altun yığar.* -Xəsislikdən ağlayar, qızıl yığar. DLT.I, 481-7.

Saray (f)- saray, ev, məskən. *Saray ol ajun.*- Dünya bir saraydır (KB.1444 b.); *Saray qarşı yir suv sini birle yok*- Sənin sarayın, yerin yurdun, suyun yox (KB.3439 b.); *Bu küin munda itme bu qarşı saray.*- Bu gün burda bu saray və köşkü tikmə (KB.5179 b.); *saraylarındın*- evlərindən (QT.79b,6); *dar un-nadirə kəşəşgü saray erdi.*- Darun-nadirə müzakirə evi idi. (QT.79b,6)

Sarıçğa-çəyirtgə. Bax: *sarıçğa*. DLT.I, 496-22.

Sarığ- sarı. *sarığ suruğ* - sarı-marı, hər hansı sarı rəng. DLT.I, 376-18; *sarığlık* - sarılıq. DLT.I, 480-12; *sarığ kəzik*- sarılıq xəstəliyi. DLT.I, 391-6; *sarığ suv*- qarnında yığılan sarı su. DLT.I, 376-16; *sarığlığ*- sarılıq xəstəliyi olan. DLT.I, 475-15; *Oğul kız sarığ kıldı kızğu meñiz.*-Oğul qızın al bənizi saraldı. (KB.1164 b.); *Ökünçün sarığ bolğa kızğu eñij.*- Al yanağın peşmanlıqdan saralar.(KB.4544 b.); *Yaşık türtti yüzke sarığ za'feran.*- Günəş üzünə sarı zəfəran sürtdü (KB.4960 b.); *Sarığrak körür men kızıl meñzihi.*- Qızıl bənizini sarımtrak görürəm (KB.5986 b.); *Gahı kızıl gahı sarığ bolup yörər.* (DH.65); *yaşıl kuşlar və sarığ burunluğ erdi.*- yaşıl rəngli quşlar, sarı burunlu idilər.(QT.142b,9)

Sarığ turma- yerkökü. DLT.I, 425- 16.

Sarınc- sərinc; dəvə dərisindən düzəldilmiş su tuluğu; ağacdan oyulan qab. DLT.I, 444-3, 444-haşiyyə

Sarkaç- qaramuq; kasnı; yabanı hindibaya bənzər bir ot. DLT.I, 443-27.

Sarkanık- heyvanlarda “qırx bayır” adlanan işkəmbə. Bax: *sarkayık*. DLT.III, 175-6.

Sarkayık- Bax: *sarkanık*. DLT.III, 175-6.

Sarmaçuk- bir əriştə növü. DLT.I, 498-11.

Sarmusak- sarımsaq. Bax: *samursak*. DLT.I, 498-13.

Sarsal- sansar; samura bənzər bir heyvan. DLT.I, 645-13

Sart- tacir, satıcı. DLT. I,135-12. *Negü tir eşitgil bu sartlar başı* - Eşit, gör nə deyir, bu tacir başı (KB.2745 b.);

Sasık- saxsı (Uç ləhcəsində, sərhəd və sərhəd arxası xalqın dilində). DLT.I, 382-12

Sata -mərcan. DLT.III, 207-25

Satığ-satma, satış. DLT.I, 480-11; *satığı ezgü bolğay*.- satış yaxşı olacaq. (QT. 137 b,2)

Satığçı - satıcı, tacir. *Satığçı birür neş*. -Satıcı mal verər (KB. 2995 b.); *Munişda basası satığçı turur*. -Bundan sonra gələnlər satıcılardır (KB.4419 b.);

Satığçı yarımadı erse kezip.- Satıcılar gəzib dolaşmasaydılar. (KB.4427 b.); *Satığçı küdeşü emanetlerin*.- Satıcı əmanətləri qorusun. (KB.5589 b.);

Satığçıka edgü yanut kıl.- Satıcıya yaxşı davran. (KB.4436 b.)

Satma- daxma, bağ gözətçisinin gecələr qaldığı ağac üstündəki çardaq. DLT.I, 426-18

Saw-söz, xəbər; məktub; risalə atalar sözü, zərb məsəl; qissə, hekayə, tarixi rəvayət öyüd. *Kız kişi sawı yarığlı bolmas*.

DLT.I,341-3; *Kal sawı kalmas, kağıl bağı yazılmas*.- Yaşlı adamın sözü yerdə qalmaz, talvar bağı pozulmaz. DLT.I, 406-

20; *Bitip qođtım öt sav kumarı okın.*- Vəsiyətım olan öyüdləri yazıb qoydım (KB.1356 b.); *Ötünse ötüğ saw törüçe körü.* - Diləklərini sözə və törəyə görə diləsə (KB.4043 b.); *Maña birgil emdi bu öt saw erig.* - Mənə indi öyüd nəsihət ver. (KB.5094 b.); *Ne kılqım, kılınçım, sawım sözlerim.*-Nə təbiətim, tərzim, hərəkətim sözüm - savım (KB.3694 b.); *Musa sawı*- Musa sözü (QT.s.226)

Sawçı-1. peyğəmbər DLT III,380- 11; *Sevüg sawçı birle kopurğıl mini.*- Sevgili peyğəmbərlə qovuşdur məni (KB.30 b.); *Habib sawçı yolu mini yetteçi.*- Sevgili peyğəmbərin yolu məni doğru yola yetirəcək (KB.388 b.); *Olarda biri sawçı urağı turur.*- Onlardan biri peyğəmbər nəslidir. (KB.4337 b.); *tegmə birini kıldukımız sawçı.*- hər birini peyğəmbər etdik. (QT. 14,3); *yad kılğıl bitig içində idrisni kim ol erdi köni sözlüg sawçı.*- Kitabda İdrisi də an ki, o doğru sözlü bir peyğəmbər idi.(QT. 14,10)

2.qohumlar, qudalar arasında elçi (oğuzca) DLT III, 380-14; *Ağır sawçılar kalğay erdi turup* - Mübarək elçilər ölməmiş olardılar (KB.1200 b.)

Sawdıç-səbət, şələ. DLT.I,224-7

Say-qara daşlıq yer. DLT.III, 158-13

Say yarıq-bədənə geyilən zireh. DLT.III, 158-14

Sayış-ödənək, təxsisat. Bax: *seyş*. DLT.III, 133-21, 133-22

Sazınçı taşı-əhəng daşı, gips, gəc. DLT.III, 326-5

Səçə-sərçə (oğuzca). DLT.III, 208-10

Sədrək böz-seyrək bez. DLT.I, 462-9

Sədrək kapuğ-barmaqılıqlı qapı. DLT.I, 462-11.

Sel- sel. *Yağmur yağdı sel yürüdi.*- Yağış yağdı, sel basdı. (QT. 71,14)

Sewit - Zöhrə ulduzu, venera. *Sewüg yüz urundi bişinci Sewit-Beşinci olan Venera sevimli üzünü görsətdi.*

Seyš- ödənek, ödəniş. DLT.III, 133- haşiyyə

Səbət (f.)- səbət.(ƏH)

Səhər -səhər. *Yığlar irdim səhər vaktı nida kildi. (DH.25); Səhərlərdə canın kaynap aşlagənlər. (DH.29)*

Səki- dükan, səki. DLT.III, 217-7

Səm- dərman (əm sözü ilə birgə işlənir). DLT.III, 157-5

Səma (ə.)- göy, səma. *Şibli aşık səma urdı pərtəv körüp. (DH.54); Taklid birlə ursa səma kirgəy tamuk. (DH.54)*

Səmürgük- 1. bülbülə bənzər bir quş. (Balasağun ləhcəsində). DLT.II, 285-13; *Buç-buç ötər səmürgük//Boğzı üçün mənlənür.-* Bıç-bıç ötər səmürgük // Qarnı üçün dən toplayar.

2. sərçə. *Neçə suw kötürgey semürgük sora - Sərçə sorsa da nə qədər su götürə bilər? (KB.6609 b.)*

Sənkəç- fındıq boyda şirin bir alma. DLT.III, 331-11

Sənjək-su içilən parç; ağacdən oyulmuş su qabı. (oğuzca). DLT.III, 319-5

Sənjil-sifətdə çıxan ziyil; bir dəri xəstəliyi. DLT.I, 465-12

Sənjrəgü at- əngi xəstəliyinə tutulan; burnundan irin axan at. DLT.III, 336-2

Səp- cehiz, gəlin cehizi. DLT.I, 335-25

Səpəd - səbət. *Kalur munda kidin seped sandukun - Səbət və sandığın burda gerdə qalır (ƏH, 288)*

Səra (ə) - torpaq. *Bu arşta kədi kör sərağa tegi.-* Yuxarıdakı ərş ilə aşağıdakı torpaq arasında.(KB.3354 b.); *Ədiz 'arşta altın sərağa tegi.-* Yuxarıdakı ərşdən altdakı torpağa qədər (KB.4776 b.)

Sərk- saxsı və saxsı qırıqları. DLT.I, 359-23

- Sərkər**- quldur, yol kəsən (karluqça). DLT.I, 446-10
- Sərtan** - Xərçəng bürcü. *Bu ay burcu sərtan bu ew ewrilür.*-
Ayın bürcü Xərçəngdir, bu evin ətrafında dönər (KB.744 b.)
- Sərü**- taxça, rəf. DLT.III, 210-7
- Sıbizğu-tütək**; ney.. *Sıbizğu öttürdi.*-Tütək çaldı. DLT.I, 259-21, Bax: **sıbizğu**
- Sıbizğu-tütək**; ney.. *Ol sıbizğu ötürdi.*-O tütək çaldı. DLT.I, 227-13. Bax: **sıbizğu**
- Sıçğan-sıçan**. DLT.I,143-10
- Sıdrım-sırım**, şüvül, sıriq (oğuzca). DLT.I, 467-1;Bax: **sıdrım**
- Sıdığ**- kaftanın köksə qədər olan iki ətəyindən biri.DLT.I,376-6
- Sıdığ**-diş ətləri arasındakı boşluq. Bax: **sığzağ**. DLT.I, 376-9.
- Sıdrım** - sıyırım, sıırım. Bax: **sıdrım** (oğuzca). DLT.I, 490-22.
- Sığır**- xanların xalqla birlikdə çıxdığı sürək ovu. DLT.I, 396-1.
- Sığır**- sığır. DLT.I, 396-6; *suw sığırı*- camış. DLT.I, 393-6.
- Sığırılığ** - sığırılı, sığır sahibi. DLT.I, 474-14.
- Sığırçık**- sığırçın. Bax: **sığırçuk**. DLT.I, 479- 4.
- Sığırçuk**- sığırçın. DLT.I, 482-10; *Sığırçuknu kördüm uçar kaq ara* - Sığırçını gördüm qaqlar arasında uçar (KB.4198 b.) Bax: **sığırçuk**.
- Sıgıt** - fəryat yasda fəqan etmə; *sıgıtçı*- yasçı, ağıcı; *Yogçı: sıgıtçı: kıtan: tatabı: bodun: boşlayu: udar seşün kelti*:- Yasçı və sıgıtçı (kimi) kıtay və tatabı xalqlarının başında general Udar gəldi.(KTşml 11-12); *Yogçı: sıgıtçı: öşre: küün tugsıkda* - yasçı və sıgıtçı olaraq şərqdə gündoğanda (KTş 4) (BKş 5); *Nerek bu sıgıt*.- Bu fəryad nədir. (KB.1233 b.); *Ökünçün sıgıt birle gürke kirür*.- Fəryad və peşmanlıqla məzara girər (KB.1516 b.); *Sıgıt kılma artuk*.- Artıq fəryad etmə. (KB.6182

b.); *Negüke ulır sen negü bu sığıt.* - Niyə ağlayarsan, nədir bu fəryad (KB.6312 b.).

Sığra- iki dağ arasındakı geniş dərə. DLT.I, 418-3.

Sığun- 1. yaban sığırı, dağ keçisi, təkə. DLT.I, 407-10; *Anı taştın atğu bolur ay sığun.*- Onu qaldır at, ey dağ keçisi (kimi insan) (KB.5111 b.); *Sığun muyğak erse suğak ya ıwık* (KB.5374 b.); *Biligsiz sığun sen ağınap yora.*- Elmsiz keçi, sən çırpınıb dolaş. (KB.6613 b.);

2.maral, geyik tagda: sığun: etsər.- dağlarda ceyranlar, marallar böyüyərsə. (BKq 5)

Sığun otı- kökü insana bənzəyən, iqtidarı olmayan adamların yedikləri bir ot, erkəyi kişiyə, dişisi qadına verilir. DLT.I, 407-11.

Sığza- 1. ayaqqabıda tikiş arasına parça qoyub tikmək; 2. iki şeyin arasına bir şeyi sıxışdırıb qoymaq. DLT.III, 258-25.

Sığziğ- məst və çəkmə kimi şeylərdə iki tikiş arasına qoyulan tumac. DLT.I, 452-1.

Sığziğ- iki şeyi birləşdirən bağ, kəmənd. DLT.I, 452-3.

Sıkırkan- böyük siçan, gəmə, siçovul. DLT.I, 493, II, 261-23.

Sıkman- üzüm sıxma zamanı. DLT.I, 435-9.

Sımsımrak- bir yemək növü (çigil dilində).DLT.III, 141-18.

Sınçğan- tikanlı bir bitki. DLT.III, 148-24.

Sındu- qayçı. DLT.I, 415-14.

Sınarsuk- atın tərki, adamın oturduğu yer. DLT.III, 336-14.

Sır- Çin kasasına zeh, şir vurmaq üçün hazırlanan məcun, məhlul; sülgən, mina. DLT.I, 439- 4; *sırlığ ayak-* naxışlı, zehli kasa. DLT.I, 439-5.

Sırçı - boyaçı. *Ya sırçı bedizçi ya okçı yaçı* (KB.4458 b.)

Sırıçğa-şüşə ,sırça. DLT.I, 469-21. Bax: *sırınçğa*

Sırıçğa- çayırtkə. Bax: *sarıçğa*.

Sırınçğa - sırça. *Kişi köñül yuwka sırınçğa sanı*.- İnsan ürəyi sırça kimi zərifdir (KB.4610 b.); *Sırınçğa saqışı turur bu köñül*. -Sırça kimidir bu köñül (KB.3394 b.)

Sırmak -eşşək palanındakı yəhəraltı, tərlik. DLT. I, 457-28.

Sırt- bayır, yoxuş, kiçik dərə (oğuzca). DLT.I, 352-8.

Sıruk- sıriq, çadır dirəyi. DLT.I, 383-11. *sırukluk*. DLT.I, 480-13.

Sıta- mizraq. *Qopa keldi örlep sita qalkanı*.- Mizraq və qalxanı qalxaraq yüksəlməyə başladı.(KB.3840 b.); *Sita koptı yirdin yaqıldı butik*.-Yerdən budaqlanaraq mizraqlar yüksəldi.(KB. 4892 b.); *Qıza baktı yirdin sita qalkanı*.- Mizraq və qalxanlar yerdən qızarıb boylanarkən.(KB.4895 b.); *Butıklandı yirde yoxaru sita*.- Yerdən göyə doğru budaqlandı mizraqlar (KB.5679 b.)

Şiş- şiş, tutmaç şişi. DLT.I, 344-11.

Sibək- dəyirman daşının üstündə döndüyü dəmir. DLT.I, 289-12.

Sibək -sübək, körpə uşaqların yerini islatmaması üçün beşiyə qoyulan qamış. DLT.I, 289-12.

Sıdıg// sıdığ - kaftanın iki yanından, sağ və sol tərəfindən biri. DLT.I,389-15.

Sıgil- ziyil. DLT.I, 393-14.

Sıkrig- dağda atlamaqla keçilən yer. DLT.I, 462-16.

Sil- az yem yeyən heyvan. DLT.III, 140-16.

Silkim - zəli. *Aya bolma qowdaş ne silkim sepük*. -Ayə, ac göz olma, nədə ki zəli (KB.4599 b.)

Simab (f.)- civə. *Simab birlə yulan ajdarha körinür erdi*.- Civə sayəsində ilan və ya əjdaha kimi görünürdü. (QT. 30b, 15)

Simiş - tum, çəyirdək. *Kuruğ ol yemiş ur bir ança simiş.* -Quru və yaş meyvələrin yanında biraz da tum olsun. (KB.4660 b.)

Sinçü- lavaşdan bir az qalın çörək. DLT.I, 414-22.

Siñil- 1. ərin özündən kiçik bacısı. DLT.I, 446-20; 2. kiçik bacısı. *Siñil kunçuyug birtimiz:-* Kiçik bacım şahzadəni ərə verdik.(KTş 20);(BKş 17); *Omarın bir siñli bar erdi.-* Ömər-in bir bacısı var idi.(QT. 26b,11)

Siñir- sinir. DLT.III, 315-20.

Siñük -sümük. *Siñükünj: tağça: yatdı.-* Sümüklərinizi dağ kimi yığıldı (KTş 24) bax: **süñük**

Siñüt- əvəzinə bir şey verilməyən və geri göndərilməyən hədiyyə. DLT.III, 316-13,14. Bax: **süñüt**.

Sipüt- qarabibər; yeməyə vurulan bir ot (Kaşğar ləhcəsində). DLT.I, 363-7.

Sirkə- sirkə. DLT.I, 231-17, 351-13. II, 322-12.

Sirkə-sirkə bit yumurtası. DLT.I, 424-5.

Soğan/soğun- soğan. DLT.I, 407-8.

Soğur- ada dovşanı. Bax: **suğur**. DLT.I, 368-24, 368-haşiyyə.

Soğurluğ- ada dovşanı çox olan. DLT.I, 474-13.

Soğut- bumber (bağırsağ) dolması, bumber yeməyi. DLT.I, 363-10. Bax: **soktu**.

Soğut- turş süddən hazırlanan pendir (karluq ləhcəsində). DLT.I, 363-9.

Soq ərngək- şəhadət barmağı (yeməyə birinci uzandığı və həris olduğu üçün bu ad verilmişdir). DLT.III, 137-5.

Soqım- şam qozası şəklində kəsilən, içi oyulan və üç tərəfdən dəlinərək oxun üzərinə qoyulan ağac parçası. DLT.I, 396-17.

Soqku- həvəng, dibək. Bax: **soqu**. DLT.III, 214-13.

- Soktu-** kolbasa; ət və ədviyyat doldurulan, bişirdikdən sonra yeyilən bağırsağ (bumbar) dolması. Bax: *söğüt*. DLT.I, 413-24.
- Soqu-** dibək, həvəng. Bax: *sokku, suku*. DLT.III, 214-13.
- Son-külçə;** içi mədən dolu olan bir şey. DLT.III, 143-1.
- Soğkur-** sunqur, şahin növündən bir quş. DLT.III, 331-12.
- Sorğu-** həcəmət aləti, neştər, sorğu, qan alınan alət, şüşə, lanset. DLT.I, 66-19, I,420-14.
- Sowuşğan-** soxulcan üzündən sarılıq xəstəliyi. DLT.I, 492-10.
- Sögüt** - söyüd. DLT.I, 363-13; *keyik sögütü*- yabanı söyüd. DLT.III, 165-20.
- Sögütlük** -söyüdlük, söyüd bitən yer. DLT.I, 482-20;
- Sögütlüg-** söyüd sahibi olan, söyüdlü. DLT.I, 482-21;
- Sökəl-** xəstə (oğuzca). DLT.II, 38-23, 63-20. *Sökəllərə şifa turur.*- xəstələr üçün şəfadır.(QT.122,8); *sökəllər sihhət bolğay.* - xəstələr şəfa tapacaq.(QT. 69,1)
- Sökəllik-** xəstəlik. *Anlar kim könyüllərində sökəllik bar.* -Ürəklərində xəstəlik olanlar. (QT.117b,11)
- Söklünçü-** kabab. *Ol anar söklünçü koqıttı.*- O ona kabab iylətdi. DLT.II, 301-8.
- Sökti-** kəpək (barsğanca). DLT.I, 413-23; *Kawuq sökti yim tap tonum koy yünji.*- Yeməyim kəpəkdən, geyimim qoyun yununda olsa (bəsimdi) (KB.4767 b.)
- Söküt-** söyüd. Bax: *söğüt*.
- Söjük-** sümüük. *bakı kalmaz kanı söjüki taqi əti.*- əti, sümüyü və qanı qalmaz.(QT.117,12); *za'if boldı söjüküm.*- sümüyüm zəiflədi.(QT. 11b,12)
- Su** -su. *Anıñ belindin ya tizindin su keçmədi.*- onun dizindən və ya belindən yuxarı çıxmadı. (QT. 62 b,2).Bax: *suw*

Suburğan- buddist qəbiristanlığı. *Subuzğanda ew bolmas, topurğanda aw bolmas.*- Qəbiristanlıqda ev, yumuşaq torpaqlı yerdə ov olmaz. DLT.I, 490-haşiyyə. Bax: *subuzğan*.

Subuzğan- qəbristanlıq. Bax: *suburğan*. DLT.I, 490-6.

Suçuğ- şirin. *bir katra açığı suw keçmez suçuğ taba* – acı suyun bir damlası bile şirin su tərəfinə keçməz.(QT.65,1).Bax: *süçüg*

Suf (ə.)- yun sapdan əllə hörülən qurşaq. DLT.III, 136-9.

Suğdıç- qışda dostlar arasında növbə ilə verilən ziyafət. DLT.I, 444-6.

Suğur- ada dovşanı. Bax: *soğur*. DLT.I, 368-24.

Sukak- sığın, geyik, maral, ağ maral. DLT.I, 256-11; *Sığun muyğak erse sukağ ya ıwık* - Erkək və dişi keçilər və ağ geyik və qaya maralları (KB.5374 b.); *sukaklığ* - maralı çox olan. DLT.I, 476-13.

Sukarlaç börk- şiş papaq. DLT.I, 473-9.

Sulak- dalaq (qıpçaqca). Bax: *talak*. DLT.I, 410-4.

Sultan (ə.)- hökmdar. *Sultan şərrindən emin bolğay.*- sultanın şərindən (zülmindən) qorun.(QT. 61b,11)

Suluk- sarıq, çalma, əmmamə. Bax: *suwluk*. DLT.III, 244-18.

Suma- 1. isladılıb sonra qurudularaq üyüdülmə, bulamac və çörək kimi şeylər bişirilən buğda; 2. eyni şəkildə hazırlanıb şərbət xəmirində işlənən arpa. DLT.III, 220-4.

Sundılaç- at quşu, çayır quşu. DLT.I, 497-17, 499- 14.

Sundırı- dəniz. Bax: *sundırı*. DLT.I, 472-7.

Sunı- evin dirəkləri sütunları. DLT.III, 221-9.

Sunqur - sunqur quşu. *Saçım boldı sunqur tüsi teg şaşut.*- Saçım sunqur rəngi kimi çal oldu. (KB.5639 b.); *Sağal boldu sunqur tüsi teg şaşut.*-saqqalım sunqur kimi çal oldu. (KB.5697b.)

- Sunu-** çörək otu, küncüt toxumu. DLT.III, 223-18.
- Sunzi-** birə cinsindən bir həşərat (bit). DLT.I, 418-14.
- Surkaç-** lök ağacı yapışqanı. Bax: *surkuç*. DLT.I, 444-1.
- Surkuçlan-** yerdə yabarı hindibaya bənzər bir ot bitməsi; qaramuq otu bitməsi. Bax: *sarkaçlan-*. DLT.II, 268-3.
- Suruş-** buğda sütülü. DLT.I, 372-15.
- Susğak-** susaq, parç (qıpçaqların və bütün köçərilərin dilində). DLT.I,457-17.
- Susık-** vedrə (bir ləhcədə). DLT.I, 383-13.
- Sutun.** *sutun tamarı-* boyun damarı. *Tağı biz yakınrak biz anıq taba sütün tamarındın.*- və biz ona boyun damarında daha yaxınıq. (QT. 50,9)
- Suw** - su. DLT.I, 105-10; *suw sığırı* - camuş DLT.I, 369-6; *suw tirkeşi* - qollardan axan suyun bir-birinə qarışması. DLT.I, 448-20; *Suw katlıştı.* -Axar su bir-birinə qarışdı. DLT.I, 449-1. *Bu yüz körkişə suw içər iki köz.*-Bu üz gözəlliyindən iki göz su içər (KB.2467 b.); *küyer ot, akar suw.*- yanar atəş, axar su (KB.4097 b.); *Usa edgü itgil sen aş suw arığ.*- Çalış yeməyi suyu təmiz və yaxşı et (KB.4648 b.); *bu yir suw kamuğ.*- bütün bu yer su (KB.5781 b.); *Bilig birle suw teg kamuğka yara.*- Bilik ilə su kimi hamıya yara (KB.6606 b.); *suw aqa başladı.*- su axmağa başladı. (QT. 38 b,30); *yegil xurma içgil suwını.*- xurmanı ye, suyunu iç. (QT. 12b,8)
- Suwağçı-** suvaqçı. *Ne kim balçıkçılar suwağçılar bar ers cümləsini yığdılar.*- Nə qədər suvaqçı, palçıqçı varsa, hamısını topladılar.(QT. 132b,12)
- Suwləğ** - heyvan suvarılacaq yer. DLT.I, 452-6.
- Suwluk-** sarıq, çalma, yaylıq və bunun kimi şeylər. Bax: *suluk*. DLT.I, 247-3.

Suwsuş- buğdanın qüvvəsi getdikdən sonra alınan son suyu; üstünə su qatılan ayran. DLT.I, 448-26.

Suyağu- xoruzun ayağındakı mahmız. DLT.III, 170-16.

Sü- əsgər, qoşun, ordu. DLT.I, 137-27; *süsi üküş erdi çadırları üküş erdi.*- onların qoşunu da çox idi, çadırları da. (QT. 133,10)

Süçik//süçig - 1. içəcək; şərab. DLT.I, 211-8, III, 163-25; *kızıl süçik-* şərab (yağma, tuxsi, çigil ləhcələrində), qırmızı şərab (digər türklərdə). DLT.I, 406-14;

2. şirin. *Sabı: süçig: agısı: yumşak-* sözü şirin, ipəyi yumşaq (KTc 5); *Süçig sabına yemşak agısına arturup.*- şirin sözlərinə və yumşaq ipəklərə aldanıb (KTc 6) (BK şml 5); *Suçig bu tiriglik.*-Bu həyat şirindir (KB.1170 b.); *Uluğka kiçigke süçig tutsa söz.*- Böyüyə kiçiyə şirin söz desə (KB.2804 b.); *Süçig sözləse söz süçig bol tilim.*- Şirin söz söyləyənə sən də şirin dil işlət (KB.4307 b.); Bax: **süçük**.

Süçük//süçüg- 1. şərab. DLT.II, 202-1;

2. şirin. *Süçüg tattıñ erse açığka anun.*- Əgər şirin daddınsa, acıya da hazır ol.(ƏH, 209) *Bu kün kendü süçüg bu tirmek saña.*- Bu gün (var-dövlət) yığmaq sənin üçün şirindir. (ƏH, 435); *Bas kim kim kätürür sizgə akar süçüg suwnı.*- Bax beləcə, axar suyu sizə gətirən biri var mı? (QT. 99,2)

Süglin- qırqovul, sülün. Bax: **süwlin**. DLT.I, 453-2.

Sükən- eşşək yükünün bir tərəfində olan səbət, şələ kimi şeylər. DLT.I, 401-7.

Sükiç - quş. *Sukiç koptı örlep kalıkkə ağıp.*-Səhər quşu qalxdı və göyə yüksəldi (KB.5677 b.)

Süklünçi-qızartma. *Bir kozı süklünçi kaldı.*-Bir quzu qızartması hazırladı. (QT 28,18)

Süksük- dağdağan ağac. DLT.I, 467-16.

Sükül- ziyil. DLT.III, 271-19.

Sünək- sümük. *Ruhum kirdi, sünəklərim Allah didi.* (DH.11); *Dört yüz kırk dörd sünəklərin kül kılmasan.* (DH.29)

Sün(g)ü- süngü, nizə, qarğı, mizraq. *Sünüg batımı* - mizraq batımı (BKş 26), (KTş 35); *sünüglüg*-mizraqlı əsgər. *Sünüglüg kantan (kelip).*- mizraqlı düşmən hardan gəlib. (BKş 19); *Bir sünü türkü.*- bir süngü uzunluğu qədər DLT.I, 357-2; *başaklığ sünü* - başlıqlı süngü. DLT.I, 476-7; *Yağusa sünün teggü birse boyun.*- Yaxınlaşsa, süngünü boynuna vurmağı (KB.2376 b.)

Sünük(g)- sümük. *topık sünük*- topuq sümüyündən bişirilən yemək, xaş DLT.I, 381; *kəmdük sünük* -əti sıyrılmış sümük. DLT.I, 463; *Ər sünük oğurdi.*- Ər sümüyü yaradı. DLT.I, 229.

Sünüş -savaşda hücum etmə, süngüləmə. DLT.III, 318-5.

Sürçək//sürçük -gecə məclisi.(oğuzca). DLT.I, 462-12.

Sürüg- sürü. DLT.I, 389-17, 389-21; *Bular ol sürüg koyka erkeç sanı.*-Bunları qoyun sürüsünün erkəci say. (KB.4353 b.); *Yazi tağ yirig tut yorır koy sürüg.* - Düzən və dağlarda dolaşan qoyun sürüləri. (KB.5371 b.)

Süt -süd. *Örünj süt bile kirse edgü kılıq.*- Ağ süd ilə yaxşı xasiyyət (insan ruhuna) girsə (KB.881 b.); *Kımız süt ya yün yağ ya yoğrut kurut* (KB.4442 b.); *nətəg sözləşəlim beşik içində süt emər kinç birlə.*- Beşikdə südəmər uşaqla necə danışım. (QT. 18, 33)

Süt ötrüm- südləyən otu; mərciməyə bənzər, ishala səbəb olan bir ot. DLT.I, 169-1.

Süwlin- sülün, qırqovul. Bax: *sülgin*.

Süzgün- rəngi qara, tikanlı bir dağ ağacı. DLT.I, 434-16.

Süzmə- süzmə, şor , yağsız pendir.DLT.I, 426-20.

Süzük- yaqut. DLT.I, 390-1.

-Ş-

Şa-alaca bir quş. DLT.III, 202-1.

Şagird (f.)- tələbə, şəyird (DH); *şagirtlik* - şəyirdlik(QT.11,6)

Şalaşu -bir çin toxuculuq məhsulu. DLT.I, 437-6.

Şamuşa - yeyilən bir ot. DLT.I, 437-7.

Şatranc (f.) - şahmat. *Yana nerd-ü şatranc bilir erse ked.*- Nərd və şahmatı yaxşı bilməli (KB.2634 b.)

Şatu (f) - nərdivan. *Şatu kördüm elig anıñ baǵnası.* - Nərdivan gördüm əlli idi onun pilləsi (KB.6033 b.); *şatuğa aǵar tek* - nərdivan çıxırmış kimi (KB.6041 b.); *Şatu tüşte izz.*- Yuxuda nərdivan izzətdir (KB.6043 b.)

Şaw - Uçda bitən və paltar təmizlənən bir ot. DLT.III,155-16.

Şaytan/şeytan – şeytan. *Allah didim, şeytan mindin yırak kaçtı.* (DH.13); *Yatsa, kopsa şeytan bilə həmrəh bolur.* (DH.42); *anlar şaytan ügürləri turur.*- onlar şeytan dəstəsidir. (QT. 78b,10)

Şəbəñ-dəmirdən düzəldilmiş əsa. Bax: **şəbiñ**. DLT.III, 321-15.

Şəbin - bax: **şəbən** DLT.III, 321-15.

Şəhd (f.) - bal. *Bir elgin tutup şəhd birin zəhr katar.*- Bir əlində bal tutub bir əlində zəhər gizlədir (ƏH.206), *Anıñ medhi bolsa şeker şəhd anı.*-Onun mədhi (dilim üçün) şəkər baldır.(ƏH.28)

Şəhər (ə) -şəhər. *Ğurbətlənip öz şəhriğa kaytıp yandı.* (DH. 24); *şəhərlər içində*- şəhərlərdə (QT.133,24)

Şəhristan (ə.-f.)- istehkam şəhər. *Uzunluğu kırk yıǵaç eni həm mundaǵoq şəhristan bina kıldılar.*- boyu və eni qırx ağac uzunluğunda olan istehkam şəhər inşa etdilər. (QT.132b, 12)

Şəkər (f.) şəkər - *Şəkər ol kişi bir anar küç tegip.*- Şəkər o insandır ki, özündə güc tapıb (KB.812 b.); *Neçə me yitürse*

şəkər hem yilig.- Nə qədər şəkər və ilig yesə də (KB.2198 b.); *Şəkər halva yigli ya arpa üyür.*- Şəkər, halva yesin, ya arpa və darı (KB.3612 b.); *Ata pendı tutsa şəkər bolğa kandı.*- Ata nəsihətini tutsa, şəkər, qənd olar (KB.5154 b.); *Seringil muyan ur şəkər bolsu kənd.*- Səbr et, şəkər qənd olsun qarşılığı (KB.6314 b.); *Anıñ medhi bolsa şəkər şəhd anı.*- Onun mədhi (dilim üçün) şəkər baldır.(ƏH, 28).

Şəkirtük -fıstıq. DLT.I, 483-13.

Şəm (ə.)– şam. *Şəm körsətip pərvanə dik ahkər kılğıl.* (DH.44); *Allah şəmi pərvanə dik özın urar.* (DH.75)

Şənbuy -başqa bir dövətdən sonra gecə gedilən içki ziyafəti (kəncəkə). DLT.III, 225-4.

Şərab/ şarab (ə.)- şərab. *Ayur sen kedim ton şerab aş kerek* - Deyirsən ki, geyim, yemək və şərab lazımdır.(ƏH, 297); *Kanıç bolup şövq şərabın içtim muna.*- Qane olub şövq şərabın içdim (ƏH, 87) *Özi katğu tutğu bu barça şərab.*-Bütün bu içkiləri özü düzəltməli. (KB.2904 b.); *Qayı kıldı birdi kereklig şerab.*- Biri gərəklı içkini düzəldib verdi. (KB.1060 b.); *İçtim şərab, boldum xarab, aslım türab.* (DH.37); *On səkkizdə Çiltən birlə şərab içtim.* (DH.14); *Andağ aşık şövq şərabın içər dostlar.* (DH.46); *içürlər anı şarab ol mıñarda-* onlar orda bulaqlarda şərab içəcəklər.(QT. 131,15)

Şərabdar (ə.f.)-saqi. *İdişçiler başı şərabdar negü teg kerekın ayur.*-Şərabdarın necə olmalı gərəkdüyindən bəhs edir(KB 41).

Şərbət- şərbət. *Uçmax içrə tört arığda şərbəti bar.* (DH.41); *Ana içrür zəhir, zakkum şərbəti bar.* (DH.41); *Bu ölümnin şərbətidür açıg şərbət.* (DH.73)

Şəriət (ə.) - *Ay milletka taç ay şeriatka din.*- Ey millətə tac və ey şəriətə xidmətçi (KB.89 b.); *Sakınuk kerek din şeriat bilir.* -

Mömün din və şəriət bilən biri olmalı (KB.2844 b.); *Olar bilgi ol çin şariat kökü.* - Əsl şəriətin təməli bu biliklərdir (KB.4345 b.); *Şariat yolu tut boyun bir egil.*- Şəriət yolu tut, ona boyun əy (KB.5552 b.); *Postı-iman şəriətdür, məğzi tarik.* (DH.19); *Şəriatnı, tarikatnı billəy disən.*(DH.69); *Aşnuku şəriət erdi, emdi bizim şəriəti-mizdə rəva bolmaz.* -Bu əski qanundu, bu bizim şəriətimizə uyğun düşmür. (QT.60 b,15)

Şifa (ə.) -şəfa, dərman. *Şifa koldın rabdın kötürdi elig.*- Əlini qaldırıb Rəbbdən şəfa istədi (KB.1110 b.); *İgimke şifa sen saqınçka sevinc.*-Xəstəliyimə dərman, kədərimə sevinc sən (KB.3773.b.); *Şifa birge qolsa kopurğay anı.*-İstəsə, şəfa verərək onu ayağa qaldırır (KB.6245 b.); *Dərd bolmasa, mövlam kimgə şifa kilsun?* (DH.40); *sökəllərgə şifa turur.*- xəstələr üçün şəfadır. (QT. 122,8)

Şirə (f.)- şirə. *Şirəni çikarda körpü saqlasa.*- Şirə çəkərkən, ona nəzarət etməli (KB.2550 b.)

Şın -taxt; həsir (çigilcə). DLT.III, 143-23.

Şış-şiş, tutmac yeyilən şiş. DLT.II, 278-11. Bax: *stış*.

Şöpük// çöpik-meyvənin cecəsi, çör-çöpü. DLT.I, 390-5.

Şuğlu-tülkü üzümü. DLT. I,424-24.

Şut - hörümçək, əqrəb kimi bir həşərat. DLT.III, 207-26.

Şünlə -Arğu diyarında bitən və kökü yeyilən bir ot. DLT.III, 329-13.

Şünük//çünük-çinar ağacı. DLT. I, 390. Bax: *çarın* (yağma d.)

Şüt -soy, əsil-nəcəbət (xotəncə). DLT.III,129-17.

Şütük -sığır buynuzundan düzəldilən davat. DLT.I,390-7.

Şütük saqqal-kosa saqqal. DLT.I, 390-8.

-T-

Taam (ə.)- *Taam tapsan canıy bilə kılğıl ihsan.*-Təam tapsan ehsan payla. (ƏHs 8)

Tabak- boşqab. *Bir tabak incir kətürdilər.*- bir boşqab əncir gətirdilər.(QT, 137b,5)

Taban-daban; dəvə dabanı. DLT.I, 398-18; *tabanlığ.* DLT.I, 477-10.

Tabız- tapmaca söyləmək və soruşmaq. DLT.II, 180-14. Bax: *tabuz-, tapuz-*.

Tabut (ə.)- sandıq, qutu. *Kəmişgil anı tabut içində tabutnu kəmişgil təhiz içində.*- onu sandığa qoy və sandığı dənizə at. (QT, 20,10)

Tabzuğ/tapzuğ-tapmaca. DLT.I, 450-3. Bax: *tabzuğuk, tapzuğuk, tabzuğ.*

Tabzuğuk- insanların bir-birini tapmaca tapmaqda sınaması.. DLT.I, 450- 4. Bax: *tapzuğ, tabuzuğu, tabuzğuk*

Tadun-bir yaşındakı buzov. DLT.III, 168-9. Bax: *tađun.*

Tađun-tosun, iki yaşında olan dana. DLT.I, 398-20.

Tafarçı -həmmal, yük daşıyan. DLT.III, 150-18.

Tağ-dağ. DLT.I, 119-15; *qayudağ kazar körse tüplür qayağ.*- Kimi dağ qazar, baxarsan qayaların dibinə enər (KB.1734 b.); *Tapuğ kılsa tün kün ulanılsa tağ.*-O dağa çəkilib gecə - gündüz ibadət etməli (KB.3357 b.); *Bu tağlar katında çıxar gevheriğ* - Bu dağlar altından çıxan cövhərləri (KB.5364 b.); *Qayudağda yügrür üñürde evi* - Biri dağda qaçar, mağaradadı evi (KB.6155 b.); *Tağlar çıkıp, taat kılıp közüm oydu.* (DH.22); *Şomluğundan tağuda taşlar sögti mini.* (DH.27); *Mussa dik Tur*

tağıda taat kılısam. (DH.38); *Tağ çölünü bustan kılar akkan yaşı.* (DH.35); *bu tağ içində bir üfür bar turur.*- bu dağda bir mağara var. (QT. 9,17); *Yəməndə bir tağ bar erdi.*- Yəməndə bir dağ vardı. (QT. 49b, 17)

Tağ tarmak- dağ-təpə. DLT.I, 411-11.

Tağar-dağar, dağarcıq, çuval; içinə buğda və s. şeylər yığılan nəsə. DLT.I, 68-1, 279-24, 409-13; *Ediz kum tünəyi tağar ton kedeysi.*- Qumdan döşək düzəldim yatım, çuval don geyinim (KB.6571 b.)

Tağara- gildən hazırlanan boşqab. *Yaratdı adamnu balçıkdan tağara təg.*- o insanı pəlçıqdan yaratdı, gil qab kimi.(QT. 64 b,12)

Tağay-dayı. DLT.III, 224-5.

Tağna yawa-kasnı ağacının püsəsidir, yoğurdla qarışdırılıb bulamaca qatılır və ona rəng verir. DLT.I, 427-18.

Taxçək-Çin ipəyinin bir növü. DLT.I, 461-11.

Taxt (f.)- taxt, kreslo. *Tınu turuñ taxtlar üzə*- taxtlar üstündə dincəlin. (QT.56,12); *fıravn kaçtı taxtı altın yaşındı.*- fıron qaçıb taxtının altında gizləndi. (QT.30,29)

Taxtalıq- taxta stol, taxtı-rəvan. *Takı kötürdük anı taxtalıqlar üzə takı yonğalar üzə*- Biz onu taxtadan düzəlmiş, mızlar vurulmuş gəmi üzərində apardıq.(QT.62,9)

Taxtu-əyirməmiş xam ipək. Bax: **taxçək**. DLT.I, 413-22.

Takuk -xoruz; toyuq (türkməncə-oğuzca).. DLT.II, 281-23; *takuk yalıği*-xoruz pipiyi DLT.III, 20-23; *takukluğ*- toyuqlu, toyuğu olan (oğuzca). DLT.I, 476-12. Bax: **takağu**

Talağu-tez təsir edən zəhər, ağrı; daxili ağrı. DLT.I, 438-4.

Talak -dalaq. DLT.I, 410-2. Bax: **sulak** (qıpçaqca).

Talas- at yarışında, top və çovkan oyununda cızılmış sahə və gərilməş ip. Bax: *tasal*. DLT.I, 370-24.

Talğağ- insanın öldürəcək dərəcədə şiddətli boran, tufan. DLT.II, 283-14.

Talğan ig- ürəkkeçmə xəstəliyi. DLT.I, 430-10.

Talğuç- heyvanın belindəki yükü bərkitmək üçün işlənən ağac. DLT.I, 443-1.

Talğuk- baltanın sapını bərkitmək üçün vurulan çivi. DLT.I, 456-3.

Talkan- qovud, qovrularaq döyülmüş arpa. DLT.I, 432-8, 12.

Talku yışığ- bükülmüş ip. DLT.I, 422-3.

Talwır- kəklik. DLT.II, 187-5.

Tam- dam; divar; qala. DLT.II, 50-1; *ükəklik tam-* üzərində bürcləri olan qala. DLT.I, 208-2; *tam ulı-* divar təməli. DLT.I, 121-21.

Tamak/ tamağ -boğaz (oğuzca qıpçaqca və onlara uyanların dilində). DLT.I, 107-15. *Asel tatrup ilkin tamak (tamag -C₁₀) tatıtıp* - Əvvəl baldan dadıb ağzını (damağını) dada gətir (ƏH, 207); *can tartmağ açığı mənim tamağımda hənüz bar.* - Ölüm acısı hələ də mənim damağımdadır. (QT. 18 b,33) Bax: *tamğak* (qaraxani türklərinin dilində).

Tamar- damar (oğuzca). DLT.I, 367-18. *Andın soñ kəsgəy erdüik köñül tamarını andın yanı can tamarını.* - Ondan sonra can damarını, yəni könül damarını kəsərdik. (QT. 105,12) Bax: *tamur, tamır*

Tamdu- gur alov, tonqal. DLT.I, 415-10. Bax: *tamduk*.

Tamduk- gur alov, tonqal.. DLT.I, 415-10. Bax: *tamdu*

Tamğa- dənizə, gölə və ya dərəyə axan suyun bir qolu; delta; körfəz. DLT.I, 419-23; *tamğa suwı*. DLT.I, 420-3.

Tamğa- gəmilərin lövbər saldıqları liman. DLT.I, 419-24.

Tamğa- damğa, möhür, xaqanın və ya başqasının damğası, möhürü. DLT.I, 419-22. *Vezirlik anar birdi tamğa ayağ* - Ona vəzirlik və möhür verdi. (KB.1036 b.); *Özi beklese kodsə tamğa urup*.- Özünü damğa ilə möhürləyərək qoruma altına almalı (KB.2902 b.); *Bilig tamğa bolur tamu kopğına*. -Bilik cəhənnəm qapısına möhürdür. (KB.3223 b.)

Tamğaçı -möhürdar. *On oq: oglum: türgiş: kaganta: makaraç: tamğaçı: oguz: bilge: tamğaçı: kelti*.-On-ox oğlum Türkiş xaqanından möhürdar Maxarac və möhürdar Oğuz Bilgə gəldi (KTşml 13).

Tamğalığ-bir adamlıq süfrə; kiçik ibrik; üstündə xaqanın möhrü olan əşya. Bax: *tamğalık*. DLT.I, 498-1, 498-5.

Tamğalık- kiçik ibrik; bir adamlıq süfrə; xaqandan başqasının istifadə etməməsi üçün damğalanmış. DLT.I, 497-25, 498-7.

Tamğak-boğaz, damaq (türklərdə). Bax: *tamak* (oğuz, qırçaq və onlara uyanlarda). DLT.I, 454-24.

Tamır- damar, sinir. Bax: *tamar* (oğuzca), *tamur*. DLT.I, 474-20.

Tamu- cəhənnəm. DLT.III, 219-18, 219-19. *Solundın tamu ornı uştax oñ ol*.- Solunda cəhənnəm var, sağında cənnət (KB.917 b.); *Ozuñ edgü birle tamudın köşit*.- Cəhənnəm əzabına qarşı xeyiri özünə sipər et. (KB.1295 b.); *Bilig tamğa bolur tamu kapğına*. -Bilik cəhənnəm qapısının möhürüdür. (KB.3223 b.); *Haram yigli ornı tamu ol batığ*. -Haram yeyənin yeri cəhənnəmin dibidir (KB.5261 b.)

Tamuğ/ tamuk - cəhənnəm. *Saşa oq törütmedi teñri tamuğ* - Tanrı cəhənnəmi təkcə sənə görə yaratmadı. (KB.3332 b.); *Biri atı uçmaq biriniñ tamuğ* (KB.3654 b.); *Tapuğ kodsə, dünya*

tilese tamuğ.- İbadəti buraxıb, diləsə dünyanı, (yeri) cəhənnəmdir. (KB.3656 b.); *Añar küç kılıp özke alma tamuğ.* - Ona güc göstərib, cəhənnəm qazanma. (KB.4530 b.); *Tamuğka ya uçmaq begi bolğuka.*- Cəhənnəmə və ya cənnətə bəy olmağa (KB.4855 b.); *Mən mənlikni cəzasını birgəy tamuk.* (DH.42); *Qüdrət birlən yaratılğan yiti tamuğ.* (DH.46); *kopmaklık kün kirərlər tamuğka*- qiyamət günü cəhənnəmə girərlər.(QT. 82b,12)

Tamur- damar. DLT.I, 367-18. *Otaçı tirildi tamur kördiler.*- Təbiblər yıgıldı, nəbz yoxladılar (KB.1057.b.); *Azıqlıq erenlerde teşlur tamur.*-Azılı savaşıclarda damar dəşilir. (KB.3041 b.); *Tamurun teşer kör sorup qan içər* - Gör damarını dəşib qanını sorub içər (KB.4099 b.); *Üç yüz altmış tamurların tibrətməsən.* (DH.29); *Üç yüz altmış tamurları lərzan kılur.* (DH.65) Bax: *tamar* (oğuzca), *tamur*

Tançu- loxma, tikə. DLT.III, 341-13. Bax: *tumçu.*

Taň- qədim dövrlərdən qalma tikili. DLT.III, 312-haşiyyə.

Taň- ələk (arğuca). DLT.III, 310-28.

Taňrı- Tanrı. *Mən nəzr kıldım Taňrığa.*- Tanrıya nəzir qoydum. (QT. 12b,9)

Taňuk- xaqanlara səfər zamanı hədiyyə olaraq verilən yemək və ipək kimi şeylər. DLT.III, 318-10; *Qayusı toğardın tutar miň taňuk.*- Kimisi şərqdən min sovqat təqdim edir (KB.99 b.); *Talu neň taňuk tuttu miň miň elig.*-Minlərlə əl hədiyyə olaraq nadir şeylər verdi. (KB.112 b.); *Olarını taňukı kelir hem barır.*- Onların hədiyyəsi gəldi-gedərdir. (KB.113 b.); *Taňuk tuttu barça kılıp can yuluğ.*- Çoxlu yemək və parça hədiyyə etdi. (KB.1768 b.)

Tağuk- çovkan oyununda topu gərilən ipdən keçirənə verilən ipək parça, nəmər. DLT.III, 318-12.

Tağuk- savaşa nizələrin və bayraqların ucuna taxılan ipək qumaş. DLT.III, 318-13.

Tanuk- şahid, tanıq. DLT.I, 382-11. *Munukı bu sözke tanuk keldi söz.* - Bax bu sözə bu söz şahiddir (KB.1713 b.); *Taşu körse tap-tut içiñe tanuk.*- Üzünü görsə bəsdir, bunu içinə şahid say (KB.2216 b.); *Tanuk bolsa hile yorımaz itig.*- Şahid olsa, hiylə və kələyə yer olmaz. (KB.3892 b.); *Tüpi aslıña bu tanuk ol anuq* - Bu onun əslinə dərhal şahidlik edər. (KB.4288 b.); *tanuklarıdın mən.*- şahidlərdən biri mənəm.(QT. 38 b,2)

Tanukluk- 1) şahidlik. DLT.I, 480-9 *mənım tənım mənə tüünüklük bərür.*- bədənim mənə şahid durar.(QT. 145,2).

2) kəlmeyi-şəhadət. *Tilimni bezedi tanukluk bile.*- Dilimi kəlmeyi-şəhadət bəzədi (KB.386 b.); *Tanukluk birür bir bayatıñ tilin.*- Tanrının birliyinə dil ilə şəhadət gətirir (KB.1021 b.); *Yağı atı yaska tanukluk birür.*- Düşmənin adı belə sənin əleyhinə şahidlik edər (KB.3381 b.)

Tapçan -əl çatmayan üzüm salxımlarını dərmək üçün çıxılan üç ayaqlı süfrə kimi nəsnə. Bax: *tapçan.* DLT.I, 428-14.

Tapçañ - kənçəkçə. Bax: *tapçañ.* DLT.III, 334-6.

Tapuğ – 1. ibadət, tapma, sitayiş; xidmət. DLT.I, 375-16; *edgü tapuğ kılğan atasına anasına.*- ana atasına yaxşı xidmət edərdi. (QT.12,7);

2. hədiyyə. *Kişilər barça anıñ tabaru yüzləndilər anar toğru tapuğlar atalar eltü barurlar.*(QT. 18b,7)

Tapuğluğ - 1) daim xidməti olan; əməkdar. DLT.I, 475-1;

2) ibadət edən, xidmət edən. *Tapuğ kıl bayatқа tapuğluğ küsüş* - Tanrıya ibadət et, ibadət edən sevilir. (KB.645 b.);

Tapuğçı- xidmətçi. DLT.I, 377-26; *Tapuğçı bile boldı atı bedük.*- Xidmətləri ilə onun adı böyük oldu. (KB.2969 b.); *Neçə miñ tapuğçı tapındı yılın.*- Necə min qul illərcə ibadət etdi (KB.3987 b.); *Ya küil küñ tapuğçı ay kılkı örüg.*- Qul, cariyə və xidmətçilərlə doludur, ay sakit təbiətli (KB.5371 b.); *Basakı kutu ol saña tapuğçı.*-Bundan sonrakı zümrə sənin xidmətçilərində (KB.5557 b.); *fıravn kaçtı taxtı altına yaşındı katında turıǵlı tapuğçı yemə kaçtılar.*- Firon qaçıb taxtın altında gizləndi, orada duran xidmətçilər də qaçdılar.(QT.18b,33)

Tapuz -tapmaca soruşmaq və söyləmək. DLT.I, 450-4. Bax: **tabız-**

Tar- çayda işlənən sal (yabaku və tatar ləhcələrində). DLT.III, 150-1.

Tar- yağ tortası, kəf. DLT.III, 150-5.

Tarazu- tərəzi. *Kel və tarazu içində xıyanət kılurlar erdi.*- Ölçüdə və tərəzidə hiylə edərlər.(QT. 127,7)

Tarǵak- daraq. DLT.I, 65-4, 454-23.

Tarı - əkin əkmək, DLT.III, 244-9.

Tarka- qoruq. Bax: **talka.** DLT.I, 421-20.

Tarıdaçı- əkinçi. Bax: **tarıǵçı.** DLT.II, 71-20.

Tarıрку- otları bir-birinə qarışmamış olan yer; otu az yer. *tarırku yer.* DLT.I, 469-26.

Tarıǵ- 1.əkin; 2.bitki; 3.arpa, buğda; 4.dənə, toxum, 5.taxıl (türklərdə), 6.darı (oğuzlarda). DLT.I, 69 -17; *tarıǵ bitı-* taxıla düşən həşərat. DLT.I, 336-19; *bül tarıǵ-* illərdən bəri qalmış və dadı qaçmış taxıl; yağış və nəmdən xarab olmuş taxıl. DLT.I, 347-12; *Köki edgü bolsun uruǵ hem tarıǵ.*- Kökü toxumu yaxşı olsun. (KB.4476 b.); *Uruǵluǵ tarıǵlıǵ bedükler.*- Toxumu, nəsili böyük (olanların) dili. (KB.4496 b.); *Tarıǵçı tarıǵka irig*

bolsunı.- Əkinçi əkində çalışqan olsun (KB.5590 b.); *mənım bir kəsək tarıqım erdi.*- mənım bir parça tarlam vardı.(QT. 39,36); *tarıq yetilsə... öz yerini tarımış tarıqı birlə alğıl.*-əkin yetişsə öz torpağını əkinlə birlikdə al.(QT.39b,7) Bax: **aşlık** (oğuzca).

Tarıqçı -əkinçi, cütçü fermer.. DLT.II, 70-1, III, 227-7; *Tarıqçı turur kör tağı bir kutu.*- Başqa bir zümrə isə əkinçilərdir. (KB.4400 b.); *Tarıqçı kişilər bolur elgi kiş.*- Əkinçilərin əli açıq olur (KB.4416 b.); Bax: **tarıqdaçı**

Tarıqçılık- fermerlik, əkinçilik. qoy idisi tarıqçılık kılsa-qoyun sahibi əkinçilik etsə (QT. 39b,8)

Tarıqlağ - toxum əkiləcək yer, tarla. DLT.I, 478-12. *Bu dünya içi bir tarıqlağ turur.*- Bu dünya içi bir tarladır (KB.4733 b.); *Tarıqlağ turur bu dünya ay ilig.*- Ey hökmdar bu dünya bir tarladır (KB.5248 b.);

Tarlağ- *Tiriglikte tarlağ qayu yirke ektim.*- Diri ikən əkdiyim tarla hardadır? (KB.6555 b.);

Tarıqlıq yer- əkin olan yer; anbar. DLT.I, 475-13.

Tarıqlıq - anbar. DLT.I, 478-19.

Tarıqlıq ew- buğdalı ev. DLT.I, 478-19.

Tarıqlıq- 1.anbar. DLT.I,480-5.

2. tarla. *Tarıqlıq tip aymış ajunni resul //Tarıqlıqta katlan tarı edgülük.* -Rəsul dünya üçün - “tarladır”, - deyib //Tarlada çalış-cəhd et və yaxşılıq ək (ƏH, 191-192).

Tarım- göllərə, qumsallara axan çay qolları DLT.I, 395-4.

Tarmak- yırtıcı heyvanların pəncəsi, caynağı. DLT.I, 455 -1. *karğak tarmakı* - bir bitki növü. DLT. I, 455-2; *Ne yavlak neş olı bu ölüm tarmakı.*- Bu ölümün caynağı nə pis şeydir

(KB.1179 b.); *Anunmuş turur bu ölüm tarmakı.*-Ölüm caynağı hazırlanmışdır (KB.6116 b.)

Tarmaz - xiyar. Bax: *turmuz.* DLT.I, 446-21.

Tartığ- yük ipi; müvazinət sarğısı.I,450-7.

Tartığçı -dəvətçi. I,450-9.

Tartın- qida, yeyəcək; başqa bir yerdən gətirilən qida məhsulları. DLT.I, 428-9.

Taru- mükafat, maaş. *Cadular aydılar biziñ tarumuz nə turur.*- cadugərlər dedilər, bizim mükafatımız nə olacaq.(QT. 30,37)

Tarus- evin, çatısı. DLT.I, 370-23.

Tasal- çovkan oyununda cızılmış sərhəd. DLT.I, 392-8. Bax: *talas.*

Taş ton - üst paltar. DLT, III, 153-4.

Taşuğ- daşınan mal, əşya. I,409-26.

Tat tawğac - uyğur və çinli fars və türk. DLT. I, 443-12.

Tat- qılınc və ona bənzər şeylərin üstünə çökən pas. DLT.II, 277-20; Bax: *tut.*

Tatır yer- susuz və ağacsız yer. DLT.I, 367-2; *tatırlıq yer-* torpağı düz və sərt olan yer, bozqır. DLT.I, 474-14.

Tatırğa - tirşə adlanan aşılanmış ağ dəri. DLT.I, 469-28

Tavar- mal, davar (oğuzca və onlara uyanların dilində). Bax: *tawar.* DLT.I, 272-1.

Tawar- mal, mülk, əşya; rüşvət. DLT.I, 367-21; *Çığayka üledi okuş neñ tavar.*- Yoxsullara sədəqə kimi çoxlu əşya-mal payladı. (KB.1112 b.); *Er at tutğuka neñ tavar tü kerek* - Əsgər saxlamaq üçün mal və sərvət gərək (KB.2057 b.); *Hac erse tilekiñ kerek neñ tavar.*- Diləyim hacdırsa (buna) var-dövlət gərək (KB.3982 b.); *Kamuğ neñ tavarığ biligli kerek.*- Bütün əşya və malları bilməli (KB.2802 b.); *Olardın tileme tavarın*

yanut.-Onlardan malına qarşılıq gözləmə. (KB. 4471.b.); *Tavarsızka bilgi tükenmez tavar*.- Bilik malı olmayan üçün tükənməz xəzinədir. (ƏH.127); *Çığaylık tip ayma tavar yoqluğun*.-Mal yoxluğuna kasıblıq demə.(ƏH.188); *Köyüldin çıxarğıl tavar suqluğun*.- Mal tamahını könüldən çıxart. (ƏH, 185); *Bahl nakes otun tavar pasbanı*.- Paxıl nakəs xain və mal gözətçisidi (ƏH.261); *Tavar birle erse ulugsindukuy*.- Mal ilə (lovğalanma) böyüklənmə. (ƏH.285); *Tavar asğı ne ol barur sen yalıy*.- Malın faydası nədir ki, sən çılpaq qalacan. (ƏH, 287). *Eger yığdıy erse umürlük tavar*.- Əgər ömürlük mal yığdınsa.(ƏH, 299). Bax: **tavar** (oğuz və onlara uyanların dilində).

Tawğaç eđi.-ərəblərin “ad qövmünün əsərləri” dedikləri böyük və qədim tikililərə verilən ad. DLT.I, 443-15.

Tawğaç yudası- susam çiçəyinin yarpağına bənzər yarpağı olan, dərman kimi işlənən bir ağac. DLT.I, 443-24.

Tawılğuç- təbərğün, innab deyilən meyvə; qızıl ağac; tərşun adlanan göyərtili; qızıl söyüd. DLT.I,469-14. Bax: **tawılku**

Tawıluku- təbərşun. DLT.I, 470-1. Bax: **tawılğuç**.

Taviğ -alış-veriş. *Satiğda taviğda neş alsıqmasa*.- Alış-verişdə malca zərər etməməli (KB.2803 b.);

Tawışğan- dovşan. DLT.I, 487-22.

Tawran- şalvar bağı və ya kotan qolu düzəltmək üçün hörülmüş ip. I,428-25.

Tay -day, dayça. DLT.I, 250-27. *Kevel mindiñ arşun yime tazı tay*.- Hər cür ərəb və cins atlara tazı-dayçaları (KB.5803 b.)

Tayaņu -mabeynçi, hacib. DLT.III, 130-17.

Tayğan- tazı,ov iti. DLT.I, 417-16.

Taz - keçəl, daz; buynuzsuz; bitkisiz; şoran. DLT.I,75-18. *Taz at-* alacalı at. DLT.III, 150-15; *taz koy-* buynuzsuz qoyun. DLT.III, 150-16; *Taz yer-* bitkisi az olan, keçəl yer. DLT.III, 150-17.

Teke - təkə. *Kayada yoriğlı bu imğa teke.* - Qayada dırmanan bu keçi və təkələr (KB.5373); *Kulan ya tağı tut, tağı kök teke.*- İstə qulan ya taq, ya da göy təkə (KB.5375); **Bax:** *təkə*.

Temür/ təmür -dəmir. DLT.I, 116-13; *kurç temür* -polad. DLT.I, 352-24; *temür arki-* dəmir zibili. DLT.I, 116-14; *temirlüg er* - dəmir sahibi olan insan. DLT.I, 483-1; *Kür alp er kötürse yaşın teg temür.*- Cəsur, qəhrəman adam, ildırım tək qılınc (dəmir) götürsə. (KB.3041 b.); *Tayaklıq yağıka temür kalkan it.* - Əlində zopa olan düşməne qarşı sən də dəmir qalxan hazırla. (KB.4263 b.); *Öziñe temür kend tura yapğuçı.* - Özünə dəmir şəhər tikdirən (KB.4710); *Ya ashabı-res teg temür kend toqtıttım.*- Əhsabı-Rəs kimi dəmir şəhər toxutdum. (saldırdım). (KB.6551 b.); *təmürni əlinə ayakına boynuna urdı.*- əlinə ayağına, boynuna zəncir vurdular.(QT. 139b,16)

Temürçi- dəmirçi. DLT.III, 248-4; *Temürçi etükçi yana kırmaçı* (KB.4458 b.); *təmirlüg-* dəmir sahibi , 483-1.

Temürlük- dəmir əridilən və süzülən yer. DLT.I, 483-1.

Teñiz/ təñiz - dəniz. DLT.II, 67-18: *Teñiz erse suğlur kurtur yirig.* - Dəniz belə olsa suyu quruyar. (KB.2866 b.); *Negü tir eşit kör ay bilgi teñiz.* - Nə deyir eşit gör, biliyi dərya (KB.4813 b.); *Teñiz ol bu iki anar yoq keçig.* - Bu ikisi elə bir dənizdir ki, insana keçid yoxdur. (KB.5208 b.); *Bilig bir teñiz ol uçı yoq tüpi.* -Bilik bir dənizdir onun ucu-bucağı yoxdur (KB.6609 b.); *kəmilər kim təñizdə asan yürür.*- dənizdə rahat hərəkət edən gəmilər.(QT. 52b,13)

Teñri/ təñri - tanrı. DLT.I, 126-4; *Öd teñri: aysar: kişi oğlu: kop: ölgeli: törimiş.*- Zaman Tanrısı buyurunca insan oğlu plümlü yaradılmış. (KTşml 10); *Teñri teg: teñride: bolmuş türük ök: bilge: kagan: bu ödke olurtum.*- Tanrı tək göylərdə olmuş türk. Bilgə xaqan bu taxta oturdum (KTc 1); (BKşml 1); *teñri: yarlıkadukın: üçün.*-Tanrı lütüfkar olduğu üçün... (KTc 9); (BKşml 7); *Teñri: küç: birtük üçün-* tanrı güc vermiş (olduğu) üçün (KTş 12); *Üze: teñri: erklig-* yuxarıda qüdrətli tanrı. (BKşml 12). *Ala atıq yol təñri men-*Ala atlı yol tanrısıyam.(IRK BİTİG,s.26); *Tilek birge teñri negü koldukuñ* - Tanrı nə dilək arzularsan gerçəkləşdirəcək. (KB.6046 b.); *Yanut birsü teñri ol emgekke tuş.*- Tanrı bu əməyə cavab versin. (KB.5020 b.); *Küdezsü uğan teñri imanımız.*- Qadir Tanrı imanımızı xeyir etsin. (KB.6494 b.). *İman ata kılğay Tənrin tac u dövlət.* (DH.79); *İş kılmadın sin Tənrinə kögsin tişip.* (DH.80); *Tenri Taala sözün Rəsulullah sünnətin.* (DH.96); *ibrahim aydı ol nətəg təñri bolur kim söz sözləgü kuwwatı bolmasa.*- İbrahim dedi ki, onlar necə tanrıdırlar ki, söz söyləməyə qüvvətləri yoxdur.(QT. 38 b,7). Bax: **tıñri**

Teñri-göy, səma (müsəlman olmayan türklərin dilində). DLT.III, 328-3;

Teñri- böyük bir dağ; böyük bir ağac kimi gözə ulu görünən hər şey (müsəlman olmayanların dilində). DLT.III, 328-5.

Teñrilik - Tanrılıq. *Biregü tutar iş kişig teñrilik-* Biri, tanrılıqla (ilahicəsinə) insanı dost tutar (KB.4202 b.); *Kalı teñrilik iş tutunsa özün.*- Əgər tanrılıqla dost seçsən (KB.4204 b.); *Azu teñrilik iş oqısa toña-* Ya tanrılıq (axirət) dostun çağırırsa, ey igit. (KB.4582 b.); *Kanı kalmadı bir kişi teñrilik.*- Tanrılıq (imanlı)

bir adam qalmadı (KB.6475 b.); *Kanı teyrilik iş yarığlı kanı* - Hanı bir tanrılıq dost, hanı (KB.6479 b.)

Tejirgen- tanrıya tapınan bilgin; bilgin kimsə (müsəlman olmayan türklərin dilində). DLT.III, 328-6.

Tergi- süfrə. Bax: *tergü*. DLT.I, 423-8.

Tergək- boğça. DLT.II, 49-5.

Tergü- süfrə; süfrədəki müxtəlif yeməklər;. DLT.I, 423-7.

Bax: *tergi*

Teşə- tişə, kiçik balta. *Tabar və teşə-* balta və tişə (QT.75,8)

Teşük- xayası yarıq; deşik; yarıq. DLT.I, 387-26.

Tewi/tewə- dəvə. DLT.I, 389-haşiyə; *tewələrin bozlamakı-* dəvələrin bağirtısı.(QT. 132b,25). Bax: *təwəy*.

Təbib (ə.)– həkim, loğman. *Bidar bolup dərdsizlərgə bolmas təbib*. (DH.63)

Təgdi- ziyarətçi. DLT.III, 217-5. Bax: *təki*.

Təgiñ- samur. DLT.III, 322-15.

Təgir- dəyər, qiymət. DLT.I, 359-5.

Təgirmə- çörək, dəyirman daşı, pul kimi dəyirmi olan hər şey. DLT.I, 470-21.

Təs təgirmə- dəsdəyirmi, yupyumru (oğuzca). DLT,I, 341-24.

Təgirmək -dəvə belinə iki tərəfli aşırılan və içinə minilən səbət və ya səbətə bənzər nəsənə. DLT.I, 483-10. Bax: *ügürmək* (oğuzca).

Təgirmən- dəyirman, dəyirman daşı. DLT.I, 373-4

Təkə- təkə. Buynuzundan yay düzəldilən erkək maral. DLT.III, 113-3; *təkə sakal-* təkə saqqal, kosa. DLT.I, 216-8.

Təki -ziyaretçi. Bax: *təgdi*. DLT.III, 217-5.

Təknə-təknə.DLT.I, 427-21.

Təküz- atın alnındakı aqlıq. DLT.I, 483-21; Bax: *tüküz, təküzlig.*

Təlik- dəlik. DLT.I, 388-14.

Təm- cəftə. DLT.I, 348-20.

Təmən- böyük iynə, çuvaldız. Bax: *tümən.* DLT.I, 400-6;

Təmən yığnə- çuvaldız. DLT.I, 400-6;

Təmrəgü- sızanaq, sivilcə, suluq. DLT.I, 471-17.

Təmrəgən- ox təmrəni (oğuzca). Bax: *təmrəkən.*

Təmrəkən- ox təmrəni təmrəni (oğuzca). Bax: *təmrəgən.* DLT.I, 494-27.

Tən- tən, bədən, vücut, öz . DLT.II, 300-11; *arığ kılmanlar tənlərinizni-* özünüzü təmizə çıxartmayın. (QT.60,9); *Heç buların tənində tügi bolmaz.*- Onların vücutlarında heç bir tük olmaz. (QT. 69,9).

Tənə- dənə, küncüt dənəsi və s. kimi şeylər (Uç və arğu dillərində). DLT.III, 44-4.

Təñ- göl, bataqlıq. DLT.I, 498-21.

Təñəlküç- döləngəc quşu (oğuzca). DLT.III, 337-4. Bax: *təñəlgün* (digər türklərin dilində).

Təñəlgün- döləngəc quşu (oğuzlardan başqa digər türklərin dilində). Bax: *təñəlküç* (oğuzca). DLT.III, 337-5.

Təpik- təpik. DLT.I, 76-6.

Təpük- əridilən qurğuşunun üstünə keçi tükü və ya başqa bir şey sarılır, uşaqlar bunu təpərək oynayırlar. DLT. I,387-3.

Tər- əmək haqqı, işləyəne verilən pul, muzd. DLT.III, 150-7; *İşin kilsalar terk terin tegrü bir.*- İşini etdikdən sonra dərhal onların muzdunu ver. (KB.4462 b); *Usa tiş teri bir kesilsü çağı.*- Diş muzdu ver ki, gələnlərin ağzı bağlansın. (KB.4661 b.);

Köni sözlüg erke bayat birsü ter. - Doğru söyləyən insanın Tanrı muzdunu versin. (KB.5078 b.)

Tərəngbin (f) - qüdrət halvası. *Özini boşutğu tərəngbin yigü* - Mədəni boşalt və qüdrət halvası ye. (KB.6010 b.);

Tərçi- muzdla çalışan muzdur. DLT.I, 414-17.

Təri -dəri. DLT.I, 218-8. *Soylur yüzlər tərisi.*- Onların üzlərindəki dəri soyulur. (QT. 3,5)

Tərinçək - iki hissədən tikilən qadın çarşafı (oğuzca) DLT.I, 485-21.

Təşərüm- ayrılmış ip yumağı (arğuca). DLT.I, 466 -27. Bax: *tüşrüm*.

Təvəy- dəvə. DLT.III, 300-20.

Təwə- dəvə. DLT.II, 194-6.

Təwsi- məcməyi; süfrə. DLT.I, 418-26.

Təzginç- dağ dönməci DLT. III, 335-16, *təzginç yol* -qıvrım yol. DLT.III,335-17. . Bax: *yörgənc*.

Tığrak - elçi; xəbərçi; poçtalyon. DLT.III, 63-23.

Tıl - düşməndən tutulan dil, casus. DLT.I, 348-1.

Tırnak/turnak- dırnaq. DLT.I, 191-1; *Tişin tırnakın teg yağa tut iliş* -Dişin dırnağıyla hücum et, yaxasından tut yapış. (KB.2377 b.); *Yana alma tırnaq adışma butuñ.*- Dırnaq tutma, ayaqlarını uzadıb oturma. (KB.4115 b.); *siz tırnakınız uzun tutarsız bu barmaklarınız arığsız turu tedi.*- Dırnaqlarınızı uzun saxlayırsınız, buna görə də barmaqlarınız çirklidir. (QT.136b, 22)

Tış - kotan dəmir. DLT.III, 133-15.

Tış- alnındakı ağılığı göz səviyyəsinə qədər gələn, qulaqlara çatmayan və burnuna enməyən at. DLT.III, 133-16.

Tış - diş hər heyvanın dişisi; qadın. Bax: *tişi*. DLT.I, 395-11.

Tıt- dağda bitən şam fıstığı. DLT.III, 129-14.

Tıwar- iribuynuzlu heyvan. *Sizlər tıwar çobanları siz.-* Siz davar çobanısiniz. (QT. 88,8)

Tıwarlıq- mal sahibi, varlıqlı,zəngin. *Mən üküşrük tıwarlıq mallırağ mən səndin.-* Mən səndən mal baxımından daha zənginəm. (QT. 3b,4)

Tigin- şahzadə. *Qayusı tigin bey kayu çavlı beg. -* Kimi tigin-bəy, kimi çavlı bəy olur (KB.4068 b.); *Az atlıq otuğ yi tiril ay tigin -* Az dərmanı ye və diril, ey şahzadə (KB.4642 b.)

Tigit - şahzadələr. *Ayar muşluğ arzun öge ya tigit.-* İstər şahzadə olsun, istər müşavir, onu arzuyla axtararlar. (KB.1868 b.)

Tigü - baxma, tikə. *Kişi utrukı türmek alma tigü. -* Başqasının önündəki tikəyə toxunma (KB.4598 b.); *Elig sundı odğurmuş aldı tigü. -* Oğurmuş əlini uzadıb tikəni aldı. (KB.5441 b.) *Qalı bu tigüni yiyü bilmese. -* Əgər bu tikəni yeyə bilməsə (KB.5396 b.)

Tikim- parça, tikə. DLT.I, 395 -14. Bax: **tikü, tikkü.**

Tikkü- parça, tikə, loxma. DLT.III, 216-11. Bax: **tigü.**

Tiküç- çörəyin üstün naxış vurmaq üçün işlədilən nəsnə, quş lələyi. DLT.I, 364-19.

Tildem- elçi, nəbi, peyğəmbər. *Negü tir eşitgil kişi tildemi -* Nə deyir eşit gör insan elçisi. (KB.5651 b.)

Tilənçi- dilənçi. *və amma tilənçilərnı xor xacel kılmañ.-* və ancaq dilənçiləri xor görməyin.(QT. 137,19)

Tili- ox təmərinin üzərinə sırım sırım. DLT.III, 218-16.

Tilki- tülkü. DLT.II, 327-5. Bax: **tilkü.**

Tilkü- tülkü. DLT.II, 423-16. *Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg -* Qızıl tülkü kimi hiyləgər olmalı. (KB.2312 b.); *Böri, tilkü arslan adığ ya toñuz* (KB.5376 b.) Bax: **tilki.**

Tim- şərab dolu tuluq; şərab satan. DLT.III, 141-15.

Timçi- şərab satan, meyxanaçı. DLT, III, 141-14. *Yağı ol bu bor timçi iltür kümüş.*- Bu meyxanəçi və içki düşməndir, (insanın) gümüşün alır (KB.2098 b.)

Tin- cilov. DLT.I, 350-1; *tin tizgin*-cilov, yüyən. DLT,I, 350-1;

Tirək - dirək; qovaq. DLT.I, 410-11;

Tiğri-tanrı. *Sıdkın birlən Allah digil, tinri bilsün.*(DH.49)

Tirəklik - dirəklik ağac yetişən yer, qovaqlıq. DLT.I, 484 -23;

Tirəklığ - dirək sahibi. DLT.I, 484 -24.

Tirki - süfrə. *Liv aş tirki kirse* - Yemək süfrəsi içəri girsə (KB.2849 b.); *Kirip ötrü tirki ayak başlasa* (KB.2878 b.); *Yir erken aşığ türtme tirki öze.*- Yemək yeyərkən süfrəni özünə çəkmə (KB.4602 b.); *Kapuğda cıkarsa liv aş tirkini körü*-Qapıdan çıxarkən padnoslara nəzarət et (KB.2551 b.); *Kaçan körki kelgey beg tirkisi.*-Bəyin süfrəsi necə gözəl olar? (KB.2861 b.)

Tirsgək- dirsək. DLT.III, 367-28.

Tirsgək- it dirsəyi; göz qapaqlarına çıxan dirsək, arpacıq. DLT.III, 367-27.

Tiryak (ə) - tiryək. İlan zəhərinə qarşı istifadə edilər dərman. *Kerek kat şəlisə, kərək tiryak it.* - İstər şəlisə qat, istərsə tiryək et (KB.1064 b.)

Tişək- şişək, iki yaşını doldurmuş, üç yaşına girmiş qoyun. DLT.I, 388-7.

Titir- dişi dəvə. DLT.I, 367-3; *Tizilmiş titir teg uçar yilkürer* - Düzülmüş dəvə qatarı kimi uçub qanad vurur. (KB.74 b.); *Barur kança yetse titir boynu teg.* - Dişi dəvə boynu kimi hara çəkilsə ora gedər (KB.206 b.); *Titir buğrası teg kör oç sürse keg.* - Dəvə buğrasını kimi kin və intiqam almalı (KB.2312 b.);

Tirildi tümen miñ talu köp titir.- Minlərlə seçmə dişi dəvə toplandı (KB.5370 b.)

Tiwe - dəvə. *Burundukluğ ol söz tive burnu teg* - Söz dəvə burnu kimi burundaqlıdır (KB.206 b.);

Tiwi- dəvə (oğuz, qıpçaq və suvarlardan başqalarının dilində). DLT.III, 143-14.

Tiyiñ - sincab. *Ağ çuz tiyiñ kiş alır sen tirip.* - İpək və sırmalı qumaşlar, sincab və samur kürkləri yığırısan. (KB.5367 b.); *Tiyiñ kiş öñi tuttu dünya içi.* - Dünya içi sincab və samur rənginə büründü (KB.5825 b.);

Tizgik- sıra, cərgə, səf. DLT.I, 256- 13, 256-haşiyə.

Tizgin- cilov, yüyən. DLT.I, 350-1; *Firavn neçə cəhd kıldı tizginni tutdı ersə yığumadı.*- Firon nə qədər çalışdısa da, dizginləri tutsa da dayandıra bilmədi. (QT.31,38)

Tizildürük- məst, ayaqqabı kimi şeylərin ucuna tikilən pul. DLT.I, 500-9.

Tizim- düzüm, boyunbağı. DLT.I, 395-12.

Tizmə- şalvar, torba və sair bağı. DLT.I, 426-6.

To- bulamac kimi bişirilən bir un. DLT.III, 199-18.

Tođ- toy quşu, dovdaq (çigilcə). Bax: *toy bod*. DLT.III, 145-2.

Tođlıç - bir quş adı. *Ya tay tut ya yügdik ya todlıç ya kak* - Ya toy quşu, ya yügdik, todlıç və qazlar tut (KB.5377 b.)

Tofrak – torpaq. *On törtümdə tofraksıfat böldüm muna.*

(DH.14); *Tofrak sıfat yir astıda bolğan yaxşı.* (DH.21); *Başım tofrak, özüüm tofrak, cismim tofrak.*(DH.28)

Toğa- xəstəlik; daxili ağrı. DLT.III, 212-26; *Kamuğ ig toğaka neñ ol emçisi* - Hər cür xəstəliyin dərmanı vardır. (KB.3979 b.); *Tiriğ bolsa yalñuk yorır ig toğan* - İnsan diri ikən xəstəliklərə,

acılar məruz qalır. (KB.5978 b.); *Yazukğa kefaret bolur ig toğa.*- Ağrı və xəstəlik günahlara kəfərət olur (KB.5979 b.)

Toğan - şahin quşu, doğan. *Uluğ bolğu oqlan ne ersig togan.*- Doğan kimi böyük, ucu olan oqlan (KB.1648 b.); *Toğan ersig ünlüg sözi belgülüg.*- Şahin kimidir, sözü, səsi bəllidir. (KB.2458 b.)

Toğrak- qovaq ağacı. DLT.I,455-4.

Toğrıl- yırtıcı bir quş, min qaz öldürüb birini yeyir; şəxs adı da olur. DLT.I, 465-8.

Toğrıl- ət və ədviyyatla doldurulmuş bağırsağ; bumar dolması (kəncəkə). DLT.I, 465-10.

Toğurğu - doğum. *toğurğu ağrıği*- doğum sancısı (QT. 18,8); *Oqlan toğurğu vaktında xurma berürlər iglər asanat bolur.*- Uşaq doğacağı vaxt xurma verirlər, ağrı azalır.(QT.18,13)

Toq- buynuzsuz heyvan. *toq yılkı*-buynuzsuz heyvan. DLT.I, 345-10; *toqluk*- heyvanın buynuzsuz olması. DLT,I, 456-2.

Toqım- kəsiləcək heyvan. *Kişig aşka ünder toqımlar toqıp* - Heyvanlar kəsərək insanları yeməyə çağırır (KB.4669 b.)

Toqımak-toxmaq; camaşır toxmağı. DLT.III,173-3.

Toqış- savaq,cəng. Bax: **toquş**. DLT.I, 371-21. *Uzatma işin sen çerig tir tokiş* - İşi uzatma, əsgər yığ və savaq, (KB.2365 b.); *Tokişig uzatsa yağı öglenür.*- Savaq uzandıqca, düşmən ağıllanar. (KB.2366 b.); *Tokişka ivinme yarağ kör anıñ.* - Savaq üçün tələmə, onun üçün tədbir gör. (KB.2359 b.);

Toqlı- toxlu, altı aylıq quzu. DLT.I, 424-21. *Böri toqlı birle kozı boldı teñ* - Qurd quzuya tay oldu. (KB.3096 b.)

Toqu- adət, törə. *Oñardı törü hem toqu iç tapuğ.* - Qanun, adət-ənənə daxili nizamnaməni uğurla yerinə yetirdi. (KB.1643 b.) *Törü hem toqu birle öğren tapuğ.* - Qayda qanun və törəyə görə

xidmət etməyi öyrən. (KB.4001 b.); *Törülüg tokuluğ kerek bilguçi.*- Törə və nizamı bilməli. (KB.4014 b.); *Tokularını sayu atayu biçə.*- Törələri sayıb dəqiq anlat. (KB.4026 b.); *Törüsüz tokusuz bolurlar otun.* (KB.4447 b.)

Toğu-toqqa, kəmər toqçası. DLT.III, 214-11.

Toğuç- çörək. DLT.I, 364-16.

Toqum- kəsiləcək heyvanın dərisi. Bax: *tuğum.* DLT.I, 395-13.

Toğuş- savaşı .Bax: *toğuş.* II,118-1.

Tolarsuk- ayaq dabanı. DLT.I, 479-10.

Tolğağ- qadın sırğası. DLT.II, 283-9.

Tolğağ- qulunc və daxili ağrı. DLT.II, 283-10.

Tolum- silah. DLT, I, 256-21; *Ölümüg unıtma añar yoğ tolum* - Ölümü unıtma, ona qarşı silah yoxdur. (KB.1381 b.); *Er ödrüm tile hem tolum tüm bile.*- Əsgəri seçkin dilə, silahı yaxşı itilə (KB.2339 b.); *Asığ kılmadı sü itiglig tolum.*- Silahlar orduya qarşı fayda etmədi. (KB.4830 b.); *Ölümke itig yoğ ya tutmaz tolum.*- Ölümə çarə yox, ona silah işləməz.(KB.6205 b.)

Tomrum yığaç -ağac kötüyü; üstündə dəri,gön kəsilən kötük. DLT.I, 466-25.

Tomruş- ağacı yumru, sini kimi kəsməkdən yardımlaşmaq və yarışmaq. DLT.II, 220-25.

Tomşuk- quş dimdiyi. DLT.I, 456-4.

Tomur- ağacı sini şəkilində yumuru kəsmək. Bax: *yemür-,yamur-* DLT.II, 119-5.

Ton- don, paltar, libas, əlbisə. DLT.I, 69-18; *içre: aşsız: taşra: tonuz: yabız: yabak: bodunta: üze olurtum* -Qarnı ac, beli çılpaq yoxsul və səfil bir xalqa hökmdar oldum (KTş 26); (BKş 21); *Yalañ: bodunug tonlug kiltum.* - Çılpaq xalqı geyimli

- etdim. (BKş 23) (KTş 29); *Qönilik tonın ked kodup egrilik // keqim ton talusu könilik tonu* - Əyriliyi buraxıb doğruluq libasını geyin, Əlbisələrin ən yaxşısı doğruluq libasıdır (ƏH. 167-168); *Ayur sen kedim ton şerab aş kerek.* - Deyirsən ki, geyim, yemək və içki lazımdır. (ƏH, 297); *Bu Ay toldı itti kör at ton tolum.* - Bu Aytoldu atını, geyimini, silahını hazırladı. (KB.474 b.); *Aşı boğzı ornı atı hem tonı.* - İçkisinə, yeməyinə, atına, geyiminə diqqət yetir (KB.2563 b.); *Tüşüp kirdi evke suçuldu tona.*- Enib evinə girdi və geyimlərini soyundu. (KB.4958 b.); *Tonum koy yünji tap yigüm arpa aş.* - Geyimə qoyun yunu və yemək üçün arpa aşı mənə yetər. (KB.4765 b.); **Tonçı** - geyimçi, dərzi. *Ya tonçı etükçi 'amil bolğuçı* - Dərzi, pinəçi, və amil kimi məmurlar var (KB.2494 b.); *kedərlər kədimpləri tonları yaşıl-* yaşıl cübbə və don geyərlər.(QT. 3,9)
- Tonluk** - paltarlıq parça. DLT, II, 40-6.
- Toñkamaş**-qındıra otu. DLT.III, 311-25.
- Toñuz**- donuz. I,323-13. *Toñuz teg titimlig böri teg küçi* - O donuz kimi inadkar, qurd kimi güclü (KB.2311 b.)
- Toñuz mərdəki** - donuz balası,çoşqa. DLT.I, 464-11.
- Topık**-topuq; top; çovkanla vurulan top, topac. Bax: **top**. DLT.I, 238-16.
- Topık**-topuq sümüyündən bişirilən yemək; kəllə-paça, xaş. DLT.I, 381-10.
- Topık süñük**-xaş. DLT.I, 381-10.
- Toprak**- torpaq. *toprakdın-* torpaqdan; *ağızlarınğa toprak-* torpaq ağızlarına (QT. 18 b,4)
- Topulğak**-qulunc. 478-21.
- Topulğak**-yaraya qoyulan bir ot; topalaq otu. DLT.I, 479-20.
- Topurğan**-ayaq basanda tozlanan yumşaq torpaq.DLT.I,490-4.

Tor- tor; tələ, duzax. DLT.III, 58-9; *İsiz edgü neyke sen ök sen tori.*- Yaxşı, pis şeylərin hamısını tora salırsan (KB.1538 b.); *Kalı torqa kirmez bu yalñuk özi* - Belə insan necə tələyə düşməz (KB.3565 b.); *Yağığ sen usandur anı torqa yit.*- Düşməni sən qafil ovla və onu tələyə salmağa çalış (KB.4262 b.)

Torku-ipək parça. Bax: *turku*. DLT.I, 421-21; *Yağız yir yaşıl torku yüzke badı.*- Qara yer, üzünə yaşıl ipək bağladı (KB.68 b.); *Tuma torku kalkan kötürdi uşun.*- Üzünü örtən ipək qalxan sıyrıldı (KB.32888 b.); *Anar torku ıdtım.*- Ona ipək göndərdim. (KB.3846 b.); *Öge tegse yumşar bolur torqu teg.*- Öyərək yaxınlaşsan həlimləşər, ipək kimi olar (KB.4098 b.)

Torum-torum, köşək dəvə balası. *tışı torum-* dişi köşək. DLT, I, 395-11.

Tosun- bəddöy at; tosun day. DLT.II, 56-4.

Tovıl- davul, nağara; ovda şahin üçün çalınan davul. DLT.III, 163-10.

Toy- ziyafət. *Munda tabl və nay ərür kim anı urarlar çalarlar toy səbəbindin ayrulur ketərlər.*- Burada davul və neylər var, hansı ki onları ziyafət səbəbiylə çalarlar, sonra da çıxıb gedərlər. (QT.89b,12)

Toy- ordugah. DLT.III, 144-23; *Tüşürse toyuğ keđ körüp berk yirig* - Qərargah qurarkən diqqətli olub, bərk yer seçməli (KB.2347 b.); *Tüşürse toyuğ körse ot suw talu* - Otuna, suyuna diqqət yetirib qərargah qurmalı (KB.2349 b.)

Toy- dərman düzəldilən bir ot. DLT.III, 144-26.

Toy- qab-qacaq düzəldilən çamur. III,144-27.

Toy əşiç - gildən düzəlmiş tava. DLT,I, 144-28.

Toy- toy quşu (çigilcə), dovdaq. Bax: *tođ*. DLT, III, 145-1; *Ya toy tut ya yügdik ya todliç ya kak*. (KB.5377 b.)

Töym-buddist rahibi. DLT.I, 301-6.

Toz- yaylara sarınan sırım. III,131-15.

Töbə- təpə. Anlar kim təgmə kaşlar yəni töbələr üzə yoklaşaylar. (QT. 37,2); *Olarıy töbələrində* -onların təpələrində (QT. 132b,1)

Tögi- darının qabağı çıxarıldıqdan sonra qalan qismi (oğuzca). DLT.III, 216-22.

Tögün- dağ, dağlama; düyün. Bax:*tükün*. DLT.I, 412-10.

Töl- döl, döl mövsümü; bala mənasında döl (oğuzca). DLT.III, 139-23.

Tör-evin və ya çadırın, otağın ən mühüm yeri baş tərəfi. Bax: *törə*. DLT.III, 130-15; *Ağırladı hacib orun birdi tör*. - Hacib hörmət etdi baş köşədə yer verdi. (KB.577 b.); *Öküş eştü bilge bulur tör başı*. - Çox qulaq asmaqla bilgə başda yer tutar. (KB.1015 b.); *Törülüg kişi boldı il tör başı*.- Törəli insan evin baş köşəsində olur. (KB.2196 b.); *Orun kıldı törde ağırlap öpüp*- Ona hörmətlə başda yer göstərdi. (KB.3959 b.)

Törə- evin önəmli yeri. Bax: *tör*. DLT.III, 209-24.

Törə- adət-ənənə, qanun. *Bu törə ançadın bəri kəlmiş turur*.- Bu törə çox əski zamanlardan bəri qalmışdı.(QT. 29,20); *törələri anlarıy andağ ərdi*.-Onların törələri belə idi. Bax: *törü*

Törpig- rəndə, törpü, kəsər. Bax: *törpigü*. DLT.I, 461-12.

Törpigü -ağac yonan kəski .Bax: *törpig*. DLT.I, 461-12.

Törü- törə, nizam görənək, adət -ənənə. DLT.I, 168-17,II 46-3, III 129-20; *Ol törüde üze eçim kagan olurtı*.- O (zamankı) törəyə görə əmim xaqan oldu (BKş 14); *türük: bodun: ilinjin: törügin: kem artatı: udaçı erti*.- (ey)-Türk xalqı, elini, törəni kimi yıxıb dağda bilərdi? (BKş 19); *Bilig birle başlar begi il törü*. - Bəy məmləkət və qanunları elmlə ələ alır (KB.2713 b.);

Törü bilmese öz yorisa aña.- Törə bilmədən boş-boş dalaşmaq. (KB.4008 b.); *Ötügke ötüg sav törüçə körü.* - Xahiş edərkən sözünü törəyə görə söylə. (KB.4043 b.); *Törüsüzlük ol bu törüçə yorı.*- Törəsizlikdir bu, törəyə görə davran (KB.4603 b.); **Törüdəçi/törədəçi**- yaradıcı. *Törütəçin yarataçın mən.*- Yaradanın, törədənin mənəm. (QT.16b,26); *törədəçi yaradaçı idim.*- məni törədən yaradan sahibim.(QT. 17,26)

Töş- döş, köks, sinə. DLT.III, 133-8.

Töşək- döşək. DLT.I, 388-6; *Töşək qoldı yattı udıp bardı az* - Döşək istədi və biraz yatıb uyudu. (KB.3285 b.); *Ayak tirki ev bark arıq tut töşək töşegil.* - Ev-eşiyin, qab qaşığını təmiz tut, döşəklər döşə (KB.4645 b.); *Yana yandı evke töşəkke kirip* - Yenə evə gəlib döşəyinə girdi (uzandı). (KB.6214 b.); *Yana koptu terkin töşektin turup.* - Yatağından cəld durub qalxdı. (KB.5452 b.); *töşəkdə yatur ərdi.*- döşəkdə yatmışdı.(QT. 28,3)

Töşəkçi - döşəkçi. *İdişçi töşəkçi yime aşçıka.* (KB.2557 b.); *Töşəkçi ya kuşçi yime aşçılar.* (KB.4148 b.);

Töşəklik- döşəkli, döşək sahibi. DLT.I, 485-2.

Töşəklik- döşəklik, döşək üçün nəzərdə tutulan parça və s. DLT.I,485-1; *töşəklik barçın*- döşəklik ipək qumaş. DLT.I, 486-4.

Tövbə (ə.)- tövbə. *Tövbə kıldım, xacəm kabul kıldı, dostlar.* (DH. 19)

Tublu- məzar. Bax: *tuplu*. DLT.I, 424-19.

Tubun- yeməkdən olan çör- çöp parçaları; buğda samanı (uç ləhcəsində). Bax: *tübün*. DLT.I, 398-19. *tubunluğ tarıq* - samanlı buğda. DLT.I, 477-11.

Tuç- tunc DLT.III,129-18.

Tudak- dodaq. *İki göz taqı til taqı iki tudak-* iki göz və dil də iki dodaq (QT.134 b,22)

Tuğ- xaqan yanında çalınan kös və vurulan davul; növbə davulu, qarovul dəyişdirmək üçün çalınan davul; tuğ, bayraq, sancaq. DLT.I, 241-24.

Tuğ- hər hansı bir nəsnənin tıxacı, qapağı; su bəndi, gərməc. DLT.III, 135-7.

Tuğçı - tuğçu. *Tözü köz kemişse yime tuğçıka* (KB.2557 b.)

Tuğaklık- süzgəc, aşsüzən düzəldilən ağac. Bax: *tukaklık*. DLT.I, 480-10.

Tuğrağ- tuğra (oğuzca). DLT.I, 450-13.

Tuğrağ- xaqan tərəfindən hər b zamanı əsgərə verilən xəzinə atı, sonra geri alınır. Bax: *tuğzağ*. DLT.I, 450-15.

Tuğrağlan- alay və səfər zamanı xanı tərəfindən sonra geri alınmaq üzrə at verilməsi; atlandırmaq; tuğra ilə möhürlənmək (oğuzca). Bax: *tuğzağlan* DLT.II, 269-9.

Tuğru-qılinc, xəncər, bıçaq kimi şeylərin saplarının içində keçirilən incə dəmir. DLT.I, 417-7.

Tuğsak- dul qadın; *tul tuğsak*-dul qadın. Bax: *tul*. I,455-22.

Tukaklık-süzgəc, aşsüzən düzəldilən ağac. DLT.I, 480-10.

Tulkuk- tuluq, üfürülmüş və şişirilmiş tuluq. DLT.II, 284-1.

Tulsaq- dul qadın. *Telim ögsüzüg kör ya tul tulsakığ* (KB.3238 b.)

Tulun- qulaqla ağız arasındakı sümük (türk və oğuz ləhcələrinin birində). DLT.I, 400-1.

Tulun -qantarğanın iki yanında olan parçalar. DLT.I, 400-3.

Tuluq- qantarğanın iki yanında olan parçalar. Bax: *tulun*. DLT.III, 322-21.

Tuluq- dulun, qulaq altı. Bax: *tulun*. DLT.III, 322-20.

Tuma buxsun - küpdəki darı şərabının köpürən, fişqıran qismi. DLT.III, 219-23.

Tumağu- tumov, nəzlə, qrip. DLT.I, 438-6.

Tuman- duman, sis. DLT.I, 195-13; *Anın tutsa il kend kötürse tuman* - El və şəhərlərini duman бүürsə. (KB.1981 b.); *Kararıp tuman tozdu dünya tudı.*- Dünyanın qara bir duman бүürüdü (KB.5028 b.); *Bu toğ toz tumandın örü tart özüy.*- Bu toz, duman, torpaq üstündə yüksəl. (KB.5426 b.);

Tumşuk - dimdik. *Kara çumğuk ötti sita tumşukın.*- Qara çumuq mızraq kimi dimdiyiylə ötdü. (KB.77 b.)

Tun- qadının ilk uşağı; qadının ilk əri. DLT.III, 142-16.

Tuğu - kar. *Tuğu bolsa tegmez biligke elig.*- Kar olsa elm əldə edə bilməz (KB.1016 b.)

Tunçu-tikə, loxma. Bax: *tançu.* DLT.I, 414-18.

Tuplu-məzar, qəbr. Bax: *tublu.* DLT.I, 424-19.

Tupun-buğda samanı buğda qılçığı. DLT.I,477-11. Bax: *tubun*

Tura- qalxan; sipər, düşməndən gizlənmək üçün yer. DLT. II,336-20; *Bu iki buzar karşı ordu tura.*- Bu ikisi ordu, saray və qalxanı pozar (KB.5263 b.); *Neçe karşı ordu neçe berk tura.* - Neçə saray və qərargahları, neçə bərk qalxanları (KB.6434 b.); *Bilig bilse özke idi berk tura.*- Bilik insan üçün sağlam bir qalxandır. (KB.6605 b.); *kayusı turada yuluğda karır.* - Kimisi qalxanla fəda olub qocalır. (KB.1736 b.)

Tura - bağça divarı. *Tawar kılurlar bostannuğ turasında.*- bağça divarının ətrafına fırlandılar.(QT. 100b,7)

Turab (ə.)- *topraq. Işk yolıda bolalmadım misli- turab.* (DH.17)

Turağ- sığınaq. DLT. II,171-23.

Turbı- köməkçi. yavər; tosun. DLT.I, 413-10.

Turğa- torağay quşu, sərçəyə bənzər bir quş. DLT.III,170-15.

Turğak- qarıçı, növbətçi. *Künün turdı turğak tünün yatğakin.*- Gündüz qarıçılar, gecə mühafizlərlə durdu. (KB.608 b.); *Kiçe tañda turğaknı tepretmese.*- Səhər-axşam növbətçiləri yerindən tərpətməsə. (KB.2536 b.);

Turğu- sığınaq, məskən. *Anlarka bustanlar nemətlig kamuğ türlüg turğu.*- hər cür meyvələrin olduğu bağlar onların məskənləridir. (QT.8b,5)

Turk-bir cismin uzunluğu, eni. DLT.I, 357-1.

Turku- ipək qumaş. Bax: *torku*. DLT.I, 421-21.

Turma- turp. DLT.I,425-9. *küwij turma*-dadı pozulmuş turp. DLT.I, 370-21.

Turmuz- xiyar. Bax: *tarmaz*. DLT.I, 352-22.

Turuğ- dağlarda sığınacaq yeri. DLT. I,375-25.

Turuğlağ- iqamətgah, məskunlaşma yeri. *Anda kim xızr yalawaç turuğlağı erdi.*- Xəzər peyğəbərin məskunlaşdığı yerdə. (QT.9 b,24)

Turum- durum; bir adamın boyu qədər olan uzunluq. DLT. I,395-8.

Turumtay -yırtıcı bir quş; kişi adı. DLT.III; 228-10.

Tusu -mənfəət, qazanc; şəfa. DLT.III, 212-11. *Boluğluğ kayu ol tusuluğ kayu.* - Faydalı kimdir, qabiliyyətli kim. (KB.2544 b.); *Kalı kelse asğı tususu saña* - Əgər gəlsən sənə faydası olar (KB.3258 b.); *Sini men müsülman tususu üçün ökir men* - Səni mən müsəlmanların yararı üçün çağırıram. (KB.3929 b.);

Tusuğ - fayda. *Tusuğluğ tise men yana asğı yok.* - Fayda desəm, mənə faydan yox. (KB.645 b.); *Tağı ma uzatıp adın tusğı yok.* - Uzatmağın faydası yoxdur. (KB.3681 b.)

Tuş- kəmər qayışının ucuna taxılan qızıl və ya gümüş toqqa. DLT.III, 133-9; *Kalı çıksa begler başında tuş ol.* - Ordan çıksa bəy başında tuğ toqqası ol. (KB.213 b.)

Tutçı-1.yaxın qonşu; 2.daim, həmişə, müttəsil. Bax: *tutşı, tutaşı.* DLT.I, 419-5.

Tutğak- gecə düşmənin avadanlığını və kəşfiyyatçılarını yaxalamaq üçün çıxarılan atlı bölük. DLT.I, 454-20.

Tutğuç- səhər yeməyi, qəlyanaltı, bir tikə yemək. DLT.I, 442-23.

Tuti (f) - tutuquşu. *Tuti kıldı yalnız tili kör sözi.* - Bax tuti dil açıb söz söyləməyə təkbaşına nail oldu. (KB.3361 b.)

Tutmaç - məhşur türk yeməyi.Bax: *tutma aç.* DLT.I, 442-20 .

Tutruğ - vəsiyyəət. Bax: *tutsuğ.* DLT.I, 146-10.

Tutsuq - vəsiyyəət. Bax: *tutruq.* DLT.I, 450-5.

Tutuğ- əfsun, tilsimə düşmə. I,375-19.

Tutuğ - əsir, girov. *Ölügli kişi barça ödke tutuğ* - Ölümlü insanların hamısı zamanın əsiridir. (KB.1211 b.); *Kılıçlıg kür er kör kümüşke tutuğ.*- Qılıncı cəsur igid, bax, gümüşün əsiridir. (KB.3047 b.); *Tapıngıl tapuğka turur kut tutuğ.*- Qutluğ üçün girov olaraq xidmət etməlidir. (KB.4180 b.); *Ölümke tutuğ boldı axır işi.* -O axırda ölümə əsir oldu. (KB.4717 b.)

Tutuğluğ yer- cin çarpan yer. DLT.I, 475-5.

Tutunçu oğul -övladlığa götürülmüş uşaq. DLT.III, 326- 4.

Tuturkan-düyü, pirinc. DLT.I, 493-12.

Tuy-xalq, camaat. DLT.III, 384- 4.

Tuz -duz. *Taturmaz eseninde tuz dostıña.*- Sağlığın dostuna duz (belə) verməz (ƏH, 263)

Tuyağ- at, heyvan dırnağı. DLT.III, 163-23.

Tuz- duz. DLT.II, 46-11.

Tuzak- duzak, tələ. DLT.I, 381-16. *Qamuğ yirde yaqmış tuzakı ağı.*- Hər yerə tələ və torunu yaymış (KB.3637 b.); *Tuzakğa ilinme sini berkitür.*- Tələyə düşmə, səndən bərk yapışar (KB.4824 b.)

Tuzaqçı - tələçi, tələ quran. *Körünmez teg ol bu tuzaqçı saña.*- Tuzaqçı sənə görünməz kimi olur. (KB.3564 b.); *Tuzaqçı körünmez meşin körkitür.*- Tələ quran görünməz, andı görünər. (KB.3567 b.); *Bu dünya işi bek tuzaqçı turur.*- Bu dünyanın bəyi tələ qurandır (KB.4824 b.)

Tuzğu- yoldan keçən qohumları, tanışları qonaq etmək üçün bəşirilən yemək. DLT.I, 419-20.

Tübün- yeməkdə olan çör-çöp qırıntıları; buğda samanı, qılçığı (Uç ləhcəsində). Bax və düzəlt: *tubun*. DLT.I, 398-19.

Tügə - düyə, iki yaşına çatmış buzov. DLT.III, 216-10.

Tügün- yara, ləkə, yanıq. *Tili küydü... ol küymiş tilində tügün boldı.*- dili yandı və yanmış dilində yara yarandı. (QT. 29b,5)

Tügmə - düymə. DLT.I, 426-14.

Tüklüg - kor. DLT.I, 461-25.

Tüksin- xandan üç dərəcə aşağı olan adam. DLT.I, 429-18.

Tükün- dağlama, dağ, düyün. Bax: *tögün*. DLT.I, 412-10.

Tüküz-atın alnındakı ağılıq; *tüküz at*-alnındakı ağılıq olan at. Bax: *təküz*. DLT.I, 369-2.

Tülək- 1.dördayaqlı heyvanların tüklərini tökdükləri vaxt; 2. qoyun qırımı. DLT.I, 388-11.

Tülfir- qumaşdan və ya ipəkdən tikilən pərdə və ya örtü. Bax: *tülwir*. DLT.I, 466-3.

Tülüg yadhım - tüklü yayğı xalı. DLT.III, 25-8.

Tülwir - gəlin otağının tülləri. Bax: *tülfir*. III,111-4.

Tümən- böyük iynə, çuvaldız. DLT.III, 319-haşiyyə. *Çiçək yazlır anda tümen miñ tüşig.* - O zaman minlərlə rəngli çiçək açılır. (KB.829 b.); *Bilig birle ta'at muyanı tümen.* - Bilgiylə edilən namazın min savabı var. (KB.3224 b.); *Tümen miñ külüg çavlığ ersiglerig.* - Minlərlə məşhur qəhrəmanları (KB.4525 b.); *Tümen miñ selamım tegür savçığa* - Elçiyə min salamım olsun (KB.6519 b.); Bax: **təmən**.

Tümrük- dümrük, dəf (oğuzca). DLT.I, 462-20.

Tümsə- minbər (arğuca, bu söz türkcə deyil, qeyri-əslıyyə sözüdür). DLT.I, 419-1.

Tün -gecə. DLT.I, 148-20. *Oduğ turğu tün kün kiterse usı* - Gecə-gündüz oyaq olmalı, yuxunu buraxmalı. (KB.2331 b.); *Kara tün içində turur kelgü iş.*-Gələcəkdəki işlər qaranlıq gecəyə bürünmüşdür. (KB.4925 b.); *Kılıç birle ilke tusulur tümen.* - Qılıncı ilə elə min fayda verir. (KB.5911 b.); *Yarattı ol uğan tünün künü.*- O Tanrı gecə və gündüzü yaratdı. (ƏH, 13); *Tünetür tününü künün kiterip// Tünün kiterip baz yaratur taşa.* -Gündüzü götürüb gecəni gətirir// Gecəni götürüb yenidən dan yerini ağardır. (ƏH, 15-16). *Uşol tünü Mirac çıxıp didar kördi.* - O gecə meraca çıxıb didarı gördü. (DH, s.7)

Tünək -həbsxana, zindan (Barsğan ləhcəsində). DLT.I, 406-10. *Tünək ol bu dünya kötürgil köñül.*- Bu dünya bir zindandır, ona könül bağlama. (KB.3084 b.); *Tünekte ne arzu tiler sen tilek.*- Zindanda nə dilək diləyirsən. (KB.3521 b.); *Tünekte erej kolma.*- Zindanda rahatlıq axtarma. (KB.4809 b.); *Tünekte sen artuq tileme sevinç.*- Zindanda sən çox sevinc gözləmə (KB.5186 b.); *Tünək içeri bolmaz saqınçta öñi.*- Zindanda narahatçılıqdan başqa şey olmaz (KB.5185 b.)

Tünərik-qaranlıq; məzar. DLT.I, 469-1; *Tünərikte erdim toğurdu künüm.*-Qaranlıqda idim, mənə günəş doğurdu. (KB.383 b.); *Nerek bu karayku tünərig orun* - Bu qaranlıq zülmət yer nəyə gərək (KB.3083 b.);

Tünlük- pəncərə, baca kimi evdəki dəliklər. Bax: **tünlük**. DLT.III, 135-9.

Tüñşü -şamdan. DLT.III, 328-11.

Tüñür-dünür, quda; arvadın qohumları. DLT.II, 138-8.

Tünlük-pəncərə, baca. Bax və düzəlt: **tüñlüg**.

Tüpçil-qarı, boranı çox olan yer. DLT.III, 56-17.

Tüpi- tipi, qar- boran, çovğun, tufan, külək. DLT.I, 260-20.

Türgək- boxça. Bax: **türkək**. DLT.II, 49-haşiyə.

Türk uyaş ödi-günorta. DLT.I, 359- 21.

Türk üzüm ödi- üzümün dəyən vaxtı. DLT.I, 359-19.

Türk yigit- gənclik çağının ortasında olan adam. DLT.I, 359-22.

Türkək- boxça. Bax: **türgək**. DLT.II, 43-7.

Türkün- oymaqların, ellərin toplaşdığı yer; ata evi, ata ocağı. DLT.I, 433-15.

Türmək- dürmək. DLT.I, 395-14.

Tüş-yuxu, röya; qarabasma. DLT.III, 133-11; *Keçürmiş tiriglik saña bolğa tüş.*- Yaşadığın həyat sənə bir düş olacaq. (KB.3571 b.); *Yarın anda körgil saña tüş bolur.*- Yarın onda bax sənə roya olar. (KB.4869 b.); *Yayınkı bulut teg ya tüş teg hali.* - (Bəxt) yay buludu kimi yaxud da yuxu tək boşdur. (ƏH, 223); *Bu tüş 'ilmi bilgü kerek aşnu keđ.* - Yuxunu yoza bilmək üçün elmi yaxşı bilmək gərək. (KB.5993 b.); *Kiçe saknu yatsa anı körse tüş.*- Kim axşamları bir şey düşünərək yatıb bunu yuxuda

görsə. (KB.6016 b.); *bulğaşuk tüşlər turur.*- bunlar qarışıq yuxulardır. (QT. 32,4)

Tüşkün- tikanlı gəvən kolu. Bax: *tüşürkün*. DLT.I,434-10.

Tüşlük- qalacaq yer, düşərgə. DLT.I, 461-21

Tüşnek - yuva, məzar. *Anı tüşneki ol yağız yir oyi.* - Onun məzarı o qara torpaq çuxurudur. (KB.3570 b.)

Tüşrüm -əyirilmiş yun yumağı (arğuca). Bax: *təşrüm*. DLT.I, 466-27.

Tüşürgü-1)çayın ırmağa qarışan ağzı; 2)dəyirmanın çaya axan holuğu. DLT.I, 470-9.

Tütək-ibrik, kuzə kimi şeylərin lüləyi. DLT.I, 387-13.

Tütsük kişi - qarı düşmən. DLT.I, 461-10.

Tütün-tüstü, duman. DLT.I, 399-11; *İşi barça buzbur kəpar kök tütün.*- İşi pozular və toz-duman qəpar (KB.1763 b.); *Ayar tegmese ot yalını tütün.*- Atəşin alovu və dumanı ona dəyməsin deyə (KB.2792 b.); *Yarukluğu azraq öküşi tütün.*- Aydınlığı az, tozu və dumanı daha çoxdur. (KB.6127 b.); *tağı yarattı cinni ot yalınındın tütünsüz.*- və o cinləri alovuz dumandan yaratdı. (QT. 64b,13)

Tüwək-partlanğıc (çigilcə). DLT.I, 388-15.

Tüwəklük -partlanğıc kimi içi oyulan ağac budağı. DLT.I, 484-14.

Tüz- xalq, rəiyyət. DLT.III, 131-16.

Tüz-əsil, kök soy-sop. DLT.III, 131-17.

-U-

U- yuxu. DLT.III, 233-10; *Bu gəflət usındın mini ođğura.*-Bu qəflət yuxusundan məni oyandır. (KB.6637 b.); *Yoritur anı yatsa tünle uda.* -Onu gecə yatanda yuxuda deyər (KB.5988 b.); *Avınçıñ küvençıñ udıt ğay u teg.*-Avuntun, güvəncin səni qəflət yuxusuna atar.(KB.1424 b.); *Usı uçtı koptı adaqın örü.*-Yuxusu qaçdı, ayağa qalxdı. (KB.3952 b.); *Udır köz oduğ tut unit bu unı.*- Yatan gözü açıq tut, bu yuxunu burax (KB.5310. b.); Bax: **uđ, uđu.**

Uç - tərə, uc. *Negü tir eşitgil uç ordu begi.*- Uc bəyi nə deyir, eşit (KB.1594 b.); *Uçı nimet erse tüpi mihnet ol.*- Tərəsi neməhdirsə, dibi minnətdir (KB.3551 b.);

Uç-türklərin qələm düzəldikləri bir ağac. DLT.I, 110-6.

Uça-arxa, kürək, uca. DLT.I, 151-23.

Uçan-iki yelkənin gəmi (qıpçaqca). DLT.I, 182-6.

Uçmaq -cənnət, behşit. DLT.I, 178-19; *Bir fursatda uçmaq içrə yitkürdilər.* - Bir fürsətdə cənnətə göndərdilər. (DH. s.13); *Bayat birge uçmak kör ornuñ töre.*- Tanrı sənə cənnət verər, yerin başda olsun (KB.3503 b.); *Biri atı uçmak biriniñ tamuğ.*- Birinin adı cənnətdir, birinin cəhənnəm. (KB.3654 b.); *Uçmak begi bolğuka.*-Cənnətdə bəy olmağa (KB.4855 b.); *Dua birle uçmak bulur meñülük.* -Duayla sonsuz cənnətə qovuşar. (KB.5833 b.); *Ya şəddad- u 'ad teg taqı uçmaq ittim.*- Ya şəddad və Ad kimi bir cənnət yaratdım. (KB.6547 b.); *Bir fursatda uçmaq içrə yitkürdilər.* (DH.13); *Uçmax mülkin ukğan kullar tövbə kılsun.* (DH.41); *Uçmax içrə xarır tonlar biçər dostlar.* (DH.46); *Uçmakını xas kulığa ihsan kılır.* (DH.62); *Andağ mürşid uçmaq mülkin tayran kılır.* (DH.62); *Səbiük*

kılğan uçmax içrə kirər irmiş. (DH.71); cabrail uçmaq bisini münmiş idi.- Cəbrail cənnət atına minmişdi. (QT.31,36)

Ud-sığır, öküz. DLT.I, 118-13. Bax: **ud, öd.**

Ud -sığır, öküz. DLT.III, 350-20; *Yorı ud atanma kişilik kıla.-* Get adına öküzə çıxmasın, insanlıq eylə.(KB.1599 b.); *Ya tüzde yoriğlı ud ihek öküz.*(KB.5372 b.); *Yidi arzu nimet özüm udlayu.-* Öküz kimi arzu və nemət yedim (KB.5635 b.); *Yimek içmek erse yidim içtim ud teg.* (KB.6535); Bax: **ud.**

Ud - buğa burcü. *Qozı yazkı yulduz basa ud kelir.-*Quzu (Qoç) bahar bürcüdür, sonra Buğa gəlir (KB.139 b.)

Udku - yuxu. *Negü ol iğın emdi udkuş neteg.-* Bu xəstəliyin nədir, indi yuxun necədi? (KB.1069 b.)

Udluk-inək kimi heyvanların axurda yatdığı yer (arğuca)

Udmak- şeyird. DLT.I, 162-23.

Udmaklan -şeyird və rəncbər sahibi olmaq. DLT.I, 330-13.

Udu-yuxu, uyğu. DLT.I, 113-13.

Udu-təpə. *kum udu*-qum yığını DLT.I, 152-1.

Uduz-qotur. DLT.I, 127-11.

Uğ-çadırın üst yanındakı küncərdən hər biri. DLT.I, 121-11.

Uğan - Tanrı, qadir. *Ukuğlı uğan ol uqar bu işig.* - Bu işin hikmətini və sirrini bilən, hökumlu Tanrıdır (KB.1531 b.)

*Uğan ol köni çın törü birgüçi.-*Qadirdir, adildir, haqq qanunları qoyan odur. (KB.3192 b.); *Uğan erklig ol bir kamuğdın sınar.-*

Qadirdir, hakimdir, hər baxımdan təkdir.(KB.3721.b.); *Küdez-*

sü uğan teşri imanımız.- Qadir Tanrı sonumuzu xeyrə calasın.

(KB.6494 b.); *Yarattı ol uğan tünün kündüzün.-* O Tanrı gecə

və gündüzü yaratdı.(ƏH.13); *Yime mecd müriüvvet fütüv-vet*

uğan 'ata kıldı.- Bir də Tanrım şərəf insaniyyət mərdlik əta

etdi. (ƏH, 63); *Uğan hukmi birle kelür kelgen iş.-* Hər olacaq

işə Qadir Allahın hökmü ilə olur.(ƏH. 451); *Sənə renc anə genc birigli uğan.*- Sənə əziyyət və ona xəzinə verən Allahdır. (ƏH. 463); *Uğan rahmet etsin bu sa'at anə.*- Allah bu saatda ona rəhmət etsin.(ƏH. 491); *Uğan, İdim, Rahim, Rahman, rahməti bar.*(DH.41); *Ruzə, namaz Uğanımnı farzı bolğay.* (DH.75); *yaratğan uğanıñğa kılğıl tapuğ-* Səni yaradan Tanrına xidmət et. (QT.1145 b,9); *uğan ol-* o qüdrət sahibidir. (QT.40b,4);

Uğar at -alında qaşqası olan at. DLT.I, 126-10

Uğlı-Kaşğarda yetişən və yeyilən ağ və şirin yerkökü. DLT.I, 187-11.

Uğut-içki düzəldilən bir xəmir növü. DLT.I, 123-13.

Uxak- qaysı, ərik kimi meyvələrin sıxılmış suyu, şirə. DLT.I, 181-23.

Ujlañ-qaya kərtənkələsi (oğuzca). DLT. 176-14.

Ukbi (ə.) - axirət. *Kalı 'ukbi kolsa bu ol hem yuluş* - Axirət istəyən üçün də qurtuluş yolu budur. (KB.3027 b.); *Kerek dünya işi kerek 'ukbi tut.* - İstər dünya işi olsun, istərsə axirət (KB.4383 b.); *Biri dünyəka tut biri 'ukbiqa.*- Birini dünya üçün işlət, digərini axirət üçün (KB.3658 b.); *Apañ 'ukbi kolsa izi uş munu.*- Əgər axirət istəyirsənsə, onun da yolu bax budur. (KB.6499 b.); *Sikizimdə dünya ukbin talak qoydım.* (DH.26)

Ukruk-kəmənd. DLT.I, 164-8.

Ukuş-anlayış, zəka. DLT.I, 131-19; *Ukuş huş yititip sözümnü anə.* - Ağıl və diqqətini itiləyib, sözünü anla. (ƏH, 22); *Ol ol 'akıl ukuş huş hiredka mekan.*- O ağıl anlayış şüur və zəka məkanı.(ƏH.47); *Ukuşsuzlar anı sebeddin körür.*- Anlayışsuzlar onu səbəbkar görür (ƏH, 458); *Ukuş ağır neñ turur ol kişike küsüş.* - Ağıl insan üçün əziz və dəyərlı bir şeydir. (KB.1835

b.); *Ukuş işke tutsa küdezse özin.*- Ağlını işlədərək özünü qoru. (KB.2870.b.); *Ukuş utru tuttu yorıttı tilig.*-Ağıl və hərəkətləriylə əmrlərini eşitdirdi.(KB.4011 b.); *Hava bas ukuş birle nefş boynısı.*- avanı bas, ağıl və nəfəsinin boynunu əy.(KB.6161 b.); *munuş içində nişanlar turur ukuş idilərində.*-Bunda ağıl sahibləri üçün bir əlamət var.(QT. 21,9)

Ul- divar özlü, divar təməli. DLT.I, 121-21; *Biligdin urur men sözümkə ula.*-Bilik durur mənim sözümlərin təməlinə. (ƏH, 81); *Kerem bir bina teg añar hilm ul ol.* - Kərəm bir bina kimidir onun təməli hilmidir. (ƏH, 341); *Bekütür yarı künde beglik ulı* - Bəyliyin təməlini gündən-günə sağlamlaşdırır (KB.2571 b.); *Yavuz bu ölüm kör uluğu bıçar.* - Zalım ölüm təməlini sarsar (KB.3620 b.); *Könilikke urduş sen emdi uluğ.* - Sən indi təməlini doğruluq üzərində qurdun (KB.4028 b.);

Ula-çöldə əlamət, bəlgə, yol nişanı. DLT.I, 155-13.

Ulağ-ulaq, bəyin əmiri ilə çap-çapa gedən qasidin (poçtalyonun, çapının) başqa bir ata çatıb minənə qədər sürdüyü at. DLT.I, 181-21.

Ulağ-yumaq, paltar yumaq, paltar yamağı. DLT.I, 181-20.

Ulağa -savaş atı. DLT.III, 169-9.

Ular-erkək kəklik. DLT.I, 181-12; *ularlığ*- kəkliyi çox olan. DLT.I, 204-3.

Ulatu-ipək burun yaylığı. DLT.I, 192-22.

Uldağ-padoş, ayaqqabının, məstin altı. DLT.I,176-14. Bax: *oldağ*

Ulma-qab-qacaq. Bax : *olma*. DLT.I, 187-23.

Uluk-atın çiyininin üstü. DLT.I, 136-11.

Uluk ton -əskimiş, köhnəlmiş, yıpranmış paltar. DLT.I,136-8.

Ulu-təmrənsiz ox. DLT.I,145-13; *ulukluğ ər*- təmənsiz oxları olan adam. DLT.I,204-6.

Ulus/uluş- 1) kənd (çigilcə); DLT.I, 132-10; *Ajun budnu barça uluş kend qodup.* - Dünya xalqı kənd və şəhərləri qoyub. (KB.3652 b.); *Uluş kendke kirse meniñ bu özüm.* - Mən qalxıb kənd və şəhərə enərsəm. (KB.4687 b.); *şam tasında bir ulusda tüşdilər.*- Şam kənarında bir kənddə dayandılar.(QT, 18b,12).

2) şəhər (arğuca). DLT. I, 132-11; *Bukarak uluş bodunta: nek señün: oğul tarkan kelti.* - Buxara şəhər xalqından general Nek və oğul Tarkan gəldi. (KTşml 12); *Kalem birle tutsa qayu kend uluş.*- Hansı şəhər kənd qələmlə idarə edilərsə. (KB.2428 b.); *ol ulusları kıldımız yok.* – o şəhərləri biz yox etdik. (QT.5b,3)

Ulyan-yeyilən ətirli bir bitki kökü. DLT. I,180-22.

Um-qarın şişkinliyi, bağırsağ pozuqluğu. DLT.I, 122-11.

Uma-ana (tibetçə). DLT.I, 156-3.

Umay-1.doğuşdan sonra qarından çıxan nəsənə, plasenta. DLT.I, 182-18;

2.türklərdə qoruyucu ilahə. *Umayka tapınsa, oğul bulur.*- Umay tapınsa, övladı olar. DLT.I, 182-21; *Umay teg:ögüm katun kutıña:inim kül tigin:er:at bultı:*- Umay kimi anam Xatunun qutu ilə qardaşın Kül tigin kişilik adını qazandı. (KTş 31)

Umduçı - 1. dilənçi. DLT.I, 197-18.; Kişide il umduçı ol tuçı. - Dilənçi hər zaman aşağı səviyyəli insan olaraq qalır. (KB.2724 b.); Kalı umdusın bulsa ol umduçı. - Dilənçi umduğunu alsın. (KB.4215 b.)

2. tamahkar. *Kişi umduçısı at qoltğuçı.*- İnsanın tamahkarının adına dilənçi deyərlər. (KB.2613 b.); Yana umduçı birle bolma yağuk. - Tamahkar insana yaxın durma. (KB.4214 b.);

Un- un. DLT.I, 122-15.

Uşamuk ər-solaxay adam. DLT.I,214-17.

Urağun-Hindistandan gətirilən bir dərman. DLT.I, 194-7. *Solundın urağun oşındın şeker.*- Solunda urağun, sağında şəkər (KB.772 b.); *Soluşdın urağun ne ol bu saşar.*- Solundakı bu urağun nədir. (KB.789 b.); *Urağun yime ol kişiler içer.*- Urağunu o insanlar içər ki. (KB.814 b.); *Urağun içer teg açır körse men.* - Məni görəndə urağun içmiş kimi turşudar (üzünü) (KB.815 b.)

Urağut- qadın. *Ol kün kaçğaylar ərənlər karındaşlarındın kəndü analarındın atalarındın urağutlarındın oğlanlarındın.*- o gün insanlar öz qardaşlarından, ana və atalarından, arvad və uşaqlarından qaçacaqlar.(QT.125b,4)

Uram- kənd. *Mukabil kılmaz siziş birlə məgər uramlar içində hisarlanmış bolsa ya tam ol yüzündin oş atsalar ya taş.*- Onlar sizinlə ancaq istehkamlı kənd və qala divarları içindən ox və ya daş ataraq savaşa bilərlər.(QT. 82 b,6)

Urdu tal -hamam otu. Bax: *ardutal, ordu tal*. DLT.I, 200-20.

Urı-oğul övlad, urı oğlan DLT.I, 152-27; *Taşı bir ruza tutar sen urı.*- Biri də tutduğun oruçdur, ey oğul (KB.3227 b.); *At edgü tilese özün ay urı.*- Ey oğul, sən yaxşı ad qazanmaq istərsənsə (KB.4437 b.); *Baş ağırları taşı artuq artar ay ersiş urı.*- Baş ağırları daha da artar, ey igid oğlu (KB.5428 b.); *Meniş kaçğımı sen yime ay urı.*- Ey oğul, mənim qayğımı çəkmə (KB.6188 b.); *Negüke kılur sen sığıt ay urı.*- Ey oğul, niyə ağlayırsan. (KB.6295 b.)

Urı -dərə, yol. *təriş urı*-geniş dərə və yol. DLT.III, 322-4.

Urk-kəndir, urğan. Bax: *uruk*. DLT.I, 116-4.

Urta-kişilərdə olan qasıq yarıqlığı, qırja (oğuzca). I,113-7.

Urt - iynə deşiyi, iynə ulduzu. DLT.I, 116-8.

Uruğ-dənə, toxum, həbbə. DLT.I, 133-11; *uruğluk buğday-toxumluq buğda*. DLT.I, 205-11; *Sən öz uruğun birlə tarığıl*.- Sən öz toxumunla əkin ək. (QT. 39 b,4)

Uruğ -nəsil, soy-sop. *Ukuşluğ kişi urğı edgü uruğ*.- Soyu yaxşı olan ağıllı insan (KB.2189 b.); *Oğulsuz kişi ölse kesti uruğ*.- Oğulsuz insan öləndə nəslini kəsir. (KB.3375 b.); *Uruğ yadıdünya içində kelip*.- Dünya içində insan nəslini artırdı (KB.6391 b.); *Bu kimi za'feran urğun eņde tarıttım*. - Bu gün üzümə zəfəran toxumu əkdim.(KB.6529.b.); *Bayat kesməünü seniņdin uruğ* - Tanrı sənin nəslini kəsməsin (KB.6411 b.); *Uruğlarım tərkin kıldım, minə sin oq kirək sin*. (DH.117)

Uruğ turuğ- qohum- əqraba. DLT.I, 133-13.

Uruğ-döyüş, vuruş. DLT.I, 75-23.

Uruğluğ altun- pul kimi zərb edilmiş qızıl sikkə. DLT.I,203-13.

Uruk-ip, kəndir, urğan. Bax: *urk*. DLT.I,137-5; *urukluğ kova* - ipli vedrə. DLT.I, 203-23; *urukluk yün*-ip toxumaq üçün hazırlanmış yun. DLT.I, 205-20; *tayak uruklar təbərnür ərdi kişilər közində andağ ərdi kim bu tayak uruklar yürür təg*.- dayak və iplər tərpnirdi, insanlara bu iplər və dayaq yeriyirmiş kimi gəlirdi.(QT.30b,12)

Urumday- zəhərin təsiri yox edən bir daş. DLT.I, 212-20.

Uruş-vurma, vuruş, savaş, vuruşma, savaşma. DLT.I,63-11; *uruş tokuş*-vuruşma və savaşma; *Kılınçı tütüş boldı kılkı uruş*. - Qılınçı vuran, olub savaşdı. (KB.2098 b.); *Tepiz kayda erse tütüş ol uruş*. - Harda paxıllıq olsa, orda savaş əksik olmaz (KB.4247 b.); saf tutub uruş vaktında- savaş əsnasında bir sırada duraraq (QT. 86 b,13)

Us - kərkəs quşu. DLT,I,110-19.

Uşğun-turş bir ot növü. Bax: *kuşğun*. DLT.I, 432-1.

Uşun- çiyininin başı. DLT.I, 144-19.

Uştmax/ uştimax -cənnət. *Ajun itgüke açtı uştmax yolu.*- Dünyanı bəzəmək üçün cənnət yolunu açdı. (KB.63 b.); *Solunđın tamu ornı uştmax oñ ol.*- Solunda cəhənnəmdir, sağın isə cənnət (KB.917 b.); *Ol ağac tübində uştimax ırmakları akar.*- O ağacın altında cənnət ırmakları axar.(QT. 59,12)

Utul- əkinə zərər verən bitkilərin kəsilməsi; başı vurulmaq. Bax: *otul*. DLT.I,241-3.

Utur- saç və paltar kəsmək. DLT.I, 227-18.

Utuş- oyunda udmaq. DLT.I, 230-21.

Uva//uwa- soyuq yemək qisimində yeyilən şəkərli düyü yeməyi. DLT.I, 154-5.

Uwuş ətmək- ufalanmış çörək. DLT.I, 131-17.

Uwut- yeməyə və ya bəyin yanına dəvət etmə DLT.I,124-6.

Uya-quş yuvası. DLT.I, 150-26.

Uya-1.qohum-əqrəba. DLT.I,150-27; *Ata bir ana bir uyalar bu xalk* - İnsanlar ana ata bir qardaşdırlar. (ƏH, 291);

2. Qardaş. *Yarlıkağıl bizni taqı uyalarımıznu.*- Bizi və qardaşlarımızı bağışla. (QT. 81b,16);

Uyku- yuxu *Tün uykusun haram eyləp bolğıl bıdar.* (DH.41); *Kolğa alıp tun uykusun kılğıl bıdar.* (DH.42); *uyku salmanğa galaba kıldı.*- Salmanı yuxu tutdu. (QT. 47,8)

Uz- 1. bir usta, mahir. kişi-mahir, bacarıqlı adam. DLT.I, 119-23; *Ukuşluğka artuk yaraşur keđ uz.* - Ağıllılara ustalığ (mahirlik) daha çox yaraşır. (KB.1707 b.); *Xatı uz beləğat taqı edğürek.* - Xətti mahir, bələğəti yaxşı olmalı. (KB.2693 b.); *Bu yanlığ tüşüg uz yörügli bular.*- Yuxuları belə ustaca yozan

bunlardır. (KB.4374 b.); *Kılı tursu uzlar nasihatların.* - Sənətkarlar nəsihətlərinə davam etsin. (KB.5589 b.)

2. bəzək, naxış. *Bunça barkıg: bedizig: uzug...kagan:atısı yolluğ tigin: men: ayartukı: tört kün: olurup: bitidim, bediztim: yaratdım.*-Bu qədər tikintini, rəsm və heykəlləri, naxışları... xaqanın yeğeni Yulluğ tigin, mən bir ay dörd gün oturub yazdım, yaratdım, bəzədim. (BKc -q);

Uzluk- 1.sənət, sənətkar DLT.I, 285-18; *Tağı bir kutusu bu uzlar turur.*- Başqa bir zümrə isə bu sənətkarlardır. (KB.4456 b.)

2.məharət, ustalıq. *Qalı kıldı erse özi uzluğu.*-Öz məharəti ilə bacarmışdı. (KB.4191 b.);

-Ü-

Übgük-hop-hop,şanapipik (çigilcə). DLT.I,145-17. Bax: *übüp*

Übüp-şanapipik. DLT.I, 145-17. Bax: *übgük*.

Üçlüç-başları bir dəmirlə birləşdirilərək üç çubuqdan düzəldilən dovşan tələsi. DLT.I, 159-11.

Ügi-bayquş (türkcə, oğuzca, qıpçaqca). DLT.I, 60-2. *Ügi teg usuz bolsa tünle sayu.*- Bayquş kimi gecələri yuxusuz keçirməli (KB.2314 b.); Bax: *ühi*.

Ügit- buğda və buna bənzər şeyləri üyütmə. DLT.I, 124-20.

Ügütçi-un üyüdən adam. DLT.I, 124-21.

Ügrə-tutmaca bənzər və ondan daha sulu əriştə şorbası; əriştə. DLT.I, 185-16.

Ügrük- uşaq beşiyinin yırgalanması. DLT.I, 167-24.

Ügür-darı (oğuzlardan başqalarının dilində). DLT.I, 127-1;

üğürlüg-darı sahibi olan. DLT.I, 206-27; *ügür yağı*- küncüt (oğuzca). DLT.I, 127-3. Bax: *yügür*.

Ügürlük -darı qoyulan yer. DLT.I, 206-26;

Ügürmək-dəvənin belinə iki tərəfli aşırılan və içinə minilən səbət və ona bənzər şey (oğuzca). DLT.I,483-12.; Bax: *təgirmək*.

Ügüz- çay, ırmaq. *Yeti yüz yetmiş yeti tağni tənzilər ügüzlər... karar berdi.* - 777 dağ, dəniz və çayı yerləşdirdi. (QT. 52,5)

Ühi-bayquş. DLT.I, 214-6. Bax: *ügi* (türklərdə).

Ükəklik-sandiq düzəltmək üçün ayrılan ağac. DLT.I, 207-28.

Ülikə-öksə, bağamburc otu. DLT.I,193-13.

Ülgü - Tərəzi bürcü. *Basa ülgü boldı çadan ya işi* - Sonra Çadan və Yayın dostu Ülgü gəlir (KB.140 b.)

Ülgü - tərəzi, ölçü. *Munu teñlese iş bolur ülgü teg.* - Bunu tən etsən iş ölçüyə uyğun olar. (KB.2975 b.); *Biligke ukuşka bu söz ülgülüg.* - Bilik və ağıl üçün bir ölçüdür bu söz. (KB.3647 b.); *Könül bütti yırlar tilim ülgülüg.*- Ürək inanar, dilim ölçüylə (onu) zikredər. (KB.4779 b.); *Ukuşluğ işi barça ülgülüg ol.*- Ağıllı iş həmişə tarazlı olur. (KB.1777 b.)

Ülkər - Ülkər ulduzu. *Yana kördü Ülkər savılmış başı.*-Təkrar baxdı, Ülkər ulduzunun başı üfəqə dayanmış. (KB.4889 b.); *Kör Ülkər savılmış uçukmuş tüne.*- Ülkər ulduzu aşağı enmiş gecə sona çatmışdır (KB.6216 b.)

Ülkü-əhdi-peyman. DLT.I,187-8.

Ülüg- pay, hissə. DLT.I,132-7; *ülüglük* -paylanmış. DLT.I, 486-19; *Bayat kimke birse inayət ülüg.*- Tanrı kimə inayət edib pay versə.(KB.1797.b.); *Sini birdi artuq adın on ülüg.*- Sənə bunlardan on pay artıq verdi.(KB.3122.b.); *Neñinde ülüg kılmalından hissə ayır.*(KB.4348.b.); *Saşa iki ajun tegürgü ülüg.*- Sənə iki dünyadakı payı verən (KB.5586 b.); Bax: **ülüş**.

Ülüş - pay, hissə, xalq arasında bölünən pay. DLT. I,132-7; *Budunka törü kılğu edgü ülüş.*-Xalqa törə ilə yaxşı pay verdi. (KB.1686.b.); *Maşa ma du'a teggey erdi ülüş.*- Mənə də duadan pay düşdü. (KB.3135 b.); *Birisi budunka törü ol ülüş.*- Biri xalqın payı olan törədir.(KB.2133.b.); *Bir yaşımnda ərvah maşa ülüş birdi.* (DH.12); *Tarik kirgən Hakdın ülüş aldı, dostlar- Yola girən Haqdan payını aldı dostlar.* (DH.19); *berilür sigə iki ülüş*- sizə iki pay veriləcək. (QT. 75b,6); yetmiş ülüşdə bir ülüş- yetmiş paydan bir pay.(QT. 70b,19)

Üm-şalvar, tuman. DLT.I, 112-13; *ümlüg.* DLT.I,264-10.

Üme - qonaq, misafir. *Ümeg edgü tutğıl katıqlan usa.*- Qonağı yaxşı qarşılamağa çalış.(KB.4435 b.); *Ümeg arkişığ edgü tutğıl*

yori.- Qonaqlara və karvanlara yaxşı davran. (KB.4437.b.); *Ümeg arkışığ yolda imin yorit.*- Qonaq və karvanlar təhlükəsiz səyahət etsin. (KB.5546 b.);

Ümgük -əmgək, uşaqların təpəsində olan yumşaq yer. DLT. I,172-8.

Ünjür-hin, mağara, yuva. DLT.I,157-18. *Bu ağzın misalı ünjür sanı teg.*- Bu ağız bir mağara kimidir. (KB.2684 b.); *qayı tağda yügrür ünjürde evi.*- Biri dağda qaçar, evi mağaradır. (KB.6155 b.); *Ünjürde turuğlı sakınuk özi.*- Mağarada yaşayan ağıllı insan (KB.4766 b.); *bu tağ içində bir ünjür bar turur anı heç kim ersə kirüməs.*- bu dağda bir mağara var, heç kimsə ora girməz. (QT. 9,17)

Ürkün- düşmənin gəlişi üzündən xalq arasında yayılan qorxu, ürküntü, hər kəsin təlaşla qala və sığınacaqlara qaçışı. Bax: **ürkünç**. DLT.I,170-10.

Ürjək-kirəc, gips. DLT.I, 181-7.

Üs-kərkəs quşu. Bax:**us**. DLT.III, 46-20.

Üstəm-yəhərə, kəmərcü, toqqaya işlənən qızıl və gümüş, instruksiya. DLT.I, 169-10; *At üstem kız oğlan bu birse telim.*- At, yüyən, kölə və cariyə hədiyyə etməli. (KB.2280 b.); *At üstem yarıqlar bolur kıp kızıl.*- At, yüyən və zirehlər qıpqırmızı oldu. (KB.2385 b.); *At üstem kız oğlan kanı birle yok* (KB.3439 b.); *Ayağ birdi tamğa at üstem kedüt.* - Ona rütbə, möhür at, yüyən, geyim verdi (KB.1766 b.); Bax: **saxt** (oğuzca).

Üş-dəlgic (burğu) ilə dəlmək. DLT.I, 219-10.

Üşik-meyvələri qovuraraq böyüməyə qoymayan şaxta. DLT.I, 140-11.

Ütüg-qusma. DLT.I, 137-1. Bax:**ötük**.

Ütüg-ütü. DLT.I,137-2.

Ütüş-1) bir uşaq oyunu, 2) bu oyunda ötmə udma. DLT.I, 131-2.

Bax: *ötüş*.

Üv/üv -ev. Bax: *üv*. DLT.I, 147-17.

Üyük- təpə kimi yüksək olan yerlər (oğuzca). DLT.I, 150-16;
üyük yer- gəzərkən qumu ayağın üstünə çıxan qumluq yer.
DLT.I, 150-17.

Üyük- bataqlıq, su basmış yer. *Üyük çim usuğluğ bolur bilgeler*.- Bilgələr munbit sulu yerlərə bənzər. (KB.974 b.); *Ayı sevme dünyağ tüpi ol üyük*. -Bu dünyanı sevmə, onu dibi bataqlıqdır. (KB.3089.b.); *Üyükke kirigli üyüldi qodı*. - Bataqlığa girən dibə batır. (KB. 3090 b.); *Örü tartıql özni üyüktin kutul*. - Özünü yuxarı çək və bataqlıqdan qurtul. (KB. 3091 b.); *Bu dünya tupi ked üyük ol sukum*. - Bu dünya dibi qurudulması imkansız bir bataqlıqdır. (KB.3795 b.)

Üyür - darı. *Şeker halva yigli ya arpa üyür*. - Ya şəkər halva yesin, ya arpa darı (KB.3612 b.)

Üzəngü- üzəngi. *Üzəngü bar erse çigen berk qopar*. - Üzəngi varsa, ər yüyəni bərk tutar. (KB.6110 b.)

Üzit- tündlükdən dolayı sirkənin küpdən sızması. DLT.I, 252-22.

Üzüm- üzüm. DLT.I, 143-2; *Tiken edlegen er üzüm biçmez ol*. - Diken eken üzüm biçmez. (ƏH. 276); *iki bostan üzümlərdin* - asma çubuqlarından iki bostan (QT.3 b,1) .

-V-

Vücut- bədən. *Vücutumdın Azazılını pak kaçurdı.* (DH.18);
İlliq törtədə vücutlarım nalan kıldım. (DH.22);

-Y-

Ya-yay, ox-yay. DLT.I, 306-2; *Bahılka katıǵ ya oǵun kezlegil.* -Paxıla qüvvətli ox və ya ilə nişan al. (ƏH.228); *Kaza kaytarılmaz katıǵ ya ǵurup.*- Qüvvətli yay çəkməklə qədər dəyişdirmək olmaz. (ƏH, 462); *Bodum erdi oǵ teg köñül erdi ya.*- Vücuda ox kimidir, könlüm yay.(KB.371.b.); *Elig tarǵu malın ǵılıç tutǵu yaǵ.*- Malını paylayıb qılinc və yaya sarılmalısın. (KB.4139 b.); *Yaǵı teg oǵ attı yasını ǵurup.*- Düşməni kimi yayını qurub oxunu atdı. (KB.6397 b.); *ǵadıñ teg boǵum erdi oǵ teg köni tüz.*- Qayın ağacı kimi vücuda ox kimi düz və dikdi. (KB.6532 b.); *oǵ ya alsunlar taǵı mənı atsunlar.*- ox yay alıb mənı oxlasınlar. (QT. 129b,5)

Ya-yay fəslı. *ya baǵrı*-yayın ortası. DLT.I, 366-16.

Yaçı - yayçı, oxçu. *Yime kuşçı kişçi yime oǵ yaçı* (KB.2558 b.); *Atım ersig erse bolur oǵ yaçı.*- Yaxşı nişancı və cəsurdursa oxçu və yayçı olur.(KB.4046 b.); *Ya sırçı bedizçi ya oǵçı yaçı.* - Boyaçı, bəzəkçi və ya oxçu-yayçıdırlar. (KB.4458 b.)

Yabaku-yun voluntusu. DLT.III, 38-14.

Yabakulak-bayquş (yabakuca və yəməkcə). Bax:*ügi*. III,55-6.

Yaban- çöl,səhra, bozqır. *Müxtəlif andaǵ kim kök taǵı yer...yaban taǵı təniz* – Bir-birinə zidd olanlar belədir: göy və yer , səhra və dəniz.(QT. 54 b, 6)

Yabı- yəhərin altına və üstünə qoyulan keçə, yəhər yastığı (çigilcə). DLT.III,29-1.

Yađım-döşək, yayǵı, sərgi, fərş. DLT.I, 66-3.

Yafa-kolǵan tikanı. Bax: *yava, yawa*. DLT.III, 29-10.

Yafǵu -xalqdan olan, xaqandan ikinci dərəcə aşağı mövqedə duran adama verilən titul. DLT.I, 35-14.

Yafisğu- qızılciq və ya gürən adlanan giləmeyvə. DLT.III, 48-25. Bax: *yumuşğa*.

Yağ- yağ; iç yağı. DLT.I, 127-3; *Qımız süd ya yün yağ ya yoğrut kurut* - Qımız, süd, yün, yağ, qatıq qurut (KB.4442 b.); *sağ yağ-* kərə yağ, sadə yağ. DLT.III, 154-18; *kara yağ* -neft. DLT.III, 214-4; *oğşar yağka andağ ərir kim yağ kibi-* yağa bənzər, yağ kimi əriyər.(QT. 66,8)

Yağak-ceviz, qoz. DLT.I, 154-9; *yağaklık-cevizlik*, ceviz bitən yer. DLT.III, 51-14.

Yağı-düşmən. DLT.I, 152-21; *Çik: bodun: karkız: birle: yağı boltu:* - Çik xalqı qırğızlarla düşmən oldu. (BKş 26); *Susi böri: teg: ermiş: yağısı: koon: teg: ermiş.*- Ordusu qurd kimi imiş, düşməni qoyun kimi imiş.(KTş 12); *kop yağı ermiş.*-hamısı düşmən imiş.(BKş 12); *yağıg: baz kılmış.*- düşmənləri asılı etmiş.(BKş 13); *tört: bulun: kop: yağı ermiş:*- Dörd tərəfimiz tamam düşmən imiş. (KTş 2); *tabgaç kaganka yağı bolmuş.*-Çin xaqanına düşmən olmuş. (KTş 9); *Barur sen bu malın yağınka kalur.*-(Özün) gedərsən, bu malın düşməne qalar. (ƏH, 431) *Öküş yaşığan tül unulmaz yağı.*- Çox gəvəzəlik edən dil, qarşısı alınmaz düşməndir.(ƏH, 134); *Yağı boynı yençse öze iglese.*-Düşmənin boynunu vurur, onu ayaq altına atır. (KB.2708 b.); *Bu dünya yağı ol et öz bir yağı.*- Bu dünya bir düşməndir, vücut isə başqa bir düşmən. (KB.3589 b.); *Özün yüz evürse yağı teg bolup.*- Düşmən kimi ondan üz çevirsən. (KB.5783 b.); *Tağı bir yağılık asıg yas üçün.* -Bir də qazanca görə düşməncilik olur. (KB.4226 b.);

Yağıçı -savaşçı. *Negü tir eşitgil yağıçı kür er.* - Cəsur savşçı nə deyir, eşit. (KB.2019 b.); *Ya yağlar bile er yağıçı bolur.*- Bu cəhətləri ilə insan savaşçı olar.(KB.2315 b.); *Yağıçı örün kırğıl*

ersığlerig.- Yaşı çox əsgərləri düşmənin qarşısına çıxart. (KB.2371 b.)

Yağır-at, qatır, eşşək kimi heyvanların belində yaranan yara, yağır. DLT.III, 17-4.

Yağış-bütələrə kəsilən qurban. DLT.III, 18-10.

Yağku-yağmurluq. Bax: *yaku*. DLT.III, 29-14.

Yağmur-yağmur, yağış. DLT.I, 170-7; *Yağa tursu yağmur yazılsu çiçək.* - Yağış yağmağa davam etsin və çiçəklər açılsın. (KB.118 b.); *Tupi yil turur otun ya yağmur sanı*- Dünyanı fırtına və yağmur bil. (KB.5314 b.); *Yimi ot köki içgü yağmur suvi.* - Onun yediyi ot kökü, içdiyi yağmur suyudur. (KB.6155 b.); *Yigüm ot köki bolsu yağmur suvi tap.*- Yeməyim ot kökü olsun, yağış suyu olsun mənə yetər. (KB.6571 b.); *yağmur yağmadı nabat ünmedi.*- ayğış yağmadı bitki yetişmədi.(QT, 39,18) Bax: *yamğur*.

Yağuk-1)yaxın; qohum, 2)əqrəba. DLT.I, 426-10; *yak yağuk*-qohumlar. DLT.III, 32-23; *yak yawuk.*- *mən korkdum yak yawuklarda məndə keđin*- məndən sonra gələn qohumlarımdan narahatam. (QT, 11b.14); *yakyuk kadaş-uzaq* qohum. DLT.III, 159-18; *Bu begler ot ol otka barma yağuk.*- Bu bəylər oddur, bu oda yaxın getmə. (KB.653 b.); *Kerek oğlum erse yakın ya yağuk.*- Gərək oğlum, yaxınım və qohum-əqrəbam olsun. (KB.817 b.); *Et öz baş esen bolsa arzu yağuk.*- Bədən, ruh, baş sağ olduqca dilək yaxındadır. (KB.1194 b.); *Qadaş belgüsi hem yağuk yaklık ol.*-Bu qardaşlıq və qohumluq-yaxınlıq əlamətidir. (KB.3335 b.); *Qadaş yak yağukka yakınlık ula.*- Qardaş və qohum-əqrəbaya yaxınlıq göstər.(KB.1327.b.); *Yakında yağukka ya yat bazara.*-Yaxın-əqrəba və ya yad-yabancılar arasında. (KB.2734 b.);

Yaka-yaxa, paltar yaxası. DLT.I, 237-20; *Tişin turhakin yaka tut iliş* - Dişin dırnağınla tut, yaxasından iliş yapış. (KB.2377 b.); *Kelip tüşti kirdi yaka kur yürüp*. - Evinə girdi, yaxasını və kəmərinə açdı. (KB.3282 b.); *Yaka yin tutar künde kesmez urı*. - Yaxasına yapışar və deyinməyi kəsməz. (KB.3541 b.); *Yarağsız sana kelge tutğa yaka*.- Yararsızlar sənə gələr və yaxanı buraxmazlar. (KB.4243 b.); *Yakanı bir ök yolu tutğıl esen* (KB.3806 b.); *Omarnıñ yakasın tutub qatığ ırğatdı*.- Ömərini yaxasını tutub şiddətlə silkələdi. (QT. 27,17)

Yakığ-yaxı, bir şeyə qarşı salınan yaxı. DLT.I, 405-25.

Yakrı-yağ, iç yağı, piy; yağlı. DLT.III, 34-17.

Yakırkan- fındıq boyda qırmızı meyvəsi olan bir bitki. DLT.III, 54-15.

Yakırkan-buz yağı. DLT.III, 54-18.

Yaku-yağmurluq, plaş. Bax: **yalığ, yıl**. DLT.III, 29-14.

Yal-at yalı (bütün türklərdə). Bax: **yalığ, yıl**. DLT.III, 20-24; *Boyun yal bedüttün buqa teg kılıp*. - Bir buğa kimi boynunu və ənsəni yoğunlatdın. (KB.5801 b.)

Yala-töhmət; ittiham; biri haqqında pis fikirdə olma. DLT.III, 29-21, 76-4.

Yalaçı yuğa-incə bişmiş çörək, lavaş. DLT.III, 29-22, 38-1.

Yalabaç - elçi. *Yalabaçı: edgü sabı ötügi: kelmez tiyin-elçisi*, yaxşı xəbəri, ricaları gəlmir deyə (BKŞ 39).

Yalafar- insanlar arasında elçi (uyğurca), xaqanın göndərdiyi elçi. DLT.II, 283-21.

Yalavaç-elçi, rəsul, peyğəmbər. Bax: **yalabaç**. DLT.I, 135-17.

Yalawaç-elçi. Bax: **yalabaç**. DLT.I, 149-10. *Yalawaç ıdıp sen bar illeş yorı*.- Elçi göndərərək barış etməyə çalışır. (KB.2362 b.); *Yalawaç tetig bolsa bilge oduğ*. -Elçi ağıllı, elmlı və ayıq

olarsa. (KB.2638 b.); *Yalawaç tutuzmuş sözün sözlese.*- Elçi özünə əmanət edilən sözü söyləyincə (KB.3820 b.); *Yalawaçımız uluğ muhammed-i mustafa ögdisin ayur.*(KB.C₂); *Yalawaçımıznuñ tört işleriniñ ögdisin ayur.* (KB.C₃); yalawaç payğambar sawçı erdi.- o peyğəmbər və elçi idi.(QT. 14,3)

Yalawaçlıq- peyğəmbərlik. *atasınka keđin yalawaçlıq anar tægdi.*-Atasından sonra peyğəmbərlik ona keçdi. (QT. 39 b,34)

Yalığ- at yalı; pipik; yəhər qaş. Bax: **yal**, **yl**. DLT.III, 20-23.

Yalma- kaftan, qalın kaftan, plaş; yelma (farsca), yalmak (ərəbcə). DLT.III, 36-27; *Yarıkınta: yalmasınta: yüz artuk: oqun urtu:*- Zirehindən, kaftanından yüzdən artıq ox vurdular. (KTş 33)

Yalju-cariyələrin oynadığı bir oyun, yelləncək oyunu. DLT.III, 330-5.

Yaljuk/ yañluk - insan. DLT.I, 117-18; *İdi kışğa özlüg bu yaljuk özi.*- İnsanın özü də, ömrü də çox qısdır. (KB.1533 b.); *Köñül birle yaljuk ağır yük yüder.*- İnsan könlüylə ağır yük yüklənir. (KB.2797 b.); *Tirig bolsa yaljuk qalı sözleməz.*- İnsan yaşadığıca söz söyləməsə olar? (KB.977 b.); *Yana barça yaljuk bu dünya tilep.*- Yenə bütün insanlar dünya deyib (KB.3655 b.); *mən bir yañluk mən-* mən bir insanam. (QT8b,7)

Yaljuk - cariyə, kənz (oğuzca, qıpçaqca, suvarca). DLT.III, 333-24.

Yalu-ip, kəndir, örkən. DLT.III, 30-12.

Yalwi-sehir, əfsun. Bax: **yəlwi**. DLT.III, 35-17.

Yaman ig- yaman xəstəlik, miskinlik. DLT.III, 33-7.

Yamata-yağlı toyuğu və ya əti qızardanda yağın dışarı sızması üçün istifadə olunan qədaif xəmiri kimi incə bir xəmir. DLT.I,436-10.

Yamdu-qasıq. DLT.III, 33-27.

Yamğur-yağmur. Bax: *yağmur*. DLT.III, 40-15.

Yamız-qasığın iki tərəfi; yambız. DLT.III, 18-6.

Yamlan- bir siçan növü, tarla siçanı. DLT.III, 39-11.

Yağ -mərkəz, adət, qayda, tərz. *Ol oğlı bilir örtü kalk yağı tüze.* - O oğlunu adətlərlə yaxşı tərbiyələndirir. (KB.1218 b.); *Birür aşnu kalk yağı ukuş yüg kanat.* - Uyğun tərz və hərəkət, ağıl və qol-qanad verir. (KB.1934 b.); *Budunğa sevitür özin bu yağı ol.* - Bu qayda ilə özünü xalqa sevdilir. (KB.2294 b.); *Kamuğ işke yağızağ teji ol yağı.* - Hər şeyin bir uyğunluğu, usulu və qaydası var. (KB.4985 b.).

Yandak tikən -gəvən tikanı. DLT.III, 45-8.

Yaňak-ağzın iki yanında dişlərin olduğu sümük; hər şeyin yanı. DLT.III, 327-6; *Ya olar kızıl yaňak bu enke meye.* (ƏH, C₉ 24).

Yaňalduruk-kukuletka, başlıq, yapıncının arxasına tikilən bir keçə parçası. DLT.III, 337-12.

Yaňan-alaca qarğa, yalnız başı ağ olan qarğa. DLT.III,326-18.

Yaňçıq-torba, kisə. Bax: *yaňçıq*. DLT.II, 250-13

Yaňçuk-torba, kisə (pul və tütün üçün). Bax: *yaňçık*. DLT.II, 36-5.

Yandaq çəkər- havadan şəh kimi yağın qüdrət halvası. DLT. III, 45-9.

Yanığ-qusma;yanıma, qorxutma, təhdid. DLT.III, 21-16.

Yanlık-çoban çantası, dağarcıq. DLT.III, 46-3.

Yap yarmak- dəyirmi pul, salamat pul. DLT.III, 11-7.

Yap- qırılmış yun, *yun yap*- yun qırığı. DLT.III, 11-9.

Yapçan- yovşan otu. Bax: *yavçan*. DLT.III, 38-25.

Yapğak- quş tələsi. DLT.III, 43-21.

Yapğuç- heyvanları sürmək üçün işlənən dəynək. DLT.III, 40-10.

Yapğut- yun və ya türk didintisi doldurulmuş mindər kimi şeylər. DLT.III, 40-7.

Yaptaç- yağmurda və qarda çobanların geydiyi kiçik bir yapıncı. DLT.III, 40-9

Yapuşgak- 1.tikanlı ot; 2.pıtırağ; 3.hər şeyə burnunu soxan şəxs. DLT.III, 51-2. Bax:*koru*.

Yaputak- yabı. DLT.III, 173-9.

Yarağçı - usta. *Yağıcı bolur hem yarağçı bölür.*- Savaşçı olur, və işinin əhli olar (KB.2315 b.); *Yağıcı yarağçı kişi ol tuçi.*- Savaşçı hər zaman silah daşıyan kişidir (KB.2316 b.);

Yaratkan – *Tanrı. Yaratkanda kılğan özi aşıkka əhd.* (DH.25)

Yaratğuçı- yaradan. *Sizlərnı yaratğuçı törütgüçi bir tanrı.*- Sizləri yaradan bir olan Tanrıdır.(QT. 28 b,1)

Yarıçı- köməkçi. *Basutçı kerek erke yarıçılar.*- İnsana köməkçi və dəstəkçi gərək. (KB.427 b.)

Yarık- gövdənin ayaqları bitişdiyi yer; omba sümüklərinin başı. DLT.III, 22-16.

Yarık- zireh, cəbə zireh və qalxana verilən ümumi ad. DLT.III, 22-8; *kübə yarık-* zireh cəbə. DLT.III, 22-8; *say yarık-* dəmir sinəbənd. DLT.III, 22-10; *At üstem yarıklar bolur kıp kızıl .-* At, yüyən və qalxanlar qızıl oldu. DLT.III, 22-11; *yarık kəyib sekridür erdi.*- zireh geyinib çapırdı.(QT.63 b,6)

Yarım- 1. kürək sümüyü. DLT.III, 26-15;

2. Çiyin- *Bili bolsa yılmık yana yarı kişi.*- Belləri incə, çiyinləri geniş. (KB.2915 b.)

Yarındak-qayış, sırım, türk sırımı. DLT.II, 50-14.

Yarisa-yarasa (bəzilərinin dilində). Bax: *aya yersgü* (çigilcə). DLT.III, 374-11.

Yarış-yarış, at yarışı. DLT.III, 18-7.

Yarış-iki adam arasında mal bölüşdürmə. DLT.III, 18-9.

Yarış-yarışmaq; at yarışı keçirmək; yarı-yarıya bölmək. DLT.III, 69-5.

Yarlığ- əmr, xaqanın fərman, məktub; tanrının buyruğu. DLT. III, 43-15; *Öküş edgü yarlığ tümen edgü söz.*- Hökmdar verdiyi yarlıqlarla özünə yaxşı söz dedirdi (KB.1767 b.); *Çıkıp edgü yarlığ tegürse tilin.*- Hökmdar yarlıqlarını təbliğ etməlidir (KB.2546 b.); *Ağır tutğu yarlığ ucuz kılsa öz.*- Yarlığı qiymətli et, özün ucuz etsən. (KB.3676 b.); *Cevab birse yarlığ tegürgil köni.*- Cavab versə, buyruğunu sədaqətlə yerinə yetir (KB.4060 b.); *Yazuksuzka yarlığ elig til uzattım.*- Günahsızlara əl uzatdım, buyruq verdim. (KB.6538 b.); *çıkdı İdi yarlığdın*-Tanrı buyuruğundan çıxdı. (QT.4b,6); *fıravnnıy budunu yarlığdın çikiğlılar tururlar.*- Fironun xalqı buyruqdan çıxmış olanlardır. (QT. 24 b,24)

Yarlığ- fəqir, yoxsul, zavallı. DLT.I,156-9.

Yarlıkan- Tanrının adlarından biri, bağışlayan, Gəfur.(QT, 45b,6)

Yarmak- pul DLT.I, 70-7; *Yaқınlıқ neçe boldı yarmaқ üçün.*- İnsanlar pul üçün bir-birlərinə yaxınlaşdılar. (KB.6470 b.); *Kişi barça yarmaқ kuli boldılar.*- İnsanların hamısı pul köləsi oldu. (KB.6476 b.); *Kişiğ tuttum aldım küçük yarmaқın men.*- Mən insanları zorla tutub pullarını aldım. (KB.6543 b.); ötməkçi *ol yarmaқğa bakdı.*- çörəkçi o pula baxdı.(QT.9b,19); *yarmaқ əltsə yegügə aş azuk alıb kəlsə.*- pul götürsə, yemək üçün azuqə gətirsə (QT. 9b,5). Bax: *yaratmak*.

Yarmakan-ərməğan (oğuzca). DLT.I, 195-27. Bax: *armağan* (oğuzca), *amuç*.

Yarmaş- iri üyüdülmüş bulğur və buna bənzər şeylər; yarma. DLT.III, 42-8; *yarmaş un*-narın un. DLT.III, 42-9.

Yarp-sağlam. DLT.III, 15-9.

Yarpuz-yarpız, çöl nanəsi, ətirli bir ot. DLT.III, 41-9.

Yarpuz-ilan yeyən bir heyvan; firon siçanı; DLT.III, 41-10.

Yarsğağ-dağda və başqa yerlərdə ayağın sürüşə biləcəyi yer. DLT.III, 374-4.

Yart-su içilən parç (oğuzca). Bax: *bart*. DLT.I, 351-10.

Yartmak-pul (uyğurca). Bax: *yarmak*. DLT.III, 373-24.

Yartu-yonqar, talaşa. DLT.III, 33-14.

Yartu-üstünə bir şey yazılan lövhə, taxta. DLT.III, 33-15.

Yaru-balıq yapışqanı.*Yaru yəlim*-balıq yapışqanı DLT.III,29-3.

Yaruk-yerdə, divarda, dağda, şüşədə və s. şeylərdəki çat. DLT.III, 22-5.

Yas-zərər ziyan. DLT.III, 159-7; *Budunğa asığ kıl bolup kılma yas*. - Xalqa faydalı ol, ona zərər vermə. (KB.2161 b.); *Asığ tut ya kor yas saña belgülik*.- Fayda ya zərər-ziyan, bu sənə bəllidir.(KB.3355); *Yağı yas kitgey kör asğı onuq*.- Beləcə onun zərəri yerinə faydası var. (KB.4229 b.); *Kuşuñ ovlamasa bir ördek yas ol*.- Quş ovlamasa bunun zərəri bir ördəkdir. (KB.6368 b.)

Yas-ölüm, həlak olma (oğuzca). DLT.III, 159-9.

Yasğaç-yastığaç, xəmir taxtası. Bax:*yası yığaç*.DLT.III, 40-12.

Yasıç- yastı və uzun təmrən. DLT.III, 16-18.

Yasık- gədələç (türklərdə). yasığlığ. DLT.III, 23-8. Bax: *kurman* (oğuzlarda və qıpçaqlarda),

Yasıman-su boşalanda qur-qur səs edən kuzə. DLT.III, 39-17.

Yastuk-yastıq. DLT.III, 44-9; *səwənü olturğaylar yastuk üzrə.*- Dirsəklərinə yaslanaraq yastıq üzərində oturdular.(QT, 67b,3)

Yaş- yaş. təzə, təzə tər, göyərti, yaşıllıq; *yaş ot-təzə ot.* DLT.III, 12-1, 48-12; *yaş xurma ewülmiş-* təzə yetişmiş xurmalardan (QT. 12 b,8)

Yaş- yaş (gözdən axan yaş). *Zarım aytıp, Hakka bakıp yaşım töktüm.* (DH.12)

Yaş- yaş(il). DLT.II, 137-17; *man yaşlığ koy.*-dörd yaşını keçən qoyun (ancaq qoyun bərədə). DLT.III, 157-19; *kırk yaşar-* qırx yaşında (QT. 138,3); *ol yaşka kurğa təgdi.*- o yaşlı çağına çatdı.(QT.18b,19)

Yaşıl-yaşıl. DLT.I, 114-12.

Yaşın-şimşək. DLT.I, 273-8.

Yaşuk-dəmir başlıq, dəbilqə DLT.I, 136-1. Bax: *aşuk, yışıqlıq.*

Yatğak- xaqanın və ölkənin qoruyucusu; keşikçi, mühafiz. DLT.III, 43-22; *Tünün yattı yatğak aş anda yidi.*- Yeməyini orda yedi, gecə mühafizəkarlıq etdi (KB.1606 b.); *Kiçe bolsa yatğak bu yatsa burun.*- Gecə olsa, növbətçiləri yatmadan öncə. (KB.2533 b.)

Yatık/yatıq-uyğu, yatılacaq yer. Bax: *yatıq.* DLT.III, 22-1.

Yatuk-iki növ ipdən toxunan parça (ərişi yun, arğacı pambıq). DLT.III, 21-18.

Yatla-yada daşı ilə əfsun etmək. DLT.III, 276-7.

Yava/yuva-suyu tutmaca rəng verən bir bitki. Bax: *yafa.* DLT.I,149-11.

Yavçan-yovşan otu. Bax: *yavçan.* DLT.III, 38-25.

Yay-ilk bahar, yaz. DLT.I, 63-15; *Üçi yazkı yulduz üçü yaykı bil.*-Bil ki bunlardan üçü bahar, üç yay ulduzudur. (KB.142 b.); *Tatıq bardı andın yayı boldı kış.*- Onun həyatının dadı getmiş,

yayı qış olmuşdur.(KB.367 b.); *Kadır kışka yandı yarumış yayı.*-Parlaq yayı sərt qışa döndü. (KB.1052 b.); *Yıl ülgü yay erse tüşegli yigit.*- İlin mövsümü yaz və yuxu görə gənccirsə. (KB.6009 b.); *yay kış-* yay və qış (QT. 54b,6)

Yay- yay, oxun yayı. Ança kim iki yay koşuru tutsa ya tağı yakınrak. –iki yay birlikdə nə qədər yaxın tutularsa, və ya daha yaxın. (QT. 58b,7).Bax: **ya**

Yaya-yanbız, yançaq (yalnız insanlar barədə). DLT.III, 30-24.

Yayğuk-qısrığın məmə ucları, əmcəyi. DLT.III, 31-14. Bax: **yazğuk.** (qıpçaqca).

Yaylağ-yaylaq, yayla, yaylanacaq yer. DLT.I, 63-15.

Yaz- yaz, ilk bahar. DLT.III, 159-5; *Yazına: oguzgaru: sü:* *taşıkımız* - Yazda oğuzlara qoşun çəkdik. (KTşml 8); *Yazın tatabı: tapa: süledim-* yazda tatabılara qoşun çəkdim. (BKc 2); *Yigit erse yaşın yaz erse yılın.*- Yaşın gənc, ömrün bahar illərindədir. (KB.4623 b.); *Sakal boldı yazkı güleğ teg orut.* - Saqqalım yazdan qalmış quru ota döndü. (KB.5639 b.); *Yaruk yaz teg erdim tümen tü çiçeklig.*- Rəngarəng çiçəklərlə dolu parlaq bahar kimiyəm. (KB.6531 b.)

Yazak-otlaq (yağmaca və tuxsıca). DLT.III, 22-20.

Yazğuk-qısrığın əmcəyi, məmə ucları Bax: **yayğuk.** DLT.III, 31-14.

Yazı- yazı, düz, düzənlik boş və açıq yer, boşluq, açıqlıq, meydan. DLT.I,154-9; *Şantun: yazıka tegi: süledimiz.*- Şantun ovasına qədər hücüm etdik. (KTş 17) (BKş 15); *töğültün: yazı: koonayın tiser.*- Töğültün ovasında məskunlaşım deyirsənsə (KTc 7)(BKş 15); *Yazı tağ yirig tut yorır koy sürüg.*- Ovada və dağlıq yerlərdə qoyun sürüləri dolaşır. (BK, 5371 b.); *Yazıda kalın yond akırda katır.*- Ovada çoxlu at sürüləri və axurda

qatırlar. (KB.5370 b.); *ol 'awrat yazıqə barıb tikən yüdüb kəltürür erdi.*-O qadın çölə gedib ordan tikan yığıb gətirirdi. (QT. 28b,7)

Yazım- yazı, ova, düzlük, düzənlik. *Ol idi kim kəldi sizlərgə yerni yazım belgülik kəldi sizlərgə anıñ içində yollar.*-Sizin üçün yer kürəsni düzlük dən Tanrı, orada sizin üçün yollar açdı. (QT. 21,7)

Yazığçı-1.mirzə; 2.qohumlar arasında məktub götürüb-gətirən elçi (oğuzca). DLT.III, 54-4.

Yek-şeytan; cin. DLT.I,245-24; *Bayat yirmişi ol bu yek sevmişi.*- Bu şeytanın sevdiyi və Tanrının lənətlədiyidir. (KB.3523 b.); *Üçünçi yağı yek bu din ağrısı.* -Üçüncü düşmən şeytan, o din oğrusudur. (KB.3590 b.); *Bu yil yeklig igke bu ol emçiler.*- Cin- şeytandan gələn xəstəliklər müalicə edirlər (KB.4361 b.); *Bu aymış, bitig tutsa yekler yırar.* - Bir digər demiş ki, üstündə dua gəzdirsən, cin şeytan uzaq olar. (KB.4365 b.); *Yek kəlib ol aşlarını kötürüb eltür erdilər.*- şeytanlar gəlib o yeməyi götürüb gedirdilər.”(QT.38,31)

Yel-1.cin, cin vurması, cin çarpması. DLT.III, 147-3; 2.ruh. *Ürdimiz anıñ içrə məryəmgə biziñ yelimizdi.*- Biz ona Məryəmə öz ruhumuzdan üflədik. (QT, 36b,8); 3. Yel,külək. *yel asdı yağmur yağdı.*- külək əsdi və yağış yağdı.(QT.71.14)

Yelim-tutğal, yapışqan. DLT.III, 25-25.

Yelin-qısqraq məməsi, dırnaqlı heyvan məməsi. DLT.III, 28-6; *Yaratdı sütni yelin içində.*- Südü kisənin içində yaratdı.(QT. 96b,3).

Yelkin- qonaq, yolçu, misafir. Bax: *əlkin* (oğuzca) DLT.I, 105-9, DLT. III, 39-9.

Yelkin -qonaq, müsafir. Bax: *əkin* (oğuzca). DLT.I, 105-9,III, 39-9.

Yelpik-cin və yel çarpması. DLT.III, 47-4.

Yelpin- yelə, cinə çarpılmaq; yel və cin çarpması; yelpazələnmək. DLT.III, 117-18.

Yelpir- yel əsmək; cin vurmuş kimi sağa-sola səndələmək; nəmlənmək,yeri islatmaq. DLT.III, 106-6.

Yəlwi- sehr, əfsun, cadu. Bax: *yəlwi*. DLT.III, 35-17.

Yəm-baharat, ədviyyat. DLT.III, 13-1.

Yem- azuqə, yemək; yem. DLT.I, 464-7; *Öguz kirse tolmaz ap ot yem önür*. -Çay axsa dolmaz, orda ot, yem bitməz. (KB.975 b.); *bilür nə kim kirür yer içinə tağı nə kim çəkar andın ot yem*.- nəyin yerin içinə girdiyini və hansı otların yedrən çıxdığını həmişə bilir. (QT. 72b,7)

Yeməçük- buğda daşınan kisə, kiçik çuval. DLT.III, 48-21.

Yemiş-meyvə. DLT.I, 285-1, II, 41-5; *körpə yemiş* -mövsümü keçəndən sonra çıxan meyvə. DLT.I, 413-11; *və yemişlər üküş bolur*.- və meyvələr çox olur.(QT.66b,7).

Yimiş- *Yimişsiz yığaç teg keremsiz kişi; yimişsiz yığaçnı kesip örtəgil*.- Kərəmsiz insan meyvəsiz ağac kimidir; Meyvəsiz ağacı kəsib odda yandır (ƏH, 323-324).

Yemşən-qırpaq çölündə bitən bir meyvə. DLT.III, 39-1.

Yeñ- paltarın qolu. *Korkdı yeñi birlə yılannı tutdı*.- Qorxdu və paltarın qolu ilə ilanı tutdu.(QT.29 b,20)

Yengəç- əqrəb (oğuzca). DLT.III, 333-4.

Yeñək- heybə, boxça. Bax: *yətgək*. DLT.III, 67-23.

Yeñgə- yengə, böyük qardaşın arvadı. DLT.III, 330-13.

Yer -yer, yer üzü, torpaq. DLT.I, 65-23; *yer sağırsı-yer üzü*; DLT.I, 417-26; *yer kırtışı-yer qabığı*. DLT.I, 449-6; *kök taqı yer- göy və yer* (QT.54 b,6)

Yerdəş-həmyerli (oğuzca). DLT.I, 405-6.

Yer-qumaşın və ya ağacın bir üzü. DLT.III, 145-17. *Yaşıl yerlig barçın*-yaşıl üzlü ipək qumaş. DLT.III, 145-19.

Yerçü-məzar, sin daşı, qəbr. DLT.III, 33-16.

Yerküç-fırında, kürədə çörəyi çevirmək işlənən uzun yastı ağac alət. DLT.I, 442-8.

Yetən-ox atılan taxta yay; həllac yayı. Bax: *yetən*. DLT.III, 26-12.

Yetən-yunu çırpmaq və qabartmaqda işlənən yay. Bax: *yetən*. DLT.III, 324-1.

Yetgək-heybə, boxça. Bax: *yeğək*. DLT.III, 67-23.

Yetim (ə.)-atası ölmüş insan. *Kiçig qaldı oğlum yetim ögsüzün*. - Oğlum kiçik yaşda yetim və öksüz qaldı. (KB.1487 b.); *Çığay tul yetimke bağırsak köñül*. -Dul, kasıb və yetimlərə şəfqətli könül (gərək) (KB.2473 b.); *Çığay tul yetimig baka tur körü*. - Yoxsul, dul və yetimləri qoru. (KB.5302 b.); *Çığay tul yetimig suyurqağlı yok*.- Yoxsul, dul və yetimlərə şəfqət göstərən yox. (KB.6487 b.)

Yetüt- əsgərə əlavə kömək. DLT.II,282-16.

Yeyəsi- yemək. *Danələr kim anıy yapraqı bolur adəmi və yılkı yeyəsi bolur*.- Yarpaqlı taxılkimilərin insan və onun heyvanı üçün yeməkdir. (QT.64 b,8)

Yeznə- böyük bacının əri. DLT.III, 37-11.

Yıdığ ot- üzərlik otu (kaşğarca). DLT.III, 20-6; Bax: *aldürk* (uç və barsğanca), *yüzərlik* (oğuzca).

Yığaç-ağac, ağac parçası; fərsəx (əski ölçü). DLT.I, 64-17; *Yimişsiz yığaç teg keremsiz kişi; Yimişsiz yığaçnı kesip örtegil.* - Kərəmsiz insan meyvəsiz ağac kimidir. Meyvəsiz ağacı kəsib odda yandır (ƏH, 323-324), *Ukuşsuz kişi ol yimişsiz yığaç.* - Ağılsız insan meyvəsiz ağac kimidir. (KB.2455 b.); *Cefa birle önmiş igidmiş yığaç.* - Onlar zəhmətlə boyümüş ağacdır (KB.4522 b.); *Kurmuş yığaçtın salınsu küjek.*- Qurumuş ağaclardan salxımlar sallansın (KB.118 b.); *Yigirmə tört yığaç hər kün uçtı, dostlar.*(DH.55); mewa yaratdı yığaç üzə.- Ağacda meyvə yaratdı.(QT. 96b,3); 2. Dirək, sütun. *dar yığaçı tiksünlər.*- dar ağacı tiksünlər. (QT.129b,3); 3.uzunluq vahidi. *tört yüz yığaç yergə təgi çerik turdılar.*- dörd yük ağaclıq məsafədə əsgər düzdülər.(QT.132,23)

Yığaççı- maranqoz. *Andağ sakındı kim kaşaşı yusuf yığaççı turur.*-Qardaşı marangoz Yusuf olduğunu zənn etdi.(QT. 17b,33)

Yığaççılık- maranqozluk. *Anıñ oğlu bar ərdi yusuf atlığ yığaççılık kılur ərdi.* (QT 17b,25)

Yılan-ılan. DLT.I, 111-23; *nək yılan-əjdaha.* DLT.III, 156-4. *Yılan teg bu ajun yılan oklağü.*- Bu dünya ilan kimidir, ilanı oxlamaq lazımdır. (ƏH, 213); *Yılan yumşaq erken yavuz fi' l ister.*-İlan yumşaq olduğu halda, pislik edir.(ƏH.215); *Şekerdin igidtiñ yılanka biriür.*- Şəkərdən hazırladığım vücudu yılanı verir. (KB.1515 b.); *Qanı ol tayaq yılan bolğuşı.* - Hanı əsası ilana çevrilən. (KB.4715 b.); *Tünek ol bu dünya içi oq yılan.*- Bu dünya içi oxlu ilanlarla dolu bir zindandır. (KB.5421 b.); ol oğurda oq ol yılan boldı yügrügli (QT,19b,10)

Yıldız- ağacın kökü, özəyi, damarı. DLT.III, 42-2; *tüplüg-yıldızlıq*-əsilli-nəsilli, koqlü-nəcabətli. DLT.III,42-3.

Yılğun-yulğun ağacı, tamarsika. DLT.III, 39-6.

Yılınçğa aş- dadı, duzu, yağı olmayan yemək. Bax: *yılınçğa*. DLT.III,374-17.

Yılkı- ilxı; heyvan sürüsü; dördayaqlı heyvanların ümumi adı. DLT.I, 70-23, DLT.II, 126-20, DLT.III, 71-17; *Barımın tört biş yilkısın ayagma-* Malını dörd min atlıq ilxısını qoruyan (KTc-q); *Oğulın: yutuzın: yilkısın: barımın: anta: altım-* Uşaqların, qadınların, ilxıların, var-dövlətlərini onda aldım. (BKş 24); *Ol yilkıg alıp igittim.-* O, ilxını doydurdum. (BKş 38); *Kişi tip atamağu yilkı tuşi.* -İnsan demə, o heyvana bənzər. (KB.2986 b.); *İkide naru barça yilkı sanı.* -Bu ikisindən başqasını heyvan say. (KB.3218 b.); *Boğuz tatğı sürgen kişi yilkı ol.-* Boğazına düşkün insan heyvandan başqa bir şey deyil. (KB.4772 b.); *ta manfa'at bolğay sizlərgə sizin yilkılarınızga-sizə və heyvanlarınıza faydalı olsun deyə.*(QT. 124b, 2)

Yılkıçı- maldar. *Yime yilkıçı igdiş öklitsüni.-* Maldarlar da onları artırsın. (KB.5590 b.);

Yımirtğa-damarı olmayan hər növ göyərti; xiyar kimi kövrək nəşə. DLT.III, 374-21, 374-23.

Yın- hin. Bax: *in, yin*. DLT.III, 13-18.

Yıp- ip, tel, çatı, örkən. DLT.I, 211-23, DLT.II, 37-11.

Yıpar- müşk, ənbər, ətir., DLT.II,34-13; *yıparlığ-* müşk qoxan, müşkü, ənbəri olan. DLT.III, 49-11;*kiz yıpar-* müşk göbəyi. DLT.I, 341-13; *Yıpar kizlese sen yıdı belgürer.-* Müşkü gizlətsən qoxusundan bəlli olur. (KB.312 b.); *Köni sözlədiñ söz yıpar burdı kin.-* Doğru söz söylədin, müşk kimi ətirləndi. (KB.1937 b.); *Yıpardın yıpar oq yıdır ol ıdı.* - Müşkdən ancaq müşki ətri gələr. (KB.6514 b.); *Kelü birdi ötrü yıparı bura.-* Müşk qoxusu buralara yayıldı (KB.6619 b.);

Yır- qoşma, türkü, hava, musiqidə pərdə, qəzəl, şeir. DLT.II, 42-18, 158-17. Bax: *ır*.

Yırağ- çalğıçı, şərqiçi. DLT.III, 38-7.

Yışığ- ip, qayıqdan hörülmüş bağ; boyunduruq qayışı. DLT.I, 185-2, 218-12.

Yi- 1) sıx şəklində olan, bir-birinə girmiş; 2) paltarın tikişi; tikiş; 3) ayaqqabı tikişi; 4) dağ yivi; diş və ağacların bir-birinə girməsi. Bax: *yığı, çigi*. DLT.III, 29-17, 205-14, 205-15;

Yiçi- dərzi. DLT.II, 33-22.

Yig- gəmin, qantarğanın damağa gələn qismi. DLT.III, 146-15.

Yigdə-iydə. Bax: *yikdə* (oğuzca). DLT.I, 105-26.

Yignə-iyne. DLT.II, 33-22, 170-7.

Yikən-həsir toxunan bir ot. DLT.III, 28-3.

Yik-iy, məkik. Bax: *ik, ig*. DLT.III, 146-21.

Yil- cin. *Bu yil yeklig igke bu ol emçilər-* Bu cin-şeytandan gələn xəstəlikləri müalicə edir. (KB.4361 b.); *Bu yil yeklig igke okığu kerek-* Cin-şeytandan gələn xəstəliklər üçün dua oxutmaq gərək. (KB.4362 b.); . Bax: *yel*.

Yil bükə- əjdaha. DLT.III, 214-21; *Yigen yil büke teg yir erken açar-* O hər şeyi yeyən böyük bir əjdaha kimi yedikcə acar (KB.1202 b.); *Yigen yil büke teg bu kılkı yanı.* - Hərəkəti doymaq bilməyən bir əjdahaya bənzər. (KB.6388 b.)

Yilic/yilig-ilik. DLT.I, 140-17; *Sünekke yilig teg erenke bilig// Eren körki 'akl ol süneknin yilig// Biligsiz yiligsiz sünek teg hali// Yiligsiz sünekke sunulmaz elig* - İnsan üçün bilik, sümük üçün ilik kimidir// İnsanın zinəti ağıl, sümüyüncü isə ilikdir// Biliksiz (insan) iliksiz sümük tək boşdur// İliksiz sümüyə əl vurulmaz (ƏH, 89-92); *Neçə me yitürse şeker hem yilig* - Nə qədər şəkər və iliklə bəslənsən belə (KB.2198 b.); *Tilese*

canıŋka yitürgey yilig.- İstəsə canını iliklə bəslər (KB.4267 b.);

Bax: *yilig, ilik* (oğuzca).

Yim - yemək. *Tirilgü birür yim tutar ol tirig.* - Ona yemək və həyat verən odur. (KB.3191 b.); *Tözükə tegir yim içimdin tatıŋ.*- Yemək içmək ləzzətini hərəkəs bunlara verir. (KB.4402 b.); *Bu kün bizke tegdi bu tirki yimi.*- Bu gün bu süfrədə bizə yemək nəsb oldu. (KB.5343 b.); *İsiz kılma isiz yimi ol aŋu.*- Pislik etmə, pisliyin yeməyi zəhərdir (KB.6166 b.)

Yimiş- meyvə. *Yimiş yigü nimet çiçekinde kör.*- Meyvəni, yeməli şeyləri çiçəkdəykən görməli. (KB.1651 b.); *Yimişi anı yir sızar bu özün.*-Meyvəsini özü yerər və özü-özünü əridər. (KB.4253 b.); *Yimişi aŋu ol aŋar bolma aç.*- Meyvəsi acı olar, ona tamah salma. (KB.4522 b.); *Yimişsiz yığaçıŋ negü kılın aç.*- Ac meyvəsiz ağac neyləsin. (KB.2455 b.)

Yin- bədən, vücut. DLT.I, 451-10, DLT.III, 83-12.

Yin-tük, dəri. DLT.I, 259-14, 332-9.

Yiŋ - geyimin yini. *Yağa yiŋ tutar künde kesmez urı.*- Yaxaya və yenə yapışır, deyilməyi kəsilməz.(KB.3541 b.); *Çögesin töşənmiş yiŋin yastanur.*- Əbasına bürünüb başını yinə söykəmişdir (KB.5974 b.)

Yinçəkə torku-incə ipək qumaş. DLT.III, 330-9.

Yinçəkə kız- hərəmə alınan qız. DLT.III, 330-11.

Yinçəkə kişi- tanrıya ibadət edən adam. DLT.III, 330-12.

Yinçü/ yincü/ yünçü- 1.inci; *Daryada... yincü çıkaru başladılar.*- Dənizdən inci çıxarmağa başladılar. (QT.132b,10); 2.cariyə, kənz.DLT.I,105-10. Bax:*cincü* (oğuzca və qırçaqca)

Yip -ip. *Üzöldi yipi kör saçıldı birer.*- İpi qırıldı və bir-bir səpələndi (KB.5640 b.); *bir bərk yip berdilər kim sən anı*

bağlağıl bizgə xəbər kılğıl teyü.- Sağlam bir ip verdilər, onu bağla və bizə xəbər ver, dedilər.

Yipək- ipək. *Közləri kara yipək kəbi bolur.*- Gözləri qara ipək kimidir. (QT. 67,3)

Yir- yer, torpaq. *Yağız yir yaşıl kök yarattı kün ay.*- Qara torpağı, mavi səmanı, günəşi və ayı yaratdı (KB.3717 b.) *Koçısı yağız yir yaşıl suv bile.*- Altı qara torpaq və mavi sudur (KB.3725 b.); *Ne begler yaturlar kara yir bolup.*- Necə bəylər qara torpaq olub yatırlar (KB.4723 b.); *Nə səbəbdin altmış üçdə kirdim yirgə.* (DH.11)

Yişim-soyuqdan dizlərə geyilən dizlik. DLT.III, 25-15.

Yitiken- Böyük Ayı bürcü. *Yitiken kötürdi yana baş öri.* Böyük Ayı bürcü başını yuxarı qaldırdı. (KB.6220 b.)

Yitim-kətan toxumu. DLT.III, 28-16.

Yiyim- yemək. *Boğuzka yiyim, hem eginke kedim.* - Boğazıma yemək, əynimə geyim. (KB.3743 b.); *Boğuzka yiyimçe ajunda yidim tap.* - Dünyada yeyəcəyim qədər yedim. (KB.3800 b.)

Yiz- şələ otu, sələ qamışı, qamışdan daha incə və yumuşaqdır, köçərilər ondan çadır örtüsü düzəldirlər. DLT.III, 146-1.

Yoğ- matəm, yas; dəfndən üç və ya yeddi gün sonra verilən ehsan. DLT.III, 146-7; *Alpagu: on: erig: toña tigin: yoğinta: egirip ölürtümüz.*- İgid on əsgəri Toña Tiginin cənazəsində əsir alıb öldürdük.(KT_{şml-7}); *toğuzunç ay: yeti otuzka: yog: ertürtümüz.*-Doqquzuncu ayın iyirmi yeddisində yas mərasimini tamamladıq. (KT_{şml-ş}). *Lağzın: yıl: biçinç ay: yiti: otuzka: yog: ertürtüm.*- Donuz ilinin beşinci ayının 27-də yas mərasimini tamamladıq.(BKc 10); *Yog: yıparıg: kelürüp:tike:birti.*- Cənazə şamlarını gətirib qoydular (BKTc 11) *Bu Ay toldınığ kıldı oğlı yoğı* - Oğlu, Ay toldu üçün yas keçirdi. (KB.1564 b.); *Yoğ*

aşı bolur ya ölüg atıya.- Ya da bir ölü üçün yas aşısı olur. (KB.4577 b.) Bax: **yuğ**.

Yoğçı - yoğçu, yasda ağlayan, mərsiyə deyən. *Yoğçı: sıgıtçı: öjre: kün: tugsıkdakı: bükli: çöllügil...kelipen: sıgtam(ı)ş: yoglamış-* Yoğçu, sıgıtçı kimi, şərqdə gün doğandan Bukli Çöllük il...gələrek ağlamışlar, yığlamışlar.(BKş 5); *Yogçı: sıgıtçı: kıtan: tatabı: bodun: başlayu.* -Yasçı və ağıcı Kıtay və tatabı xalqının başında... (KTşml 11);

Yoğ basan-dəfndən sonra verilən ehsan, xeyrat. DLT.I, 397-11. Bax: **yuğ basan**.

Yoğrı-çanaq, qab-qacaq. DLT.III, 34-13.

Yoğrut - qatıq. *Qımız süt ya yün yağ ya yoğrut qurut* (KB.4442 b.)

Yoğurğuş- oxlov. Bax: *yuğurğuş*. DLT.I, 473-12.

Yoğurkan-yorğan. DLT.I, 243-21.

Yoğurt-yoğurd, qatıq. DLT.I, 232-5.

Yol- yol, üsul, vasitə. *Bu kalkaktın sormanş sual yolda kalğan.* (DH.12); *yol yañılıb yolsızın bardılar.*- Yolu itirib yolu bilmədən getdilər. (QT.29,1);

Yolak barçın-yol-yol cizgiləri olan ipək parça. DLT.III, 24-4.

Yoldruğa-Bax: **yoldurğa**. DLT.III, 374-9.

Yoldurğa-qılınç kimi uzun bir bitki. DLT.III, 374-10.

Yolç-keçi tükünün dibində olan incə yun. Bax: **yulç, yovluç**. DLT.III, 31-12.

Yoluğ-fidyə, fəda, qurban. Bax: **buluğ**. DLT.I, 253-18.

Yonak-palanın altına qoyulan çul, çuval. DLT.III, 32-24.

Yonğa- mıx, pərçim. *Taqı kötürdük anı taxtalıqlar üzə taqı yonğalar üzə*- Biz onu taxtadan düzəlmiş, mızlar vurulmuş gəmi üzərində apardıq.(QT.62,9)

Yonguçu- heykəltaraş, yonucu. *İbrahim atası azar burxan yonguçu ərdi.*- İbrahimin atası Azər büt yonan idi.(QT, 38,4)

Yonındı- yonuntu, talaşa. DLT.III, 78-19.

Yorçı-usta, qılavuz. DLT.III, 33-17.

Yorğan- yorğan. *ey yorğanka türülğan-* ey yorğana bürünən (QT.115,9)

Yorınça-yonca (oğuzca). DLT.III, 326-10. Bax: *yorınçğa.*

Yorınçğa-yonca. Bax: *yorınça* (oğuzca). DLT.I, 424-25.

Yortuğ-savaş və səfər zamanı xaqanın yanındakı mədiyyət. DLT.III, 43-11.

Yovluç-keçi tükünün dibindəki incə yun. DLT.III, 31-12. Bax: *yoluç, yuluç.*

Yök-quş tükü, quş lələyi. DLT.III, 146-14. Bax: *yüj, yüg.*

Yörgək-örtü. DLT.II,284-2.

Yörgəməç- işkəmbə və bağırsağın incə doğranaraq bağırsaq içində qızardılması və bişirilən yemək . DLT.III, 54-11.

Yörgəncü-sarğı, dolaq. DLT.II,247-9.

Yörgüçi - yuxu yozan. *Anı yörgüçilər yörer uz itip.*- Yalnız yuxu yozanlar onu yaxşı yoza bilər. (KB.5992 b.); *Tüşüg yörgüçi tüş yörüp qodtu öz.*- Yuxu yozanlar yuxunu belə yozmuşlar. (KB.6042 b.)

Yörüg - yozum. *Telim türlüg ol emdi tüşke yörüg.*- Bu yuxu yozumu çox çeşiddir. (KB.5994 b.); *Kiçeki tüşünke yörügi adın.*- Gecə gördüyün yuxunun yozumu fərqlidir. (KB.5996 b.) *Yörügke barır tüş ay köhli örüg.* - Ey nəfsinə hakim şəxsə, yuxu yozuma görə çin olar. (KB.6038 b.)

Yufğa-oğulluq, oğulluğa qəbul edilmiş. DLT.III, 35-9.

Yufka- 1) incə yuxa, lavaşı; 2) ucuz. Bax: *yupka, yuwğa.* DLT.II, 290-26.

Yuğa-yuxa, incə, nazik. DLT.III,29-22; *katma yuğa*-ufalanmış çörək. DLT.I, 426-21; *yarma yuğa* -bir lavaş növü. DLT.III, 36-21; *yalaçı yuğa*-incə bir lavaş növü. DLT. III, 29-22.

Yuğaç-bir dərə və ya çayın qarşı tərəfi. DLT. III, 17-1. Bax: *yuğuç*.

Yuğak-su quşu. DLT.I, 263-10; *Kuğuka katılmaz körü tur yuğak*.- Bax gör, yuğak qu quşuna qarışmır.(KB.4199 b.); *Kuğu qorday erse ya turna yuğak*. - Hər cür qu, durna və su quşları (KB.5377 b.)

Yuğ basan-dəfndən sonra verilən ehsan. Bax : *yoğ basan*.

Yuğçı-yuyucu, yuyan, paltar yuyan. DLT.II, 185-12;

Yul- bulaq, qaynaq. *Ağılı süzük yul suvı eksümez*.- Axan duru bulağın suyu kəsilməz. (KB.973 b.); *Ölümüg sakınsa akar köz yulum*. -Ölümü düşündükcə göz bulağım axmağa başlar. (KB.1829 b.); *Ölür men ökünçün akar köz yulum*. -Ölürəm, peşmanlıqdan iki gözüm iki çeşmə oldu. (KB.6178 b.)

Yula-qəndil. DLT.III, 30-3. *İki gün ajunda muni sen yula*.- İki günlük dünyada buna çıraql ol. (KB.1263 b.); *Yula ol ukuş kör karağuka köz*.- Ağıl bir çıraqdır, kor üçün gözdür. (KB.1861 b.) *Yula teg küyer sen bu kün ay ilig* - Ey hökmdar, bu gün sən çıraql kimi yanırısan. (KB.5166 b.)

Yulak- kiçik-kiçik su mənbələri, bulaqlar.. DLT.III, 23-16. Bax: *yolak, yul*

Yular- at cilovu. DLT.III, 17-9; *yularlığ*-cilovlu, yüyənli. DLT. III, 49-18.

Yulduz - ulduz. *Yaşıl kök bezediñ tümen yulduzun*.- Mavi səmanı minlərlə ulduzla bəzədin.(KB.22 b.); *Bu kökteki yulduz bir ança bezek*. - Bu göydəki ulduzun bir qismi bəzəkdir. (KB.128 b.); *Kün ay birle yulduz bezedi bediz*.- Günəş, ay və

ulduzla bəzək bəzədi. (KB.3724 b.); *yulduz ilmini kişilər andın ögrənib bildilər.*-ulduz elmini insanlar ondan öyrəndi.(QT. 10b,12)

Yulduzçı- münəccim. *Munıñda basa emdi yulduzçı ol.*- Bunlardan sonra münəccimlər gəlir.(KB,4376 b.); *Yulduzçılar birle katılmaqñı ayur.*(KB. 755.b.)

Yulıç-keçi tükünün dibindəki incə yun. DLT.III, 31-12. Bax: *yolıç, yovlıç.*

Yumğak-yumaq; yumru olan və yuvarlanan hər şey. DLT.III, 45-3; *yumğak tənə*-yuvarlaq dənə; keşniş (Uç ləhcəsində). DLT.III, 45-4.

Yumur-heyvanların gödən bağırsağı. DLT.III, 17-8.

Yumurtğa-yumurta, bütün quşların yumurtası, insan və heyvanın xayası. DLT.III, 34-19.

Yumuş -xidmət, vəzifə, elçilik; iki və daha artıq adam arasında elçilik. DLT.III, 19-13

Yumuşçı- 1.mələk. DLT.III,19-14;

2.xəbərçi, xidmətçi. *Ölümdin yumuşçı ig ol aşnısı.* - Xəstəlik ölümün ilk xəbərçisidir (KB.4618 b.); *Yumuşçı baxıp aydı bir er turur.*- Xidmətçi baxdı və dedi: “Bir adam gəlmiş”. (KB.5955 b.)

Yumuşğa-.DLT.III, 48-26. Bax: *yafuşğu*

Yund- at, atlar, at sürüsü. DLT.I, 314-14.

Yun- yun, yun süməyi, pambıq (arğuca, yağmaca karluqca). DLT. I, 308-21; *yun yap*-yun süməyi, yun yapağı. DLT.III, 11-9. Bax: *yüñ.*

Yun- ciyəərə bitişik bir ət. DLT.III, 315-23.

Yunğak-çögən; kökü sabun kimi köpüklənən bir bitki. DLT. III, 45-17.

Yuqla- yun qırmaq. DLT.III, 151-15.

Yupka-yuxa.. DLT.III, 36-16. Bax: *yufka, yuwğa*

Yurç- arvadın kiçik qardaşı, kiçik qayın. DLT.III, 15-16; *Oñ totok: yurçın: yaraklıg: eligin tutdı.*- Vali Oñun qaynını silahlı ikən əli ilə tutdu. (KTş 32).

Yurt- dəlik. DLT.I, 156-22;

Yurt- yurd, əski tikili, örn, xarabalıq. DLT.III, 15-13. *Ölügi: yurtda: yolta yatukaltaçı: ertigiz* - Ölüləri yurtda yolda yatıb qalacaq idi. (KTşml 9).

Yurun- ipək parça. DLT.III, 26-18; *yurun yuka* -ipək yaxa, yaxalıq. DLT.III, 26-18; *yurunluğ* -ipək parçası olan adam. DLT.III, 50-10.

Yut-qışda heyvanları qıran fəlakət. DLT.III, 145-14.

Yuvğa-ıncə lavaş. DLT.III, 31-13. Bax: *yuğa*.

Yüdrük-yüklük; üzərinə əşya və ya paltar qoyulan şey, şkof, masa və s. DLT.III, 46-5.

Yüfüş- qohumların gərdəyə girən gəlinə cehiz olaraq əşya və mal ilə yardım etməsi. DLT.III, 19-5; *yüfüşlüg-* ərməğanlı, hədiyyəli. DLT.III, 19-8.

Yüg- ox lələyi. *kapa yüglüg ox-* yüksək lələkli ox. DLT.III, 207-5; *küvüç yügün* - kiçik yüyən çilbir. DLT.III, 162-13. Bax: *yünq, yök:*

Yügün- yüyən, gəm, qantarğa. DLT.III, 146-15.

Yügürgə-Çindən islam diyarına qədər gələn karvanın müjdəçisi; daimi çapar. DLT.III, 53-13.

Yügürgün-darı kimi qırmızı dənəli bir bitki (bunun türkmənlər yeyir). DLT.III, 53-18.

Yük-yük, boxça. DLT.I, 194-14; *Yağan bulsa yüklüg özesinde zer.*-Üzərində altun yüklü bir fil olsa (ƏH. 487); *Bu yük kadğu*

sakınç yarın yük vebal.- Bu gün qayğı və düşüncə, sabah ise yük və babaldır. (ƏH. 426); *yüklərin yükləsünlər karwanğa* – yüklərini karvana yükləsinlər.(QT.71,7)

Yüksək/yüksük-üskük, dərzi üsküyü, oymağı.. DLT.III, 47-1.

Yükün/yükün- səcdə, ibadət etmək, namaz qılmaq; böyük önündə əyilmək, baş əymək. DLT.II, 181-17, III, 77-15; *Bu burxanları öz əlkiniz birlə yonarsızlar əwrə anlarka yükünürsizlər.*- Bu bütləri öz əlinizlə yonursunuz və yenə onlara tapınırsınız.(QT. 38,7); *aydımız fəriştələrgə yükünülər adəmgə teb yükindilər.*- Mələklərə dedik ki, Adəmə səcdə edin və onlar səcdə etdilər. (QT.4b,5)

Yükünç- namaz, ibadət, baş əymə (qıpçaqca). DLT.I, 223-5.

Yüligü-ülgüc (oğuzlardan başqa), kərəy (oğuzlarda). Bax: *kərəy*. DLT.III, 171-1.

Yüncü- inci. Bax: *yinçü*.

Yüñ-yun, yun süməyi, pambıq (arğuca, yağmaca, *qıpçaqca*). DLT.I, 205-20, 483-18; *bu qoyların sütini içgil yünləriñi yiplərini mənfəət kətiürgəl.*- Bu qoyunların südünü iç, yunundan və ipindən faydalan.(QT.39b,6)

Yüñ-quş lələyi, DLT.III, 46-14, 109-20, Bax: *yök, yuğ*.

Yürək-ürək. DLT.I, 115-21. *Işk xəncəri yürək bağrım tildi, dostlar.* (DH. 18); *korkub yürəkləri titrəgəy* -qorxudan ürəkləri titrəyəcək.(QT. 123b,11)

Yüzərlik-üzərlik (oğuzca).DLT.III, 20-17.Bax: *aldruk, yıdığ ot*

Yüzük- üzük (barmağa taxılan). DLT.III, 24-25; *Dawud yalawaç sulaymanni xalifa kıldı yüzükni anar berdi.*- Davud peyğəmbər Süleymanı özünə xəlifə etdi, üzüyünü ona verdi.(QT.39b,23) .

-Z-

Zahid (ə.) - zahid. *'Amel kəddi alim ve zahid vera'*.- Alim əməli və zahid təkqvayı buraxdı. (ƏH. 401)

Zanbı- gecə mahnı oxuyan, çəyirtkəyə bənzər bir quş; oraq quşu. DLT.III, 380-8.

Zanbıl (f.) – zənbil. *Yu 'şu bir zanbıl kətürdi bir büzrüg balıq kətürdi süklidi zanbılka urdı.*- Yuşa bir zənbil gətirdi, böyük bir balıq qızartdı və zənbilə qoydu. (QT. 10b,23)

Zarğunçmud- xoş ətirli bir ot, ağ reyhan. DLT.I, 500-20.

Zəhr (ə.)- zəhər. *Arı zəhri tatgu 'aseldin oza.* - Baldan öncə arını zəhəri dadılır (ƏH. 440); *Bir elgin tutup şəhd birim zəhr katar.* - Bir əlində bal tutub, birilə zəhər qatar. (ƏH. 206); *Kidinrek kadahka sunup zəhr katar.*-Bir azdan qədəhə zəhər qataraq sunar.

Zər (f.)- qızıl. *Yağan bolsa yüklüg özesinde zər.*- Üzəri altun yüklü bir fil olsa. (ƏH. 487); *Bahıl tirdi zer sim haramdın öküş.*- Paxıl haramlıqla çoxlu qızıl-gümüş topladı. (ƏH.241).

Zərənzə - yabanı mərsin və ya durdabak deyilən bir ot. DLT.I, 439-20; *zərənzə uruğu*- bu bitkinin toxumu. DLT.I, 439-21.

Zümküm-Çin ipəyinin bir növü. DLT.I, 466-28.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Cəfərov N. Azərbaycanşünaslığa giriş. Bakı, 2002, 598 s.
2. Əlibəyzadə E, Azərbaycan dilinin tarixi. I cild, Bakı, Azərbaycan Tərcümə Mərkəzi, 2007, 660 s.
3. Əskər R.M.Kaşğari və onun “Divanü lüğət-it-türk” əsəri. Bakı, MBM, 2008, 432 s.
4. Hacıyev T. Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi, I cild, Bakı, Elm, 2012, 476 s.
5. Həsənlı. Ş. Türk dünyasının ilk ensiklopediyası. //Tədqıqlər №1, Bakı-2006, s.6-12.
6. Gəncəvi N. Azərbaycanca yazdığı divan. Bakı, İqra nəşriyyat evi, 2013, 192 s.
7. Kazımov Q. Azərbaycan dilinin tarixi. Bakı,Təhsil,2003, 584 s.
8. Qurbanov. A. Ümumi dilçilik, I c.Bakı, Nurlan, 2004,748 s.
9. Mahmudova Q. “M.Kaşğarlının “Divanu-lüğət-it-türk” əsərində və müasir türk dillərində işlənən bəzi leksik şəkılçilər haqqında”.// Tədqıqlər. № 3-4, Bakı, Nurlan nəşriyyatı, 2008, s.46-54.
10. Məmmədəliyev. V, Azərbaycan və Orta Asiya dilçilik ənənələri.// Azərbaycan filologiyası məsələləri/. II buraxılış, Bakı, “Elm” nəşr, 1984, s. 201-210.

Türk dilində

11. Adalıoğlu H. H. Bir siyasetname olaraq Kutadgu Bilig, /“Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyum bildirileri. 26-27 Ekim 2009, TDK Yayınları, Ankara 2011, s.31-44.

12. Akalın Ş.H. Bin yıl önce ve sonra Kaşgarlı Mahmud ve “Divanü-lugat-it-türk”. Ankara, TDK yayınları, 2000, 160 s.
13. Asım N, Hibetü-l-hakayık, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1334= 1918; 1.ksm: metin, tercüme ve izah, 2. Ksm.: faksmile.
14. Asım N, Uygur yazısı ile Hibetü-l- hakayık`ın diğer bir nüshası./Türkiyat, 1925, I sayı ,s.227-233.
15. Bayat F. Kutadgu Bilig`de Ortaçağ dünya modelinin simgesel açılımı, /“Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig” adlı Uluslararası Sempozyum bildirileri. 26-27 Ekim 2009, TDK Yayınları, Ankara 2011/, s.88-96.
16. Caferoğlu. A. Türk dili tarihi. I-II İstanbul, 1984, II c, s.56.
17. Eker. S. Kutadgu Bilig`de Türkçe islami terimlerin kaynakları üzerine. Bilig. Yaz/2006, sayı 386, s.103-122.
18. Ercilasun A.B.
19. Hacib Y.H. Kutadgu Bilig, İstanbul,. Kabalcı yayınevi, 2008,1285 s.
20. Kafesoğlu İ, Kutadgu Bilig ve kültür tarihimizdeki yeri, Kültür bakanlığı yayınları; 368, İstanbul, 1980, 48 s.
21. Kafesoğlu İ.Türk Milli Kültürü.İstanbul, Kültür Bakanlığı yayınları,1980, 445 s.
22. Köprülü. F. Türk edebiyatı tarihi. İstanbul, Ötüken yayınları, 1981, 446 s.
23. Uysal. S. Yüknek neresi olduğu ve Edib Ahmed`in mezarı hakkında.//Turkish Studies International periodical for the languages, literature and History of Tukish or Turkic. Volume 2/4 fall 2007, p.1197-1198.

Rus dilində

24. Наджип Э.Н. Исследования по истории тюркских языков XI-XIV вв. Москва, 1989, 380 с.

Saytlar

25. Korkmaz Z, Oğuz türkçesinin tarihi gelişim süreçleri ve “Divanu-lüğat-it-türk”// [http: www.tdk.gov.tr/oguz1html](http://www.tdk.gov.tr/oguz1html)

Lüğətlər

26. Kaşğari M, Divanü-luğat-it-türk”. tərcüməçi: R.Əsgər. I cild, Bakı, MBM, 2006, 512 s.

27. Kaşğari M, Divanü-luğat-it-türk”. tərcüməçi: R.Əsgər. II cild, Bakı, MBM, 2006, 400 s.

28. Kaşğari M, Divanü-luğat-it-türk”. tərcüməçi: R.Əsgər. III cild, Bakı, MBM, 2006, 400 s.

29. Kaşğari M, Divanü-luğat-it-türk”. tərcüməçi: R.Əsgər. IV cild, Bakı, MBM, 2006.

30. Atalay B. Divanü Lûgati't-Türk, 4.baskı, TDK yayınları, Ankara, 1999, 2230 s.

31. Kaşğari M. Divanü-luğat-it-türk./çeviri ve düzenleyen: Seçkin Erdi, Serap Tuğba Yurteser/, Kabalcı yayınevi , İstanbul, 2005.

32. Üşenmez E. Karahanlı türkçesi sözlüğü, İstanbul, Doğu kitabevi, 2010, 376 s.

33. Древнетюрксий Словарь. Академия наук СССР, Ленинград. 1969, 677 стр.

MÜNDƏRİCAT

Giriş	3
Lüğətin quruluşu	26
Qısaltmalar	27
Lüğət	28
Ədəbiyyat	276